memorii/jurnale

RAOUL BOSSY

Amintiri din viaţa diplomatică

II

HUMANITAS

COLECŢIA

memorii/jurnale

RAOUL BOSSY

AMINTIRI DIN VIAŢA DIPLOMATICĂ (1918–1940)

VOLUMUL al II-lea
1938–1940

Ediţie şi indice
de
STELIAN NEAGOE

HUMANITAS
BUCUREŞTI, 1993

Coperta colecţiei
JOANA DRAGOMIRESCU-MARDARE

© 1993, familia RAOUL BOSSY

ISBN 973-28-0379-9
ISBN 973-28-0429-7

Notă asupra ediţiei

Volumul de faţă reprezintă a doua parte, şi ultima, din lucrarea memorialistică a diplomatului, istoricului şi omului politic român Raoul Bossy (1894–1975)*, intitulată generic *Amintiri din viaţa diplomatică* (1918–1940). Calendaristic, cuprinde perioada 1938–1940, corespunzătoare misiunilor sale diplomatice — ambasador al României — la Budapesta (continuarea din volumul I, pînă în noiembrie 1939) şi apoi la Roma (noiembrie 1939–octombrie 1940). Se tipăreşte după manuscrisul olograf al autorului, pus la dispoziţia noastră prin amabilitatea soţiei, Senta Bossy, şi a fiicei, Ilinca Bossy.

Pentru a facilita lectura de către publicul larg cititor, am tradus în limba română textele documentare, frazele, expresiile scrise de R. Bossy în diverse limbi de circulaţie internaţională şi le-am plasat în subsoluri de pagini, marcînd aceste intervenţii cu cifre arabe, spre a le deosebi de notele autorului care poartă însemnul asterisc şi se află tot în manşete de pagini.

La cererea expresă a familiei Bossy, Editura a respectat ortografia autorului.

Indicele, cu nume de persoane — pentru ambele volume — va întregi o lucrare de referinţă pentru istoriografia genului memorialistic românesc.

Stelian Neagoe

* Detalii despre viaţa şi activitatea lui Raoul Bossy se găsesc în *Studiul introductiv* semnat de noi la volumul I al *Amintirilor din viaţa diplomatică*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993, pp. 5–29.

BUDAPESTA
(1936–1939)

2
1938

În ţară, căderea guvernului Tătărescu — care n'a reuşit la alegeri — şi formarea unui minister prezidat de Octavian Goga, cu renumitul avocat şi profesor universitar Istrate Micescu ca titular al Departamentului Afacerilor Străine.

În Ungaria, guvernul Darányi prezintă Adunării Deputaţilor un proiect de lege pentru reforma electorală, a cărei dispoziţie principală este introducerea votului secret. Căci, cu toată mândria maghiarilor de a avea instituţiile parlamentare cele mai vechi din lume, după cele engleze, votul în alegerile lor a fost întotdeauna făcut pe faţă, ceea ce înlesnea, firește, imixtiunea şi presiunea autorităţilor. Ungaria era astfel singura ţară din lume lipsită de dreptul elementar al secretului votului. Soarta proiectului de lege părea însă foarte îndoielnică în pragul anului 1938, din cauza opunerii cercurilor de dreapta şi de centru — mai ales a contelui Bethlen —, înfricoşate de perspectiva unei „proletarizări" a vieţii politice.

La 8 ianuarie, la amiază, ne prezentăm cu toţii, şefii de misiune străini, la Palatul Regal, spre a prezenta Regentului Horthy urări de Anul Nou. Spre a fi de faţă la această ceremonie, mi-am scurtat vacanţa de sărbători, petrecută cu familia la Semmering. Detaliu nostim: făcând cerc, Horthy se apropie de colegul nostru polon, Orlowski, şi'i spune ceva la ureche. Ştiind că se pregăteşte vizita Regentului ungur în Polonia — pentru vânătoare, pasă-mi-te! —, întreb pe Orlowski dacă a fost vorba de această călătorie. „Dar de unde", îmi răs-

punde râzând polonezul, „m'a întrebat doar: «Sagen Sie mir denn, wer ist der Gesandte der neben Ihnen steht, ich kann mich gar nicht mehr an ihn erinnern!»"[1] Era vorba de ministrul Greciei, Pipinelis!

Două zile după aceasta, are loc la Budapesta sesiunea Consiliului Statelor legate prin protocoalele de la Roma. Sunt de faţă: Ciano, din partea Italiei; Schuschnigg şi Guido Schmidt, din partea Austriei. Cu prilejul seratei date de Darányi în onoarea lor, colegul meu austriac, Baar-Baarenfels, mă prezintă din nou şefilor săi, pe care'i cunoscusem la Viena, când primul era ministru al Justiţiei, iar cel de al doilea secretar al Preşedintelui Republicii, Miklas. Stăm de vorbă împreună, şi ei îmi spun că sunt satisfăcuţi de mersul conferinţei lor, exprimându'şi totodată mulţumirea faţă de ameliorarea vizibilă a relaţiilor noastre cu Ungaria. Cât despre Ciano, după câte aflu, el stăruie ca Austria şi Ungaria să recunoască guvernul Franco din Spania, să adere la pactul anticomunist şi să critice, în declaraţii publice, Societatea Naţiunilor, cereri la care s'ar părea că se împotriveşte Kánya. Părăsesc mai devreme serata spre a mă întâlni în gară cu noul ministru de afaceri străine, Micescu, în trecere de la Praga la Geneva. Îl pun la curent cu stadiul actual al relaţiilor noastre cu Ungaria. El ar dori să ajungem la un acord, fiind chiar dispus, la nevoie, să reconfirme obligaţiile noastre în materie de minorităţi, cu condiţia ca formula să conţină şi o reconfirmare, din partea Ungariei, a respectării Tratatului de la Trianon. Micescu îmi spune că, din informaţii precise ce posedă, Italia ar vrea să constituie un bloc cu Statele protocoalelor de la Roma şi ale Micii Înţelegeri, ca şi cu Polonia, spre a putea contrabalansa, la un moment dat, predominanţa germană în Europa centrală. Micescu îmi mai spune că nu se va duce de la Geneva la Paris, ca să nu stânjenească politica de apropiere de Germania şi Italia, pe care vrea s'o urmeze guvernul nostru actual, şi spre a nu se expune unei primiri reci (în urma declaraţiilor germa-

[1] Spuneţi-mi, vă rog, cine este ambasadorul care stă lîngă dumneavoastră, nu-mi mai aduc deloc aminte!

nofile şi italofile ale lui Goga). Ne despărţim, după ce Micescu îmi mulţumeşte pentru modul „prompt şi precis" în care informez guvernul.

În toastul ce rosteşte la banchetul dat în onoarea lui Ciano şi Schuschnigg, Kánya menţionează recunoaşterea imperiului italo-etiopian de către guvernele din Viena şi Budapesta, ca şi recunoaşterea, de către Italia şi Austria, a echităţii punctului de vedere ungar în privinţa egalităţii de înarmare, vrând astfel să sublinieze identitatea poziţiilor şi coeziunea celor trei State. Ciano, în răspunsul său, accentuează că Protocoalele de la Roma nu reprezintă un sistem închis care să blocheze cele trei ţări prin excluderea sau sugrumarea intereselor altor puteri învecinate. Dimpotrivă, adaugă el, protocoalele de la Roma trasează un cadru în care să poată colabora toate statele din Europa centrală. Mulţumită acestui principiu „şi a simţului realităţilor" s'au înjghebat axa Roma-Berlin (fireşte, trebuia spus!), precum şi înţelegerile cordiale dintre Italia şi Iugoslavia, pe de o parte, şi dintre Austria, Ungaria şi Germania, pe de altă parte. Se vedea deci limpede că ministrul afacerilor străine al Italiei ţinea să vestească eventualitatea unor acorduri separate ale ţării sale cu alte state şi că protocoalele de la Roma nu'i stânjeneau libertatea de acţiune. Cum a subliniat necesitatea unei bune înţelegeri şi stabilităţi în Europa centrală, s'ar părea că informaţia de mai sus, dată lui Micescu, să nu fi fost lipsită cu totul de temei pentru un viitor mai îndepărtat. Guido Schmidt s'a mărginit, în cuvântarea sa, la afirmarea principiului de respect faţă de interesele legitime, ale tuturor ţărilor din bazinul dunărean. După masă, cum mă vede, Ciano mă recunoaşte, îmi spune „caro Bossy"[1], îmi vorbeşte pe italieneşte şi mă întreabă — ce fişă exactă i s'a dat de Legaţia Italiei de aici despre mine! — dacă mai scriu studii istorice etc. Este vădit amabil, ca spre a crea o atmosferă cordială între noi. Apoi, deodată, trece la politică. Îmi spune că trebuie să ne împăcăm cu ungurii, că până atunci, „Italia nu va putea strânge mai mult

[1] scumpe Bossy

oficial legăturile cu România", dar că în ziua în care se va semna un acord româno-maghiar — oricare ar fi — „si potrà lavorare sul serio fra noi".[1] Îi expun stadiul negocierilor noastre, pretenţiile ungurilor, justele şi echitabilele noastre obiecţii. „Găsiţi o formulă", replică el, „oricare. Noi vom insista ca ungurii s'o primească." Cunoaşte pe Goga, de care'mi vorbeşte cu căldură, dar se întreabă dacă Garda de Fier îl va lăsa să guverneze, dacă va putea cădea de acord cu ea. În timpul extrem de lungii noastre convorbiri, diferite personalităţi vin să strângă mâna lui Ciano (de pildă, colegul francez, Maugras, principele de Montenuovo ş. a.). Caut discret să mă dau înapoi, spre a'l lăsa să se mai întreţină şi cu alţii. Dar Ciano le strânge distrat mâna şi se întoarce din nou spre mine. Prelungeşte vădit conversaţia, ca pentru a sublinia „flirtul" cu România! Fotografii au chiar timpul să ne fotografieze împreună. Ce o fi gândind Kánya!

Declaraţia comună a reprezentanţilor Statelor semnatare ale Protocoalelor de la Roma, publicată după conferinţa lor, a înfăţişat o echilibrare de concesiuni reciproce. Austria şi Ungaria recunoşteau guvernul Franco, se solidarizau cu pactul anti-Komintern şi criticau Societatea Naţiunilor. Ungaria dobândea, în schimb, o nouă şi inutilă recunoaştere a egalităţii de drepturi. Interesul manifestat de Italia faţă de o dezvoltare a relaţiilor româno-ungare corespunde cu cele spuse mie de Ciano. Ungaria pare să iasă micşorată, trecând de acum pe un plan secundar în acţiunea diplomatică a Romei, ceea ce îi va scădea şi valoarea internaţională ca element constitutiv al unui eventual angajament dunărean. Partea senzaţională a declaraţiei comune este, după părerea generală, pasajul privitor la România. Este pentru prima dată că o putere străină grupului este citată nominal într'un comunicat oficial şi cercurile diplomatice consideră acest gest ca o invitaţie făţişă făcută României de guvernul italian. Se pare că au trebuit multe stăruinţe pe lângă Kánya ca să se învoiască la publicarea acestui comunicat final al Conferinţei.

---

[1] vom putea într-adevăr colabora.

Într'o conversaţie avută curând după aceea (31 ianuarie) cu ministrul de externe ungur, acesta îmi dă oarecari amănunte în privinţa ultimei întrevederi „tripartite" din Budapesta. Se pare că Schuschnigg insistase să se menţioneze în mod special, în comunicatul final, independenţa Austriei, dar Ciano s'a opus, „spre a nu se provoca Germania!" Se vede, aşadar, că, de pe atunci încă, Italia îşi sacrificase aliata ca să'şi poată menţine legăturile de alianţă cu Reichul hitlerist. Kánya pare mulţumit de activitatea guvernului Goga, „care, în chestiunea evreiască, va crea poate un precedent susceptibil să fie urmat de Ungaria, oprimată şi ea de masa semită".

Speră că şi conversaţiile dintre noi vor putea progresa „guvernul ungar cerând doar aplicarea angajamentelor noastre în materie minoritară". Îi atrag atenţia că nu noi suntem aceia care nu'şi respectă angajamentul, ci Ungaria şi îi dau ca pildă chestiunea arhivelor transilvănene pe care s'au angajat, prin Tratatul de la Trianon (art. 77, 175 şi 177), să ni le restituie, ceea ce n'au făcut. Kánya pare surprins şi jenat de acest contra-atac neaşteptat şi nu răspunde. După câte aud din toate părţile (contele Nicolae Banffy, contele Dóminic Festetics ş. a.) sosirea guvernului Goga la putere este privită la Budapesta ca o chezăşie a normalizării relaţiilor dintre România şi Ungaria. În ceea ce priveşte Anschlussul, suntem de părere cu toţii, în corpul diplomatic, că se apropie cu paşi repezi. Kánya ne repetă mereu; „este treaba Franţei şi Italiei, noi nu putem face nimic."

Concomitent, se caută strângerea relaţiilor ungaro-polone. Horthy pleacă „la vânătoare" în Polonia însoţit de Kánya şi de o suită numeroasă. La întoarcerea sa la Budapesta, Orlowski îi dă un mare dineu, la care stăruie să asist că să dovedim că vizita Regentului era de pură curtoazie, fără nici o influenţă asupra alianţei noastre. Tot în acest scop, se vede, Horthy stă îndelung de vorbă cu mine după masă, dar numai despre vânătoarea la care a luat parte. Orlowski pretinde că, la plecare, Regentul i'ar fi spus: „ein reizender Mensch dieser rumänische Gesandte!"[1]

[1] acest ambasador român este un om foarte umblat!

O fi adevărat, n'o fi, fapt este că am fost înconjurat de amabilităţi, doar-doar să nu fiu prea amărât de „turul de vals" al aliatei polonez/e cu adversarul ungur!

Dar preliminariile marii drame europene — şi mondiale — nu mai îngăduiau nici speranţe, nici iluzii. Întrevederea Hitler-Schuschnigg era semnalul apropiatului sfârşit al independenţei austriece şi impresionă adânc cercurile politice ungare. Prezenţa masei germane la frontiera Ungariei dădu de gândit tuturor* şi presa budapestană se făcea ecoul îngrijorărilor, arătându'şi nedumerirea faţă de atitudinea Italiei. Mi se exprima, de către diferite personalităţi, nevoia poruncitoare a aplanării diferendului româno-maghiar în vederea alcătuirii unui bloc al statelor dunărene, singura posibilitate de rezistenţă faţă de presiunea exercitată în Europa centrală de către marile puteri învecinate. Singur perspicacele Kánya îşi dădea seama că totul era prea târziu şi că nu se mai putea ridica nici un baraj de rezistenţă în Europa centrală.

La noi în ţară, guvernul Goga era înlocuit printr'un minister prezidat de Patriarhul Miron Cristea, cu Tătărescu interimar la externe. În urma instrucţiunilor acestuia, arăt lui Kánya, la 25 februarie, că suntem dispuşi să reluăm negocierile cu Ungaria — în numele celor trei guverne al Micii Înţelegeri — şi că urmează, ca atare, să dea ordinul de cuviinţă lui Bárdossy, la Bucureşti. Este de acord deşi mă previne că guvernul ungar nu'şi va modifica poziţia. Dar gravele evenimente ce se pregăteau pe scena internaţională treceau pe planul al doilea diferendele locale între România şi Ungaria.

Reamintindu'mi, după atâţia ani, momentele acelea fatidice mă surprinde faptul cum oameni ce ar fi urmat să presimtă ce era să se întâmple păreau atât de puţin informaţi. La o masă mare, dată în cinstea şefilor de misiune străini, Regentul Horthy ne spunea tuturor (la 26 februarie!) că un adevărat

---

* Tendinţa de împotrivire a guvernului ungar faţă de presiunea germană apărea şi din arestarea, în februarie 1938, a şefului nazist ungur Szàlasi, care era să joace un rol de frunte în stabilirea unui regim fascist în Ungaria înainte de înaintarea rusă în Europa centrală.

Anschluss nu va putea fi realizat de Hitler nici peste douăzeci de ani! Iar bietul coleg austriac, fostul vice-cancelar Baar-Baarenfels, părea mai îngrijorat de soarta Cehoslovaciei decât de a patriei sale. Cum îi spuneam că Austria are întreaga opinie mondială în spatele ei, în lupta ce duce pentru a'şi păstra independenţa, Baar-Baarenfels mi-a răspuns: „Lieber nicht so viel moralische Unterstützung, und ein bischen mehr materiele. Aber, *de facto*, wird uns niemand helfen. Und wenn die deutsche Armee in Oesterreich einrückt, haben wir längst beschlossen uns nicht zu verteidigen. Das ist sehr vernünftig von Schuschnigg, denn kämpfen gegen die riesige deutsche Armee können wir doch nicht, und brüderliches Blut vergiessen, das will kein Oesterreicher. Aber mit dem Anschluss wird es doch nicht so rasch, erst kommt die Tschechoslowakei an die Reihe. Die armen Tschechen sind in einer fürchterlichen Lage. Erst nachier wird sich Hitler über Oesterreich beschäftigen."[1] Bietul Baar nu'şi închipuia că istoria va inversa rândul victimelor lui Hitler, şi aceasta peste câteva zile!

Eram într'o scurtă permisie la Monte-Carlo, când se anunţă, la 11 marie, ca un trăznet din senin, că Hitler a dat trupelor germane ordinul de a înainta pe teritoriul statului austriac. Graba cu care a luat sângerosul tiran această criminală hotărâre se explică prin voinţa de a împiedica ţinerea plebiscitului decretat de Schuschnigg, care ar fi dat o covârşitoare majoritate în favoarea independenţei Austriei. A doua zi, sosit la Linz, Hitler proclamă anexarea Austriei, suprimând astfel ţara sa de baştină de pe harta Europei. Întors îndată la post, găsesc cercurile politice din Budapesta, ca şi opinia publică ungară în genere, consternate şi înfricoşate de dispariţia Austriei. De

[1] Mai bine am primi nu atît de mult ajutor moral, ci ceva mai mult material. Dar, *de facto*, nu ne va ajuta nimeni. Iar dacă armata germană va intra în Austria, noi am hotărît de mult să nu ne apărăm. E o hotărîre foarte înţeleaptă din partea lui Schuschnigg, căci nu putem să luptăm împotriva uriaşei armate germane şi nici un austriac nu vrea să verse sînge frăţesc. Dar Anschlussul nu se va realiza atît de repede. Mai întîi vine Cehoslovacia la rînd. Săracii cehi, sînt într-o situaţie îngrozitoare! Abia după aceea, Hitler se va ocupa şi de Austria.

teama noului vecin uriaş, guvernul Darányi „fait bonne mine à mauvais jeu"[1] şi'şi înmulţeşte manifestaţiile de cordialitate faţă de Germania, politică preconizată acum şi de Eckhardt. Circulă zvonul, în cercurile diplomatice, că guvernul britanic ar fi declarat celui german, cu prilejul întrevederii Halifax-Hitler, că nu se opune penetraţiei germane în Europa centrală, cu condiţia să nu se producă o agresiune care n'ar putea lăsa Anglia indiferentă. Bakách-Bessenyey, directorul politic al Ministerului Afacerilor Străine, amintindu'şi de anii petrecuţi laolaltă la Viena, îmi spune că regretă fireşte „finis Austriae"[2], dar că nu vede altă soluţie pentru Ungaria, în împrejurările de faţă, decât o politică de strânsă apropiere cu cel de al treilea Reich. Se tratează acum cu Italia întocmirea unui nou pact care să înlocuiască „răposatele" protocoale tripartite de la Roma. El prevede o apropiată acţiune germană în Cehoslovacia, conjunctura fiind foarte favorabilă planurilor lui Hitler. Într'adevăr, îmi arată el, Rusia sovietică este paralizată prin situaţia ei internă şi prin faptul că nu i se îngăduie trecerea forţelor ei armate nici prin Polonia, nici prin România; Anglia este opusă unei intervenţii în favoarea Cehoslovaciei; Franţa, nefiind atacată direct, nu s'ar decide uşor să intre în luptă (articolul lui Barthélemy din *Le Temps*: „Peut-on mourir pour la Tchécoslovaquie?"[3]) şi nu ar fi în stare, de altfel, să străpungă puternica „Siegfrid-linie"; cât despre asistenţa Micii Înţelegeri, ea este exclusă, ministrul Iugoslaviei declarând formal că ţara sa nu ar mişca deçât dacă Cehoslovacia ar fi atacată de Ungaria. Atitudinea directorului politic oglindea pe aceea adoptată de şeful său, care voia să dea aparenţa că este satisfăcut de evenimentele din Austria sub cuvânt că a dispărut acum singura cauză de fricţiune între Budapesta şi Berlin, pe care o constituiau legăturile Budapesta-Viena. De acum, nu ar mai sta nimic în calea amiciţiei ungaro-române. De aceea s'a grăbit Kánya să transmită felicitări guvernului german (!) şi să transforme

[1] se arată amabil în faţa unui joc necinstit

[2] sfîrşitul Austriei

[3] Se poate muri pentru Cehoslovacia?

Legaţia de la Viena în consulat general. Mai rar aşa dovadă de oportunism şi cinism din partea unui aliat al ţării sugrumate! Kánya caută şi strângerea relaţiilor cu Polonia spre a ajunge la o concordanţă de vederi pentru momentul în care se va pune problema cehoslovacă şi împărţirea prăzii.

Emoţionantă este vizita de plecare pe care mi'o face (19 martie) colonelul Eberle, ataşat militar al Austriei la Budapesta şi Bucureşti. Nu îndrăznesc să'i spun ce am pe inimă ca să nu'l pun într'o situaţie delicată, cum văd că are un „Hakenkreutz" (zvastica) brodat pe uniforma lui austriacă. Dar îşi dă seama că înţeleg ce simte şi are ochii împăienjeniţi de lacrimi. Îmi spune doar „es war glänzend inszeniert"[1] şi îmi descrie apoi soarta nefericită ce'i aşteaptă pe camarazii săi de arme: ofiţeri superiori prea bătrâni spre a se asimila spiritului german şi care vor fi înlăturaţi şi condamnaţi unei lente pieiri cu pensii minime.

La 19 martie înaintam guvernului un raport în care arătam, în modul următor, reacţiile Ungariei faţă de aducerea la îndeplinire a Anschlussului:

„Deşi cercurile politice ungare îşi dădeau de mai multă vreme seama că desfăşurarea evenimentelor, în urma închegării axei Berlin-Roma pe baza dezinteresării Italiei de afacerile Europei centrale, trebuia să ducă în mod fatal la Anschluss, ele au fost însă cu totul surprinse de ritmul vertiginos în care s'a desăvârşit anexarea Austriei de către Reichul german.

După întrevederea de la Berchtesgaden şi discursurile lui Hitler şi Schuschnigg, ministrul de externe Kánya îmi exprima adânca sa convingere că Führerul, cu care avusese lungi convorbiri la Berlin, se va abţine de la orice act de agresiune contra Austriei, lăsând vremii, care lucrează pentru el, să îndeplinească procesul de unificare a rasei germane. La dineul oferit în seara de 27 februarie şefilor de misiuni diplomatice, Regentul Horthy nu se sfia să ne asigure pe toţi că efectuarea formală a Anschlussului nu se va putea realiza înainte de 20 ani!

Directorul politic al Ministerului Afacerilor Străine, baronul Bakách-Bessenyey, îmi mărturisea că guvernul ungar nu ar fi

[1] a fost o înscenare strălucită

fost informat de intenţia Cancelarului Schuschnigg de a decreta plebiscitul decât cu câteva zile înainte de publicarea acestei măsuri. Vestea a produs îngrijorare în sânul guvernului ungar, care prevedea că Führerul german nu s'ar putea împăca nicicând cu gândul că o manifestaţie publică a voinţei poporului austriac ar putea da o majoritate impunătoare în favoarea independenţei Austriei. Dar era prea târziu şi nimic nu mai putea opri înlănţuirea fatală a faptelor.

... Se pare că dl von Schuschnigg ar fi rugat, la sfârşitul lui ianuarie, pe dl Puaux, ministrul Franţei la Viena, să'l informeze dacă, în cazul unei intervenţii armate germane în Austria, guvernul austriac s'ar putea bizui pe sprijinul material efectiv al Franţei. Puaux şi'ar fi consultat guvernul, iar acesta s'ar fi pus îndată în contact cu guvernul britanic care, la rândul său, ar fi efectuat unele sondaje indirecte la Roma. Ca rezultat, Puaux ar fi fost însărcinat să răspundă Cancelarului Schuschnigg că, întrucât guvernul britanic nu poate lua nici un angajament în această privinţă, nici Franţa nu este în măsură să făgăduiască Austriei că ar interveni efectiv pentru salvgardarea neatârnării ei. Descurajat, Schuschnigg s'ar fi resemnat atunci să se ducă la Berchtesgaden. Anunţarea plebiscitului este în genere privită ca un gest disperat şi inexplicabil al şefului guvernului austriac, întemeiat pe o greşită apreciere a situaţiei internaţionale şi pe o ultimă şi întru nimic îndreptăţită nădejde că, în ceasul marii primejdii, nu va fi părăsit de Italia aliată.

Prăbuşirea Austriei, a acelei vechi Austrii de care destinele Ungariei au fost strâns legate, sub o formă sau alta, de atâtea veacuri, nu putea lăsa indiferentă naţiunea maghiară. Vestea tragică a zguduit adânc sufletul tuturor ungurilor. Generaţia bătrână, mai ales, care a trăit viaţa dublei monarhii, nu se poate obişnui cu gândul că Austria... aparţine de acum trecutului. Zvonul public — care pare verosimil celor care cunosc firea sentimentală a fostului ofiţer de marină austro-ungar şi adjutant al Împăratului, aflat la cârma Statului maghiar — pretinde că Regentul Horthy însuşi ar fi izbucnit în plâns la aflarea evenimentelor dramatice de peste Leitha.

Sunt crud şi iremediabil loviţi legitimiştii unguri. Un fruntaş al lor mi'a mărturisit că scopul final al mişcării lor era reînvierea dualismului austro-ungar. Acest proiect, acum spulberat, un legitimism maghiar nu şi'ar mai avea rostul, căci dinastia Habsburgilor, în sine, nu ar putea aduce Ungariei nici un adaos de forţă, nici măcar morală. De aici, atitudinea agresivă faţă de Reichul hitlerist a organelor legitimiste (*Magyarság, Nemzeti Ujság*)...

Durerii de ordine sentimentală a ungurimii i se adaugă şi teama faţă de puterea uriaşă a germanismului care va exercita de acum încolo o presiune directă la însăşi graniţa ţării. Faţă de această presiune, ungurii îşi dau seama că nu au nici o apărare. Cu vecinii din Mica Înţelegere au legăturile pe care ei au vrut să le aibă, întreţinând mereu flacăra urii şi a răzbunării, în loc de a căuta destinderea însufleţiţi de spiritul realităţilor. Protocoalele din Roma sunt definitiv caduce... Se tratează cu Roma în vederea găsirii unei noi formule de colaborare directă italo-ungară, dar puţini au rămas în Ungaria care mai au încredere în prietenia Italiei, învinovăţită de a'şi fi părăsit aliaţii în 1915 şi în 1938 (ca şi, mai târziu, în 1944). Un bărbat politic ungur nu a ezitat să'mi reamintească fraza crudă şi celebră, atribuită pe vremuri ambasadorului francez Bompard, «il faut laisser à ses adversaires l'amitié de l'Italie»[1]. Constituirea faimosului bloc catolic Roma-Budapesta-Varşovia este încă de domeniul fanteziei şi multe piedici îi stau în cale, pe care ostilitatea faţă de Praga nu este suficientă pentru a le înlătura.

Astfel, în mod logic, toate cercurile politice şi opinia publică au ajuns la încheierea că singura politică externă posibilă pentru Ungaria este alături de Germania. De aceea, guvernul s'a grăbit să'şi manifeste ataşamentul faţă de Reich, transmiţând Secretariatului de Stat de la «Auswärtig Amt»[2], Mackensen (fost ministru la Budapesta), prin generalul Sztójay, ministrul Ungariei la Berlin, «cele mai călduroase felicitări

[1] prietenia Italiei trebuie lăsată adversarilor
[2] Serviciul de Externe

pentru Führer cu prilejul reunirii Austriei de Reichul german, care, spre bucuria Ungariei, s'a realizat fără vărsare de sânge», precum şi expresia «speranţei celei mai întemeiate şi fericite că relaţiile bune şi amicale dintre cele două ţări vor continua ca şi în trecut». Totodată, se comunica la Wilhelmstrasse, că, cea dintâi din toate puterile străine, Ungaria hotărâse transformarea legaţiunei ei la Viena în consulat general. Acest «zel» al guvernului ungar a fost apreciat la Berlin, după cum a reieşit... din discursul lui Hitler, în care a lăudat «căldurosul şi cordialul asentiment al Ungariei faţă de alipirea Austriei la Germania nazistă».

Oficial, Kánya şi colaboratorii săi au arătat şefilor de misiune străini, «independent de un firesc sentiment de melancolie», satisfacţia guvernului ungar de a vedea înlăturată singura piedică din calea perfectei înţelegeri ungaro-germane, pe care o înfăţişa intimitatea legăturilor austro-maghiare.

Poziţia oficială a guvernului din Budapesta pare tuturor atât de inevitabilă încât este aprobată chiar de opoziţia de stânga. Într'o cuvântare publică, şeful partidului agrar, Tibor Eckhardt, prieten personal al cancelarilor Dollfuss şi Schuschnigg, cunoscut pentru ideile sale antihitleriste, partizan al formării triunghiului Budapesta-Viena-Praga, a declarat: «Însemnătatea Germaniei a sporit considerabil pentru Ungaria, întrucât puterea militară de căpetenie a continentului a devenit vecina noastră directă... Nu avem decât un singur drum spre Occident: Germania...» Leaderul legitimist, contele Anton Sigray, arăta într'un discurs că, deşi destinul a vrut ca «Germania să ajungă până la Hegyeshalom (frontiera austro-ungară), şi noi dorim să rămânem prieteni şi buni vecini cu dânsa, vrem ca ea să nu depăşească acest hotar, căci nu înţelegem să fim slugile nemţilor»...

În afară de porunca inexorabilă a situaţiei geografice un alt motiv mai îndeamnă pe unguri spre o cât mai cordială cooperare cu marele lor vecin: speranţa că, în cazul unei acţiuni împotriva Cehoslovaciei, germanii îi vor lăsa să'şi ia şi ei o parte din prada de război. Aspiraţia asupra Slovaciei şi a Rusiei subcarpatice înfăţişează deci, în ochii maghiarilor, adevăratul cheag al comunităţii de interese germano-ungare...

Faptul că Germania se consideră de acum drept apărătoarea firească a populaţiilor germane de peste hotare, după cum rezultă din discursurile lui Hitler şi Göring... conţine primejdia imediată a imixtiunii Berlinului în afacerile interne ale Ungariei, pentru sprijinirea doleanţelor şi a aspiraţiilor crescânde ale şvabilor locuind pe teritoriul unguresc, la frontiera noii Germanii.

...Sentimentele cu care ungurii privesc noua lor poziţie «geo-politică» sunt deci destul de complexe. Fondul adevărat este îngrijorarea faţă de presiunea germană, pe care nici o încercare de apropiere de Polonia, în vederea constituirii unui «contraechilibru» nu o poate slăbi. Spre a se mângâia ea însăşi de inexorabilitatea soartei de vasală a Reichului ce i se pregăteşte, Ungaria se mai leagănă cu nădejdea unor compensaţii în direcţia Cehoslovaciei... Totul va depinde de metoda ce se va adopta la Wilhelmstrasse pentru politica de penetraţie în Europa dunăreană şi balcanică."

La 24 martie, adăugăm următoarele observaţii privitoare la reacţiile pricinuite de Anschluss asupra politicii interne ungare:

„Încorporarea Austriei în Reichul german nu putea să nu zbuciume adânc întreaga viaţă politică a Ungariei. Evenimentul, prevăzut îndeobşte pentru o epocă mai îndepărtată, s'a produs pe neaşteptate tocmai în ceasul în care se puneau, în Ungaria, temeliile unei noi aşezări electorale şi se făcea apel la avutul particularilor şi al băncilor în vederea înzestrării ostăşeşti şi sociale a ţării. Din punctul de vedere al politicii externe de urmat, unanimitatea opiniei publice socoteşte — unii cu regret, alţii cu îngrijorare — că singura formulă adoptată de guvern este posibilă: o neşovăitoare alăturare de noul şi puternicul vecin german, în jurul căruia se polarizează şi ultimele nădejdi sau iluzii revizioniste. În afară de aceasta, contact amical cu Italia — salvarea rămăşiţelor protocoalelor de la Roma — şi cu Polonia care, după cum declara Kánya, «prin interesul ce'l poartă problemelor bazinului dunărean, confirmă că paşnica şi cordiala cooperare ungaro-polonă va putea avea dezvoltări favorabile în viitor». Cu toate acestea, nimeni nu'şi ascunde consecinţele acestei politici: vasalitatea necondiţionată

a Ungariei faţă de Berlin. Vasalitatea economică în primul rând, vasalitatea politică în al doilea, cu riscul unei permanente imixtiuni în favoarea minorităţii germane. Precum a rezumat situaţia un fruntaş politic de aici «am ajuns şi noi *das Land Ungarn*[1], la fel ca Austria». Deşi Kánya mă încredinţa de curând că «cu germanii te poţi întotdeauna înţelege», mulţi bărbaţi politici de dreapta (legitimişti) şi de stânga (finanţa evreiască, socialiştii) nu se împacă deloc cu aceste perspective. Contele George Széchenyi, deputat al Partidului Uniunii Creştine, a ridicat la Cameră chestiunea Anschlussului, regretând că, în faţa acestor evenimente, guvernul ungar nu a dat dovadă nici de lealitate, nici de sentiment cavaleresc... De asemenea, deputatul independent Payra a amintit în şedinţa publică a Camerei de «tragica prăbuşire a Austriei», de primejdia în care se afla Cehoslovacia, de absenţa definitivă a Societăţii Naţiunilor şi a întrebat cine garantează de acum încolo independenţa statelor mici... Dacă numai prea puţine glasuri răzleţe produc o disonanţă în corul care înalţă imnuri interesate în slava Reichului hitlerist, se constată însă divergenţe mai accentuate în privinţa cursului pe care urmează să'l ia politica internă. Într'o declaraţie făcută presei la 19 martie, preşedintele consiliului a arătat intenţia sa de a trasa o linie de demarcaţie între politica externă şi cea internă: «Evenimentele externe nu au pentru noi decât însemnătate externă şi nu influenţează întru nimic gospodăria noastră internă, căci politica externă şi cea internă evoluează pe planuri cu totul deosebite». Totuşi, chiar Darányi nu a putut contesta că «în Ungaria, ca pretutindeni, predomină în stat directive naţionaliste» (adică de dreapta). În ajunul evenimentelor din Austria, ţara era împărţită între cele două curente politice de dreapta şi de stânga, cu tendinţe vizibile de sporire a organizaţiilor naţionaliste. Manifestaţiunea de forţă a hitlerismului în Austria a rupt echilibrul în favoarea curentului de extremă dreaptă. Diferitele grupări «hitlerizante» sau «fascistizante» caută să se afirme şi să fuzioneze. Lipseşte doar încă omul care să aibă darurile necesare spre a lua conducerea mişcării..."

[1] regiunea ungară

La 23 martie, Kánya expunea punctul de vedere oficial al Ungariei faţă de dramaticele desfăşurări din Austria la Comisia Parlamentară de Afaceri Străine. Spre a justifica completa inacţiune a guvernului maghiar în clipa prăbuşirii aliatei sale, Austria, el invoca atitudinea pasivă a Angliei, şi mai ales a Franţei, „care nici nu s'a gândit să încerce restabilirea Austriei pe care ea, în mare măsură, o crease". Pentru viitor, a adăugat el „Ungaria va urma aceeaşi politică faţă de Reichul german ca şi în trecut", cu atât mai mult cu cât „guvernul german nu a lăsat nici o îndoială asupra faptului că priveşte actuala frontieră germano-maghiară ca tot atât de intangibilă ca frontierele cu Italia, Elveţia şi Iugoslavia". De observat că nu a citat frontiera franceză printre cele considerate definitive de către guvernul din Berlin. Ministrul de externe a precizat, pe de altă parte, că „bunele raporturi între Ungaria şi Italia vor rămâne neschimbate, în spiritul vechilor Protocoale de la Roma", şi că „interesul purtat de Polonia problemelor din bazinul dunărean umple de bucurie Ungaria, care speră astfel că paşnica legătură ungaro-polonă se va dezvolta favorabil în viitor". Despre relaţiile cu statele din Mica Înţelegere, Kánya a spus că le doreşte „mai bune, adică normalizate" şi că „negocierile începute în septembrie, şi apoi întrerupte, au fost reluate la Bucureşti, guvernul ungar punând toată bunăvoinţa pentru izbutirea lor".

*

Aflu de la Externe, în legătură cu această reluare a negocierilor, că guvernul român propune celui ungar formula sugerată de mine, toamna trecută, lui Victor Antonescu şi anume: „La Roumanie a décidé spontanément et dans son entière souveraineté, sous réserve de réciprocité, de prendre, dans le cadre des principes généralement admis dans la législation intérieure de l'Etat, toutes mesures administratives nécessaires, destinées à supprimer toutes difficultés de nature à entraver le développement des relations amicales avec la Hongrie. Il est bien entendu que cette déclaration ne saurait être interprétée, en aucun cas, comme portant atteinte aux principes de non immixtion dans les questions d'ordre interne de la

Roumanie."[1] Dar Kánya, pe care'l văd la 30 martie, îmi spune că nu se poate învoi cu formula mea pentru că nu conţine cuvântul „minoritate". Am impresia că preferă să nu ajungă la un acord, deoarece îmi arată că, „dacă nu se găseşte chestiunea destul de matură spre a fi prezentată opiniei publice româneşti, ar fi preferabil ca rezolvarea ei să fie amânată". Cu privire la această întrevedere, am înaintat, la 1 aprilie, raportul următor: „Convorbirea destul de îndelungată ce am avut cu ministrul afacerilor străine ungar la 30 martie a atins trei puncte principale:

1. Evenimentele din Austria. Kánya nu mi'a tăinuit că, fost ministru plenipotenţiar al Împăratului-rege Franz-Joseph şi vienez prin educaţie şi predilecţie, a fost personal foarte lovit de dispariţia Austriei de pe hartă. Ca ministru al afacerilor străine al Ungariei, însă, nu poate decât să constate un deces — irevocabil ca toate decesele — în faţa căruia te închini fără a discuta şi care, oricât de crudă ar părea această afirmaţie, îndepărtează singura piedică din calea bunelor legături ungaro-germane.

Kánya a insistat că era absolut sincer când excludea posibilitatea unei agresiuni germane contra Austriei, deoarece se întemeia pe declaraţia ce'i făcuse personal Hitler. După convingerea sa intimă, declaraţia Führerului era sinceră în momentul când a făcut'o, dar evenimentele s'au dezlănţuit într'un ritm care a produs un reviriment în intenţiile celor de la Berlin.

Kánya m'a asigurat că ştia în mod pozitiv cum s'au petrecut lucrurile şi mi-a dat următoarea versiune, care cred că merită a fi înregistrată, fie numai dintr'un interes istoric: După întrevederea de la Berchtesgaden, Kánya s'a dus *incognito* la Viena spre a afla din însăşi gura Cancelarului Federal cum decursese convorbirea sa cu Cancelarul Reichului. După ce Schuschnigg

[1] România a hotărît spontan şi în deplină suveranitate, sub rezerva reciprocităţii, să ia, în cadrul principiilor general admise în legislaţia internă a statului, toate măsurile administrative necesare, menite să înlăture orice dificultăţi de natură să împiedice dezvoltarea relaţiilor de prietenie cu Ungaria. Se înţelege de la sine că această declaraţie nu poate fi interpretată, în nici un caz, ca impietînd asupra principiului non-imixtiunii în problemele de ordin intern ale României.

i-a făcut o expunere amănunţită, a adăugat: «Colaboratorii cei mai de încredere mă sfătuiesc să organizez un plebiscit, care mi-ar da, şi faţă de ţară şi faţă de străinătate, autoritatea necesară pentru a rezista serios Germaniei. Dar eu socotesc o atare soluţie prea primejdioasă prin reacţiile ce ar produce în Reich şi niciodată nu o voi adopta!» Puţine zile însă după aceasta, Cancelarul Schuschnigg, cedând îndemnurilor prietenilor săi, adresa o scrisoare lui Mussolini spre a'i cere sfatul în privinţa ideii unui plebiscit în Austria. Scrisoarea a fost dusă la Roma de ataşatul militar al Italiei la Viena şi înmânată Ducelui. La rândul său, şi pe aceeaşi cale, Mussolini a trimis o lungă scrisoare lui Schuschnigg, arătându-i că nu se poate, desigur, amesteca în afacerile interne ale Austriei, dar că personal îl sfătuieşte insistent să renunţe la un proiect putând fi socotit provocator de Hitler. Cu toate acestea, Cancelarul Schuschnigg a hotărât plebiscitul, aducând decizia sa la cunoştinţa guvernului ungar în ultimul moment.

Când a dat trupelor sale ordinul de a înainta pe teritoriul austriac, Führerul nu s'ar fi gândit să treacă şi el personal frontiera. Göring l'a îndemnat însă să plece, să rostească mai multe discursuri şi «atunci Austria va fi a lui». Chiar când a urmat acest îndemn, Cancelarul Hitler nu s'ar fi gândit la alipirea Austriei înainte de un plebiscit. În dimineaţa sosirii sale la Linz, nu era nimic hotărât în această privinţă. Numai după-amiază, adânc zguduit de entuziasmul popular, Führerul, care este o fire impulsivă, a chemat brusc la telefon pe ministrul de justiţie al Reichului, la Berlin, spre a'i cere să redacteze imediat o lege pentru alipirea Austriei. Astfel s'ar fi efectuat acest act atât de însemnat pentru toată Europa, după informaţiile precise pe care Kánya mi-a spus că le are de la unul din protagoniştii dramei. El mi'a adăugat că nu crede că persoana lui Schuschnigg să fie serios ameninţată, dar că este îngrijorat pentru soarta lui Schmitz, fostul primar al Vienei, şi a lui Hombostel, directorul politic de la Ballplatz.

2. Raporturile Ungariei cu Germania. Ministrul afacerilor străine recunoaşte că vecinătatea puterilor mari nu este întotdeauna de folos statelor mici, dar cum nu se poate modifica

geografia, Ungaria îşi va da toată silinţa spre a continua cordialele şi tradiţionalele raporturi de prietenie cu Germania.

Kánya consideră absurde zvonurile despre eventuala intenţie a Germaniei de a lua în stăpânire, la un moment dat, teritoriile ungureşti locuite de populaţie şvabă. Cancelarul Hitler ar fi om cu prea mare simţ politic şi istoric pentru a încerca să frângă aşezări seculare. Tot ce el va dori va fi o cooperare cu Ungaria, pe care aceasta are tot interesul a o accepta.

Întrebându'l pe interlocutorul meu dacă noua poziţie a Germaniei nu'l va stânjeni în acţiunea ce a dus până acum şi a cărei caracteristică era o oarecare libertate de mişcări, mi-a răspuns că, întrucât legăturile directe italo-maghiare nu slăbesc întru nimic, Ungaria îşi menţine toate posibilităţile ca şi în trecut.

Întrebând din nou pe Kánya dacă, având în vedere coeziunea axei Berlin-Roma, această libertate de mişcări nu va fi oarecum iluzorie, el mi-a observat surâzând că «coeziunea nu exclude, în unele împrejurări şi un joc de nuanţe, fiind vorba de două puteri mari aliate, iar nu de un singur stat unitar». Cred că, prin aceasta, el a vrut să'mi spună că, în cazul unei prea mari presiuni germane, influenţa favorabilă a Italiei ar putea fi de folos guvernului din Budapesta.

3. Tratativele româno-maghiare. Deschizând vorba despre tratativele duse acum, la Bucureşti, cu dl Bárdossy, ministrul afacerilor străine mi'a spus:

a) Ungaria a obţinut, prin Tratatul de la Trianon, un articol, favorabil intereselor ei: art. 239 privitor la instituirea tribunalelor arbitrale mixte, lá care opinia publică nu ar admite să se renunţe de bunăvoie.

Am observat ministrului că, întrucât zisele tribunale nu mai funcţionează şi întrucât cunoaşte atitudinea guvernelor Micii Înţelegeri în această privinţă, articolul în chestiune este în fapt perimat. Ar fi deci oportun, atunci când încercăm «de déblayer le terrain»[1] pentru a înlesni viitoarea dezvoltare a relaţiilor dintre noi, să limpezim şi acest punct în sens realist.

[1] să curăţăm terenul

Kánya doreşte însă să'şi «rezerve viitorul», deoarece nu exclude ca, într'o anumită conjunctură, tribunalele de arbitrare să poată fi restabilite. Apoi, mi-a adăugat că sunt şi alte interese în joc, despre care nu'mi poate vorbi, care se opun renunţării la art. 239. Cred că interlocutorul meu a vrut să mă lase să înţeleg că acele interese sunt de ordin material şi privesc pe ungurii cu proprietăţi în Transilvania, de a căror soartă contele Bethlen are o grijă deosebită.

b) În privinţa proiectului nostru de declaraţie, ministrul afacerilor străine al Ungariei mi-a arătat că nu'l poate primi, deoarece nu menţionează cuvântul «minoritate». I-am arătat că motivul care m'a îndemnat, toamna trecută, să supun examinării ministrului afacerilor străine român principiul formulei în chestiune era tocmai necesitatea de a se evita menţionarea într'un text eventual a unei probleme putând atinge sensibilitatea îndreptăţită a opiniei noastre publice. Am adăugat că, după părerea mea, formula, prin lipsa ei de precizie, acoperă toate posibilităţile de divergenţă între cele două ţări şi oferă ambelor guverne garanţia că ele vor lua reciproc, în cadrul suveranităţii lor naţionale, măsurile menite să îngăduie dezvoltarea unor legături amicale în viitor... Dacă atmosfera dintre majoritari şi minoritari nu este cum am dori cu toţii să fie, aceasta se datoreşte, în cea mai bună parte, propagandei revizioniste care, fără odihnă şi cu toate mijloacele, tulbură spiritele. În măsura în care această propagandă va înceta, se va ameliora şi atmosfera... Am încheiat făcând apel la «spiritul de cooperare dunăreană» al guvernului ungar ca să primească formula ce i se oferă, nu fără reale sacrificii de popularitate din partea guvernului român.

...Kánya mi-a răspuns pe un ton plin de amabilitate: «Trebuie să recunosc spiritul conciliant cu care guvernul român se străduieşte să găsească o formulă de acord. Poate însă că această chestiune nu este destul de matură pentru a fi înfăţişată opiniei publice româneşti. În acest caz, ar fi preferabil să amânăm soluţionarea ei».“

Impresia pe care am dobândit'o, în parte în urma unei destăinuiri a colegului meu italian, Vinci — întors de la Roma —

era că dificultăţile pe care guvernul ungar le făcea în negocierile cu noi izvorau şi din aprehensiunea de a fi apoi silit să semneze un acord similar cu celelalte state ale Micii Înţelegeri, deci şi cu Cehoslovacia, ceea ce l'ar fi pus într'o situaţie neplăcută faţă de Berlin. Cu atât mai mult cu cât, în momentul acela, toată lumea politică din Budapesta considera Cehoslovacia ca de pe acum definitiv condamnată, cu perspectiva — sau iluzia — unei apropiate anexiuni a Slovaciei şi a Rusiei subcarpatice. Într'un discurs public, Eckhardt mergea până la a promite „o largă autonomie", viitoarei minorităţi slovace din Ungaria! Se anunţa, în legătură cu acele perspective, un nou guvern mai înclinat spre dreapta — deci mai bine văzut la Berlin — prezidat de guvernatorul Băncii Naţionale, Béla Imrédy.

Într'o convorbire avută cu dânsul la 22 aprilie, Kánya îmi spune că guvernul ungar doreşte realmente o înţelegere cu România, şi că, dacă s'ar ajunge la un acord separat între ţările noastre, s'ar putea conveni ca el să nu intre în vigoare decât după ce şi celelalte două guverne ale Micii Înţelegeri vor fi încheiat şi dânsele învoieli directe cu Ungaria. Aceasta, îmi afirmă ministrul „nu pentru a produce o sciziune în Mica Înţelegere — lucru pe care'l ştie imposibil şi pe care nici nu l'ar încerca măcar —, ci pentru a avea mâinile libere cu Praga", care se pare că, faţă cu pericolul iminent al unei acţiuni germane contra Cehoslovaciei, ar fi dispusă la concesii uluitoare, mergând aproape până la o autonomie a regiunilor populate de unguri. Dacă nu găsim formula aceasta acceptabilă, Kánya propunea o destindere de fapt — fără act scris — între Bucureşti şi Budapesta, asemănătoare aceleia dintre Belgrad şi Budapesta. Răspund că ne trebuie o formulă comună pentru cele patru state, care să constituie baza raporturilor noastre viitoare. Nimic nu se opune însă ca pe această bază să se ridice construcţii ulterioare. Astfel, dacă, după încheierea acordului între Mica Înţelegere şi Ungaria, s'ar întâmpla ca guvernul cehoslovac sau altul să fie dispus a acorda, în cadrul suveranităţii sale interne, avantaje suplimentare minoritarilor

maghiari ar fi liber s'o facă, deoarece formula propusă de noi ar consta doar dintr'o declaraţie de principii privind de altminteri toate diferendele dintre noi, iar nu un statut minoritar. În cursul conversaţiei, Kánya îmi mărturiseşte în sfârşit gândul care'l frământă: el nu vrea ca prin acceptarea unei formule minoritare minimum cu Mica Înţelegere să fie împiedicat a se folosi de situaţia actuală a Cehoslovaciei spre a'i cere concesii mult mai mari, pe care crede că le'ar obţine. De fapt, vrea să aibă mâinile libere pentru eventualitatea unei acţiuni germane împotriva Cehoslovaciei. Se şi organizează manifestaţii revizioniste în Budapesta, în care se cere o intervenţie militară ungară — în cazul unei agresiuni germane — pentru redobândirea Slovaciei şi Ruteniei subcarpatice. Colegul cehoslovac, Kobr, mă asigură, pe de altă parte, că guvernul său nu are nici o intenţie de a acorda populaţiei maghiare un statut minoritar şi că nu vrea să trateze separat cu Budapesta. El consideră manoperele lui Kánya având drept obiectiv disocierea Micii Înţelegeri prin exploatarea dificultăţilor actuale ale Cehoslovaciei.

La 27 aprilie, dau un prânz la legaţie, la care iau parte Kánya, contele Nicolae Bánffy (fost ministru ungur, azi cetăţean român), contele şi contesa Francisc Hunyady (foştii proprietari ai moşiei Săvârşin de lângă Arad, cumpărate de Rege), contesa Edina Raphaël Zichy (născută Pallavicini) cu fiica ei, Marie-Eugénie, subşeful protocolului şi contesa Iuliu Teleki, primul secretar francez, Charmasse, şi fratele şi cumnata mea. La cafea, Kánya stăruie din nou să tratăm separat cu Ungaria, atât noi cât şi iugoslavii, urmând ca, paralel, să se desfăşoare tratativele Budapesta-Praga, instrumentele urmând să intre toate concomitent în vigoare. Îi arăt că aceasta este imposibil, că i-am explicat'o de mai multe ori, şi că este „höchstezeit"[1], să cădem în sfârşit de acord, fără a mai complica lucruri simple. Bánffy este de aceeaşi părere şi nu vrea *junctim*[2] destinderea româno-ungară şi acordarea, în cadrul statului

[1] de mult timpul
[2] una după alta

român, a unor concesii minoritare. Îmi spune că Bethlen, care s'a întâlnit cu Goga în cursul şederii acestuia în Budapesta, împărtăşeşte şi el acelaşi punct de vedere. Trecem la subiecte de conversaţie mai puţin serioase. Spun, glumind, lui Kánya:

„Să fiţi recunoscător României, care vă va da ea un Führer, întrucât ziarele afirmă că maiorul Szálasi, şeful naziştilor unguri, ar fi de neam armenesc din Moldova (Salaşian)." Kánya face mare haz şi, bine dispus, îmi povesteşte, în altă ordine de idei, că are un prieten, bancher evreu, care, întrebând la un „Gasthof" din Tirol, unde îşi petrecea verile, dacă poate veni acolo şi acum, după Anschluss, a primit răspunsul: „Bei uns kann a' jeder kommen, ob Christ oder Jude ist einerlei, nur Arier sollen's sein!!"[1]

*

Stau de vorbă cu Goga, în ajunul plecării sale din Budapesta, şi'mi relatează conversaţiile sale cu Bethlen şi cu Bánffy. Mă îndeamnă să stărui pe lângă Kánya „să înceteze cu chiţibuşurile" şi să încheie un acord cu noi, care este indispensabil pentru toţi. Goga este de părere să nu ne legăm prea mult destinul de acela al Cehoslovaciei, care este sortită pieirii, sau, în cel mai bun caz, căderii în zona de influenţă germană. Îmi spune că Hitler şi Göring i-au promis formal că graniţele României vor fi respectate (!!!). Vorbind de politica noastră internă, este convins că Regele va îngădui (!) existenţa a trei partide: unul liberal sub şefia lui Tătărescu, altul naţional-ţărănesc, prezidat de Călinescu, şi al treilea creştin-naţional, cu Goga în frunte. Patriarhul Miron i-a destăinuit că vrea să se retragă de la preşedinţia Consiliului. Cu Codreanu, numai el, Goga, după câte îmi spune, a ştiut să trateze. I-a declarat făţiş: „sau mă împuşti, sau eu pe dta." De atunci se potolise Codreanu şi renunţase la agitaţia electorală. L'ar fi domolit cu totul dacă mai rămânea la guvern. „Să pui sute de oameni în închisoare nu e sistem bun."

---

[1] La noi poate să vină oricine, fie el creştin sau evreu, numai să fie arian!!

*

Şeful de cabinet al lui Kánya şi viitorul său succesor în fruntea Ministerului Afacerilor Străine, transilvăneanul Stefan Csáky, cu care întreţin legături destul de bune, îmi confirmă şi dânsul că guvernul ungar nu este în măsură să încheie un acord cu Mica Înţelegere — ca entitate — din cauza Cehoslovaciei, unde ţine să'şi lase toate posibilităţile deschise. În conjunctura actuală, îmi adaugă, opinia publică maghiară nu ar putea admite o înţelegere cu Praga.

Conferinţa de la Sinaia a Micii Înţelegeri (4–5 mai)

Sunt chemat telefonic la Sinaia, pentru consultări cu guvernul. Prima întrevedere o am cu Patriarhul, în calitatea sa de preşedinte al Consiliului. După ce ne reamintim vremurile când era regent, iar eu secretar general al Regenţei, conversaţia se îndreaptă spre politică. Patriarhul, ca transilvănean, mă asigură că nu ar trebui să se vorbească la noi de o pretinsă persecuţie a minorităţilor, ci, dimpotrivă, de persecutarea majorităţii, şi'mi dă ca pildă că el, ca şef al Bisericii dominante, dispune de un buget relativ mult mai mic şi de o organizaţie mai puţin numeroasă decât cultele minoritare. Este favorabil ideii mele de a se clădi o biserică românească la Budapesta, deşi ar prefera, evident, să putem redobândi vechea biserică româno-greacă, ctitorie a familiilor aromâneşti Mocsonyi, Dumba şi Sina, care ne-a fost luată de comunitatea grecească, în 1909, în urma unui proces ce s'ar cuveni să fie redeschis. Aprobă, de asemenea, propunerea mea de a se înlesni românilor rămaşi în Ungaria cumpărarea unei tipografii şi editarea unui ziar. Văd apoi pe ministrul de externe Petrescu-Comnen, care'mi vorbeşte despre o nouă propunere a lui Bárdossy, tot relativă la un schimb de scrisori în materie minoritară*.

---

* Textul scrisorilor propus de Bárdossy era următorul:
„Le Gouvernement Royal de Roumanie, animé d'un esprit de confiance à l'égard du Gouvernement Royal de Hongrie et convaincu que

Nici unul din cei trei miniştri de externe ai Micii Înţelegeri nu a acceptat această idee, nici Stoiadinovici şi nici Krofta, căruia guvernul german însuşi nu'i cere un atare angajament, mulţumindu'se deocamdată cu o înţelegere directă cu Henlein, şeful minorităţii germane din Sudeţi. Mă îndeamnă să'l văd numaidecât pe Rege şi telefonează în faţa mea spre a'mi obţine audienţa pe după amiaza aceleiaşi zile. Carol mă primeşte excepţional de cordial, îmi pune multe şi felurite întrebări şi pare, de altminteri, perfect la curent cu toate. Admiră pe Bethlen, „singurul bărbat de stat ungur", şi doreşte mult o destindere cu Ungaria. Se vor acorda facilităţi minorităţii maghiare din Ardeal. Personal, ar vrea să li se recunoască dreptul de a petiţiona în româneşte şi ungureşte, textul ungar fiind, în cazurile dubioase, cel considerat valabil. Carol este de părere ca în comunele locuite de o populaţie exclusiv maghiară să se poată vorbi ungureşte la primărie. Mă întreabă ce impresie a făcut la Budapesta înfiinţarea, la noi, a comisariatului mino-

---

celui-ci est fermement et sincèrement decidé à persister dans l'observation des principes contenus dans le Pacte de Paris du 27 août 1928, déclare, en ce qui le concerne, reconnaître l'égalité des droits de la Hongrie en matière d'armements.

Le Gouvernement Royal de Hongrie déclarera sa ferme volonté de s'abstenir de tout recours à la force dans ses relations avec la Roumanie. Cette déclaration sera suivie d'une déclaration analogue, à l'égard de la Hongrie, de la part du Gouvernement Royal de Roumanie.

Le Gouvernment Royal de Hongrie et le Gouvernement Royal de Roumanie sont d'accord pour procéder à un échange de lettres concernant la question des minorités."

(Guvernul Regal al României, animat de spirit de încredere faţă de Guvernul Regal al Ungariei şi convins că acesta este ferm şi sincer hotărît să respecte şi pe mai departe principiile conţinute în Pactul de la Paris, din 27 august 1928, declară, în ceea ce-l priveşte, că recunoaşte egalitatea în drepturi a Ungariei în problema armamentelor.

Guvernul Regal al Ungariei va declara voinţa fermă de a se abţine de la orice recurgere la forţă în relaţiile sale cu România. Această declaraţie va fi urmată de o declaraţie analoagă în ceea ce-o priveşte pe Ungaria, din partea Guvernului Regal al României.

Guvernul Regal al Ungariei şi Guvernul Regal al României sunt de acord să treacă la un schimb de scrisori privind problema minorităţilor.)

rităţilor. Îi spun că impresia a fost din cele mai favorabile, dar că se aşteaptă desemnarea viitorului comisar, al cărui rol va fi precumpănitor. Îmi destăinuieşte că a primit în ajun pe Sir Reginald Hoare, ministrul Angliei, care a stăruit mult în vederea unei destinderi româno-ungare, demers ce a fost făcut, de asemenea, la Budapesta. Răspund că important este mai ales ceea ce germanii spun la Budapesta, şi că mă tem că ei nu sfătuiesc o destindere cu Praga. Întreb dacă nu s'ar putea să admitem ca acordul cu Ungaria să fie semnat, sau parafat măcar, acum, pe când intrarea lui în vigoare să fie amânată la o dată mai îndepărtată, când guvernul cehoslovac va fi acordat minorităţii maghiare un statut minoritar. Regele este cu totul de acord cu această sugestie. Carol mă întreabă apoi cum suntem primiţi de societatea ungară şi pare satisfăcut aflând că suntem cât se poate de bine primiţi. La plecare, îmi mulţumeşte pentru informaţiile date şi pentru activitatea depusă şi mă însărcinează să stărui, în numele său, pe lângă Horthy, spre „a face o presiune morală" cu scopul de a se ajunge la o înţelegere între cele două guverne. De abia întors la Budapesta, aflu de moartea lui Octavian Goga, lovit de apoplexie.

Între timp, s'a publicat la Sinaia următorul comunicat oficial în legătură cu conferinţa Micii Înţelegeri:

„Cei trei miniştri ai afacerilor străine au trecut în revistă diferitele evenimente care au marcat situaţia internaţională de la ultima reuniune a Consiliului Permanent şi au procedat la schimburi de vederi amănunţite privitor la toate chestiunile care interesează în mod special politica Micii Înţelegeri. Ei au ajuns în mod unanim la concluzia că trebuie să'şi continue eforturile spre a colabora la orice operă de împăciuire şi de înţelegere. Consiliul Permanent al Micii Înţelegeri a acordat un interes special recentului acord anglo-italian, pe care îl socoteşte drept un element de înaltă importanţă, menit să asigure şi să menţină o pace durabilă.

Consiliul Permanent a examinat în modul cel mai stăruitor chestiunea relaţiilor între statele Micii Înţelegeri şi Ungaria. El îşi menţine în chip unanim dorinţa de a continua negocierile

în curs, având drept scop să contribuie la stabilirea unui regim de înţelegere şi de încredere în bazinul Dunării.

Mica Înţelegere reafirmă lealitatea sentimentelor membrilor ei faţă de Societatea Naţiunilor. Ea subliniază declaraţia care a fost făcută, în numele celor trei ţări, la ultima sesiune a Consiliului, în luna ianuarie a acestui an. Ea îşi proclamă voinţa de a contribui la realizarea idealului de colaborare internaţională, conceput de către autorii Pactului...

Consiliul Permanent a examinat cu cea mai vie atenţie în drept şi în fapt, situaţia nou creată pe Dunăre, din punctul de vedere al regimului navigaţiei, şi a fost de acord de a recunoaşte că este în interesul tuturor acelora care au colaborat până acum la progresul schimburilor economice în regiunea dunăreană, de a căuta mijloacele cele mai potrivite pentru a continua să aducă colaborarea lor morală, tehnică şi materială la căutarea de soluţii ţinând seama de toate interesele de faţă..."

*

Întors la Budapesta, după o scurtă şedere la Viena, cu familia, asist la un dineu oferit de primul-ministru, Daránvi, (9 mai). Îi vorbesc de bunele intenţii ale guvernului în privinţa negocierilor cu Ungaria, ceea ce îmi spune că „îl bucură adânc". Kánya apropiindu-se de noi, cer să'l pot vedea la Minister, ca să'i pot împărtăşi veşti „plăcute" despre conferinţa de la Sinaia. „Mais vous me dites toujours des choses agréables, mon cher!"[1] — răspunde el. „Il s'agit, cette fois-ci, de faits agréables"[2], replic eu. Fixăm întâlnirea pe 12 mai. Îl pun atunci (12 mai) la curent cu dispoziţiile conciliante ale guvernului român şi'l rog să'mi mijlocească o audienţă la Regent, spre a'i transmite mesajul Regelui. Apoi intrăm în obişnuita discuţie asupra „formulei" acceptabile la Budapesta şi la Bucureşti. Cum pare să ezite şi să ridice mereu dificultăţi noi, îl întreb „à brûle-pourpoint": «Si nous acceptions votre formule, signe-

[1] Dar dumneavoastră îmi spuneţi întotdeauna lucruri agreabile!

[2] De data aceasta este vorba despre fapte agreabile.

riez-vous de suite?»[1] Se codeşte să'mi răspundă. Îl strâng cu uşa: „Alors pourquoi discuter encore sur la formule et ne pas avouer franchement que vous ne voulez pas conclure avec la Tchécoslovaquie?"[2] Kánya se vede silit să'mi mărturisească atunci că opinia publică ungară n'ar admite o destindere şi o declaraţie de neagresiune cu Cehoslovacia, în aceste momente când toate privirile ungurilor sunt îndreptate înspre Slovacia. Ar accepta cel mult să se prevadă că instrumentul diplomatic pe care l'am încheia să intre în vigoare după ce guvernul din Praga va fi căzut de acord cu minoritatea maghiară. La rândul meu, am stăruit asupra imposibilităţii pentru guvern de a se învoi cu propunerea unui schimb de scrisori în materie minoritară, ceea ce, am adăugat, ar constitui un precedent grav nu numai pentru noi, ci şi pentru Ungaria, care ar putea şi ea să aibă de discutat, la un moment dat, probleme minoritare cu vreun „mare stat învecinat".

*

Chiar în zilele acelea se petrecea o schimbare în echipa guvernamentală, Daránvi fiind înlocuit la Preşedinţia Consiliului prin Imrédy, guvernatorul Băncii Naţionale. Kánya rămânea însă la Externe. În discursul său inaugural, Imrédy a accentuat caracterul de dreapta al ministerului său, menţinând legea privitoare la evrei şi planul economic pe cinci ani, formulat de predecesorul său. Din punctul de vedere al politicii externe, el a reafirmat cordialitatea legăturilor cu Germania, Italia şi Polonia, exprimând totodată speranţa că negocierile cu Mica Înţelegere vor putea duce la normalizarea raporturilor şi chiar, după rezolvarea unor probleme pendinte, la o colaborare prietenească a popoarelor din bazinul dunărean.

Cauzele căderii guvernului Daránvi erau destul de complexe. Deşi având la activul său un an şi jumătate de guver-

[1] dintr'o dată: „Dacă acceptăm formula dumneavoastră, veţi semna imediat?"

[2] Atunci de ce să mai discutăm asupra formulei şi să nu recunoaştem sincer că nu vreţi să încheiaţi tratate cu Cehoslovacia?

nare liniştită după dispariţia lui Gömbös, precum şi aducerea la îndeplinire a mult aşteptatelor reforme politice (lărgirea prerogativelor Regentului şi ale Camerei Înalte, introducerea votului secret în alegeri etc.) şi economice (programul de investiţii pe cinci ani), Darányi ajunsese să piardă încrederea factorilor de căpetenie ai ţării prin lipsa sa de energie faţă de agitaţiile crescânde ale extremei drepte. Regentul îl învinuia de a nu fi ştiut să pună capăt campaniei făţişe duse contra sa şi familiei sale de adepţii şefului hitlerist din Ungaria, maiorul Szálasi. Darányi se putea însă apăra, arătând că, dacă extremiştii naţionalişti fuseseră în stare să'şi intensifice activitatea, aceasta.se datora, în bună parte, indulgenţei — sau chiar protecţiei — de care se bucurau în anturajul lui Horthy. Totuşi, el nu a ezitat să facă loc colegului său Béla Imrédy, ministrul economiei naţionale şi guvernator al Băncii Naţionale, desemnat mai de mult, prin consensul unanim, ca preşedinte al Consiliului. Acesta, financiar de frunte, cu înfăţişarea ascetică a unui călugăr medieval — avea asemănarea fizică a lui Savonarola — era partizanul unui regim autoritar, dar inspirat de teorii intelectuale, nu de patimi ideologice. Ţin minte cum îmi spunea odată că idealul său pentru un bărbat de stat nu era Hitler, nici Mussolini, ci Salazar. A fost desigur şi modelul său, căci şi el era înzestrat cu o vastă cultură care'i îngăduia să smulgă o problemă din mărăcinişul amănuntelor spre a o ridica pe planul preocupărilor de ordin naţional. Autoritatea şi hotărârea lui, ca şi discursurile sale — de o elocinţă mai mult britanică decât meridională — exercitau o incontestabilă atracţie asupra concetăţenilor săi. Adus la putere datorită influenţei a doi foşti prim'miniştri, Stefan Bethlen şi Iuliu Károlyi, formula de guvernare indicată lui Imrédy a fost: înăbuşirea agitaţiilor extremiste şi aplicarea unui program de dreapta, cuprinzând şi mai multe din ideile naţionaliştilor, spre a lipsi pe Szálassi de platforma sa propagandistică. În general, guvernul Imrédy este privit ca ultima încercare de a opri evoluţia vieţii interne ungare în direcţia extremismului de dreapta.

Întrevedere cu Regentul Horthy

În dimineaţa de 18 mai sunt primit de Horthy, spre a'i transmite mesajul Regelui. Regentul mă primeşte foarte cordial şi pe un ton aproape familiar. Începe prin a'mi povesti un recent accident de vânătoare, apoi îmi mărturiseşte regretul ce l'a resimţit fiind silit să se despartă de Darányi ca prim-ministru: „Das ist das schreckliche am Platz an dem ich mich Befinde. Es kommt bei mir ein Mann an dem ich Vertrauen habe, der Vieles für sein Land geschofften hat, den ich hoch schätze, und ich muss ihn eins an dem Haupt hauen und sagen: «Du muss von Deiner Stelle scheiden»!"[1] Îl felicit pentru modul liniştit şi rapid în care a rezolvat criza guvernamentală.

Vorbind de pasajul din discursul lui Imrédy, în care noul prim-ministru îşi exprimă dorinţa unor raporturi amicale cu statele vecine, îi transmit mesajul Regelui. Apoi îi reamintesc diferitele faze ale negocierilor noastre întrerupte toamna precedentă prin intransigenţa guvernului ungar, care insista pentru introducerea în textul acordului a unui angajament minoritar, prin partea noastră, pretenţie pe care nici măcar guvernul german nu a ridicat'o faţă de Cehoslovacia. La reluarea tratativelor în primăvară, România şi aliatele ei au mers atât de departe pe calea concilierii, încât cu toată exasperarea sentimentelor naţionaliste am admis posibilitatea unor declaraţii reciproce care să prevadă înlăturarea în limitele posibilului, prin măsuri administrative luate în cadrul suveranităţii naţionale, cu excluderea oricărei imixtiuni străine, a diferendelor de natură să compromită dezvoltarea bunelor raporturi cu Ungaria. Or, nici această concesie considerabilă, am adăugat eu, nu pare să fi avut răsunet în cercurile guvernamentale ungare, deoarece ultima formulă ce ni se propune conţine aceeaşi condiţie, cu totul inacceptabilă, a schimbului de scrisori în materie minoritară.

---

[1] Ăsta este un lucru îngrozitor pentru poziţia mea. Vine la mine un om în care am încredere, care a făcut mult pentru ţara sa, pe care-l preţuiesc în mod deosebit şi eu trebuie să-i dau una în cap şi să-i spun: „Trebuie să-ţi părăseşti postul!"

Am explicat lui Horthy că, după părerea noastră, o destindere cu Ungaria nu poate fi un act juridic, care să ne încătuşeze pe unii şi pe alţii în formule strâmte, cu atât mai mult cu cât istoria recentă ne arată valoarea îndoielnică a angajamentelor prea precise. Pentru noi, o atare destindere ar fi un act politic neavând nevoie de multe clauze şi precizări, ci dimpotrivă de elasticitatea necesară pentru a crea o atmosferă prielnică în care problemele cele mai gingaşe să poată afla soluţii fireşti şi echitabile. Am încheiat exprimând speranţa că Regentul va uza de înalta sa autoritate spre a determina guvernul său să dea dovadă de mai mult spirit conciliant şi să înţeleagă însemnătatea istorică a ceasului de faţă..

Regentul Horthy mi'a răspuns că este sensibil faţă de gestul Regelui şi că este personal convins că perioadele cele mai fericite din istorie au fost acelea în care şefii de stat au luat efectiv în mâini frânele cârmuirii, putând astfel lucra pentru apropierea dintre popoare peste contingenţele unei politici de moment. În această ordine de idei, Horthy mi'a arătat că în Ungaria puterea efectivă o deţine dânsul de 18 ani, parlamentul fiind o simplă faţadă, întrucât guvernele a căror activitate se desfăşoară sub controlul direct al şefului statului s'au bucurat întotdeauna de majorităţi zdrobitoare. Trecând la ideile expuse de mine cu privire la spiritul în care ar trebui duse negocierile dintre Ungaria şi ţările aliate ale Micii Înţelegeri, Regentul mi'a spus următoarele: „Nu sunt nici jurist, nici diplomat, dar vă împărtăşesc vederile. Ce'mi foloseşte un angajament semnat şi prevăzut cu peceţi, dacă el nu este respectat? Ceea ce ne trebuie pentru minoritarii maghiari din ţările vecine este un climat de împăciuire în care să li se acorde condiţii de trai mulţumitoare. Eu am împiedicat mereu, cu toată autoritatea mea, reacţii prea violente la noi în chestiunea minoritară, dar trebuie făcut ceva şi în ţările respective. Trebuie să recunosc că s'au produs în România unele gesturi care dovedesc că atmosfera în această privinţă s'a îmbunătăţit. Bineînţeles, voi vorbi cu ministrul meu al afacerilor străine despre cele discutate azi împreună."

La plecare, Horthy m'a asigurat că va depune toate sforţările în vederea unei destinderi între ţările noastre, care sunt puse în faţa atâtor probleme identice de ordine internă şi externă.

Congresul Euharistic

Întregul an 1938 s'a aflat pentru unguri sub semnul Sfântului Ştefan. Congresul internaţional euharistic nu avea alt înţeles pentru poporul maghiar decât reînsufleţirea principiilor politice ale primului lor Rege. Nici un alt popor din lume nu avea putinţa, pe care o avea cel unguresc, de a trăi veşnic în trecut şi mereu în viaţa basmelor şi legendelor. De aici fenomenul care se constata pe atunci — şi care ar fi fost inadmisibil în alte ţări — ca oameni politici serioşi şi ziarişti de mâna întâi să facă dintr'un erou aproape legendar, care trăise cu o mie de ani înainte, o realitate politică actuală. Nu era în acea vreme discurs politic sau articol de ziar care să nu amintească măcar o dată pe zi de întemeietorul statului maghiar. Nu se vorbea de alţi stăpânitori vestiţi ai ţării cum au fost Carol-Robert de Anjou sau, mai recent, fie Maria Theresa, fie Franz-Joseph, dar despre Sf. Ştefan se pomeneşte în cea mai mare ca şi în cea mai modestă adunare politică. Poporul englez este desigur cel mai tradiţional din lume, cel care înconjoară cu mai multă pietate şi dragoste mândrul lui trecut. Dar niciodată nu s'ar vedea un bărbat politic ridicându-se pe băncile Camerei Comunelor spre a îndemna pe colegii săi să se inspire, într'o chestiune de actualitate, din principiile lui Edward the Confessor (cam contemporan cu Ştefan) sau editorialele politice din *Times* amestecând numele acelui erou aproape mitic în discuţia problemelor la ordinea zilei. Or, ceea ce părea cu neputinţă în Anglia tradiţionalistă, în Franţa, în Italia, în Germania se verifica în fiece zi la Budapesta.

Iată raţiunea pentru care Congresului Euharistic din primăvara anului 1938, care se ţinea în Budapesta şi se desfăşura în

acelaşi timp ca şi celebrarea celui de al optulea centenar al morţii Sf. Ştefan, i-se atribuia de unguri nu numai un caracter religios istoric, ci şi unul de politică actuală. Astfel se explica cum şi alte biserici ungare, decât cea catolică, colaborau, direct sau indirect, la apoteoza aceluia care reprezenta, în mintea maghiarimii, întruchiparea istoriei ei trecute şi a dezvoltării lor viitoare şi, în acelaşi timp, la reuşita Congresului Euharistic.

Cu toate acestea, acest al 34-lea Congres Euharistic Internaţional s'a desfăşurat la Budapesta, între 22 şi 29 mai, într'un climat destul de neprielnic din cauza situaţiei politice internaţionale. Agresivitatea crescândă a lui Hitler contra Cehoslovaciei, pe care se pregătea s'o nimicească, a avut ca urmare absenţa numeroşilor pelerini germani şi austriaci pe care se conta, opriţi de a participa la congres printr'o interdicţie absolută a guvernului din Berlin, care n'a făcut excepţie nici în privinţa Cardinalului Innitzer, numărul fireşte redus al participanţilor cehoslovaci, îngrijoraţi de evenimentele în curs, precum şi lipsa multor credincioşi din regiuni îndepărtate, puţin dispuşi a călători într'o Europă centrală ameninţată de război. A fost micşorat, din aceste cauze, fastul şi cadrul grandios al manifestaţiei. Peste toate acestea, o vreme nefavorabilă, cu o serie aproape neîntreruptă de ploi şi furtuni, a contribuit şi ea la insuccesul congresului. Dispoziţia generală, în loc de a fi sărbătorească, ca în împrejurări de acest fel, era apăsată de primejdia ce se apropia, iar gândurile tuturor se îndreptau mai mult spre Berchtesgaden, de unde se aştepta lovitura de trăznet, decât spre Vatican.

Aparent însă, solemnităţile au decurs înconjurate de pompa cuvenită: liturghii pontificale, adunări ecleziastice, procesiuni. Pentru unul ca mine, obişnuit cu pompa şi fastul ceremoniilor de la Roma, desigur că cele din Budapesta nu puteau face o impresie prea mare. Era însă impunătoare înfăţişarea asiatică a Legatului papal, cardinalul secretar de stat, Eugenio Pacelli, viitorul Papă Pius al XII-lea, cu ochii săi sclipitori de inteligenţă. Inaugurarea congresului a avut loc pe Hösöktere, în aer liber, cu discursuri prea lungi şi neinteresante şi o nesfârşită procesiune lipsită de culoare, la care am asistat cu soţia mea, maică-mea,

cumnată-mea, Marga Florescu, şi mătuşa noastră, Elisabeta Ghica. Apoi, un dejun oferit de ministrul afacerilor străine în onoarea Cardinalului-Legat, la care au luat parte toţi şefii de misiune, afară de cel sovietic. Seara, recepţie mare la Regent: suntem introduşi într'un salon special unde făceau cerc soţii Horthy, alături cu Cardinalul Pacelli, Arhiducii Iosif şi Iosif-Francisc şi Albrecht, Arhiducesele Augusta şi Anna. Am avut prilejul să vorbesc mai îndelung cu Cardinalul Pacelli, pe care era să'l mai întâlnesc în două rânduri la Roma, ca Papă. Mi s'a părut foarte la curent cu eparhiile catolice şi unite din ţară şi mi'a mulţumit pentru înlesnirile acordate de guvernul român cetăţenilor săi dornici să ia parte la congres, în număr de vreo opt mii. În sală, privelişte frumoasă: cardinalii în roşu, episcopii în violet, diplomaţii în mare uniformă, bărbaţii unguri în „dísz-magyar" şi doamnele în costume vechi ungureşti. Au mai fost şi „procesiuni nautice" pe Dunăre. Primesc vizita, la legaţie, a abatelui Zavoral, care'mi arată — într'o românească perfectă — dragostea sa pentru ţara mea şi mă binecuvântează, împreună cu familia. Dau o recepţie mare în cinstea fruntaşilor pelerinilor noştri: arhiepiscopul Cisar din Bucureşti, episcopul Robu de la Iaşi, Hossu de la Alba Iulia şi vreo 70 de clerici şi mireni.

*

Văd, la 8 iunie, pe noul ministru Béla Imrédy, pe care'l cunoşteam bine încă de pe când era guvernator al Băncii Naţionale. Îmi expune proiectele sale de guvernare, care tind spre întinse reforme sociale şi o energică stăvilire a mişcărilor extremiste. În privinţa tratativelor noastre, socoteşte că numai negocieri separate cu fiecare din guvernele Micii Înţelegeri ar putea da roade, date fiind diferitele situaţii. Cu România constată o uşoară destindere. Nu tot astfel însă cu Cehoslovacia, unde ungurii, laolaltă cu germanii, cer instituirea unui stat federal.

De altfel, înţeleg de la Vukicevici că Belgradul doreşte să poată începe conversaţii particulare cu Budapesta, cu rezerva ca eventualul acord să fie doar parafat, urmând ca semnarea să aibă loc numai atunci când toate cele trei guverne vor fi ajuns

la o înţelegere cu Ungaria. Îi atrag atenţia că procesul verbal al recentei sesiuni de la Sinaia a Consiliului Micii Înţelegeri prevede, în paragraful final al punctului 3, posibilitatea unor convenţii separate ale celor trei guverne cu minorităţile lor respective, dar nu cu guvernul de la Budapesta. Vukicevici pretinde însă că ar fi vorba de o hotărâre confidenţială luată la Sinaia, şi pe care Stoiadinovici l-a autorizat s'o comunice lui Imrédy şi Kánya. Cer lămuriri la Bucureşti.

În timp ce opinia publică maghiară aşteaptă cu înfrigurare desfăşurarea fazelor ulterioare ale crizei internaţionale, guvernul Imrédy ia cu prudenţă măsurile socotite de natură să asigure Ungariei un maximum de foloase cu un minimum de riscuri. În discursurile oficiale, ca şi în convorbirile particulare, Kánya arată care este firul conducător al diplomaţiei sale: „legarea de prietenii cu vecinii vecinilor Ungariei". Amiciţia cu Italia constituie pentru Ungaria o asigurare contra Iugoslaviei; vechea prietenie cu Germania îi deschide perspective spre Cehoslovacia. Numai în ceea ce priveşte România nu a putut proceda Kánya la fel, căci, după cum pare că se scuză ministrul afacerilor străine, „forma de guvernământ a Uniunii Sovietice împiedică o apropiere între Budapesta şi Moscova". Conjunctura internaţională fiind defavorabilă Cehoslovaciei în primăvara 1938, guvernul din Budapesta lasă la o parte celelalte revendicări ale sale — în speranţa că va sosi pe rând şi pentru ele timpul oportun — şi îşi închină toate sforţările exclusiv revizionismului spre nord. El caută, aşadar, sprijinul necondiţionat al Germaniei, eventuala cooperare a Poloniei, şi — dacă s'ar putea — neutralitatea celorlalte două state ale Micii Înţelegeri.

Kánya se va strădui deci să'şi sincronizeze acţiunea diplomatică cu aceea din Wilhelmstrasse, cu gândul că va putea astfel beneficia de roadele culese de Germania. Există, paralel, o colaborare foarte strânsă între Statul major german şi cel ungar care a culminat prin vizita la Budapesta a generalului Keitel, şeful comandamentului superior militar.

Prietenia Poloniei pare mai puţin activă faţă de unguri, poate şi din cauza primejdiei latente a vecinătăţii ei cu Reichul hi-

tlerist. Pericolul cel mai acut pentru îndeplinirea năzuinţelor maghiare rămâne tot Mica Înţelegere şi, de aceea, s'a căutat întruna zdrobirea unităţii ei prin negocieri separate cu fiecare din ţările componente. Cea mai receptivă la asemenea momeli pare să fie Iugoslavia, al cărei reprezentant la Budapesta este copleşit de amabilităţi şi tratat ca un membru al axei Berlin-Roma. Cu România, de asemenea, deşi pe o scară mult mai redusă, se caută o oarecare ameliorare a situaţiei. La Ministerul Afacerilor Străine mi se spune că ultima noastră propunere este „în studiu", unele puncte fiind lesne de acceptat altele mai greu, iar Kánya îmi spune că este mai optimist în privinţa negocierilor noastre, dar că „c'est une affaire de longue haleine"[1]. Din punctul de vedere „monden" societatea budapestană se grăbeşte să accepte toate invitaţiile Legaţiei României şi să poftească pe titularul ei. Printre musafirii noştri, la o serie de mese (unele cu prilejul prezenţei Principesei Margareta de Hohenzollern, soţia şefului familiei), găsesc numele diferiţilor membri ai guvernului cu soţiile lor, Arhiducele Iosif-Francisc şi Arhiducesa Anna, Contele Ştefan Csáky (viitorul ministru de externe) cu sora sa, Contele şi Contesa Szechenyi, Contele şi Contesa Iuliu Teleki, Contesa Cecilia Teleki, Contele Dominic Festetics, Contele Revedin, Baronesa Oer şi atâţia alţii. Societatea maghiară, pe de altă parte, îşi va manifesta sentimentele de condoleanţă la moartea Reginei Maria, asistând în număr mare la parastasul pe care'l săvârşim la 24 iulie.

*

Despre legăturile dintre Ungaria şi Reichul german, raportam următoarele guvernului la 23 iunie 1938: „Pe zi ce trece, legăturile politice şi economice dintre Ungaria şi Germania par să se închege mai strâns. Vizitele bărbaţilor de stat (ministrul finanţelor, Reményi-Schnell, ministrul justiţiei, Mikecz) şi ale militarilor (amiralul Raader, generalul Keitel) celor două ţări nu mai contenesc. Negocierile comerciale vor confirma dependenţa economică a Ungariei. Toate simpto-

[1] este o afacere de durată

mele indică deci că ipoteza după care guvernul din Budapesta, îngrijorat de vecinătatea Reichului, ar căuta contacte politice în Apus, nu este întemeiată.

Tocmai teama faţă de masiva presiune hitleristă, care se exercită atât pe planul extern cât şi pe cel intern (prin mişcarea Szálasi), determină guvernul ungar să se apropie tot mai mult de cel din Berlin, în credinţa că raporturile prieteneşti vor împiedica pe acesta din urmă de la acţiuni dăunătoare independenţei sau integrităţii Ungariei... Până şi Imrédy — cu toate declaraţiile făcute la preluarea frânelor cârmuirii — dă unele semne că ar fi dispus să alunece de pe poziţia sa constituţională şi creştină la o atitudine mai conciliantă faţă de ideologia şi năzuinţele de peste Leitha.

Noul preşedinte de consiliu nu are într'adevăr de ales decât între două căi: sau adoptă o linie de conduită intransigentă cu privire la înrâurirea nazistă — şi aceasta ar avea ca urmare că va fi, la un moment dat, răsturnat de Germania —, sau se încadrează în curentul care porneşte de la Berchtesgaden şi în acest caz va fi sprijinit atât în acţiunea sa externă cât şi în cea internă. Sunt numeroase indiciile care dovedesc că Imrédy a ales calea a doua. El va arăta, de bună seamă, la Berlin că în cazul în care Germania vrea să instaureze un regim autoritar în Ungaria — fie făţiş, fie sub comoda etichetă a parlamentarismului budapestan — spre a impune voinţa ei politică şi economică, ar fi preferabil să renunţe la o formulă aleatorie ca aceea a lui Szálasi, folosindu-se mai degrabă de formula, mult mai serioasă, Imrédy. Este sigur că evoluţia, dacă se adevereşte, va avea loc în mod treptat şi cu păstrarea tuturor aparenţelor la care ţine primul ministru. Întrebuinţez termenul «aparenţe» deoarece, în fond, Imrédy este cu totul câştigat metodelor autoritare. Încă înainte de luarea puterii, el îmi vorbea adesea de admiraţia sa pentru Salazar, pe care'l considera cea mai frumoasă figură a vieţii politice contemporane. El este foarte măgulit de porecla ce i s'a dat de «Salazar al Ungariei». În materie de politică externă, este sigur că el ar vedea cu un sentiment de uşurare formarea în această parte a Europei a unui grup de ţări decise să reziste penetraţiei marilor puteri înveci-

nate, mai ales dacă Italia ar manevra din culise o astfel de «axă Helsinki-Ankara», dar nu va face cel mai mic gest care să dea Führerului impresia că Ungaria ar adera la o combinaţie câtuşi de puţin ostilă intereselor germane.

Kánya are, în această privinţă, misiunea de a observa discret curentele care se ivesc, bizuindu-se pe acţiunea extrem de prudentă a Italiei, fără a pierde nici un pas din terenul câştigat în direcţia Reichului. Simptomatică este emoţia lui Kánya faţă de cea mai uşoară susceptibilitate trezită la Berlin, precum şi grija cu care netezeşte terenul de orice ar putea pricinui neplăceri la Wilhelmstrasse... Este limpede, prin urmare, că în conjunctura internaţională actuală, Ungaria oficială urmează fără şovăire linia politică germană. Chiar în sferele care regretă, din motive ideologice sau tradiţionale, cooperarea cu Reichul hitlerist (cazul contelui Bethlen sau al lui Tibor Eckhardt), se recunoaşte că aceasta este singura politică posibilă pentru o Ungarie care nu vrea să renunţe la revendicările ei revizioniste."

*

Considerându-se siliţi de împrejurări să îmbrăţişeze politica hitleristă, guvernanţii maghiari nu sunt mai puţini înfricoşaţi de uriaşa masă germană care'i ameninţă la hotarele lor. Misiunea ministrului plenipotenţiar german Martius în capitalele dunărene, începând cu Budapesta, şi având ca scop străveziu înlocuirea Comisiei internaţionale a Dunării printr'o comisie aşa-zis tehnică a puterilor riverane, înspăimântă pe unguri — cu drept cuvânt, de altfel, căci riscăm cu toţii, noi popoarele dunărene, să rămânem „en tête-à-tête" cu Germania pe Dunăre. Guvernul ungar caută, aşadar, să se opună, pe cât îndrăzneşte, planului de acaparare dunăreană al lui Hitler, fiind încurajat, pe sub mână, în această atitudine a lui, de către Italia, care riscă să'şi piardă locul din Comisia internaţională a Dunării. Kánya îmi confirmă preocupările lui în această privinţă, şi el speră să refuzăm şi noi propunerea Martius astfel ca Ungaria să poată invoca solidaritatea statelor riverane în sprijinul împotrivirii ei.

Vizita lui Imrédy şi Kánya la Roma — premergătoare aceleia a lui Horthy la Berlin — are drept scop a constata în ce măsură pot spera o asistenţă politică a „Ducelui" faţă de tendinţele acaparatoare ale lui Hitler. Ei doresc să afle, în ajunul confruntării cu Führerul, ce a mai rămas ca element politic activ din vechile legături italo-maghiare în urma prăbuşirii protocoalelor din Roma. Pe vremea intrării în vigoare a acelor protocoale, dificultatea pentru guvernul din Budapesta era de a ţine dreaptă balanţa între Roma şi Berlin, de a trage tot folosul politic şi economic din sistemul dunărean întocmit de Mussolini, fără a sacrifica pentru aceasta tradiţionalele relaţii cu Reichul. S'ar fi putut crede, în consecinţă, că renunţarea la politica (hotărâtă la Conferinţa de la Stresa 11–14 aprilie 1935), marcată întâi prin epoca sancţiunilor contra Italiei, apoi prin înjghebarea axei Berlin-Roma ar fi netezit asperităţile în calea acţiunii diplomatice maghiare, care, avându'şi acum pe cei doi ocrotitori în acelaşi lagăr, nu mai era expusă riscurilor inerente unui echilibru nestabil. Oricât ar părea de paradoxal însă, greutăţile sporiseră, nu la suprafaţă — căci se păstrau toate aparenţele unei perfecte solidarităţi germano-italiene —, ci în adâncime, unde Ungaria se găsea prinsă în jocul secretelor rivalităţi dunărene a celor două puteri.

Scopul permanent al politicii Budapestei a fost, pe de o parte, să dobândească sprijinul Germaniei — al cărei dinamism reprezintă o speranţă pentru revizionismul unguresc — şi, pe de altă parte, să'şi asigure libertatea mişcărilor cu ajutorul Italiei, spre a evita pericolul imperialismului hitlerist. Din momentul constituirii axei Berlin-Roma şi al retragerii treptate a Italiei din zona Europei centrale, funcţiunea atribuită alianţei cu Roma în acţiunea diplomatică maghiară a încetat. Iar după Anschluss, legăturile strânse cu puterea fascistă au părut o vreme oarecum lipsite de utilitate politică faţă de presiunea exercitată de Reich, ajuns acum vecin direct cu Ungaria. Ce ajutor ar mai fi putut aduce italienii ungurilor în faţa valului de expansiune germană, se întreba opinia publică, atunci când asistaseră impasibili — ba chiar colaboraseră indirect la prăbuşirea Austriei? Realitatea statisticilor economice (45%

din exportul ungar se îndreaptă în Germania, iar numai 15% în Italia), contribuia să pună în relief proporţia pentru Ungaria a factorului italian faţă de cel german.

La aceste constatări trebuie adăugat faptul că pe când Italia nu juca nici un rol în politica internă maghiară, întreaga viaţă internă a Ungariei era răscolită de curentul „hungarist" care nu era decât un afluent al mişcării hitleriste.

În forme mai atenuate, poziţia lui Imrédy prezintă deci analogii cu aceea a Cancelarului Schuschnigg înainte de Berchtesgaden. Evident, situaţia nu era aceeaşi: pentru şeful guvernului austriac, Hitler înfăţişa numai o uriaşă ameninţare, pentru primul ministru maghiar — şi mai ales pentru opinia publică, hrănită de două decenii cu iluzii — el întruchipa putinţa unor câştiguri teritoriale în Slovacia şi Rutenia şi poate chiar realizarea altor năzuinţe revizioniste în viitor. Cu toate acestea, Imrédy, ca şi Schuschnigg, avea de luptat, pentru a'şi menţine guvernarea, împotriva unor organizaţii politice făţiş încurajate şi sprijinite de Berlin. Iar din punctul de vedere politic şi extern, vedea cum ţara sa aluneca treptat spre situaţia unei colonii germane.

În ajunul întrevederilor de la Kiel şi de la Berlin, trebuie să i se fi dat, la Roma, sfaturi de moderaţie. A fost desigur îndemnat să se arate cât mai conciliant în formă, spre a nu pierde favoarea Führerului în acele clipe de zbucium, dar rămânând dispus la înlocuirea protocoalelor italo-austro-ungare printr'o nouă formulă mai suplă, care să lase poarta deschisă altor aderiuni, eventual.

Jocul italienesc era interesant de urmărit în conjunctura de atunci: solidaritate desăvârşită cu Germania pe marile probleme internaţionale spre a nu slăbi eficacitatea axei Berlin-Roma, încercare, pe de altă parte, de a grupa puterile dunărene într'un bloc susceptibil să contrabalanseze masa germană în Europa centrală. Locul Austriei în triunghiul protocoalelor romane ar fi putut să fie ocupat acum, şi cu mai multă autoritate, de Iugoslavia. Kánya era să'mi mărturisească mai târziu că, fără să i se vorbească direct în acest sens la Roma, Ciano îi recomandase cu căldură o apropiere de Belgrad şi îşi mani-

festase preţuirea pentru Stoiadinovici. Dar Kánya îmi adăugă că relaţiile maghiaro-iugoslave nu erau de natură să îngăduie o legătură mai strânsă între cele două ţări. Nu este mai puţin adevărat că în combinaţia întrevăzută de Duce prezenţa Iugoslaviei ar fi putut atrage mai târziu pe aceea a României şi a statelor balcanice. De aici, eforturile diplomaţiei italiene pentru a câştiga adeziunea Iugoslaviei. În toastul său de la Palazzo Venezia, Mussolini insistase asupra „bunei înţelegeri cu Iugoslavia", punând'o aproape pe acelaşi plan cu axa Berlin-Roma. Dar Kánya arată colegului meu iugoslav că Budapesta nu s'ar învoi cu intrarea Iugoslaviei într'un pact tripartit italo-maghiar-iugoslav decât după lichidarea unor chestiuni prealabile. Prin „chestiuni prealabile" se pare că se înţelegea o revizuire teritorială, zisă „mai mult simbolică" privind triunghiul de la Darda, la confluenţa Dravei cu Dunărea, şi de la Prekumurje, la sudul Burgenlandului. Se pare însă că s'ar fi stăruit pe lângă Stoiadinovici, de partea germană, ca să nu adere la acel nou triunghi cu colorit antigerman, ci să propună mai degrabă un pătrat Berlin-Roma-Belgrad-Budapesta, în care, fireşte, nu Roma, ci Berlinul şi'ar rezerva conducerea.

Era, prin urmare, un moment hotărâtor pentru guvernul Imrédy, căci trebuia să renunţe la tergiversări şi să adopte o atitudine bine determinată: sau intrarea fără rezerve în făgaşul german, sau adeziunea la politica de echilibru a Italiei, cu perspective de acorduri cu vecinii. În acest din urmă caz însă, eventualul sprijin german în vederea realizării revendicărilor ungureşti ar deveni mai aleatoriu.

*

La 13 iulie, guvernul român emite celui ungar, prin mijlocirea lui Bárdossy, o formulă prin care Mica Înţelegere recunoaşte Ungariei egalitatea de drepturi în materie de armamente, amândouă părţile angajându-se să nu recurgă la forţă în relaţiile dintre ele. Este anexat şi proiectul unei declaraţii a guvernelor român şi ungar cu conţinutul următor:

„Dans son désir d'améliorer et de consolider les relations de bon voisinage entre la Roumanie et la Hongrie, le Gouverne-

ment roumain (hongrois) a examiné tous les éléments susceptibles de contribuer à cette fin et a décidé spontanément de prendre dans son entière souveraineté, toute mesure administrative nécessaire destinée à supprimer toute difficulté de nature à entraver le développement des relations amicales avec la Hongrie (Roumanie)."[1]

În acelaşi timp, printr'un decret din 3 august, s'a promulgat la noi un regulament pentru funcţionarea Comisariatului general al minorităţilor, Silviu Dragomir, un ardelean, fiind numit comisar general. Dat fiind acest gest concret şi important de conciliere, rog pe Kánya, la 6 august, să renunţe la intransigenţa din trecut şi să accepte ca protocolul adiţional al pactului ce negociam să rămână în redactarea propusă de România. Ministrul afacerilor străine al Ungariei îmi declară că statutul acordat de guvernul român minorităţilor este un gest care l'a impresionat adânc şi care este primit cu cea mai mare satisfacţie de opinia publică. „J'avoue" — adăugă el — „que je n'aurais jamais cru que vous feriez ce geste."[2] Consideră acum negocierile dintre noi ca mult înlesnite şi crede că se va putea învoi cu o formulă aproape identică cu cea propusă de România. Ar dori numai să se renunţe la calificativul „administrative" după „mesure", ca să nu se constituie un precedent, deoarece în cazul Cehoslovaciei măsurile în favoarea minorităţilor vor fi de ordin constituţional şi legislativ. În orice caz, se va consulta cu juriştii departamentului său. Punctul acesta o dată stabilit, va rămâne dificultatea pentru guvernul ungar de a semna un text identic cu Cehoslovacia, căci opinia publică maghiară n'ar înţelege cum poate fi considerată acceptabilă o simplă declaraţie anodină ca aceasta atunci când misiunea Runciman deschide perspective atât de largi minorităţilor

[1] În dorinţa de a îmbunătăţi şi consolida relaţiile de bună vecinătate între România şi Ungaria, Guvernul român (ungar) a examinat toate elementele care ar putea contribui la realizarea acestui scop şi a decis pe loc să ia, în deplină suveranitate, orice măsură administrativă va fi necesară pentru a înlătura dificultăţile de natură să împiedice dezvoltarea relaţiilor prieteneşti cu Ungaria (România).

[2] Mărturisesc că n-aş fi crezut niciodată că veţi face acest gest.

din Cehoslovacia şi când întreaga ungurime cere autonomia pentru fraţii de la nord, dacă nu chiar mai mult încă. M'am folosit de prilej pentru a sublinia necesitatea imperioasă ca şi Ungaria, la rândul ei, să amelioreze regimul minorităţii române din Ungaria, spre a se ajunge la o adevărată destindere între ţările noastre. Kánya a obiectat că numărul românilor din Ungaria nu este destul de mare ca să li se poată acorda concesiuni excepţionale. Am răspuns că nu ar fi vorba de un regim excepţional, ci de un minimum de măsuri — care le-au fost refuzate până acum — pentru a'şi putea menţine individualitatea etnică şi mi'am rezervat să'i arăt, cu alt prilej, în detaliu principalele revendicări ce ar urma să fie satisfăcute. La plecare Kánya insistă asupra interesului comun al ţărilor noastre de a se apăra contra primejdiei bolşevismului. Sunt de acord şi observ doar că, faţă cu un asemenea pericol, ar trebui să se renunţe de toate puterile la visuri de expansiune.

Prin baronul Apor, subsecretar de stat, el îmi remite, la 12 august, un memoriu cu următorul conţinut:

„Le gouvernement hongrois apprécie le geste roumain se manifestant dans la promulgation du statut des minorités et il aime à croire que l'exécution des dispositions de ce Statut sera appliquée du même esprit qui a inspiré son élaboration.

Dans ces conditions le gouvernement hongrois est prêt à accepter, avec de légères modifications, se rapportant à la déclaration concernant les minorités, les textes qui ont été remis à M. Bárdossy en date du 12 juillet dernier.

Annexe A. Les textes contenant les propositions définitives du gouvernement hongrois sont ci-annexés.

---

[1] Guvernul ungar apreciază gestul român ce s-a manifestat prin promulgarea Statutului minorităţilor şi speră că punerea în practică a dispoziţiilor acestui statut va fi aplicată în acelaşi spirit ca şi cel care a inspirat elaborarea lui.

În aceste condiţii, guvernul ungar este gata să accepte, cu mici modificări privind declaraţia referitoare la minorităţi, textele care au fost remise d-lui Bárdossy pe 13 iulie trecut.

Anexa A. Textele conţinînd propunerile definitive ale guvernului ungar sunt anexate aici.

L'acceptation par le gouvernement hongrois des textes en question est limitée aux seuls rapports avec la Roumanie et la Yougoslavie, le gouvernement hongrois se trouvant toujours dans l'impossibilité de conclure un accord avec la Tchécoslovaquie.

Pour mener à bonne fin les négociations, il faudra donc choisir, selon l'avis du gouvernement hongrois, entre les deux alternatives suivantes:

1. faire un effort en vue d'obtenir du gouvernement tchécoslovaque, concernant la question des minorités, une déclaration plus étendue que celle qui est envisagée dans les rapports avec la Roumanie et la Yougoslavie;

2. ou bien conclure des accords avec ces deux Etats seulement et en remettre la publication à une époque où la situation en Tchécoslovaquie sera suffisamment clarifiée pour qu'on puisse envisager la conclusion d'un accord avec cet etat également.

En ce qui concerne la première de ces alternatives, le gouvernement hongrois saurait gré au gouvernement roumain s'il interposait ses bons offices auprès de M. Krofta en vue d'obtenir du gouvernement tchécoslovaque la déclaration plus ample, ci-dessus envisagée.

Acceptarea textelor respective de către guvernul ungar se limitează numai la relaţiile cu România şi Iugoslavia, guvernul ungar aflîndu-se deocamdată în imposibilitatea de a încheia un nou acord cu Cehoslovacia pe baza aceloraşi texte.

Pentru a duce la bun sfârşit negocierile, va trebui, deci, să se aleagă, după părerea guvernului ungar, între următoarele două alternative:

1. a se face un efort pentru obţinerea, din partea guvernului cehoslovac, în ceea ce priveşte problema minorităţilor, a unei declaraţii mai ample decât cea proiectată pentru relaţiile cu România şi cu Iugoslavia.

2. sau, a se încheia acorduri numai cu aceste două state şi a amîna publicarea textului acestora pentru o perioadă în care situaţia va fi suficient clarificată în Cehoslovacia pentru a se putea trece la încheierea unui acord şi cu această ţară.

În ceea ce priveşte prima dintre aceste alternative, guvernul ungar ar fi recunoscător guvernului român dacă şi-ar oferi bunele oficii pe lîngă dl Krofta pentru a obţine această declaraţie mai amplă de la guvernul cehoslovac.

Annexe B. Un projet de cette déclaration, que le gouvernement hongrois est prêt à discuter quant à la forme, mais sans que le sens en soit altéré, se trouve également ci-annexé. Au cas de l'acceptation de ce texte par la Tchécoslovaquie, l'accord avec cet Etat pourrait être conclu sans retard.

Bien entendu, la Hongrie émettrait, dans ses rapports avec la Tchécoslovaquie, la même déclaration qui sera arrêtée dans ses rapports avec la Roumanie et la Yougoslavie et ceci — abstraction faite de toute autre considération — pour le motif que la situation de la Tchécoslovaquie, du point de vue de la politique européene, diffère beaucoup de celle de la Roumanie et de la Yougoslavie.

Pour le cas où la première alternative s'avérerait comme irréalisable, le gouvernement hongrois estime indispensable que l'oppinion publique soit informée de la conclusion des accords avec la Roumanie et la Yougoslavie. Le gouvernement croit qu'un communiqué de la teneur ci-jointe, et qui devrait étre publié le jour même de la signature des accords, correspondrait parfaitement à ce but (annexe C).

Projet de Protocole (annexe A):

Le Gouvernement Royal de Hongrie, représenté par..., d'une part, le gouvernement de..., représenté par..., d'autre part,

---

Anexa B. Este anexat, de asemenea, un proiect al acestei declaraţii pe care guvernul ungar este gata să-l discute în ceea ce priveşte forma, dar fără ca sensul lui să fie modificat. În cazul acceptării acestui text de către Cehoslovacia, se va putea încheia neîntîrziat acordul şi cu acest stat.

Bineînţeles, Ungaria ar emite, în relaţiile sale cu Cehoslovacia, aceeaşi declaraţie care va fi înregistrată în relaţiile sale cu România şi Iugoslavia şi aceasta, făcînd abstracţie de orice alte considerente, pentru motivul că situaţia Cehoslovaciei, din punctul de vedere al politicii europene, diferă mult de cea a României şi Iugoslaviei.

În cazul în care prima alternativă s-ar dovedi irealizabilă, guvernul ungar estimează că va fi indispensabil ca opinia publică să fie informată asupra încheierii acordurilor cu România şi Iugoslavia. Guvernul crede că un comunicat cu conţinutul acestuia, care ar trebui publicat în chiar ziua cînd va fi fost semnat, ar corespunde perfect acestui scop (anexa C).

Proiect de protocol (anexa A):

Guvernul Regal al Ungariei, reprezentat de..., pe de-o parte, şi Guvernul..., reprezentat de..., pe de altă parte,

Désireux de contribuer au maintien de la paix dans le bassin danubien et de créer ainsi une atmosphère confiante et favorable au resserrement des rapports de bon voisinage entre les Etats de cette région,

Entrés en pourparlers à ce sujet,

Sont tombés d'accord sur le procédé à suivre pour réaliser le but ci-dessus rappelé, en consignant l'accord ainsi intervenu dans le présent Protocole Confidentiel.

I

Le Gouvernement de... déclarera, en ce qui le concerne, qu'il reconnaît l'égalité des droits de la Hongrie en matière d'armements.

La teneur de cette déclaration sera la suivante:

«Le gouvernement de..., animé d'un esprit de confiance à l'égard du Gouvernement Royal de Hongrie et convaincu que celui-ci est fermement et sincèrement décidé à conserver le caractère pacifique de sa politique extérieure, déclare, en ce qui le concerne, reconnaître l'égalité des droits de la Hongrie en matière d'armements».

Dornice să contribuie la menţinerea păcii în bazinul Dunării şi să creeze, astfel, o atmosferă de încredere, favorabilă consolidării relaţiilor de bună vecinătate între statele din această regiune,

Începînd tratative pe acest subiect,

Au căzut de acord asupra procedurii de urmat pentru a realiza scopul menţionat mai sus, consemnînd acordul astfel intervenit în prezentul Protocol Confidenţial.

I

Guvernul... va declara, în ceea ce-l priveşte, că recunoaşte egalitatea în drepturi a Ungariei în materie de arme.

Conţinutul acestei declaraţii va fi următorul:

„Guvernul..., animat de un spirit de încredere faţă de Guvernul Regal al Ungariei şi convins că acesta este ferm şi sincer hotărît să păstreze caracterul pacifist al politicii sale externe, declară, în ceea ce-l priveşte, că recunoaşte egalitatea în drepturi a Ungariei în materie de armamente."

II

Le Gouvernement Royal de Hongrie déclarera sa ferme volonté de s'abstenir de tout recours à la force dans ses relations avec la...

Cette déclaration sera suivie d'une déclaration analogue à l'égard de la Hongrie, du gouvernement...

Ces déclarations auront la teneur suivante:

«Le gouvernement...

Désireux de contribuer au maintien de la paix dans le bassin danubien et de créer ainsi une atmosphère confiante et favorable au resserrement des rapports de bon voisinage entre les Etats de cette région,

Réaffirme sa ferme volonté de s'abstenir dans ses relations avec la... de tout recours à la force».

III

Les déclarations prévues aux articles I et II seront publiées simultanément à Budapest et à..., à la date du...

Fait à..., le... 1938.

II

Guvernul Regal al Ungariei va declara voinţa sa fermă de a se abţine de la orice recurgere la forţă în relaţiile sale cu...

Această declaraţie va fi urmată de o declaraţie analoagă, în ceea ce-o priveşte pe Ungaria, a Guvernului...

Aceste declaraţii vor avea următorul conţinut:

„Guvernul...

Dornic să contribuie la menţinerea păcii în bazinul Dunării şi să creeze astfel o atmosferă de încredere, favorabilă consolidării relaţiilor de bună vecinătate între statele acestei regiuni,

Îşi reafirmă voinţa fermă de a se abţine, în relaţiile sale cu..., de la orice recurgere la forţă."

III

Declaraţiile prevăzute la punctele I şi II vor fi publicate simultan la Budapesta şi la..., pe data de...

Întocmit la..., 1938.

Projet de Protocole additionnel.

Au moment de procéder à la signature du Procès-Verbal confidentiel en date de ce jour, le Gouvernement Royal de Hongrie et le Gouvernement... sont tombés d'accord de publier, chacun en ce qui le concerne et simultanément avec les déclarations prévues au dit Procès-Verbal confidentiel, la déclaration suivante:

„Dans son désir d'améliorer et de consolider les relations de bon voisinage entre la Hongrie et la..., le Gouvernement... à examiné les éléments principalement susceptibles de contribuer à cette fin et a décidé spontanément de prendre, dans son entière souveraineté, toute mesure nécessaire, destinée à supprimer les difficultés de nature à entraver le développement des relations amicales avec la...

Fait à..., le... 1938».

(Anexe B). Dans son désir d'améliorer et de consolider les relations de bon voisinage entre la Tchécoslovaquie et la Hongrie, le Gouvernement de la République Tchécoslovaque a examiné les éléments principalement susceptibles de contribuer à cette fin et a décidé spontanément de prendre, dans son entière souveraineté, toute mesure d'ordre constitutionnel, législatif,

---

Proiect de Protocol adiţional.

În momentul trecerii la semnarea Procesului-Verbal confidenţial votat în această zi, Guvernul Regal al Ungariei şi Guvernul... au căzut de acord să publice, fiecare în ceea ce-l priveşte şi simultan cu declaraţiile prevăzute, în mai sus-numitul Proces-Verbal confidenţial, declaraţia următoare...

„În dorinţa de a îmbunătăţi şi de a consolida relaţiile de bună vecinătate între Ungaria şi..., Guvernul... a examinat elementele în mod principal susceptibile să contribuie la materializarea acestui scop, şi a hotărît să ia de îndată, în deplină suveranitate, orice măsură va fi necesară pentru a înlătura dificultăţile de natură să împiedice dezvoltarea relaţiilor de prietenie cu...

Întocmit la..., 19...

(Anexa B). În dorinţa de a îmbunătăţi şi de a consolida relaţiile de bună cooperare între Cehoslovacia şi Ungaria, Guvernul Republicii Cehoslovacia a examinat elementele susceptibile în principal de a contribui la realizarea acestui scop şi a hotărît pe loc să ia, în deplină suveranitate, orice măsură de ordin constituţional, legislativ sau

ou administratif en vue d'assurer à la nationalité hongroise en Tchécoslovaquie les conditions nécessaires à la conservation et au développement de sa vie nationale, dans le domaine politique, cultural et économique.

(Anexe C). Les négociations en cours depuis l'année dernière entre la Hongrie et la Roumanie (Yougoslavie), inspirées du désir commun de déblayer le terrain des éléments de nature à entraver le développement des rapports de bon voisinage entre ces Etats, ont permis d'arriver à un accord. Cet accord comporte la reconnaissance de la part de la Roumanie (Yougoslavie) de l'égalité des droits de la Hongrie en matière d'armements et une renonciation réciproque à tout recours à la force dans les relations entre les Etats en question.

Lors des pourparlers qui ont précédé la réalisation de cet accord, d'autres questions exerçant une influence prédominante sur les rapports entre les Etats danubiens ont également fait l'objet d'un examen approfondi et bienveillant. Les négociations relatives, cependant, n'ont pu être menées à bonne fin, et ceci pour des raisons techniques, indépendantes de la volonté des Etats négociateurs.

Il est à espérer qu'une fois ces difficultés surmontées les négociations relatives à ces questions seront reprises.

---

administrativ pentru a asigura naţionalităţii ungare din Cehoslovacia condiţiile necesare păstrării şi dezvoltării vieţii naţionale, în domeniul politic, economic şi cultural.

(Anexa C). Negocierile începute de anul trecut între Ungaria şi România (Iugoslavia), inspirate de dorinţa comună de a pregăti terenul, curăţîndu-l de elementele de natură să împiedice dezvoltarea relaţiilor de bună vecinătate între aceste state, au permis să se ajungă la un acord. Acest acord cuprinde recunoaşterea din partea României (Iugoslaviei) a egalităţii în drepturi a Ungariei în materie de armament şi o renunţare reciprocă la recurgerea la forţă în relaţiile dintre statele în discuţie.

La întrevederile care au precedat realizarea acestui acord au fost studiate amănunţit şi într-un spirit de înţelegere şi alte chestiuni care au o influenţă predominantă asupra relaţiilor dintre statele dunărene. Totuşi, negocierile referitoare la acestea nu au putut fi duse la bun sfîrşit, şi aceasta din motive tehnice, independente de voinţa statelor aflate în negocieri.

Se speră că, o dată depăşite aceste dificultăţi, vor putea fi reluate negocierile privind aceste chestiuni.

Déclarations des Gouvernements:

Proposition roumaine:

«Dans son désir d'améliorer et de consolider les relations de bon voisinage entre la Roumanie et la Hongrie, le Gouvernement roumain (hongrois) a examiné *tous les éléments susceptibles* de contribuer à cette fin et a décidé spontanément de prendre, dans son entière souveraineté, *toute mesure administrative nécessaire* destinée à supprimer *toute difficulté* de nature à entraver le développement des relations amicales avec la Hongrie (Roumanie).»

Proposition hongroise:

«Dans son désir d'améliorer et de consolider les relations de bon voisinage entre la Hongrie et la Roumanie, le Gouvernement hongrois (roumain)a examiné *les éléments principalement susceptibles* de contribuer à cette fin et a décidé spontanément de prendre, dans son entière souveraineté, *toute mesure* nécessaire destinée à supprimer *les difficultés* de nature à entraver le développement des relations amicales avec la Roumaine (Hongrie)».[1]

*

Pe baza instrucţiilor guvernului, comunic lui Kánya, la 16 august, că România acceptă modificarea propusă de

---

Declaraţii ale Guvernelor:

Propunerea României:

„În dorinţa de a îmbunătăţi şi de a consolida relaţiile de bună vecinătate între România şi Ungaria, guvernul român (ungar) a examinat *toate elementele susceptibile* să contribuie la realizarea acestui scop şi a hotărît pe loc să ia, în deplină suveranitate, *orice măsură administrativă va fi necesară* pentru înlăturarea oricărei dificultăţi de natură să împiedice dezvoltarea relaţiilor prieteneşti cu Ungaria (România)".

Propunerea Ungariei:

„În dorinţa de a îmbunătăţi şi de a consolida relaţiile de bună vecinătate între Ungaria şi România, guvernul ungar (român) a examinat *elementele susceptibile în principal* de a contribui la realizarea acestui scop şi a hotărît pe loc să ia, în deplină suveranitate, *orice măsură* va fi necesară pentru a înlătura *dificultăţile* de natură să împiedice dezvoltarea relaţiilor prieteneşti cu România (Ungaria)."

Ungaria formulei noastre, anume suprimarea adjectivului „administratives" după cuvântul „mesures", rămânând ca Ungaria să obţină eventual din partea Cehoslovaciei adaosul „législatives" sub condiţia reciprocităţii. Ministrul de externe ungar îmi arată că atunci „totul este în regulă" cât priveşte declaraţiile româno-iugoslave-maghiare, dar că nu'i este posibil, din cauza opiniei publice, să dea Cehoslovaciei o declaraţie identică în formă cu aceea pe care guvernul din Budapesta o cere de la guvernul din Praga. Îi arăt că un refuz asupra acestui punct ar putea avea urmări serioase, deoarece guvernele Micii Înţelegeri doresc să aibă situaţia complet limpezită — într'un fel sau într'altul — înaintea Conferinţei de la Bled (care urma să aibă loc la 20 august, dar a fost amânată pe a doua zi, spre a nu coincide cu serbarea naţională ungurească). Kánya îmi răspunde că înţelege punctul nostru de vedere, şi dorinţa noastră de a nu părea că ne desolidarizăm de Cehoslovacia, dar că nu poate primi să'i fixăm o dată limită pentru încheierea acordului, ca şi când ar fi vorba de un ultimatum, atunci când cunoaştem dificultăţile în care se zbate, date fiind reacţiile opiniei publice ungare îndată ce este vorba de Cehoslovacia. Mă întreabă dacă am putea parafa documentul, noi şi iugoslavii, rămânând ca semnarea să aibă loc ulterior, după rezolvarea problemei minoritare în Cehoslovacia. Răspund categoric că nu putem parafa decât împreună cu Cehoslovacia. Propune atunci, spre a nu se rupe tratativele, să dăm publicităţii un comunicat în sensul celui menţionat mai sus (anexa C din memoriul ungar din 12 august), adică arătând că România, Iugoslavia şi Ungaria au căzut de acord asupra egalităţii de drepturi şi neagresiune, rămânând însă încă în suspensie unele chestiuni din motive tehnice. Dar nici aceasta nu putem primi, întrucât un asemenea comunicat ar implica de asemenea o desolidarizare de Praga. Kánya sugerează atunci că s'ar putea înlocui cuvintele „România" şi „Iugoslavia" din comunicat prin termenul „statele Micii Înţelegeri" — o denumire colectivă pe care o refuzase mereu până atunci. Îi spun că aceasta ar putea într'adevăr forma, după părerea mea, o bază de discuţii, cu condiţia însă a unui

„gentlemen's agreement"[1] prealabil, constatând, în mod verbal, acordul desăvârşit al celor patru guverne asupra tuturor clauzelor protocolului şi făgăduind semnarea lui după rezolvarea chestiunii minoritare din Cehoslovacia. Kánya şi'a rezervat să'mi dea un răspuns definitiv după ce se va fi consultat cu primul ministru. Îmi aminteşte de demersul însărcinatului cu afaceri britanic — de care mă informase însuşi Gascoigne (viitor ambasador al Angliei la Moscova) — prin care i'a exprimat speranţa guvernului din Londra că Ungaria va depune toate sforţările pentru a ajunge cât mai curând la un acord cu Mica Înţelegere.

La 18 august, Kánya mă roagă să trec la minister ca să'mi transmită răspunsul oficial al guvernului său la contra-propunerile noastre. Este de acord cu formula noastră, dar persistă în refuzul de a da guvernului din Praga o declaraţie identică aceleia pe care i-o cere lui. Îi arăt că, în asemenea condiţii, întreaga problemă va fi examinată la Bled. Dat fiind dovezile de bunăvoinţă ale celor două părţi, deşi nu s'ar putea ajunge la o înţelegere acum — din cauza obligaţiilor noastre de alianţă faţă de Cehoslovacia şi a imposibilităţii guvernului ungar de a semna protocolul cu Praga, spre a nu slăbi poziţia minoritarilor maghiari din Slovacia în timpul misiunii Runciman — Kánya este de părere să nu se rupă punţile în mod definitiv, ceea ce nu ar folosi nimănui. Ne'am mărgini la comunicatul sugerat de dânsul, care ar constata acordul asupra egalităţii de drepturi şi a declaraţiei de neagresiune, lăsând în suspensie „toate celelalte chestiuni". El adaugă că, întrucât România şi Ungaria au căzut, de fapt, de acord asupra formulei, nu vede nici un motiv de încordare a relaţiilor. Mă asigură că Ungaria nu se gândeşte la denunţarea unilaterală a clauzelor militare din Tratatul de la Trianon, deşi recunoaşte că ea se înarmează cât poate, chiar fără consfinţirea egalităţii ei de drepturi.

În concluzie, câştigasem impresia că guvernul ungar fusese destul de impresionat de stăruinţa Angliei pentru o destindere

[1] înţelegere între gentlemeni

în bazinul dunărean şi că nu putea rămâne pasiv faţă de un cuvânt hotărât venit de la Foreign Office. De aci, insistenţa ca „să nu rupem punţile" şi să evităm campanii de presă învrăjbite. De altfel şi mie îmi spunea Gascoigne: „We hope you won't bang the door!"[1]

*

Într'un raport adresat Ministerului Afacerilor Străine, la 19 august, rezumam ultimele mele tratative cu Kánya, în ajunul Conferinţei Micii Înţelegeri de la Bled, în modul următor:

„...În urma recentelor măsuri luate la noi pentru apărarea drepturilor minorităţilor, am cerut Ministerului Afacerilor Străine al Ungariei, în ziua de 6 august, să părăsească poziţia sa intransigentă de până atunci şi să accepte, pentru declaraţia prevăzută în Protocolul adiţional al proiectului nostru de acord, un text care să nu menţioneze direct problema minoritară.

Kánya nu a tăinuit satisfacţia guvernului ungar şi a opiniei publice maghiare faţă de gestul nostru şi mi-a declarat că acest gest îi înlesneşte mai mult poziţia faţă de opinia publică ungară şi'i va îngădui probabil să adere la formula noastră, cu mici şi neînsemnate alterări de redactare, printre care suprimarea calificativului „administrative», întrucât «măsurile» luate de guvernul din Praga în favoarea naţionalităţilor vor fi, de bună seamă, de natură constituţională. D-sa a adăugat însă că nu se angajează încă asupra acestui ultim punct, urmând să consulte juriştii departamentului asupra formulei de adoptat, ţinând seama de situaţia specială a Cehoslovaciei. S'ar putea astfel să ne sugereze ca să păstrăm formula propusă de noi numai pentru declaraţiile reciproce româno-iugoslavo-maghiare, urmând ca guvernul din Praga să adauge cuvântului «măsuri» calificativele «constituţionale, legislative şi administrative». În acest din urmă caz însă, guvernul ungar n'ar face celui cehoslovac aceeaşi declaraţie, neputându-se angaja la modificarea Constituţiei sau la o nouă legislaţie pentru codificarea dispoziţiilor minoritare existente, ci ar adresa Cehoslovaciei o declaraţie identică în conţinut cu aceea destinată României şi

[1] Sperăm că nu veţi trînti uşa!

Iugoslaviei. În cazul în care guvernul cehoslovac ar fi dispus să accepte intercalarea cuvintelor «constituţionale şi legislative», «declaraţia guvernului ungar ar rămâne totuşi aceeaşi faţă de toate trei statele Micii Înţelegeri, el neputându-se angaja la noi măsuri constituţionale sau legislative în această materie», spre folosul Cehoslovaciei.

Discuţia a avut mai mult caracterul unui schimb de vederi, dl Kánya rezervându'şi a'mi da răspunsul său după avizul juriştilor, iar eu mărginindu-mă a arăta că voi referi guvernului meu. Cu toate acestea, am crezut că era momentul de a aminti ministrului afacerilor străine al Ungariei şi de situaţia nenorocită a minorităţii române din Ungaria, întrebând dacă guvernul din Budapesta intenţionează să facă în favoarea ei un gest asemănător cu acela făcut de noi şi pe care D-sa pare că'l apreciază atâta. Interlocutorul meu mi-a replicat că nu se poate concepe aceeaşi largă atitudine faţă de o minoritate atât de redusă ca număr. Am observat, la rândul meu, că sunt multe revendicări de natură relativ foarte modestă ce ar putea fi satisfăcute de guvernul ungar, atât de exigent când este vorba de conaţionalii săi. Nevoind a mă angaja mai mult atunci pe acest tărâm, mi-am rezervat a ridica din nou chestiunea ulterior...

În ziua de 11 august, dl Renyeg, însărcinatul cu afaceri al Ungariei la Bucureşti, remitea, în lipsa dlui ministru Bárdossy, suferind, un memoriu, conţinând contra-propunerile ungureşti. Aceste contra-propuneri corespundeau ideilor expuse mie de dl Kánya dar într'o formă simţitor diferită de aceea ce'mi fusese sugerată. Ce este drept, se cerea suprimarea termenului «administrative», dar nu spre a permite o formulă identică pentru Cehoslovacia. Textul era destinat numai declaraţiilor reciproce dintre România, Iugoslavia şi Ungaria. Pentru Cehoslovacia se prevedea, în afară de introducerea cuvintelor «constituţionale şi legislative» şi un pasaj implicând o obligaţie internaţională suplimentară. În plus, după cum preciza limpede zisul memoriu guvernul ungar n'ar da guvernului cehoslovac o declaraţie identică cu a sa, ci «la Hongrie émettrait, bien entendu, dans les rapports avec la Tchécoslovaquie, la même déclaration qui sera arrêtée dans les rapports avec la

Roumanie et la Yougoslavie et ceci — abstraction faite de toute autre considération — pour le motif que la situation de la Tchécoslovaquie, du point de vue de la politique européenne, diffère beaucoup de celle de la Hongrie ou de la Roumanie et la Yougoslavie»[1].

În ziua de 12 august, am fost convocat la Ministerul Afacerilor Străine, unde baronul Apor, secretarul de stat al departamentului, mi-a înmânat, în numele dlui Kánya, un exemplar din memoriul respins la Bucureşti în ajun...

Am arătat îndată interlocutorului meu obiecţiile României, predându-i în acelaşi timp textul propus de noi pentru declaraţia reciprocă dintre România, Iugoslavia şi Ungaria, cu suprimarea cuvântului «administrative», dar menţinerea restului redactării noastre, precum şi textul propus de noi pentru declaraţiile reciproce dintre Cehoslovacia şi Ungaria, identic cu primul, dar conţinând adaosul «legislative şi administrative» după cuvântul «măsuri». Am stăruit evident asupra necesităţii imperioase a unei reciprocităţi absolute — măcar în formă, dacă nu în fond — a declaraţiilor Cehoslovaciei şi Ungariei.

Dl Kánya mi-a obiectat că această reciprocitate absolută nu şi-ar avea raţiunea de a fi, Ungaria fiind o ţară unitară cu o minoritate slovacă — în felul României şi Iugoslaviei — pe când Cehoslovacia ar fi un conglomerat de popoare. «Slovacii sunt o minoritate în Ungaria» — mi-a spus D-sa — «pe când maghiarii sunt una din naţionalităţile constitutive ale statului cehoslovac. Problema nu poate fi deci tratată identic. Noi nu mai schimbăm nimic la regimul minoritar existent. Cehii au de alcătuit de acum încolo statutul naţionalităţilor».

Am răspuns că acestea sunt considerente asupra modalităţii ulterioare de aplicare a principiilor declaraţiei, în a căror dezbatere nu este locul să intru. Dar principiile conţinute în

[1] Ungaria va emite, desigur, în relaţiile cu Cehoslovacia, aceeaşi declaraţie care va fi înregistrată în relaţiile cu România şi Iugoslavia şi aceasta — făcînd abstracţie de orice alt considerent — pentru motivul că situaţia Cehoslovaciei, din punctul de vedere al politicii europene, diferă mult de aceea a Ungariei sau a României şi Iugoslaviei.

declarație nu pot fi decât aceleași pentru statele contractante. «Chiar Anglia», mi-am permis a arăta, «când tratează cu cel mai mic stat din lume se pune formal pe picior de egalitate, iar Ungaria, care nu este o țară mai mare ca Cehoslovacia, dimpotrivă, pretinde o discriminațiune în favoarea ei. Pretenția este cu atât mai neîntemeiată cu cât nimic nu ne face să bănuim că Guvernul din Praga ar cere identitatea modalității de *aplicare* a principiilor din declarație. El cere numai *enunțarea* identică a acestor principii».

Dl Kánya mi-a observat însă că, independent de motivul invocat mai sus, nu poate să se înfățișeze în fața opiniei publice ungurești, ale cărei priviri sunt ațintite acum spre conaționalii din Slovacia, cu un pact încheiat cu Cehoslovacia în care ar sta scris că această din urmă țară nu făgăduiește Ungariei decât aceleași dispoziții minoritare pe care le-ar primi eventual.

Cât despre formula însăși, propusă pentru schimbul de declarații cu Cehoslovacia, D-sa o consideră insuficientă.

Textul declarațiilor cu România și Iugoslavia însă l'a satisfăcut și m'a încredințat că va fi primit și de primul-ministru.

Am subliniat necesitatea unui răspuns oficial, clar și urgent, întreaga chestiune urmând a fi elucidată înaintea întrunirii Conferinței de la Bled. Dl Kánya m'a întrebat dacă este un «ultimatum», în care caz nu l'ar primi. I'am răspuns că nu este un ultimatum, dar că la Bled urmează să se examineze mersul negocierilor și că se vor stabili răspunderile față de opinia publică internațională.

Dl Kánya m'a întrebat atunci dacă am putea parafa protocolul noi, iugoslavii și ungurii, publicându-se comunicatul anexat la memoriul din 11 august, rămânând ca semnarea să aibă loc ulterior, o dată cu cehoslovacii, după rezolvarea problemei naționalităților din acea țară. La refuzul meu categoric de a sta de vorbă despre orice proiect de soluție implicând — fie indirect — o desolidarizare de Cehoslovacia, ministrul afacerilor străine m'a sondat asupra posibilității de a se da același comunicat înlocuindu-se numele «România și Iugoslavia prin statele Micii Înțelegeri».

Fără a releva că pentru prima oară ni se propune din partea Ungariei întrebuinţarea numelui colectiv de «Mica Înţelegere» am arătat că n'aş putea să vă transmit o atare sugestie decât dacă ar fi urmarea «gentlemen's agreement» asupra tuturor clauzelor protocolului. Dl Kánya a spus că mă va ruga să trec să'l văd, de îndată ce se va fi consultat cu Preşedintele Consiliului şi vreo doi alţi colegi din guvern.

Această surprinzătoare sugestie a dlui Kánya, care revenea în fond la acceptarea, sub formă de «comunicat» în loc de «protocol», a primei noastre propuneri de anul trecut pentru destinderea cu Budapesta — adică recunoaşterea egalităţii de drepturi a Ungariei contra unei reconfirmări reciproce a angajamentelor de neagresiune, fără nici o aluzie la chestia minoritară — se datora desigur demersului verbal şi în scris al dlui Gascoigne, însărcinatul cu afaceri britanic, prin care se confirma «interesul purtat de Anglia la grabnica şi favorabila încheiere a negocierilor în curs».

La 18 august, dl Kánya m'a invitat la D-sa spre a'mi comunica răspunsul D-sale oficial, care nu diferă mult de ceea ce îmi spusese cu două zile înainte: 1. guvernul ungar acceptă fără nici o modificare ultima noastră formulă pentru schimbul de declaraţii între România, Iugoslavia şi Ungaria; 2. guvernul ungar acceptă să renunţe, pentru declaraţia Cehoslovaciei, la cuvântul «constituţionale» mulţumindu-se cu «măsuri legislative şi administrative», dar cere înlocuirea ultimului grup de frază din textul nostru prin «en vue d'arriver à un règlement de la question des nationalités en Tchécoslovaquie rétablissant le calme et faisant naître la confiance au sein de la nationalité hongroise»[1]; 3. guvernul ungar nu poate oferi guvernului cehoslovac aceeaşi formulă, ci îi va face o declaraţie identică cu aceea pe care o dă guvernelor român şi iugoslav.

Am declarat ministrului afacerilor străine al Ungariei că: 1. iau cu satisfacţie act de adeziunea sa la formula noastră pentru schimbul de declaraţii între România, Iugoslavia şi

[1] în vederea ajungerii la o reglementare a problemei naţionalităţilor în Cehoslovacia care să restabilească liniştea şi să genereze încrederea în sînul naţionalităţii ungare.

Ungaria; 2. primesc, cu titlu informativ, noua sa formulă pentru declarația Cehoslovaciei, dar refuz a lua cunoștință de ea în mod oficial cât timp nu admite principiul reciprocității; 3. respingerea de către guvernul ungar a principiului reciprocității în privința schimbului de declarații cu Cehoslovacia pune capăt convorbirii noastre în această materie, deoarece instrucțiunile mele îmi impun a'i arăta că nu mai este timpul necesar de a face noi sugestii la Praga și Belgrad și că, dacă D-sa se menține pe actualele poziții, rămâne ca întreaga chestiune să fie reconsiderată în cadrul Conferinței Micii Înțelegeri de la Bled, care începe la 21 august.

Cu acest prilej am explicat d-lui Kánya că guvernul român a atins limita concesiilor și a făcut cea mai mare sforțare la Praga spre a îndemna guvernul cehoslovac să accepte o discriminare, care reprezintă un sacrificiu important adus cauzei concilierii dintre țările noastre. Am adăugat că, deși constat — ca reprezentant al României — că noi și ungurii suntem de acord asupra textelor ce ne privesc, nu pot să nu'mi exprim regretul că guvernul ungar nu a vrut, sau — după cum declară — nu a putut să ajungă la încheierea unui acord definitiv între Ungaria și Mica Înțelegere, care ar fi dat o confirmare oficială destinderii de fapt ce există acum între noi.

Dl Kánya m'a asigurat că și D-sa regretă că împrejurările internaționale nu ne-au îngăduit a merge acum mai departe, dar că s'a arătat bunăvoință din ambele părți. D-sa înțelege că România și Iugoslavia nu se pot desolidariza de aliata lor și înțelege că Cehoslovacia nu a putut accepta texte ce nu erau bazate pe reciprocitate perfectă («je savais d'avance qu'elle ne pourrait y consentir»[1], a mărturisit dl Kánya). Dar ne roagă să admitem și noi că guvernul ungar nu ar fi putut semna un instrument diplomatic cu Cehoslovacia care ar fi slăbit poziția minoritarilor maghiari din Slovacia, tocmai în timpul misiunii Runciman. Ungaria, mi-a declarat D-sa, nu'și va modifica atitudinea față de România și Iugoslavia și va fi gata, după rezolvarea crizei cehoslovace, să încheie un acord identic cu al nostru și cu guvernul din Praga.

---

[1] știam dinainte că nu putea consimți la așa ceva

După cum am telegrafiat ieri, dl Kánya mi-a oferit atunci — «spre a nu rupe punţile, ceea ce nu ar folosi nimănui» — să încheiem un «gentlemen agreement», prin care guvernele din Bucureşti, Belgrad, Praga şi Budapesta convin că au căzut de acord asupra punctelor dobândite — «les points acquis» — (egalitatea de drepturi, reconfirmarea reciprocă a angajamentelor minoritare, formula declaraţiei pentru România, Iugoslavia şi Ungaria), rămânând de terminat lucrările (găsirea unei formule de declaraţie în raporturile cehoslovace-ungare) pentru a se ajunge la semnarea protocolului. D-sa mi-a remis un proiect de comunicat, arătându-mi că i-a modificat puţin redactarea «spre a se arăta şi mai conciliant faţă de noi», m'a asigurat că ar accepta şi denumirea «les Etats de la Petite Entente: la Roumanie, la Tchécoslovaquie et la Yougoslavie»[1]. Comunicatul ar urma să fie publicat în aceeaşi zi la Bled sau în capitalele Micii Înţelegeri şi la Budapesta.

Desigur că acest comunicat, care pare a fi o adeziune completă la punctul nostru de vedere, înlocuindu-se doar forma mai precisă a unui acord prin aceea mai puţin solemnă a unui comunicat, are de scop a grăbi recunoaşterea egalităţii de drepturi, de care Ungaria are nevoie în momentul în care îşi intensifică, pe un ritm atât de rapid, armamentul. Dar, după cum arătam mai sus, se simte şi influenţa Angliei care stăruie pentru destinderea în bazinul dunărean. Ungaria şi'a legat mereu unele speranţe de Londra, cum se dovedeşte din efortul ei propagandistic în Anglia; ea nu putea deci rămâne pasivă faţă de un cuvânt hotărât venit de la Foreign Office.

Adaug că însărcinatul cu afaceri britanic a fost îndată pus la curent cu «comunicatul» dlui Kánya şi a venit să mă roage să examinăm chestiunea cu bunăvoinţă, spre a se evita o rupere răsunătoare a tratativelor («We hope you won't bang the door!»[2], mi'a spus D-sa).

Baronul Apor, secretarul de stat de la Ministerul Afacerilor Străine, a fost însărcinat ca, în timpul călătoriei dlui Kánya în

---

[1] *statele Micii Înţelegeri: România, Cehoslovacia şi Iugoslavia*

[2] Sperăm că nu veţi trînti uşa!

Germania, să se ţină în contact permanent cu baronul Bessenyey, ministrul Ungariei la Belgrad, pentru orice comunicări ce Conferinţa Micii Înţelegeri ar avea eventual a'i face."

Ultima Conferinţă a Micii Înţelegeri

Primesc instrucţiuni de la guvern să iau parte la Conferinţa Consiliului Micii Înţelegeri, care se deschide la Bled la 21 august. În seara de 20 august, potrivit indicaţiilor primite, sosesc din Budapesta la Timişoara, cu automobilul, spre a mă urca în vagonul ministerial românesc. La plecare, Apor îmi urase „Călătorie bună şi succes", ca şi Gascoigne şi Charmasse. Petrescu-Comnen pare să nu fi fost la curent cu ultimele mele telegrame, astfel încât rămâne uimit când îi arăt succesul negocierilor noastre: acceptarea de către guvernul ungar a ideii unui comunicat comun al celor trei puteri ale Micii Înţelegeri şi Ungaria, în care să fie bine stabilit că părţile contractante sunt de acord asupra egalităţii de drepturi şi a declaraţiei de neagresiune, fără a se aminti de celelalte chestiuni care ar rămâne în suspensie. Nu'i vine să'şi creadă ochilor când citeşte proiectul unguresc de comunicat, mă felicită călduros şi'mi mulţumeşte pentru „izbânda" obţinută. Telegrafiază îndată Regelui. Mă întreabă doar dacă cred că s'ar putea parafa textele *ne varietur*[1] de către tuspatru guvernele. Îi spun că mă îndoiesc ca ungurii să fie dispuşi să parafeze măcar cu Cehoslovacia, date fiind speranţele cu care se leagănă. La Jimbolia, se ataşează la Simplon şi vagonul ministerial al lui Stoiadinovici, de care n'ar fi fost nevoie, cum ai noştri călătoreau în vagonul românesc. Directorul protocolului iugoslav, Franges, mă invită să mă instalez până la Bled în cabina primului-ministru, ceea ce primesc cu plăcere, ca să mă pot odihni puţin la adăpostul „şuetelor" compatrioţilor. La Ljubliana se ataşează şi vagonul lui Krofta.

[1] fără a schimba nimic

A doua zi, 21 august, la ora 10 dimineaţa, ajungem în Bled, salutaţi în gară de Stoiadinovici, de o companie de onoare, precum şi de o mulţime de slovene, în frumoasele lor costume naţionale, care ne aruncă flori. După instalarea în plăcutul hotel Toplice şi apoi înscrierea în registrele familiei regale, cei trei miniştri de Externe intră în şedinţă, ceea ce îmi dă răgazul de a mă uita la priveliştea fermecătoare din jurul meu, la lacul limpede cu insula şi mânăstirea de pe ea, la munţii dimprejur şi la ruinele castelului de pe deal. Am chiar timpul să mă răcoresc, înotând în lac.

Iau contact cu vechiul meu coleg, Bessenyey, acum ministru al Ungariei la Belgrad, şi caut să'l sondez cu privire la unele modificări de adus textului comunicatului ca şi la eventualitatea unei parafări comune *ne varietur*. Îmi promite că va cere instrucţiuni lui Apor, telefonic (Kánya fiind în Germania cu Horthy).

Seara, dineu aşa-zis „intim" oferit de Stoiadinovici pe terasa hotelului, de unde avem o vedere din cele mai frumoase asupra lacului. Focuri de artificii brăzdează cerul, iar mânăstirea şi castelul sunt luminate de reflectoare. După terminarea cinei, am prilejul unei convorbiri cu Krofta. Îi spun cât îl admirăm, pe el şi concetăţenii săi, pentru curajul liniştit şi desăvârşita eleganţă morală cu care aşteaptă desfăşurarea evenimentelor şi se pregătesc să le facă faţă. Krofta îmi răspunde că, fiind vorba de o luptă pe viaţă şi pe moarte, toţi cehoslovacii îşi dau seama că nu au de ales o cale; drumul fiindu-le de pe acum trasat, astfel încât liniştea conştiinţei le determină calmul atitudinilor. Vor face maximum de concesiuni compatibile cu dăinuirea independenţei şi integrităţii Statului.

Dimineaţa zilei de 22 august este consacrată şedinţei Consiliului permanent al Micii Înţelegeri. Andrici, subsecretar de stat la Ministerul iugoslav al Afacerilor Străine (pe care era să'l regăsesc peste trei ani, în calitate de coleg de post, la Berlin), a remis lui Bessenyey textul, convenit între noi, al comunicatului. Ministerul Ungariei a fost autorizat telefonic de Apor să parafeze textele *ne varietur* — de preferinţă cu Stoiadinovici, pe lângă care este acreditat şi care preia acum pre-

zidenţa Consiliului Micii Înţelegeri — ceea ce se admite. Cât priveşte redactarea finală a comunicatului, se va consulta telegrafic Kánya aflat acum cu Regentul la Kiel.

Dejun oferit de banul Dravei la Bohinje, lângă Bled. Munţi înalţi şi lac alpestru. Schimb de toasturi între ban (în limba slovenă) şi Krofta (în limba cehă), limbile lor fiind aproape identice. După dejun, plimbare pe jos până la izvorul Saviţei şi impresionanta sa cascadă.

La banchetul de seară, Petrescu-Comnen urmează să rostească un discurs. El îmi spune că va arăta că Mica Înţelegere nu a căzut încă de acord cu Ungaria. Îl sfătuiesc să dea o notă mai optimistă, având în vedere apropiatul rezultat favorabil al tratativelor, dar am impresia că i-e frică să se arate optimist în privinţa unei înţelegeri cu guvernul din Budapesta. Înainte de a se intra în sala banchetului, Bessenyey se apropie de mine şi îmi anunţă că are dezlegarea necesară pentru a accepta textul nostru de comunicat, cu singura condiţie să rămână termenul de „diffficultés". Şoptesc acest rezultat lui Petrescu-Comnen şi'l rog să'şi modifice discursul în acest sens. El nu vrea însă, sub motiv că nu s'a înţeles încă cu Stoiadinovici şi Krofta. Îmi promite însă că va adăuga o frază indicând că „se va cădea de acord mai curând decât s'ar crede". Motivul adevărat este că Petrescu-Comnen se teme de reacţiile opiniei publice de la noi şi că preferă deci ca Stoiadinovici să fi încheiat definitiv acordul. Teama lui Petrescu-Comnen este însă cu totul neîndreptăţită, căci se ştie că el nu procedează decât pe baza ordinelor Regelui, care doreşte sincer o destindere între noi şi unguri. De altminteri, egalitatea de drepturi o are, de fapt, Ungaria de mult şi este mai bine să le'o recunoaştem noi decât s'o proclame oficial singură. După cină, la care au pronunţat toasturi Stoiadinovici şi Petrescu-Comnen, concert şi bal. Toţi se prind într'un „kolo" (horă sârbească), afară de Petrescu-Comnen care găseşte că ar fi sub demnitatea lui! Andrici, Bessenyey şi cu mine verificăm textele pe un colţ al barului. Apoi, Stoiadinovici, în numele Micii Înţelegeri, şi Bessenyey pentru Ungaria, parafează textele. Totul s'a încheiat. Bessenyey şi cu mine ne strângem mâna. Petrescu-Comnen mă felicită din

nou şi îmi mulţumeşte cu căldură „pentru inima care am pus'o spre a duce la capăt aceste negocieri". A doua zi, sfârşitul conferinţei şi de la Ljubliana (Laibach) mă întorc la Budapesta.

Nu este mai puţin adevărat însă că, în privinţa acestui acord, guvernul ungar a dat apoi dovadă de rea credinţă. Prin demersul făcut de guvernul din Budapesta pe lângă guvernele din Bucureşti şi Belgrad pentru punerea în vigoare a acordului de la Bled din 23 august 1938 se căuta a se pune la îndoială valabilitatea juridică a actului. Atât Imrédy cât şi Kánya nu s'au sfiit să exprime, fără a se recurge la vreo argumentaţie juridică, opinia lor că singur punctul referitor la egalitatea de înarmări [illegible] este irevocabil admis, dar că reconfirmarea angajamentelor de neagresiune nu va deveni operantă decât după tranşarea favorabilă pentru Ungaria a chestiunii minorităţilor sale, adică după stabilirea formulei cu guvernul din Praga. Atrăgând atenţia lui Kánya (2 sept.) asupra interpretării tendenţioase ce dă acordului nostru, el s'a mărginit la un răspuns evaziv, spunând că este mai bine ca, de acum încolo, să ne ferim şi unii şi alţii de a comenta comunicatul de la Bled. El va căuta să evite ca să se discute în parlament chestiunea, opinia publică ungară fiind foarte explozivă îndată ce se vorbeşte de o destindere cu Cehoslovacia, în credinţa că un viitor apropiat îi va satisface, cu ajutorul lui Hitler, năzuinţele sale în ceea ce priveşte Slovacia.

Despre impresiile ce a adus din Germania, Kánya pare reticent şi nu prea optimist. Prevede o intervenţie militară a Reichului şi nu se ştie ce va ieşi până la urmă.

*

Radu Djuvara, ministrul nostru la Berlin, în trecere prin Budapesta, îmi destăinuie că, la prezentarea scrisorilor sale de acreditare, Hitler îi spusese că, dacă România nu autorizează trecerea trupelor ruse prin teritoriul ei, în caz de conflict, Germania îi garantează intangibilitatea tuturor frontierelor sale. „Kann ich das Seiner Majestät feierlich erklären?"[1] a întrebat

[1] Să fiu sigur că Maiestatea Voastră o declară solemn?

Djuvara. Hitler i'a răspuns: „Ich gebe Ihnen mein Wort darauf. Könnte ich nicht mein Wort halten, so würde ich es nicht geben. Wenn ich es gebe, heisst es, dass ich es halten kann und halten werde."[1] Viitorul era să arate cât s'a ţinut de cuvânt. I-a pus şi Göring întrebarea dacă am lăsa pe ruşi să treacă. Djuvara i-a explicat că nu ne putem opune la trecerea avioanelor la 3 000 metri înălţime. „Davon ist natürlich gar keine Rede"[2], a exclamat Göring, adăugând că tot ce Reichul ne cere este să nu admitem tranzitul trupelor ruse pe uscat. Ribbentrop i s'a plâns, pe de altă parte, că, în loc de a se apropia de Germania, opinia publică română se îndepărtează de ea. Lipski, ministrul Poloniei la Berlin, îndeamnă cât poate ca guvernul din Bucureşti să declare oficial că nu va încuviinţa trecerea trupelor ruse prin România. Primejdia de război pare iminentă cercurilor diplomatice din Berlin.

*

Atmosfera se întuneca din ce în ce mai mult în cursul lunii septembrie. Cu o agresivitate şi vulgaritate revoltătoare, Göring tratează pe cehi, într'un discurs, drept „pitici ridicoli", lăudându-se că Germania este aprovizionată pe treizeci de ani şi atât de straşnic înarmată încât nici o putere din lume nu'i va putea călca hotarele! Profeţie care urma să fie dezminţită de istorie. La fel de arogant şi de vulgar discursul în care Hitler acuză pe „dieser Herr Benes"[3] de a fi un „mincinos". Nu s'ar spune că este un şef de stat vorbind de alt şef de stat, ci un zidar înjurând pe altul! Se vorbeşte de un plebiscit pe care germanii l'ar impune pentru sudeţi. În acest caz, îmi spune colegul polon Orlowski, ungurii vor cere plebiscit în Slovacia, iar guvernul din Varşovia pentru regiunea Teschen. Evenimentele se precipită. Minoritarii germani din Cehoslovacia devin atât de aroganţi şi de ameninţători încât guvernul din

[1] Aveţi cuvîntul meu. Dacă n-aş putea să-mi respect cuvîntul dat nu l-aş mai da. Cînd îmi dau cuvîntul înseamnă că pot să mi-l respect şi că aşa voi face.

[2] Nici nu încape discuţie asupra acestui lucru.

[3] acest domn Beneş

Praga proclamă starea de asediu în regiunea Sudeţilor. Aceştia nu se sfiesc să dea un ultimatum lui Beneş pentru anularea măsurii, de unde nu, „nu vor mai răspunde de situaţie". Guvernul din Praga, bineînţeles, nu ţine seama de acest ultimatum şi ia dispoziţii foarte stricte în vederea restabilirii ordinii în ţinutul rebel. Faţă cu gravitatea situaţiei, Chamberlain ia avionul spre a se întâlni cu Hitler. Între timp, minoritarii unguri din Slovacia dau publicităţii un text de rezoluţie prin care revendică dreptul de autodeterminare. La rândul său, guvernul ungar anunţă, prin comunicat oficial (18 sept.) că va recurge la toate mijloacele de care dispune politica sa externă pentru a dobândi îndeplinirea acestei revendicări. Orlowski mă întreabă ce vom face dacă, o dată cu Germania, şi trupe ungureşti trec frontiera cehoslovacă, guvernul din Budapesta temându-se de o intervenţie a României ce s'ar putea încheia cu prezenţa armatei sovietice la graniţa ungară. Îi spun că răspunsul limpede îl poate găsi în tratatele noastre de alianţă, ce sunt de domeniul public.

Întrucât Henlein a proclamat într'un manifest că Sudeţii trebuie neapărat alipiţi celui de al treilea Reich, Londra şi Parisul, impresionaţi, încep să cedeze. Din cele două capitale pornesc la Praga îndemnuri în vederea unei cesiuni a teritoriului sudet către Germania. Cum s'a putut ajunge la un asemenea act, nedemn de istoria Franţei şi Angliei! Se pare că Parisul a fost impresionat de un referat al ministrului afacerilor străine, Georges Bonnet. Acesta ar fi întrebat pe Litvinov, la Geneva, despre atitudinea Rusiei sovietice în cazul unui atac german contra Cehoslovaciei, iar ministrul de externe sovietic ar fi răspuns că Moscova se va limita la ceea ce'i prescriu obligaţiile ei internaţionale, adică va interveni numai dacă Franţa este atacată, sau dacă Societatea Naţiunilor veştejeşte Germania ca agresoare. Descurajat de o reacţiune atât de slabă, Bonnet, întors la Paris, a înfăţişat Consiliului de Miniştri situaţia generală în culori mohorâte: Italia vrăjmaşă, cum a declarat'o Mussolini în discursul său de la Trieste; Polonia, dubioasă; Rusia rezervată; Anglia dispusă a contribui numai cu aviaţia şi flota; rămânând ca francezii, rămaşi singuri, să moară pe linia Maginot. Îngrozit,

Consiliul de Miniştri a hotărât să nu facă un război preventiv. L'a mai îndemnat la aceasta şi un discurs abil al lui Hitler, la Nürnberg, în care Führerul a declarat că, pentru dânsul, chestiunea Alsaciei este închisă (s'a văzut, peste doi ani, cât de închisă era!) şi că îşi va limita flota la 30% din cea britanică. Profesorul Barthéleny publica în *Le Temps* un articol îngrozitor: „Peut-on mourir pour la Tchécoslovaquie?"[1], în care arăta că nu se va putea electriza poporul francez pentru menţinerea sub dominaţia cehă a 3 1/2 milioane de germani. Daladier nu a putut decât striga după ajutor la Londra. La Berchtesgaden, Hitler a comunicat condiţiile în care s'ar abţine de la o acţiune armată şi Chamberlain a făgăduit că i le va obţine, uşurat de a nu avea să expună vieţile compatrioţilor săi „for a country so far from our shores, and about which we know so little"[2]. Horthy şi Kánya se precipită şi ei la Berchtesgaden ca să obţină de la Hitler promisiunea că ungurii din Slovacia vor beneficia de un tratament similar cu acela al germanilor din Sudeţi. Colegul cehoslovac Kobr mai anunţă că, faţă cu presiunile anglo-franceze, primul ministru Hodza a acceptat cesiunea teritorială de făcut Reichului. Kobr se aşteaptă că vor trebui făcute cesiuni teritoriale corespunzătoare: ungurilor, în Slovacia, şi polonilor, la Teschen. Ce durere pentru Cehoslovacia, încheie el, şi ce ruşine pentru aliaţii ei. Blum a caracterizat situaţia în următoarea frază: „On se sent rempli de lâche soulagement et de honte!"[3] Vine la mine principele Karl-Emil Fürstenberg, fost ministru al Austro-Ungariei la Bucureşti (pomenit de Take Ionescu în ale sale *Souvenirs*[4]) şi apoi ambasador la Madrid, care îmi spune că, deşi detestă pe cehi, „care i'au distrus patria şi dinastia ei", recunoaşte cât de tragică este poziţia lui Hodza. Îmi vorbeşte de nespusele suferinţe ale austriecilor sub călcâiul nazist. Crede că dacă Hitler întinde prea mult coarda, va sfârşi prin a dezlănţui un război mondial, din care nu va putea ieşi cu bine.

---

[1] Se poate muri pentru Cehoslovacia?

[2] pentru o ţară atît de îndepărtată de ţărmurile noastre şi despre care ştim atît de puţin.

[3] Te simţi plin de o uşurare laşă şi de ruşine!

[4] *Amintiri*

Colegul italian, Vinci, îmi spune că, atât la Roma cât şi la Berlin face o impresie penibilă simpatia exprimată de presa română faţă de Cehoslovacia, ceea ce denotă ostilitatea faţă de Axă. Îi răspund că este moralmente explicabil ca presa să'şi manifeste admiraţia şi compătimirea pentru un popor care ne-a fost aliat timp de două decenii.

*

La 24 septembrie, notam în carnetul meu:

„Zile dramatice. Guvernul cehoslovac a dat o proclamaţie citită la radio de ministrul propagandei Vavrečka (fost ministru al Cehoslovaciei la Viena pe vremea mea, între 1931 şi 1932), cu conţinutul următor: «Cum Hristos s'a jertfit pentru omenire, tot astfel ne sacrificăm şi noi pentru pace. Cu dânsul am rămas părăsiţi şi singuri. Răspunderea va cădea pe ţările care ne'au părăsit. Nu le nûmim, dar istoria le va judeca.» Guvernul Hodza a demisionat. Generalul Sirovy, inspectorul general al armatei, a fost numit preşedinte al Consiliului, Krofta rămânând la Externe. Este un guvern de funcţionari, cu câteva clanuri politice apropiate de Beneş. Sirovy este popular şi energic de aceea formaţia sa ministerială este criticată la Berlin şi la Roma. Chamberlain a plecat la Godesberg cu avionul şi s'a întors la Londra după două zile în care a scris lui Hitler mai mult decât i'a vorbit. Beneş, tratat pe faţă de «mincinos» la Nürnberg, caută să îmbărbăteze poporul, asigurându'l că «are planul său» şi aseară a ordonat mobilizarea generală. Azi-dimineaţă, Franţa a decis o mobilizare parţială, iar Anglia a chemat sub drapel pe rezerviştii marinei. La Padova, Mussolini ţine o adevărată cuvântare de isteric, în care atacă vehement pe «duşmanii de peste Alpi». Parcă ar declara război Franţei. Toată omenirea trebuie să piară pentru ca doi paranoici să'şi poată descărca nervii!

Ministrul Japoniei vine la mine, în vizită protocolară de prezentare, şi'mi declară că ţara sa, în plin conflict cu China, va păstra neutralitatea în conflagraţia ce ne ameninţă, chiar dacă Uniunea Sovietică intră în acţiune. Vukicevici critică aspru

Franţa şi Anglia care şi'au părăsit aliatul cehoslovac; dacă este să izbucnească războiul, ele îl vor începe printr'o înfrângere morală. Despre ţara sa crede că, prinsă ca într'un cleşte între Italia, Germania, Bulgaria şi Albania, ea nu va putea interveni în ajutorul Cehoslovaciei, cu toate prevederile pactului Micii Înţelegeri. Polonia pare a se da pe faţă de partea Germaniei şi Ungariei şi, după câte mă informează Maugras îşi petrece veacul cu Kánya şi Csáky. Maugras este foarte abătut: «La guerre de 1914–1918, comparée à celle qui va commencer, aura été une guerre en dentelles; maintenant ce sera la mêlée des gangsters."[1] Pare convins că, o dată cu Germania, vor dezlănţui o agresiune contra Cehoslovaciei atât Polonia cât şi Ungaria.

Am o lungă convorbire, la Ministerul Afacerilor Străine, cu Ştefan Csáky, directorul politic. El îmi afirmă categoric că în ziua în care trupele germane vor înainta pe teritoriul cehoslovac, armata polonă va începe ofensiva contra Cehoslovaciei. O ştie cu certitudine, fiind în contact permanent cu Orlowski: «Tenez, en ce moment même, il est dans le bureau d'à côté, où je l'ai mis en relation avec notre directeur économique, car il me demandait des détails que j'ignorais.»[2] Întreb pe Csáky dacă guvernul ungar continuă să dorească să păstreze cât mai multă vreme neutralitatea, dar el îmi spune că nu este în măsură să'mi dea un răspuns la această întrebare, întrucât, dacă germanii şi polonii intervin spre a'şi asigura luarea în stăpânire a teritoriilor locuite de conaţionalii lor, guvernul ungar va fi, de bună seamă, silit să procedeze la fel în momentul în care se va pune chestiunea dezmembrării Cehoslovaciei. Îi arăt ce primejdie ar fi pentru Ungaria, şi că ar fi mai prudent să lase pe «cei mari» să se certe între ei decât să'şi cufunde populaţia în sânge şi ruine. El îmi replică, pe un

[1] Războiul din 1914–1918, comparat cu cel ce va începe, a fost un război în dantele: acum va fi grămada gangsterilor.

[2] Iată, chiar în acest moment se află în biroul de alături, unde l-am pus în legătură cu directorul nostru economic, căci îmi cerea detalii pe care nu le cunosc.

ton liric, că Ungaria nu va putea să nu răspundă unei agresiuni cehoslovace. Îl întreb dacă îşi poate serios închipui că Cehoslovacia, în situaţia ei actuală, s'ar putea gândi să atace pe cineva. El susţine că cehoslovacii ar avea, la frontiera maghiară, efective de patru ori mai mari ca cele ungare. Dezvolt ideea că Franţa, Anglia şi America formează un trinom cu neputinţă de a fi înfrânt până în cele din urmă. «Chiar în cazul victoriei lor», proclamă cu ifos bietul Csáky, «Cehoslovacia nu va reînvia, căci nu vor mai fi cehi. Germanii îi vor extermina. Nu va rămâne acolo decât piatră peste piatră.»

Identic, aceeaşi frază mi'o repetă mai târziu Orlowski. Din modul în care a decurs conversaţia, capăt impresia că Ungaria se pregăteşte să atace Cehoslovacia, în acelaşi moment cu Germania şi Polonia, invocând probabil pretextul unei agresiuni imaginare."

*

Desprind din carnetul meu zilnic câteva note de pe convorbiri avute în acele zile de încordare:

25 septembrie. Orlowski, foarte agitat, vine să mă vadă. Este de părere că Cehoslovacia trebuie redusă la proporţii cât de mici, căci este neviabilă şi nu ar fi, în viitor, decât „un bastion al Prusiei împotriva României şi Cehoslovaciei"!! România, sfătuieşte el, „devrait acheter la Hongrie aux dépens de la Tchécoslovaquie"[1], învoindu-se ca Rusia subcarpatică să fie cedată Ungariei, spre a se ajunge la o frontieră comună polono-ungară!! Îmi spune mai departe că „nu trebuie ajutaţi cei slabi, ci cei puternici şi viabili", şi că, prin urmare, „România ar trebui să sprijine Ungaria, ţară de viitor şi popor puternic, care va uita desigur visurile ei trecute. Îi atrag atenţia că, deocamdată, guvernul ungar nu revendică ţinutul rutenilor. Îmi răspunde: „guvernul *nu*, dar statul major, cercurile economice şi o mare parte a opiniei publice *da*". Îl întreb dacă faţă de vestea de azi că Cehoslovacia este dispusă să'i acorde concesiuni, Polonia va intra totuşi în război. Crede că nu, dar

[1] ar trebui să cumpere Ungaria pe cheltuiala Cehoslovaciei!!

vor trebui examinate serios propunerile cehoslovace, spre a se constata „dacă sunt sincere şi complete". Am impresia că ar fi preferat o soluţie de forţă. Întreb mai departe dacă, aceasta fiind atitudinea polonă, socoteşte că ungurii vor intra totuşi în război, o dată cu germanii. „Ar fi nebuni să n'o facă" — spune Orlowski — „este un prilej unic pentru dânşii. Fără război capătă cel mult teritoriile din sudul Slovaciei, cu război li se va da şi Rusia subcarpatică. Războinic om, colegul Orlowski! Ministrul Angliei are impresia că Polonia îndeamnă Ungaria să intre în acţiune în acelaşi timp ca Germania.

26 septembrie. Maugras vine să'mi relateze o convorbire avută cu Csáky, care i'a spus că, în cazul unui conflict localizat, Ungaria va trebui să intervină alături de Germania dar că, în eventualitatea unei conflagraţii generale, ea va rămâne cât mai multă vreme neutră „pour se joindre aux vainqueurs cette fois-ci, pas comme en 1914"[1]. Cel puţin este sincer, dacă nu prea abil! Găsesc pe Maugras foarte întârâtat faţă de Hitler şi Mussolini — „ces énergumènes" — ca şi faţă de Beck („quelle folie d'avoir ressuscité la Pologne!)[2].

Knox împărtăşeşte sentimentele colegului francez. Despre Beck îmi spune: „he is the man I most despise in Europe!"[3] Primesc şi vizita veşnic optimistului şi fantezistului Vinci. Pare convins că Anglia nu va interveni, şi că Germania *şi Italia* vor învinge Franţa în trei săptămâni!! Îi răspund liniştit că Anglia va interveni, tot aşa şi America, şi că, până la urmă, Germania „sera battue à plates coutures"[4]. Dar el replică: „N'oubliez pas l'armée italienne et le fait que la France aura à lutter contre trois fronts: Allemagne, Italie et Espagne de Franco!!"[5] Ce caraghios, dacă n'ar fi tragic! Îi arăt ce nebunie ar fi să se ajungă la distrugerea Poloniei, Parisului, Veneţiei şi la măcelul a milioane de tineri numai pentru că Hitler vrea

---

[1] pentru ca, de data asta, să se alăture învingatorilor, nu ca în 1914.

[2] ce nebunie, să fie resuscitată Polonia!

[3] este omul din Europa pe care-l dispreţuiesc cel mai mult!

[4] va fi înfrîntă definitiv

[5] Nu uitaţi armata italiană şi faptul că Franţa ya avea de luptat pe trei fronturi: Germania, Italia şi Spania lui Franco!!

să ocupe cu armele, la 1 octombrie, teritoriile ce i s'ar ceda în mod paşnic câteva zile mai târziu, când se va fi efectuat evacuarea în mod civilizat. Dar bietul Vinci este orbit de patima supranaţionalistă şi, de altfel, în statele autoritare, raţionamentul individual este interzis! Seara, ascult la radio discursul brutal al lui Hitler, cu insulte triviale la adresa lui Beneş.

27 septembrie. Apor mă încredinţează că s'au dat ordinele de cuviinţă ca remorcherele şi şlepurile româneşti, oprite de autorităţile ungare, să fie autorizate să'şi continue drumul. Ministrul Portugaliei vine să'mi ceară informaţii şi nu'şi ascunde indignarea faţă de Hitler. Ascultăm cu toţii, emoţionaţi, scurta cuvântare la radio a lui Neville Chamberlain. Cu glasul stins, obosit şi parcă înecat în lacrimi, primul-ministru englez îşi pregăteşte compatrioţii pentru perspectiva unui război. Cu toate că Anglia se angajează ca teritoriile făgăduite lui Hitler să'i fie predate, după evacuarea lor, el având chiar dreptul să ocupe, în mod simbolic, Asch la 1 octombrie, Führerul vrea să recurgă la forţă spre a împiedica armata cehoslovacă de a'şi salva muniţiile şi refugiaţii cehi, avutul. Linia de demarcaţie impusă de Hitler trece opt sute de mii de cehi sub stăpânirea germană, în contradicţie cu faimoasele teorii etnice ale naziştilor. Englezii, declară Chamberlain, nu se vor lupta deci numai pentru libertatea Cehoslovaciei, ci contra unei dominaţii a Europei prin violenţă. Ton demn şi civilizat, ce contrastează izbitor cu urletele bestiale ale lui Hitler şi ale partizanilor săi cuprinşi de isterie colectivă.

28 septembrie. Anglia şi'a mobilizat flota şi se anunţă pentru astăzi probabila mobilizare germană. Pipinelis vine să mă vadă spre a'mi povesti o conversaţie avută, chiar azi-dimineaţă, cu Csáky. Acesta i-a spus că Ungaria nu va intra în acţiune o dată cu Germania, încercând să rămână neutră cât mai mult timp. Dacă însă, sub presiunea germană, s'ar descompune Cehoslovacia, Ungaria ar ocupa teritoriile din sudul Slovaciei locuite în majoritate de unguri. Consideră o eroare din partea lui Krofta de a nu fi „oferit" imediat ţinutul revendicat de Ungaria, ceea ce ar fi asigurat neutralitatea maghiară. Iugoslavia ar îndemna Praga la această jertfă, nu însă România.

Vine la mine şi Talas, colegul finlandez, ca să ceară informaţii şi să predice neutralitatea pentru ţările învecinate cu Rusia. Orlowski, tot agresiv faţă de Franţa, recunoaşte că Ungaria s'a hotărât acum să nu mişte imediat, „chiar în eventualitatea unui atac germano-polon contra Cehoslovaciei". Îmi destăinuieşte că preşedintele Moscicki a cerut lui Beneş să cedeze Poloniei întregul fost ducat Teschen, inclusiv regiunea locuită de slovaci! „Dar asupra acestui ultim punct s'ar putea negocia"!! Dacă se cedează îndată acest ţinut, Polonia ar rămâne neutră. În cazul însă în care Franţa ar cere trecerea trupelor ruse prin teritoriul polon, şi s'ar face o încercare în acest sens, Polonia ar trece de partea Germaniei. Apoi îmi telefonează că, deşi optimist până acum, este în momentul de faţă „effrayé par le déchaînement des événements"[1]. Vestea senzaţională a zilei: Hitler, după îndemnul lui Chamberlain, a invitat pentru mâine la München pe Chamberlain, Daladier şi Mussolini, spre a conferi asupra situaţiei. În urma stăruinţelor „Ducelui", Führerul acceptă să amâne pe 24 de ore mobilizarea generală. Hitler va fi fost impresionat, de bună seamă, şi de mesajul lui Roosevelt, care'l face răspunzător de întreruperea negocierilor şi de un eventual recurs la arme cu urmări incalculabile (poate intervenţia Statelor Unite). Se pare că, la Camera Comunelor, a fost un adevărat delir când, după un lung discurs învinovăţind pe Hitler, Chamberlain a anunţat vestea — pe care o primise pe când vorbea — despre Conferinţa de la München. Un sentiment de uşurare vremelnică, căruia îi va urma probabil o dureroasă dezamăgire viitoare.

29 septembrie. La München, „the big four"[2] în culmea euforiei, semnează acordul care ciopârţeşte Cehoslovacia. Germania se leagă să nu ocupe decât treptat zone mai puţin întinse decât acelea pe care le ceruse, prin ultimatum, la Godecob. Se va înfiinţa o comisie mixtă franco-italo-germano-cehoslovacă pentru a supraveghea transmiterea teritoriilor, consultarea populaţiilor şi trasarea frontierei pe teren. Germania şi Italia

[1] îngrozit de dezlănţuirea evenimentelor

[2] cei patru mari

se angajează să garanteze, o dată cu Franţa şi cu Anglia, noile frontiere cehoslovace, după ce se vor fi rezolvat revendicările minoritare polone şi ungare! Naivul Chamberlain, aclamat la întoarcerea sa la Londra, va putea vesti „peace for our time"[1]!

30 septembrie. Convocat de Kánya, îl găsesc posomorât şi agresiv. A propus Iugoslaviei să considere intrat în vigoare acordul încheiat la Bled şi Stoiadinovici ar fi acceptat îndată, cu condiţia ca un demers similar să fie făcut la Bucureşti. Demersul a fost făcut de opt zile şi n'a primit nici un răspuns. Îi explic că Petrescu-Comnen s'a întors abia acum de la Geneva şi că nu se poate da, fără matură chibzuială, un răspuns într'o chestiune prezentând atâtea aspecte. „Bătrânul crocodil", cum îi spunea Grigorcea, mă întreabă atunci de ce i-a fost posibil lui Stoiadinovici să primească. Lămuresc că, deşi suntem două ţări aliate, nu suntem o singură ţară, condiţiile nefiind întotdeauna aceleaşi, fie măcar din considerente geografice. Trebuie să aşteptăm, prin urmare, până ce Petrescu-Comnen va comunica punctul de vedere al Guvernului român. La auzul numelui lui Petrescu-Comnen, care i-a fost coleg la Berlin, Kánya sare în sus şi strigă: „Comnène se moque de nous et nous traite en esclaves ou en canailles; quand on vous pose une question on a au moins la politesse de répondre; or, M. Comnène ne daigne pas recevoir Bárdossy et fait faire des intrigues contre la Hongrie à Genève et dans toutes les capitales, il veut sans doute prendre la place de Bénès."[2] De două ori îl întrerup, spunând hotărât: „Si vous continuez sur ce ton, M. le ministre, il sera impossible de poursuivre cette conversation."[3] La a doua oară, se potoleşte. Tocmai în momentul în care mă pregăteam să mă scol şi să ies din odaie. Din fericire

---

[1] pace pentru timpurile noastre

[2] Comnen îşi rîde de noi şi ne tratează ca pe nişte sclavi sau netrebnici; cînd ţi se pune o întrebare trebuie să ai cel puţin politeţea de a răspunde; or, dl Comnen nu catadicseşte să-l primească pe Bárdossy şi pune la cale intrigi împotriva Ungariei, la Geneva şi în toate capitalele; vrea, desigur, să-i ia locul lui Beneş.

[3] Dacă veţi continua pe acest ton, domnule ministru, va fi imposibil să ducem mai departe această conversaţie.

am avut mai mult sânge rece ca dânsul, şi mi-am adus aminte de cuvintele lui Ion I.C.Brătianu: „un diplomate doit tâcher d'aplanir les incidents existants, et non en faire surgir de nouveaux."[1] Dându'şi seama de regretabila întorsătură luată de convorbirea noastră, Kánya, dezmeticit, dă înapoi. Mă asigură că intenţia sa nu este de a ataca pe Petrescu-Comnen ca om (deşi este vizibilă aversiunea ce o are faţă de fostul său coleg de post din Berlin), ci ca ministru de externe, şi că nu se plânge de vreo nepoliteţe făcută lui Bárdossy, ci de ostilitatea guvernului român (adică tocmai contrariul celor spuse anterior). Vorbind de politeţe, îmi spuse: „Si j'ai jamais été impoli envers vous, je vous en fais mes excuses"[2]. Este un mod de a se scuza pentru ieşirea sa contra lui Petrescu-Comnen, ministrul de externe al guvernului pe care îl reprezint! Îi spun atunci că nu există ostilitate din partea noastră, şi că el este acela care a şters din proiectul de pact dintre ţările noastre cuvintele „coopération confiante": „C'est à vous, M.le Ministre, que nous pourrions adresser le reproche, pour employer votre expression, de n'avoir pas «daigné» nous accorder plus q'une «normalisation de rapports»."[3] Kánya răspunde: „C'était parce que l'expression correspondait plus exactement à l'état de fait."[4] Apoi, pe un ton cu totul liniştit, îmi spune că problema cehoslovacă n'a fost ridicată de Ungaria, ci de Germania. O dată ridicată însă, nu era motiv pentru ca Ungaria să nu tragă şi ea foloase politice. Se plânge de împotrivirea României, care ar contrasta cu „spiritul conciliant" al Iugoslaviei. Aici îl doare! Ar vrea să'l ajutăm să ne despoaie aliata. Conversaţia se termină normal, dar ce deosebire între stilul de mare senior al lui Apponyi, care ne era tot atât de adversar, şi acela al ţărăno-

---

[1] un diplomat trebuie să încerce să aplaneze incidentele existente, nu să genereze altele noi

[2] Dacă am fost vreodată nepoliticos faţă de dumneavoastră, îmi cer scuze.

[3] cooperare plină de încredere: Dumneavoastră, domnule ministru, vă putem adresa reproşul, pentru a folosi expresia dumneavoastră, că nu „aţi catadicsit" să ne acordaţi mai mult decît o „normalizare a relaţiilor".

[4] Asta pentru că expresia corespundea mai exact stării de fapt.

iului de origine slovacă, care dirijează acum acţiunea politică a Ungariei. Asupra convorbirii avute, am trimis îndată scrisoarea confidenţială următoare lui Petrescu-Comnen (redactată în limba franceză spre a nu fi silit să traduc expresiile folosite de Kánya şi de mine):

„...Il y a quelques jours, mon collègue italien, le comte Vinci étant venu me voir, m'a demandé si j'avais vu Kánya ces derniers temps. Je lui ai répondu que je m'en étais abstenu pendant cette crise internationale si aigüe, d'autant plus que nous n'avions rien de spécial à nous dire. «Vous devriez cependant aller le voir», me dit Vinci, «vous savez qu'il parle toujours de vous avec sympathie». Devant ce conseil — je ne savais pas jusqu'à quel point il ne m'était pas transmis sur la demande de Kánya — j'ai profité d'une conversation téléphonique avec le Sous-Secrétaire d'Etat, le baron Apor, le 27 septembre, pour lui dire que, sans insister le moins du monde, je serais content de pouvoir causer avec le ministre des Affaires Etrangères quand il en aurait le temps.

Hier, 29 septembre, on m'annonce que Kánya me prie de passer chez lui aujourd'hui. J'y vais et je tombe sur une figure sombre et un accueil glacial. Il me dit qu'il a fait une proposition à la Yougoslavie concertant la mise en vigueur de l'accord de Bled, et que M. Stoyadinovitch l'a immédiatement

---

[1] Acum cîteva zile, colegul meu italian, contele Vinci, a venit să mă vadă, m-a întrebat dacă-l văzusem pe Kánya de curînd. I-am răspuns că mă abţinusem s-o fac în timpul acestei crize internaţionale atît de acute, cu atît mai mult cu cît nu aveam nimic special să ne spunem. „Ar fi trebuit totuşi să-l întîlniţi, îmi spune Vinci, ştiţi că vorbeşte întotdeauna cu simpatie despre dumneavoastră." Faţă de acest sfat — nu ştiam sigur dacă nu-mi era transmis chiar la cererea lui Kánya — am profitat de o conversaţie telefonică cu subsecretarul de stat, baronul Apor, la 27 septembrie, pentru a-i spune că, fără a insista prea mult, aş fi mulţumit să pot sta de vorbă cu ministrul afacerilor externe, când ar avea timp pentru asta.

Ieri, 29 septembrie, am fost anunţat că sunt rugat să trec pe la Kánya astăzi. Mă duc şi dau de o figură întunecată şi o primire glacială. Îmi spune că a făcut o propunere Iugoslaviei privind punerea în vigoare a acordului de la Bled şi că dl Stoiadinovici a acceptat-o imediat, cerînd

acceptée, en demandant seulement que la même proposition fut faite à la Roumanie. Suivant le désir exprimé par le Président du Conseil yougoslave, Bárdossy aurait fait une démarche analogue auprès du gouvernement roumain il y a de cela huit jours, sans avoir jusqu'ici de réponse.

Je lui ai expliqué que M. Cancisov étant intérimaire il était naturel qu'on attendit votre retour et que des questions aussi délicates ne pouvaient se résoudre en un instant. Il m'a demandé alors pourquoi M. Stoyadinovitch avait accepté de suite. Je lui ai fait remarquer que je ne savais pas qu'il eût accepté, mais qu'en tout cas, tout en étant alliés, nous n'étions pas un seul pays et que certaines conditions — ne fût-ce que d'ordre géographique — n'étaient pas identiques. D'ailleurs, ai-je ajouté, je n'ai pas d'instructions à ce sujet et il faudra attendre que notre ministre des Affaires Étrangéres se prononce.

Alors Kánya a haussé le ton et s'est mis à crier que l'on se «moquait d'eux», qu'on voulait les traiter comme s'ils étaient «des esclaves ou des canailles» et que «lorsqu'on vous demande quelque chose, on a la politesse de répondre». Aussi pénible que cela me soit, je crois de mon devoir de vous dire que les attaques personnelles à votre adresse n'ont pas manqué et ont même pris un accent assez vif. Il vous reproche de ne

---

doar ca aceeaşi propunere să fie făcută şi României. După dorinţa exprimată de preşedintele Consiliului iugoslav, Bárdossy ar fi făcut un demers pe lîngă guvernul român acum opt zile, fără să fi primit, pînă la ora actuală, vreun răspuns.

I-am explicat că, dl. Cancisov fiind interimar, era normal să se aştepte întoarcerea dumneavoastră şi că asemenea probleme, atît de delicate, nu puteau fi hotărîte pe loc. M-a întrebat atunci de ce dl. Stoiadinovici a acceptat imediat. I-am spus că nu ştiam să fi acceptat dar că, în orice caz, deşi sîntem aliaţi nu constituim totuşi o singură ţară şi că anumite condiţii — fie şi de ordin geografic — nu sînt identice. De altfel, am adăugat, nu am instrucţiuni în acest sens şi va trebui să aştept ca ministrul nostru al afacerilor străine să se pronunţe.

Atunci Kánya a ridicat tonul şi a început să strige că ne „batem joc de ei", „că vrem să-i tratăm ca şi cum ar fi sclavi sau netrebnici" şi că „atunci cînd eşti întrebat ceva, trebuie să ai măcar politeţea de a răspunde". Oricît de penibil mi-ar fi, trebuie să vă spun că atacurile la persoana dumneavoastră nu au lipsit şi au luat chiar un accent violent. Vi se reproşează

pas «avoir daigné recevoir Bárdossy» et d'avoir fait faire dans toutes les capitales et à Genève «des intrigues contre la Hongrie», en voulant ainsi «tâcher de remplacer Bénès».

Je l'ai interrompu par deux fois, en disant que s'il continuait sur ce ton, notre conversation ne pourrait être poursuivie et que j'étais surpris de le voir adopter la nouvelle méthode d'attaquer personnellement un homme, au lieu de discuter de gouvernement à gouvernement. La conversation prenait un tour désagréable et je me préparais à me lever et à quitter la chambre pour ne pas avoir à dire des choses irrémediables, mais j'eus le sang-froid nécessaire pour me rappeler et mettre en application l'adage de Brătianu: «un diplomate doit s'efforcer d'aplanir les incidents, et non pas en susciter de nouveaux».

Kánya a sans doute vu aussi le danger et s'est arrêté net. Il m'a dit que ce n'était pas vous en tant qu'homme qu'il attaquait, mais en tant que chef du Ministère des Affaires Étrangères et a évité, par la suite, de vous prendre à partie personnellement.

Il m'a dit que du moment que le problème tchécoslovaque était posé — et cela par l'Allemagne et non par la Hongrie — il ne voyait pas pourquoi cette dernière seule serait «exclue des bénéfices».La Yougoslavie, selon lui, se montrait bien-

---

că „nu aţi catadicsit să-l primiţi pe Bárdossy" şi că aţi pus la cale în toate capitalele şi la Geneva „intrigi împotriva Ungariei" vrînd astfel să „încercaţi a-l înlocui pe Beneş".

L-am întrerupt de două ori spunîndu-i că, dacă va continua pe acest ton, conversaţia noastră nu mai poate fi purtată şi că „sînt surprins să-l văd adoptînd noua metodă a atacului la persoană, în loc să discute de la guvern la guvern". Conversaţia lua o întorsătură dezagreabilă şi mă pregăteam să mă ridic să părăsesc camera pentru a nu fi nevoit să spun lucruri iremediabile, dar am avut sîngele rece necesar pentru a-mi aminti şi a pune în practică spusele lui Brătianu: „un diplomat trebuie să încerce să aplaneze incidentele, nu să genereze altele noi." Desigur şi Kánya a sesizat pericolul şi s-a oprit dintr-o dată. Mi-a spus că nu vă atacă pe dumneavoastră ca om, ci ca şef al Ministerului Afacerilor Străine şi a evitat, deci, să vi se adreseze personal.

Mi-a spus că, din moment ce se punea problema Cehoslovaciei — şi asta de către Germania, nu de către Ungaria — nu vedea de ce numai aceasta din urmă să fie „exclusă de la beneficii". După părerea lui, Iugo-

veillante envers la Hongrie, en ce moment, alors que la Roumanie témoignait «de toute son hostilité». Il nous propose donc une fois de plus sa formule, ou une formule équivalente d'entente directe Roumanie-Hongrie (sans mentionner la Tchécoslovaquie), sur la base du «premier pas fait à Bled». «Mais c'est à prendre ou à laisser, la Hongrie pouvant s'en passer».

Je lui ai répliqué que si la Hongrie pouvait se passer de la Roumanie, à plus forte raison la Roumanie pouvait se passer de la Hongrie, mais que je trouvais tout à fait déraisonnable qu'après les efforts faits pour arriver à ce «premier pas» nous jettons par dessus bord ce résultat, modeste mais réel, pour nous dire des choses désagréables au lieu de causer calmement.

La conversation s'est achevée sur un diapason normal, mais cela promet pour l'avenir, et si Kánya continue à adopter cette attitude, je suis décidé de lui tenir tête".[1]

*

La 2 octombrie, Petrescu-Comnen îmi răspundea: „În drumul meu de la Geneva spre ţară, Stoiadinovici mi'a ieşit în cale şi mi'a comunicat, între altele, că ministrul Ungariei la Belgrad îi făcuse cunoscut, cu două zile mai înainte, că guvernul ungar consideră acordul de la Bled intrat în vigoare. Stoiadinovici a luat act, întrebând dacă un demers similar fusese făcut şi la Bucureşti. Ministrul Ungariei (Bessenyey) i'a răspuns că nu ştie. A doua zi, acesta l'a chemat la telefon, spunând că

---

slavia se arăta binevoitoare cu Ungaria în acest moment, în vreme ce România îşi arăta „toată ostilitatea". Ne propune deci încă o dată formula sa sau o formulă echivalentă de înţelegere directă România-Ungaria (fără a menţiona Cehoslovacia) pe baza „primului pas făcut la Bled". „Dar trebuie să ne hotărîm sigur, Ungaria neputînd să renunţe la aşa ceva".

I-am replicat că, dacă Ungaria putea să renunţe la România, cu atît mai mult România putea să renunţe la Ungaria dar că găseam că este cu totul fără sens ca, după eforturile făcute pentru a ajunge la acest „prim pas" să renunţăm la acest rezultat, modest dar real, pentru a ne spune lucruri neplăcute, în loc să stăm de vorbă cu calm.

Conversaţia s-a terminat într-un ton normal dar asta promite în viitor şi, în cazul în care Kánya continuă să adopte această atitudine, sînt hotărît să-l înfrunt.

demersul a fost făcut şi la Bucureşti. Cum eu nu aveam cunoştinţă de acest demers, Stoiadinovici m'a rugat ca, după ce voi examina chestiunea, să ne punem de acord în vederea unei atitudini comune. În momentul în care am sosit la Bucureşti, situaţia internaţională era de aşa natură încât am fost nevoit a avea zilnic convorbiri cu miniştrii sau audienţe la Rege, pentru a aviza la măsurile impuse de evenimente. Ministrul Ungariei (Bárdossy) mi'a făcut apoi cunoscut telefonic că, fără a avea nimic de comunicat, îmi stă la dispoziţie «ca act de curtenie». Concomitent, Raczynski, ambasadorul Poloniei, m'a întrebat ce cred despre demersul Bárdossy, relativ la acordul de la Bled. Am răspuns că nu pricep prea bine sensul demersului unguresc întrucât am considerat acordul perfect încă din momentul parafării sale. După plecarea sa, am făcut cunoscut ministrului Ungariei că'l aştept a doua zi dimineaţa. A doua zi însă, îmi comunică că este bolnav şi nu poate veni. Azi a cerut să fie primit şi l'am primit imediat. I'am reiterat cele ce spusesem ambasadorului Poloniei: România şi Iugoslavia nu au pus niciodată la îndoială valoarea acordului de la Bled, pe care l'au considerat perfect chiar din ziua parafării sale. România şi Iugoslavia — cu care nu am încetat un moment de a fi de acord — doresc în mod sincer să întreţină cele mai bune relaţii cu Ungaria, dar se tem de un gest nesocotit din partea ei, care ar putea provoca o recrudescenţă a crizei de abia potolite..."

*

2 octombrie. „Le coup de pied de l'âne"[1]: polonezii au trimis un ultimatum Cehoslovaciei la 30 sept. spre a'i cere teritoriul Teschen. Elegant! Bieţii cehoslovaci, părăsiţi de toată lumea, au acceptat astăzi condiţiile polonezilor. La Ministerul ungar al Afacerilor Străine, constat nemulţumire şi enervare faţă cu rezultatul de la München, căci se aşteaptă ca revendicările maghiare să fie sprijinite mai efectiv de Hitler şi Mussolini. Se fac aluzii melancolice la „părăsirea celor mici de către cei mari". Termenul de trei luni fixat pentru înţelegerea directă

[1] lovitură dată necinstit unui adversar mai slab

ungaro-cehoslovacă este considerat prea lung şi de natură a îngădui tărăgănarea tratativelor. Apor îmi spune: „în trei luni avem timpul să ne certăm, iar nu să ne împăcăm!"

Se elucidează cauza iritării lui Kánya. Raczynski a transmis lui Bárdossy numai prima parte a reflecţiei lui Petrescu-Comnen că „nu înţelege rostul demersului unguresc", fără a adăuga şi partea a doua, anume că „guvernul român a considerat acordul de la Bled intrat în vigoare încă de la semnarea lui". Kánya, după câte îmi arată Apor, fiind ministrul unei ţări mici, deci suferind de un complex de inferioritate, a crezut că i se dă „un bobârnac" şi se simţea adânc umilit. După întrevederea dintre Petrescu-Comnen şi Bárdossy, toate au fost puse la punct şi incidentul închis. La un dejun la Orlowski, spun însă lui Apor că eram să mă scol de două ori spre a pune capăt conversaţiei cu Kánya atunci când a atacat personal pe Petrescu-Comnen în mod atât de vehement, căci, oricum ar fi, acesta este în momentul de faţă ministrul de externe al ţării mele. Apor surâde: „Ne prenez donc pas cela au tragique: Kánya est un homme de soixante dix ans, avec beaucoup de tempérament (!), et énervé par ces journeés de crise. Vous savez bien qu'il vous aime beaucoup, il le dit à tout le monde!"[1] Cu alte cuvinte, mă iubeşte pe mine, dar nu'l poate „înghiţi" pe Petrescu-Comnen.

3 octombrie. Întrevederea cu Kánya. Atmosferă corectă şi protocolară. Îi arăt că România, ca şi Iugoslavia, doreşte să aibă cât de bune relaţii cu Ungaria, dar are oarecari aprehensiuni faţă de aceasta, dat fiind măsurile militare exagerate pe care le ia pe frontiera cehoslovacă şi, pe de altă parte, nota ce a remis la Praga, cerând dreptul de autodeterminare „pentru toate naţionalităţile din valea dunăreană". Kánya îmi spune, cu privire la acest din urmă punct, că este vorba „d'une bêtise de mes bureaux"[2] şi că, de îndată ce a constatat'o, a telegrafiat ministrului Ungariei la Praga să precizeze lui Krofta că nota

[1] Nu luaţi totul la modul tragic! Kánya e un om de şaptezeci de ani, cu mult temperament (!) şi enervat de aceste zile de criză. Ştiţi bine că ţine mult la dumneavoastră, o spune tuturor!

[2] de o prostie plecată din birourile mele

se referă numai la minoritatea maghiară din Slovacia, declarație pe care mi'o repetă și mie oficial și de care iau act. Îi spun totodată că Stoiadinovici nu a acceptat propunerea ungară de punere în vigoare a pactului de la Bled, ci s'a mărginit să ia act de ea, urmând să se pună de acord cu guvernul român. A fost primită, în urmă, formula noastră: „pactul a intrat în vigoare o dată cu parafarea comunicatului." Comunicatul era, într'adevăr, materializarea unui „gentlemen's agreement" încheiat de mine cu Kánya. Interlocutorul meu continuă însă să afirme că răspunsul iugoslav se deosebea de al nostru prin mai multă bunăvoință deoarece Stoiadinovici ar fi declarat lui Bessenyey: „Je prends acte avec satisfaction de votre proposition et j'adapterai ma politique étrangère à l'accord de Bled."[1] Cât despre guvernul ungar, el consideră acordul intrat în vigoare numai cu România și Iugoslavia, singurele cu care s'au stabilit cele trei puncte. Îi reamintesc că nu poate fi vorba de vreo discriminare „le «gentlemen's agreement» portant sur tous les points acquis."[2]

Dau un dejun, la legație, de plecarea lui Vukicevici, mutat la Varșovia, deși se pare că acesta se ține de oarecari mici intrigi, spunând ungurilor că Iugoslavia și România se împotrivesc atribuirii Rusiei subcarpatice Ungariei din pricina opunerii categorice a guvernului din București. După dejun, Orlowski îmi face un lung discurs despre necesitatea unui bloc Varșovia-Budapesta-București pentru a stăvili penetrația germană. De aceea, trebuie ca Ungaria să fie tare. *Ergo*[3], să aibă o frontieră comună cu Polonia. Găsește că România ar trebui să promită Ungariei sprijinul ei pentru dobândirea Rusiei subcarpatice, contra unui angajament — garantat de Varșovia de a renunța la revizionism înspre România! „Uiți de alianța noastră cu Cehoslovacia", îl întrerup eu. „Oh, cela ne fait rien", răspunde Orlowski, „il faut avoir des vues larges!!"[4]

---

[1] Iau act cu satisfacție de propunerea dumneavoastră și-mi voi adapta politica externă față de acordul de la Bled.

[2] înțelegerea între gentlemeni referindu-se la toate puncte dobîndite.

[3] Deci

[4] O, nu face nimic, trebuie să ai vederi largi!!

4 octombrie. Avem la dejun pe Nicolae Bánffy şi nepoata lui, Cecilia Teleki. El recunoaşte bunele noastre intenţii faţă de minorităţi, dar se plânge totuşi de unele neajunsuri locale pe care minoritarii nu mai au putinţa să le aducă la cunoştinţa guvernului de când Carol a suprimat partidele. Sugerez o formulă care ar putea umple golul, anume ca, la iniţiativa Comisariatului minorităţilor, să se constituie câte un comitet consultativ pentru fiecare din minorităţi. Cât priveşte pe unguri, de pildă, s'ar desemna în acel comitet personalităţi maghiare de frunte, ca dânsul, episcopii ş.a. Ideea surâde lui Bánffy şi el îmi spune că o va dezvolta într'un memoriu adresat Regelui.

Merg la Kobr pe seară. Parc'aş intra într'o casă mortuară. Bieţii cehi! Mi se confirmă că partidul catolic slovac a cerut autonomia completă a Slovaciei, punând ún ultimatum până azi 12 noaptea. Ungurii pun condiţii prealabile înainte de a primi să participe la negocierile comisiunii mixte cehoslovaco-maghiare (eliberarea prizonierilor şi trimiterea la vatră a ungurilor din armata cehoslovacă), a cărei convocare ar dori'o fixată la 6 octombrie. Guvernul din Praga, care are destul de lucru cu nemţii şi cu leşii, propune însă data de 15 octombrie. Guvernul Imrédy, încolţit de extremişti, care caută să'l răstoarne spre a'l înlocui cu un regim de dreapta „hitlerizant" şi se dedau la supralicitaţie patriotică, s'a hotărât să „devină energic" şi, sub impulsul Varşoviei, care doreşte o frontieră comună polono-ungară, să revendice acum şi Slovacia şi Rusia subcarpatică, despre care nu s'a pomenit nimic la München. Presa a primit instrucţiuni de a adopta aceeaşi atitudine. Efectivele militare sunt masate la nord, spre a demonstra că Ungaria nu exclude recursul la forţă pentru valorificarea pretenţiilor ei. De fapt, ungurii ştiu că nu ar fi în stare să ocupe teritoriile la care râvnesc, dar nădăjduiesc să provoace o nouă situaţie critică pentru rezolvarea căreia „the big four"[1] să impună un plebiscit şi pentru Slovacia şi Rusia subcarpatică.

7 octombrie. Dejunez „en tête-à-tête" cu Maugras, care îmi spune că a fost însărcinat să atragă atenţia guvernului ungar

[1] cele patru mari puteri

asupra primejdiilor pe care le'ar prezenta un fel de „putsch" ungaro-polon pentru ocuparea Rusiei subcarpatice. Apor i s'a părut evaziv şi nu i'a dat nici o asigurare liniştitoare. Kobr vine să'mi spună că negocierile între Cehoslovacia şi Ungaria (reprezentată de Kánya şi Teleki) vor începe poimâine. Slovacia, acum complet autonomă, îşi va trimite pe delegaţii ei (în frunte cu Tiso), iar rutenii pe ministrul lor, Parkany. Este probabil că se vor ivi certuri epice între toţi aceştia. Între timp, ungurii sunt indignaţi aflând de ocuparea de către germani a capului de pod de la Bratislava, punct strategic aparţinând odinioară Burgenlandului şi asupra căruia aveau aspiraţii.

8 octombrie. Guvernul Imrédy trece prin momente critice din cauza opoziţiei de dreapta care nu'i poate ierta că n'a avut curajul de a ocupa milităreşte teritoriile revendicate în Slovacia şi Rusia subcarpatică. Dar Imrédy nu este omul care să se dedea la asemenea gesturi nesăbuite, cu atât mai mult cu cât guvernul britanic îl informase că se considera angajat, prin garanţia dată la München, să apere integritatea teritorială a Cehoslovaciei. Orlowski vine la mine să'mi pledeze din nou necesitatea de a se alipi Ungariei Rusia subcarpatică, şi aceasta pentru următoarele motive: 1) S'ar putea constitui un bloc Varşovia-Budapesta-Bucureşti ce ne'ar apăra deopotrivă de imperialismul rus şi cel german, căci o Ungarie sporită teritorial ar avea frontieră comună cu Polonia şi ar deveni un element de stabilitate în bazinul dunărean; 2) S'ar putea ajunge la un aranjament definitiv româno-ungar, România căpătând zona din Rusia subcarpatică prin care trece calea ferată Halmei-Sighetul Marmaţiei, iar Ungaria renunţând solemn la orice aspiraţie teritorială în România, aceasta fiind garantat de Polonia şi, eventual, de Germania şi Italia. Îl asigur pe colegul polon că România nu s'ar învoi niciodată să anexeze un teritoriu cât de mic aparţinând unei ţări aliate şi atât de prietene cum este Cehoslovacia. Dacă ar fi putut prevedea bietul Orlowski că, în mai puţin de un an, i'ar fi ciopârţită propria lui ţară între nemţi şi muscali, s'ar fi abţinut, de bună seamă, să stăruie pentru despuierea Cehoslovaciei vecine şi tovarăşă de suferinţă!

În aceeaşi zi, adresam la Externe raportul confidenţial următor: „Într'o convorbire avută azi cu dl Orlowski, D-sa a revenit asupra unui subiect pe care mi'l dezvoltă des, anume interesul pe care l'ar prezenta pentru România o Ungarie puternică, strâns legată într'un bloc polono-româno-maghiar, menit să stăvilească deopotrivă imperialismele rus şi german. O Ungarie puternică nu s'ar putea concepe după colegul meu polon, dacă nu ar dobândi o frontieră comună cu Polonia. Deci, guvernul român n'ar trebui să privească ostil năzuinţele ungureşti spre Rusia subcarpatică. Cum interlocutorul meu stăruia să'i arăt părerea mea asupra expunerii sale, i'am răspuns că nici dânsul, nici eu, nu avem, evident, mandat a trata asemenea chestiuni, dar că'i pot opune, în cadrul acestei conversaţiuni cu totul particulare, unele contra-argumente: 1. blocul româno-polon... nu ar avea nevoie de adaosul relativ slab al Ungariei; 2. dacă dl Orlowski acuză mereu puterile occidentale de a fi făurit barajul Cehoslovaciei contra dorinţei fireşti a Germaniei de a juca un rol preponderent în Europa centrală, de ce consideră dânsul că acelaşi rol, jucat de o Ungro-Slovacie, ar fi mai puţin reprehensibil; 3. în sfârşit, îndoiala mea că Ungaria ar fi dispusă să se încadreze într'un bloc Varşovia-Bucureşti-Budapesta, care ar implica renunţarea sa la revizionismul spre Est...

Fără a combate direct aceste contraargumente, dl Orlowski m'a întrebat dacă socotesc că România are un interes direct de a interveni în dezlegarea problemei Rusiei subcarpatice. Tot în numele meu personal i-am explicat că soarta unui ţinut vecin interesează întotdeauna pe orice stat, cu atât mai mult când este vorba de un stat aliat, şi că există de altfel un aspect al chestiunii care mi se pare extrem de important pentru noi: singura reţea de cale ferată unind Sighetul Marmaţiei de restul ţării trece pe teritoriul Rusiei subcarpatice înainte de a reintra, la Halmei, pe teritoriul român. Nu poate fi indiferent, prin urmare, a şti care este ţara care ne asigură comunicaţia între o parte a ţării noastre şi alta. Ministrul Poloniei mi'a spus... că nu vede de ce nu ni s'ar ceda zona ruteană prin care trece porţiunea de cale ferată Halmei-Sighetul Marmaţiei. M'am văzut silit să'i arăt că'mi este cu neputinţă să'l urmez, chiar în limitele unui

schimb de păreri amical, pe un astfel de teren şi să'i reamintesc legăturile strânse şi cordiale dintre ţara noastră şi aliata ei cehoslovacă.

Părăsind această latură a problemei, dl Orlowski a căutat să'mi demonstreze că acum ar fi momentul psihologic — «momentul unic» — pentru o reconciliere definitivă între România şi Ungaria. «Ar trebui», argumentează D-sa, «să vă folosiţi de situaţia critică în care se află guvernul din Budapesta care, fără asentimentul României, nu se poate decât cu greu mişca, spre a'i smulge o renunţare definitivă şi solemnă la pretenţiile sale. Pentru a obţine o asemenea renunţare, nu este nevoie să vă părăsiţi aliata; ar fi suficient, v'o afirm, să nu vă opuneţi la consultarea prin plebiscit a voinţei populaţiei din Rusia subcarpatică»... Colegul meu polon m'a asigurat că, în conjunctura prezentă, guvernul ungar ar accepta un aranjament cu România pe baza *statu quo*-ului. Am observat atunci colegului meu polon că bine a făcut să întrebuinţeze termenul de „smulgere", căci în acest caz ar fi o renunţare «smulsă» de noi ungurilor în momente critice, pe care ei n'ar mai respecta-o după rezolvarea crizei, dată fiind mai ales sporirea forţelor de stat...

Considerând că ne întinsesem îndeajuns asupra acestui subiect, am încheiat conversaţia declarând că România a fost întotdeauna doritoare de a ajunge nu numai la o destindere, dar chiar la relaţii amicale cu Ungaria şi că, în consecinţă, dacă guvernul ungar ne va întinde vreodată mâna nu o vom respinge, cu condiţia să admită ca bază a apropierii dintre noi respectarea fără rezerve a intereselor şi angajamentelor noastre."

13 octombrie. Knox vine să mă vadă şi'mi arată convingerea sa că ungurii nu vor obţine, în cadrul negocierilor de la Komárno nici Bratislava, nici Kosice, nici Rusia subcarpatică, şi că ei nu vor îndrăzni să atace Cehoslovacia din cauza garanţiei anglo-franceze, a cărei perfectă validitate a confirmat-o personal Kánya. Întrebând pe colegul meu britanic cum s'ar manifesta această garanţie în cazul unui atac unguresc contra Cehoslovaciei, mi-a răspuns că Ungaria, care are nevoie de sprijinul financiar al Londrei, nu va înfrunta voinţa Angliei.

Cehoslovacia ar fi ajutată prin România şi Iugoslavia, dacă această din urmă ţară s'ar decide să acţioneze. Knox îmi spune că a explicat guvernului său că în nici un caz Ungaria nu poate fi privită ca un baraj contra imperialismului german, şi că virtual frontierele germane se întind până la Porţile de Fier.

14 octombrie. În urma ruperii negocierilor de la Komárno, Daránvi a plecat în Germania spre a solicita sprijinul lui Hitler, iar Czáky în Italia pentru a cere ajutorul lui Mussolini. Bánffy vine să'mi citească textul memoriului în care dezvoltă ideea ce i-am dat de a propune numirea unor organe consultative pe lângă Comisariatul Minorităţilor pentru fiecare din naţionalităţi. Comitetul unguresc ar fi compus din episcopi şi personalităţi de frunte, printre care Bánffy şi Szàsz Pál.

18 octombrie. Declaraţia primului-ministru Imrédy făcută agenţiei oficioase M.T.I. are înţelesul unei alipiri definitive a Ungariei la axa Berlin-Roma. Până acum, Imrédy nu voise să se angajeze complet cu Axa, spre a păstra legături şi cu democraţiile occidentale. În urma vizitei lui Daránvi la Hitler, guvernul ungar s'a convins că trebuie să supraliciteze Cehoslovacia în avansurile făcute Germaniei pentru a nu pierde sprijinul Berlinului, de care depinde realizarea revendicărilor sale teritoriale. Colegul meu german, Erdmannsdorf, îmi spune că a fost de faţă, în München, la întrevederea dintre miniştrii de externe german şi cehoslovac, după aceea avută de Ribbentrop cu Daránvi. În prealabil, avusese loc o lungă conversaţie între Hitler şi Ribbentrop, pe de o parte, şi Chwalkowsky, pe de alta. După aceea, convorbirea cu Daránvi, iar apoi aceea a lui Ribbentrop cu Chwalkowsky, la care a asistat Erdmannsdorf, şi pe care mi'o relatează. Ribbentrop a declarat ministrului afacerilor străine cehoslovac că Germania nu ar fi în măsură să garanteze frontierele Cehoslovaciei dacă acestea nu ar corespunde decât la acelea indicate în oferta delegaţiei slovace la Komárno. Chwalkowsky a răspuns că pune cel mai mare preţ pe garanţia Germaniei şi că va vedea dacă se mai pot face concesii. A mărturisit însă că dificultăţile vor proveni mai ales din partea reprezentanţilor slovaci şi ruteni, care se arată intransigenţi pentru a nu pierde popularitatea ce au câştigat

prin dobândirea autonomiei ţinuturilor lor. Cât despre cehi, după cum îmi spusese şi consilierul Fişa de la Legaţia Cehoslovaciei, ei sunt resemnaţi la orice noi jertfe. Ce deosebire între deznădejdea lor şi mentalitatea de „învingători" a slovacilor şi rutenilor, îmbătaţi de gloria autonomiei obţinute! Colegul meu german consideră pretenţiile ungureşti mult exagerate şi prezentate numai din motive de politică internă. Vor trebui să le reducă simţitor. La Berlin nu se acordă nici o valoare argumentelor invocate spre a demonstra necesitatea unei frontiere comune polono-ungare. Cât despre argumentele economice dezvoltate pentru a justifica alipirea Rusiei subcarpatice de Ungaria, ele nu sunt serioase, căci se rezumă la nevoia de a importa lemn de acolo! Erdmannsdorf este convins că ungurii, care nu au din parteą Poloniei decât promisiunea unui sprijin diplomatic, nu vor risca singuri o aventură militară contra armatei cehoslovace, mult superioare ca echipament şi întăriri (informaţie ce i-a fost dată de Dörnberg, care, deşi numai şef al protocolului, este unul din intimii lui Ribbentrop). Darányi, după câte îmi arată Erdmannsdorf, deşi om de treabă, n'ar fi făcut o impresie prea strălucită la Berlin, din cauza lipsei de cunoştinţe geografice locale în regiunile revendicate şi a unei imperfecte cunoaşteri a limbii germane. Ciano ar fi stăruit pentru o întâlnire a miniştrilor de externe ai celor „big four" dar germanii s'au opus, în credinţa că divergenţele vor putea fi aplanate pe cale de negocieri.

20 octombrie. Primesc o scrisoare de la Gafencu, anunţându'mi vizita sa pentru sfârşitul lui noiembrie şi rugându-mă să'i înlesnesc atunci contacte cu fruntaşii presei ungare. Îmi mărturiseşte că'i trebuie „des prodiges de prudence et d'équilibre"[1] pentru a'şi scrie comentariile zilnice din *Timpul.* Presa din Budapesta comentează vizita lui Beck în România şi a directorului său de cabinet, Lubienski, în Ungaria drept o supremă sforţare a Poloniei spre a se apropia punctele de vedere român şi maghiar şi a câştiga guvernul din Bucureşti pentru proiectul frontierei comune polono-ungare.

[1] multă prudenţă şi mari eforturi de echilibru

21 octombrie. Colegul englez, Knox, îmi citeşte telegrama primită de la Palairet, ministrul Angliei la Bucureşti, cu privire la vizita inopinată a lui Beck la Galaţi, unde se afla regele din cauza manevrelor, şi cu care a stat de vorbă timp de trei ore şi jumătate. Beck a pledat stăruitor pentru frontiera comună polono-maghiară, nu spre a ne cere avizul, ci pentru a explica o atitudine definitiv luată. Din partea noastră, s'a arătat că avem şi mai mult nevoie de o frontieră comună cu Cehoslovacia pentru a trimite direct în acea ţară cerealele noastre de care va avea neapărată necesitate, lipsită fiind de regiunile ei agricole transferate Ungariei. Apoi, România nu vrea să mai întindă, pe un nou hotar unguresc de 150 km, fortificaţii costisitoare ca acelea pe care a trebuit să le construiască la graniţele ei apusene. Şi nici populaţia românească din Rutenia subcarpatică nu doreşte să treacă sub stăpânirea ungurească. Beck, după cât se pare, nu a îndrăznit să amintească de oferta unei cesiuni teritoriale, în acea regiune, în folosul României, ştiind că ar fi fost refuzată. Nu a vorbit nici de un „bloc de rezistenţă contra Germaniei." La plecare, Beck ar fi făgăduit că nu va întreprinde nimic ce s'ar putea împotrivi intereselor româneşti. I s'ar fi răspuns că singuri românii sunt în măsură să cunoască care sunt propriile lor interese. Primesc vizita noului ministru iugoslav, Raşici, care îmi spune că Stoiadinovici l'a autorizat să declare că guvernul de la Belgrad se opune stabilirii unei frontiere comune polono-ungare.

22 octombrie. Orlowski îmi spune că scopul vizitei lui Lubienski (directorul de cabinet al lui Beck) la Budapesta a fost de a se informa asupra tacticii pe care guvernul ungar înţelege s'o adopte pentru obţinerea revendicărilor sale teritoriale în Cehoslovacia. I s'a arătat că Ungaria aşteaptă un fapt nou spre a putea relua negocierile cu Praga. Faptul nou ar putea consta dintr'o nouă ofertă cehoslovacă susceptibilă a deveni bază de discuţii. Dacă nimic nou nu se produce, guvernul ungar se va adresa marilor puteri spre a arbitra diferendul. Lubienski a avut misiunea de a deconsilia recursul la puterile semnatare ale acordului de la München, ceea ce ar exclude Polonia. Cehoslovacia ar cere, în acest caz, includerea României printre arbitri.

Despre misiunea Beck la Galaţi, colegul polon crede că ea a avut de scop să explice guvernului român interesul primordial pentru Polonia al alipirii Rusiei subcarpatice la Ungaria, şi a'l încredinţa în acelaşi timp că nu se va întreprinde nimic la Varşovia care să dăuneze intereselor noastre. Şi iar îmi pledează Orlowski cauza frontierei comune polono-ungare; şi iar îi subliniez eu necesitatea frontierei româno-cehoslovace.

29 octombrie. Colegul german Erdmannsdorf consideră absolut exclus ca Ungaria să obţină o frontieră comună cu Polonia, trasarea frontierei urmând să fie stabilită pe baza principiului etnic. Corespondenţii din Budapesta ai ziarelor polone pregătesc de pe acum atmosfera, arătând că problema Rusiei subcarpatice nu se poate rezolva acum, ci mai târziu, eventual, dacă acel ţinut obţine independenţa şi vrea să se despartă de Praga. Colegul italian, Vinci, pare amărât de scăderea perspectivelor frontierei comune polono-ungare.

2 noiembrie. Aflăm la Budapesta rezultatul arbitrajului italo-german de la Viena, care dă Ungariei considerabile şi nejustificate sporiri teritoriale. Uzhorod şi Munkacevo nu sunt locuite de unguri şi totuşi vor fi alipite Ungariei. Lipsită de şesul ei, Rusia subcarpatică devine neviabilă şi ungurii speră, cu ajutorul Poloniei, să şi'o poată însuşi cu timpul. Pentru unguri, este punctul de plecare al revizuirii tratatului de la Trianon! Bietul Kobr, colegul cehoslovac, pe care mă duc să'l văd, este doborât de cruda şi nedreapta sentinţă de la Belvedere. Îmi spune că Orlowski, aclamat de public, a ieşit pe balconul legaţiei spre a promite realizarea frontierei comune polono-ungare!

8 noiembrie. Vorbind cu un coleg aliat înainte de plecarea sa din Moscova, ambasadorul Franţei, Coulondre, i-a spus că Franţa ar dori menţinerea pactului cu Rusia sovietică — deşi nu'i acordă valoare efectivă — spre a împiedica apropierea ruso-germană, dar că Moscova este aceea care caută acum să denunţe pactul, tocmai pentru a se putea înţelege cu Berlinul, dându'şi seama că niciodată armata franceză nu ar mişca pentru a'i veni în ajutor. Întrebat pe ce bază s'ar putea concepe această apropiere, Coulondre a răspuns că ar fi vorba de ches-

tiunea polonă. În aceeaşi ordine de idei, Csáky, directorul de cabinet al lui Kánya, atribuie concesiunea făcută de Germania, la arbitrajul de la Viena, punctului de vedere italian unei noi cereri de cooperare prezentate lui Mussolini de Ribbentrop, în cursul vizitei sale la Roma. În ce constă această cerere de cooperare? După oarecare ezitare, Csáky a dat să se înţeleagă că a fost vorba de rezolvarea problemei raporturilor dintre Germania şi Polonia.

12 noiembrie. Raşici a primit instrucţiuni de la Stoiadinovici să arate în numele său personal — când este întrebat — că sistemul Micii Înţelegeri va fi probabil remaniat, dat fiind garanţiile date Cehoslovaciei de marile puteri. Colegul iugoslav îmi spune că guvernul ungar ar vrea să dezvolte numai cu Iugoslavia acordul de la Bled, semnând exclusiv cu acea ţară un protocol. S'ar elimina astfel România din înţelegerea de la Bled. Este tactica folosită în trecut pentru izolarea Cehoslovaciei. Dar, adaugă Raşici, după cum a declarat'o Principele Paul Regelui Carol şi Stoiadinovici guvernului român, Iugoslavia nu va semna nici un acord cu Ungaria fără România (cum îmi este confirmat şi de ministrul nostru de externe).

19 noiembrie. Un nou guvern Imrédy, fără elementele de dreapta pe care primul-ministru le acuza de a frâna reformele sociale (în special agrare) pe care vrea să le înfăptuiască.

Întorcându-se de la Londra, unde a însoţit pe Rege în vizita sa oficială, în calitatea sa de ministru de externe, Petrescu-Comnen traversează Ungaria şi am prilejul unei lungi conversaţii cu dânsul între staţia Komárom şi Budapesta. Consideră vizita lui Carol ca un succes politic, de care pare încântat. Carol a întrebat pe primul-ministru, Neville Chamberlain, dacă este adevărat că Anglia caută să se retragă din Europa centrală şi răsăriteană, Chamberlain a negat: „este o impostură germană". Petrescu-Comnen a găsit pe membrii guvernului domici să strângă relaţiile cu România, dar experţii i s'au părut mai rezervaţi. A avut două convorbiri interesante cu Lord Halifax, principalul secretar de stat pentru afacerile străine (se pare, după câte îmi destăinuiesc însoţitorii săi, că ar fi început prin a'l întreba pe Halifax unde îşi procură un ceai atât de bun,

întrebare ce l'ar fi surprins destul de mult pe ministru, care ar fi răspuns că el nu se ocupă de aprovizionarea cu ceai la Foreign Office!!) Trecând la un subiect mai politic, Petrescu-Comnen îmi spune că i-a arătat lui Halifax necesitatea imperioasă ca cele patru puteri semnatare ale acordului de la München să acorde acum Cehoslovaciei garanţiile pe care i le-a făgăduit dacă rezolvă problemele ei minoritare. Altminteri, nu ar avea nici o valoare cuvântul dat. Halifax a chemat atunci pe Cadogan şi au hotărât împreună ca aceasta să fie una din primele chestiuni de dezbătut cu guvernul francez, în cadrul conversaţiilor de la Paris din săptămâna următoare. În privinţa relaţiilor anglo-române ministrul nostru de externe l'a întrebat pe ministrul englez dacă Anglia ar fi dispusă să coopereze economiceşte cu România, fără a se restrânge, bineînţeles, locul Germaniei cu care vrem — şi suntem siliţi — să convieţuim prieteneşte. Halifax s'a arătat favorabil, Leith-Ross însă mai puţin, explicând că, în Anglia, nu se poate impune vieţii economice o direcţie anumită, ca în ţările sub regim totalitar. Dar Petrescu-Comnen îmi spune că a observat: „trebuie căutat totuşi un mijloc de adaptare, de unde nu, Europa întreagă va fi a Germaniei." În altă ordine de idei, a fost informat că guvernul din Berlin se opune alipirii Rusiei subcarpatice la Ungaria. Cu prilejul vizitei sale la Bucureşti, Principele-Regent Paul a promis formal că Iugoslavia nu va trata cu Ungaria fără România. La urmă, Petrescu-Comnen îmi spune câteva amabilităţi: numai eu — şi poate vreo alţi doi colegi — am fi miniştri de valoare pe care Regele şi guvernul se pot bizui. „Il vous sera tenu compte de tout ce que vous avez fait!"[1] Ştie cât de grea este misiunea mea la Budapesta. Îmi comunică, în mod confidenţial, că Hory, ministrul Ungariei la Varşovia, a propus lui Franassovici, ambasadorul nostru în Polonia, ca România şi Ungaria să ia contact în mod neoficial spre a vedea dacă nu s'ar putea înţelege. Pentru unguri ar putea negocia Bethlen. Regele examinează pe care om politic român fără situaţie oficială l'ar putea însărcina cu misiunea de a trata cu Bethlen.

[1] Se va ţine seama de tot ceea ce aţi făcut!

21 noiembrie. Prin Maugras şi Pipinelis, care dejunează la mine, aflu că Erdmannsdorf a făcut un demers la Ministerul Afacerilor Străine, din ordinul guvernului său, spre a sfătui guvernul ungar să nu ducă lucrurile prea departe în chestiunea Rusiei subcarpatice, spre a nu risca să pună Ungaria într'o situaţie primejdioasă.

Începe să transpire în cercurile diplomatice ştirea că Rosenberg ar fi lucrând la un plan pentru o eventuală „împărţire" a Rusiei, cu o „Ucraină germană" — proiect care va forma, în 1941, baza politicii hitleriste la Est.

24 noiembrie. Demisia guvernului Imrédy, datorită îndeosebi faptului că Ungaria nu a izbutit să anexeze Rusia subcarpatică din cauza opunerii decisive a Berlinului, şi apoi chiar a Italiei.

Înregistrez o reacţie destul de importantă în legătură cu propunerea de mai sus a lui Hory, relativă la tratative neoficiale între România şi Ungaria. Un fruntaş minoritar din Transilvania, Paul Szász, preşedintele cooperativelor maghiare din Ardeal, cere să mă vadă din partea contelui Bethlen. El începe prin a'mi spune că autonomia Transilvaniei este o utopie cu totul nerealizabilă din cauza opunerii majorităţii româneşti a provinciei. Rectificări de frontieră sunt tot atât de excluse şi de altfel ar slăbi masa ungurească din România. Singura soluţie ar fi realizarea treptată a făgăduielilor de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918. Pentru a se atinge eventual acel ţel sunt necesare luări de contact fără caracter oficial, între personalităţi cu vază din cele două ţări, „pour déblayer le terrain"[1] în vederea destinderii raporturilor din Bucureşti şi Budapesta. O dată găsite bazele unei înţelegeri, cele două personalităţi în chestiune s'ar da la o parte, urmând ca organele oficiale să perfecteze acordul. Ar fi util ca, din partea României, să se delege o personalitate aflată, din toate punctele de vedere, pe acelaşi plan cu Bethlen. Răspund că, în calitatea mea de ministru al României în Ungaria, nu pot decât saluta cu satisfacţie orice încercare de apropiere între

[1] pentru a pregăti terenul

ţările noastre, legate — peste disensiunile lor vremelnice — de atâtea interese comune, şi că voi referi guvernului meu sugestiunea ce mi se face.

25 noiembrie. Maugras vine la mine şi îmi spune că, însărcinat fiind a face un demers pe lângă guvernul ungar în chestiunea Rusiei subcarpatice, a spus lui Kánya: „J'avais une démarche à faire auprès de vous au sujet de votre attitude dans la question de la Russie subcarpathique mais je crois que mon collègue allemand s'en est chargé."[1] Maugras n'a insistat, deoarece, după ultimul discurs al lui Imrédy la Cameră, rezultă că Ungaria a renunţat, sub presiunea germană, să mai revendice Rusia subcarpatică. Kánya i s'a plâns de polonezi, care l'au încurajat degeaba în această direcţie şi au bătut toba în mod zadarnic.

Gyárfás, fost senator al partidului maghiar în parlamentul român, vine să'mi vorbească în chestiunea minoritară. Susţine că în cazul alcătuirii unui „comitet consultativ pentru minoritatea maghiară", nu ar trebui recurs la „amicul său Szász" sau la episcopi, ci la foştii leaderi ai partidului maghiar (adică la dânsul!)

26 noiembrie. Baronul Iosif Iosika vine şi el la mine şi'mi vorbeşte, ca Gyárfás, contra lui Szász. Minoritatea maghiară nu poate fi reprezentată valabil decât de „grofi", conducătorii ei tradiţionali. De altfel, om subţire, cu idei aparent conciliante, văr cu Szentkereszty, şi care'mi spune că vorbeşte „ca patriot român"!

27 noiembrie. Regentul refuzând demisia lui Imrédy, formaţiunea ministerială rămâne aceeaşi, în afară de Kánya care îşi menţine demisia.

Vine de dimineaţă la mine Raşici să'mi spună că Stoiadinovici a atras atenţia lui Bessenyey asupra primejdiei ce ar rezulta dintr'o acţiune directă în Rusia subcarpatică.

Plec la Hegyeshalom, în întâmpinarea lui Carol, care se întoarce în ţară, mă urc în vagonul lui şi stăm de vorbă timp

[1] Trebuia să întreprind un demers pe lîngă dumneavoastră în legătură cu atitudinea dumneavoastră în problema Rusiei subcarpatice, dar cred că s-a angajat să facă asta colegul german.

de două ore până la sosirea la Budapesta. Pare extrem de cordial şi de interesat despre ce'i relatez asupra crizei interne din Ungaria, asupra complicităţii polono-maghiare în chestiunea Rusiei subcarpatice, de unde o tensiune între noi şi unguri, aceştia amărâţi să constate atitudinea fermă şi leală ce păstrăm faţă de aliata cehoslovacă. Vorbesc de asemenea despre impopularitatea germanilor în Ungaria din cauza opunerii lor la alipirea Rusiei subcarpatice de către statul maghiar şi de încordarea, drept consecinţă, a relaţiilor între Berlin şi Budapesta. Semnalez totodată doleanţele minoritarilor unguri din Transilvania şi prezint unele sugestii în vederea liniştirii spiritelor precum şi, pe de altă parte, starea nenorocită a minorităţii române din Ungaria şi ceea ce s'ar putea întreprinde pentru ameliorarea ei. Apoi, raportez cele ce ştiu despre situaţia armatei ungare, despre tăierea de către unguri a traficului Halmei-Sighet, despre propaganda maghiară şi mijloacele de a o combate. Descriu, la cererea Regelui, personalităţile de frunte din Ungaria şi vorbim de diferiţii arhiduci ce'şi duc traiul la Budapesta. Regele mă întreabă de şansele legitimiştilor şi'i arăt că sunt nule, deşi mai persistă oarecari sentimente monarhice în unele sectoare ale populaţiei. Amabil, Carol îmi spune că vara lui, Principesa Margareta de Hohenzollern, i-a vorbit cu plăcere de dejunul luat la legaţie, în primăvara trecută. Regele se arată foarte satisfăcut de vizitele sale la Londra, Bruxelles, Paris şi Berchtesgaden. Întrebându'l pe Hitler ce ar face Germania în cazul unui conflict româno-ungar, acesta i-a dat următorul răspuns categoric: „Am rămâne indiferenţi, deoarece graniţele noastre se opresc la Ungaria". Hitler l'a încredinţat că Germania nu are intenţia de a ne înăbuşi economiceşte, ci doreşte numai să colaboreze cu industria noastră, acordându-ne credite de lungă durată pentru achiziţionarea de maşini din Germania. Tratativele vor începe curând, dar la Bucureşti „spre a nu bate la ochi". Dacă este vorba să ne apropiem de Germania, îmi declară Carol, o vom face direct, fără a ne folosi de intermediari italieni sau poloni. El este deosebit de indignat de purtarea polonezilor: „Beck a procedat faţă de noi cum procedase faţă de Franţa. Aliat cu Franţa, a părăsit-o pentru a trece de

partea Germaniei. Aliat cu noi, a lucrat cu adversarii noştri unguri." Regele se arată favorabil sugestiilor mele privitoare la minoritarii unguri. Bánffy i se pare „capul cel mai bun al lor", mult superior intelectual lui George Bethlen. Despre ideea unor tratative neoficiale, lansată de Stefan Bethlen, se va consulta cu guvernul. Îi bucură vizibil ridicarea Legaţiei Franţei din Bucureşti la rangul de ambasadă. Înainte de intrarea trenului în gara din Budapesta, schimb câteva cuvinte cu Urdăreanu. El îmi spune: „Nu ştiu dacă Majestatea Sa v'a mulţumit, cum intenţiona s'o facă, pentru telegramele dumneavoastră în timpul crizei, care erau singurul element precis în haosul ce ne înconjura." Este în vagon şi Voievodul Mihai, băiat frumuşel, dar prea serios pentru vârsta lui. Mă întreabă dacă este adevărat că ungurii fluieră când văd automobile româneşti şi dacă sunt politicoşi în hoteluri. Îl liniştesc şi'i povestesc şi anecdote locale spre a aduce un surâs pe faţa lui gravă.

29 noiembrie. Erdmannsdorf vine să mă vadă şi'mi spune ce furioşi sunt ungurii că Germania i'a împiedicat să anexeze Rusia subcarpatică. Amărăciunea este însă mai mare faţă de Italia, care, deşi îi încurajase la început, atât diplomaticeşte cât şi prin presa ei, a remis la Budapesta o notă identică cu aceea a Germaniei „pentru a spune: stop!"

30 noiembrie — 2 decembrie. Şederea în Budapesta a lui Gafencu şi Tilea, pentru care dăm un dejun la Legaţie (cu Tibor Eckhardt, baronul Lang, preşedintele comisiei parlamentare de afaceri străine; contele Carol Széchenyi; Oklik, redactor-şef la *Pester Lloyd*, Bálogh, redactor-şef la *Nouvelle Revue de Hongrie* ş. a.) este întunecată de tragica veste a atentatelor de la noi şi a omorârii fără judecată a lui Corneliu Codreanu şi a altor treisprezece legionari (ucigaşii lui Duca şi lui Stelescu). Este deschiderea unei ere sângeroase cum nu s'a cunoscut de mult în istoria noastră şi care ne va cufunda ţara în crude tulburări interne, preludiul intrării noastre în război şi al tuturor nesfârşitelor nenorociri ale poporului român, cu sfârtecări ale teritoriului naţional. Cum Gafencu îmi anunţă că va fi numit în curând ministru de externe, în locul lui Petrescu-

Comnen (căzut în dizgraţie pentru că încerca să fie ales preşedinte al Societăţii Naţiunilor împotriva voinţei Regelui), pun la cale o întrevedere a sa cu contele Ştefan Bethlen. Acesta din urmă pare încântat să poată sta de vorbă — neoficial — cu un bărbat politic român, pentru pregătirea terenului în vederea unui acord între organele oficiale ale ambelor state. Csáky ne spune însă şi mie şi lor — în noua lui calitate de ministru de externe al Ungariei — că problema apropierii româno-maghiare nu este încă „matură" şi trebuie, ca atare, tratată „cu multă prudenţă şi răbdare". În fond, se teme de germani, susceptibili îndată ce se face un pas în direcţia „blocului dunărean". Deviza lor politică — ca şi aceea a vechilor romani — este „divide et impera!"

3 decembrie. Adresez guvernului următorul raport asupra politicii externe ungare în situaţia internaţională actuală: „Ieşită din greaua criză care a zdruncinat temeliile păcii europene cu un spor de teritoriu neaşteptat şi în parte neîndreptăţit, sprijinită pe ceea ce credea prietenie neşovăitoare a puterilor «axei Berlin-Roma», Ungaria îşi prefăcuse dintr'o dată vechiul «complex de inferioritate» de ţară învinsă în mentalitatea unui stat biruitor ale cărui tendinţe de expansiune nu se mai lovesc de împotrivire. Zăgazul spre năzuinţele cele mai îndrăzneţe i se părea deschis de încurajările polone. Cu un romantism politic amintind pe acela al lui Napoleon al III-lea, dar fără o bază de dreptate internaţională a acestuia, se croia la Varşovia o nouă hartă a Europei, retezându-se ţinuturi într'o parte spre a le alipi într'alta, sugerând putinţe de concesiuni teritoriale benevole şi închegându-se în sfârşit vaste blocuri de state, neconsultate nici asupra intenţiilor lor, nici asupra oportunităţii ţelurilor care li s'ar fi indicat la timp de dl Beck. În acest sistem politic, piesa de rezistenţă urma să fie o Ungarie puternică menită, pe de o parte, a face legătura cu sud-estul european — prin aderiunea eventuală la Pactul Înţelegerii Balcanice — pe de alta, a înăbuşi orice veleitate a Rusiei subcarpatice de a se transforma într'un «Piemont» ucrainean.

Deşi guvernul din Budapesta, mai realist şi mai pondérat decât cel din Varşovia, nu acorda crezare absolută vastelor

proiecte ce i se destăinuiau, se lăsa totuşi atras de perspectivele deschise spre Rusia subcarpatică atât din cauza curentului opiniei publice, cât şi din aceea a îndemnurilor Italiei şi Poloniei pe care le socotea legate de Germania prin acorduri precise în toate chestiunile. Cum ziarele oficioase italiene şi, mai ales, polone nu răsunau decât de apeluri sau somaţii pentru înfăptuirea hotarului comun polono-maghiar şi cum dl Beck învinovăţea mereu guvernul ungar de lipsă de energie, acesta a organizat o violentă campanie prin presă şi radio contra pretinsei «terori» din Rusia subcarpatică, încurajând trecerea în acel ţinut a numeroşi agenţi provocatori şi a unor detaşamente de soldaţi voluntari camuflaţi în franc-tirori, toţi în legătură cu agitatorii veniţi din Polonia. Între timp, armata ungară, mobilizată fără raţiune plauzibilă şi cu jertfe financiare enorme, era întărită întruna prin noi şi succesive chemări de efective. Mişcări de trupe erau semnalate având scopul de a forma o acoperire pentru forţele de la nord, destinate unei acţiuni în Rusia subcarpatică. Tensiunea devenise din ce în ce mai mare şi agenţii germani informau Berlinul că acţiunea militară maghiaro-polonă urma să fie dezlănţuită între 20 şi 27 noiembrie. Zilele de 20 şi 21 au fost desigur cele mai critice.

Atunci, spre surprinderea guvernului ungar — nu mai puţin, desigur, decât a celui polon — s'a produs demersul, amical în formă dar cominatoriu în fond, al guvernului german. Colegul meu german Erdmannsdorf a arătat lui Kánya — pe atunci ministrul afacerilor străine că «guvernul german sfătuieşte guvernul ungar să înceteze acţiunea sa în vederea anexiunii Rusiei subcarpatice deoarece această atitudine, constituind de altfel o jignire a marilor puteri care au dat sentinţa arbitrară de la Viena, ar putea da naştere unei situaţii primejdioase pentru Ungaria, în care aceasta nu s'ar putea bizui pe sprijinul Germaniei».

Comunicarea a fost bineînţeles primită cu multă amărăciune de Kánya. Amărăciunea sa a sporit însă atunci când colegul italian, Vinci, i'a înmânat o notă cu conţinut identic, pe care el însuşi o considera «cam aspră» dat fiindcă avusese până atunci instrucţiuni de a sprijini fără rezervă revendicările

maghiare. Ministrul afacerilor străine ungar nu s'a putut opri de a'i arăta că guvernul german fusese mai consecvent, neîngăduind presei să creeze o atmosferă favorabilă cerinţelor ungureşti, cum procedase guvernul italian.

În acelaşi timp, colegul meu francez, Maugras, era însărcinat să intervină pe lângă guvernul din Budapesta pentru a recomanda încetarea agitaţiei în privinţa Rusiei subcarpatice. «J'avais une demarche à faire auprès de Votre Excellence au sujet de cette question» — i'a spus lui Kánya — «mais elle devient inutile, je pense, puisque mon collègue allemand s'en est chargé.»[1]

Totodată, Stoiadinovici vorbea în acelaşi fel cu Bessenyey, ministrul Ungariei la Belgrad.

Discursurile primului ministru Imrédy... au lăsat în sfârşit opinia publică să înţeleagă... că guvernul ungar nu este în măsură «din cauza elementelor de politică externă pe care le posedă» să recurgă «la o acţiune precipitată care n'ar avea rezultat durabil».

...Dureros pentru unguri trebuie să fi fost pasajul din discursul contelui Ciano în care acesta declara: «Cu privire la situaţia din Rusia subcarpatică, a domnit întotdeauna o completă unitate de vederi între cele două puteri ale Axei, cu toate că o oarecare şi binecunoscută presă a încercat să dovedească contrariul... Problema frontierelor... nu mai poate fi din nou pusă în discuţie...»

Dacă atitudinea Italiei a pricinuit mai multă surprindere şi mâhnire, ea este totuşi explicată prin presiunea exercitată de Wilhelmstrasse... Ostilitatea cea mare, abia tăinuită în cercurile oficiale, se îndreaptă însă spre Germania. Poliţia trebuie întruna să împiedice manifestaţii duşmănoase în faţa Legaţiei Germaniei. Nu există aproape ungur, afară de cei înfeudaţi nazismului, care să nu critice atitudinea germană faţă de Ungaria şi care să nu preconizeze închegarea unui bloc dunărean pentru «apărarea independenţei ţărilor mici». Cum şi în Germania se

[1] Trebuia să întreprind un demers pe lîngă Excelenţa Voastră în legătură cu această chestiune, dar el devine inutil, cred, deoarece colegul meu german s-a angajat s-o facă.

observă o adâncă nemulţumire faţă de politica dusă de guvernul din Budapesta în ultimele săptămâni, răceala provenită în legăturile dintre cele două ţări nu mai poate fi ascunsă..."

Adăugam la 5 decembrie: „Plecarea lui Kánya a avut un substrat politic. În urma insuccesului ungar în chestiunea Rusiei subcarpatice, Imrédy l'a învinovăţit de a se fi făcut unealta politicii polone şi l'ar fi înfăţişat guvernului german ca singurul răspunzător al acţiunii pentru frontiera comună polono-maghiară, ceea ce nu corespunde, de altfel, adevărului. Rolul de ţap ispăşitor a fost cu atât mai dureros pentru Kánya cu cât el a fost mereu combătut de Beck, în timpul crizei, pentru spiritul său birocratic şi lipsa lui de energie."

16 decembrie. Prima mea întrevedere cu Csáky, în noua sa calitate de ministru al afacerilor străine. Ne amintim vremurile când eram amândoi secretari de legaţie la Roma (1921–1923), el la Vatican, eu la Quirinal. Ne-am regăsit apoi la Bucureşti (1924–1926). Mă roagă să vin să-l văd des. Îi vorbesc de restituirea arhivelor transilvănene şi de ratificarea convenţiei relative la fundaţia Gojdu. Îmi promite să studieze chestiunile în spirit conciliant.

Trimit la ministerul nostru un raport privitor la numirea lui Csáky, cu conţinutul următor:

„După câştigul teritorial dobândit în dauna Cehoslovaciei, Kánya şi-a înaintat demisia din funcţia de ministru al afacerilor străine al Ungariei. El se aştepta ca demisia să'i fie din nou respinsă ca în trecut, fie, în cazul în care ar fi fost primită, ca plecarea sa din guvern să fie prilejul unei adevărate apoteoze a activităţii sale diplomatice, căreia Ungaria îi datora fără îndoială neaşteptatul său succes.

Împrejurările au voit însă ca retragerea lui Kánya să semene mai mult cu o prăbuşire decât cu o apoteoză. Explicaţia acestei surprinzătoare întorsături trebuie căutată atât în divergenţe de ordin personal care despărţeau pe fostul şef al diplomaţiei maghiare de preşedintele de consiliu, cât şi în politica dusă în ultimele săptămâni de către Kánya.

Într'adevăr, două temperamente atât de autoritare şi voluntare ca acelea ale lui Imrédy şi Kánya se puteau cu greu armo-

niza în sânul ministerului. Pe de altă parte, sub presiunea opiniei publice şi în urma neîncetatelor stăruinţe din Varşovia, Kánya isprăvise prin a urma prea docil indicaţiile lui Beck în chestiunea Rusiei subcarpatice, ajungându-se astfel la tensiunea cu Germania.

Astfel fiind situaţia, Imrédy nu a ezitat să facă din colegul său de la Externe «ţapul ispăşitor» al nereuşitei acţiunii pentru anexarea Rusiei subcarpatice, prezentându-l lui Hitler şi Ribbentrop ca singurul răspunzător al campaniei nesocotite duse împotriva fruntariilor trasate prin sentinţa arbitrală de la Viena. Dacă gestul de desolidarizare al primului-ministru faţă de principalul său colaborator ar putea fi criticat din punctul de vedere al eleganţei şi chiar al adevărului, nu este mai puţin cert că i-a folosit pentru a recâştiga bunele graţii ale Berlinului, ceea ce i-a îngăduit să se impună Regentului Horthy ca şeful de guvern cel mai agreat de Germania.

Înlocuirea lui Kánya urma deci să aibă şi un înţeles simbolic, succesorul său trebuind să înfăţişeze o chezăşie sigură a alinierii politicii externe a Ungariei de aceea a «Axei»... Factorii determinanţi ai Ungariei s'au decis atunci să încredinţeze portofoliul Externelor contelui Ştefan Csáky, considerat cel mai bine văzut la Palazzo Chigi... şi exponentul cel mai reprezentativ al politicii de apropiere de Italia... Noul ministru al afacerilor străine nu încetează de a insista asupra faptului că, pentru dânsul, singurele mari puteri chemate să joace un rol în Europa centrală sunt cele ale axei Berlin-Roma. El accentuează că, sub ministerul său, Ungaria se va rezema exclusiv pe Italia şi Germania..."

19 decembrie. Serată dată de Imrédy în onoarea lui Ciano sosit pe câteva zile în Ungaria „spre a lua parte la o vânătoare". Am prilejul unui scurt schimb de cuvinte cu dânsul, care se arată destul de amabil. Nu atinge însă chestiuni politice.

23 decembrie. Remaniere ministerială la noi (21 dec.) Gafencu trece la Externe în locul lui Petrescu-Comnen. „Nous gagnons au change."[1] Îi trimit următorul raport privitor la vizita

[1] E în beneficiul nostru.

lui Ciano în Budapesta: „Spre a se evita pierderea de timp în recepţii şi banchete protocolare, s'a dat şederii lui Ciano în Ungaria caracterul unei excursii de vânătoare. Ziua, cei doi miniştri de externe plecau la ţară să vâneze, sau, mai probabil, stăteau de vorbă într'un pavilion de vânătoare, pe când pasionaţii sportului împuşcau, în numele lor, vânatul Regentului... Impresia generală este că subiectul convorbirilor Ciano-Csáky era de o natură din cele mai gingaşe: încercarea Italiei de a alcătui, în zona determinată de «Axă» o grupare care să se sprijine mai mult pe «polul» Roma, decât pe cel Berlin. Mussolini dorea să ştie cât mai curând pe cine se poate bizui în acest scop, şi în schimbul căror angajamente, spre a'şi putea hotărî atitudinea faţă de Neville Chamberlain, cu prilejul apropiatei vizite a acestuia la Roma. Cu Iugoslavia, «Ducele» pare a fi de mult de acord. Mai trebuiau consultate Varşovia şi Budapesta. De aici, proiectul de călătorie al lui Ciano în Polonia, care nu a fost amânat decât pentru a nu trezi susceptibilitatea Germaniei... Rămânea deci Ungaria. Mussolini a silit pe ginerele său să accepte de urgenţă, în ajun de Crăciun, invitaţia pe care i'o adresase, fără a preciza data, Regentul Horthy...

Se crede în genere că Ciano, fără a da sfaturi de politică internă guvernului ungar, i'a pus la dispoziţie... «tezaurul de experienţă al regimului fascist». Transpus în termeni mai direcţi, s'ar fi sugerat ungurilor de a lua ca model, pentru înfăptuirea reformelor sociale şi a reorganizării lor de stat, mai mult sistemul corporativ italian decât principiile hitlerismului integral.

Pe planul extern, Ungaria a fost sfătuită să'şi manifeste în mod şi mai clar alipirea ei de axa Berlin-Roma, dat fiind că numai în cadrul politic al «Axei» ar putea guvernul fascist exercita o acţiune în favoarea Ungariei. Cea mai limpede afirmaţie a apartenenţei ei de «Axă» ar fi adeziunea la pactul tripartit anti-Komintern. Csáky a acceptat să procedeze cât mai curând la această adeziune.

Dar mai era un punct de lămurit pentru a îndepărta orice neînţelegere în calea adeziunii guvernului din Budapesta la acţiunea politică a «Axei». Trebuia obţinută resemnarea Ungariei faţă de opunerea Germaniei la înfăptuirea frontierei

comune maghiaro-polone. Guvernul ungar s'a învoit să nu mai stăruie asupra principiilor istorice şi politice în chestiunea trasării graniţelor ci să adopte definitiv principiul etnic...

Pentru a lega Ungaria de grupul de state menite să graviteze în jurul Romei, Ciano a insistat cu multă căldură pentru o apropiere mai strânsă între Ungaria şi Iugoslavia, declarând şi în cuvântarea sa oficială că «politica italiană se bizuie, în Europa centrală, pe axa Roma-Berlin, pe prietenia Ungariei şi pe acordul de la Belgrad...»".

Se crede că, în timpul apropiatei sale vizite la Belgrad, Ciano va căuta să pregătească terenul în vederea încheierii unui acord concret între Belgrad şi Budapesta.

24 decembrie. Întâlnire cu Pipinelis, Orlowski şi Raşici. Ei îmi destăinuiesc informaţia ce au dobândit că, în urma uciderii lui Codreanu, Germania este extrem de iritată contra guvernului român. Hitler ar fi furios că, îndată după vizita lui Carol la Berchtesgaden, s'a procedat la o represiune sângeroasă, care ar putea fi interpretată ca încuviinţată de dânsul, ocrotitorul firesc al mişcărilor de extrema-dreaptă. Ungurii, mi se spune, ar dori să se folosească de prilejul acestei încordări spre a pune pe tapet revendicările lor revizioniste contra României.

29 decembrie. De acest sfârşit de an, primesc din partea generalului Radu Rosetti, o dată cu urările sale, aceste rânduri mult prea binevoitoare: „Mon amitié pour vous a été chaleureusement émue par le concert unanime de louanges que j'ai entendu de toutes parts à propos de la façon dont le Ministre de Roumanie à Budapest a accompli pendant la crise d'août-septembre — et continue d'accomplir — ses devoirs si difficiles. Et comme ami et comme Roumain j'ai été fier de vous, d'autant plus qu'à l'exception de R. Cruţescu vous avez été le seul représentant du pays dont j'ai entendu bien parler."[1]

---

[1] Prietenia mea pentru dumneavoastră a fost călduros impresionată de corul unanim de laude pe care l-am auzit din toate părţile în legătură cu modul în care ministrul României la Budapesta şi-a îndeplinit, în timpul crizei din august-septembrie — şi continuă să-şi îndeplinească —, datoriile atît de dificile. Şi ca prieten, şi ca român, am fost mîndru de dumneavoastră, cu atît mai mult cu cît, cu excepţia lui R. Cruţescu, aţi fost singurul reprezentant al ţării despre care am auzit vorbindu-se de bine.

3
1939

Anul 1939 a fost anul începutul tragediei mondiale, un an de dureri familiale pentru mine — pierderea iubiţilor mei părinţi — şi, pe plan profesional, terminarea misiunii mele la Budapesta prin transferarea mea la Roma.

Ultimele chestiuni administrative pe care am avut a le trata în acel început de an au fost: chestiunea arhivelor şi obiectelor de artă din Transilvania, aflate în Ungaria, a căror retrocedare România o cerea pe baza articolelor 77, 175 şi 177 ale Tratatului din Trianon; şi chestiunea relativă la reglementarea definitivă a afacerilor Fundaţiei Gojdu, pentru ratificarea căreia primisem chiar depline puteri regale. Nici una din aceste chestiuni nu au putut fi însă rezolvate în timpul misiunii mele, din pricina tergiversărilor şi amânărilor guvernului ungar.

Din punctul de vedere politic, o problemă importantă pe care o avea de examinat guvernul român era propunerea fostului prim-ministru ungar Stefan Bethlen de a se începe tratative oficioase între două personalităţi de frunte ale ambelor ţări spre a se netezi terenul în vederea iniţierii de negocieri oficiale care să ducă la o destindere între Bucureşti şi Budapesta. Sosit subit în ţară din cauza bolii tatălui meu, discut, în cursul unui dejun la Gafencu — la care mai asistau, între alţii, Tilea şi Victor Bădulescu şi Creţeanu — asupra personalităţii române pe care ar urma s'o punem în legătură cu contele Bethlen în acest scop. Lui Gafencu i se pare că Vaida — fost prim-ministru şi el, transilvănean şi el — ar fi cel mai indicat. În orice caz, sunt autorizat să'i comunic lui Bethlen că suntem dispuşi să intrăm pe calea conversaţiilor oficiale. La dejun se mai vorbeşte şi de situaţia generală. Gafencu îmi confirmă şi dânsul încordarea relaţiilor noastre cu Germania, întrucât Hitler nu'i iartă lui Carol măsurile sângeroase de represiune contra Gărzii de Fier, la aşa de scurt interval după întrevederea de la Berchtesgaden. Göring şi Ribbentrop au înapoiat decoraţiile ce le remisese Regele. Diplomaţia hitleristă aţâţă pe unguri şi bulgari împotriva noastră, iar presa berlineză ne atacă fără încetare. Se vede că

Hitler ar vrea zor-nevoie să'l debarce pe Carol. „Dar avem şi noi ac de cojocul nemţilor" spunea Gafencu, „căci vom căuta să ne apropiem de Italia, care se străduieşte să înjghebeze un bloc tainic de state pentru a rezista contra hegemoniei Berlinului." El are şi dovezi de „gelozia" născândă a Germaniei faţă de bunele noastre raporturi cu Italia, astfel încât se aştepta la apropiate reacţii. Creţianu mă ia la o parte şi'mi destăinuieşte că ştia precis, în calitatea sa de secretar general, că mi s'ar încredinţa îndată o ambasadă, dacă n'ar fi Budapesta un post atât de important în împrejurările de faţă încât nu mi s'ar putea găsi înlocuitor! „Dacă aş putea", adăugă el foarte amabil, „v'aş tăia în felii pe tine şi pe Radu Cruţescu, o felie din fiecare post important, căci voi sunteţi «aşii» diplomaţiei noastre!"

Întors la post, iau parte la primirea obişnuită a Regentului Horthy de anul nou. Oprindu-se în faţa mea îmi cere — pentru prima dată — veşti despre Rege, cu care îmi spune că a avut un schimb de telegrame. Nu adresează însă nici un cuvânt cehilor, meschinărie la care nu m'aş fi aşteptat din partea sa.

Conversaţii interesante la un dineu oferit de fostul ministru de finanţe Fábinyi. Arhiducesa Ana îmi dă amănunte despre vizita lui Carol în Germania, căci se afla tocmai atunci la sora ei, Principesa Margareta de Hohenzollern. Regele a fost, se pare, foarte jignit de lipsa de atenţii a oficialităţii germane. Hitler n'a venit să'l primească la gară, ci i'a trimis pe Meissner să'l salute, mărginindu-se să'l întâmpine la intrarea în Berghof. Cu toate că Regele îi ceruse o întrevedere între patru ochi, Hitler l-a primit în prezenţa lui Ribbentrop. N'a putut fi astfel nici un moment singur cu Führerul, ceea ce l-a supărat mult pe Carol. Cât despre Göring, avea pretenţia ca Regele să se deplaseze până la el, pe când contrarul ar fi fost protocolul. După multe negocieri s'a ajuns la un compromis: s'au întâlnit la jumătate drum... în vagonul-salon al lui Göring. „C'est comme cela qu'ils sont les Nazis", oftează frumoasa Arhiducesă, născută Principesă de Saxa, „si je vous racontais tout ce qu'ils on fait à mes frères, je n'en finirais plus."[1] Arhiducesa Ana are

[1] Aşa sînt naziştii; dacă ar fi să vă povestesc tot ce le-au făcut fraţilor noştri, n-aş mai sfîrşi.

amabilitatea de a adăuga că, la un dejun la sora ei, s'a vorbit mult de soţia mea şi de mine, Regele lăudându-ne mult pe amândoi: „il a parlé si gentiment de vous deux que cela m'a fait un réel plaisir"[1]... Imrédy de faţă şi el la acel dineu, mă ia la o parte ca să mă întrebe de ce noi, românii, ne-am opus atâta atribuirii Rusiei subcarpatice la Ungaria, care ar fi reprezentat o chezăşie şi pentru ţara noastră. Îi răspund că nu noi am zădărnicit năzuinţele maghiare, ci Germania. Adaug cu o jumătate de surâs: „Dacă Berlinul vă lasă să faceţi hotarul comun cu Polonia, parcă m'aş face forte că v'am lăsa şi noi!" „Vă mulţumesc", îmi răspunde el râzând, „dar vedeţi că tocmai Berlinul nu ne lasă." La rândul meu, replic: „Atunci de ce ne faceţi reproşuri nouă, şi nu germanilor?"

Tot la acelaşi dineu, baronul Váy, secretar de stat la Preşedinţia Consiliului, se apropie de mine ca să'mi mulţumească pentru că, în urma intervenţiei mele, statul român a plătit soţiei lui, născută Bissingen, şi surorilor ei cuvenita despăgubire pentru exproprierea terenului lor de lângă Mureş unde s'a construit un aerodrom.

Cu Csáky am o lungă conversaţie, a doua zi, la minister. Pare să preţuiască spiritul conciliant de care dă dovadă guvernul român în ceea ce priveşte legăturile cu Ungaria şi chestiunea minorităţilor. Ar dori o cât mai substanţială îmbunătăţire a relaţiilor româno-maghiare, dar evoluţia va trebui efectuată treptat şi discret spre a nu da Germaniei impresia că vrem să constituim un bloc dunărean îndreptat contra intereselor ei. Crede că este şi părerea Romei, fără a'mi arăta însă pe ce bazează această credinţă a sa. Îmi destăinuieşte că guvernul din Budapesta va adera în curând la pactul anti-Komintern şi va ieşi din Societatea Naţiunilor, ceea ce constituie un botez pentru cei ce vor să intre în „Axă". „Nu poţi avea simultan două confesiuni", îmi spune el, „şi confesiunea Ungariei este aceea a axei Berlin-Roma." Mă întreabă dacă România ar adera şi ea eventual la pactul anti-Komintern. Îi răspund arătându'i cu degetul pe hartă poziţia geografică a ţării noastre.

[1] a vorbit aşa de frumos despre dumneavoastră amîndoi încît mi-a făcut într-adevăr plăcere s-ascult...

Tratativele cu contele Ştefan Bethlen

Bethlen vine să mă vadă la legaţie la 11 ianuarie, spre a mă înştiinţa că a luat contact cu Csáky şi că acesta i'a arătat că se învoieşte în totul ca guvernele din Bucureşti şi Budapesta să înceapă convorbiri neoficiale şi preliminare în vederea normalizării şi destinderii raporturilor dintre cele două ţări. M'a întrebat dacă guvernul român este dispus să desemneze o personalitate cunoscătoare a stării din Ardeal, cu care el ar putea iniţia conversaţiile.

Gafencu îmi comunică intenţia guvernului de a'l desemna pe Vaida-Voievod ca „partener" al lui Bethlen şi mă roagă să'l sondez în această privinţă pe Vaida-Voievod. Sosesc în Cluj în 17 februarie şi Vaida mă reţine la dânsul acasă — dejunul şi ceaiul — de la ora 10 dimineaţa la 7 seara. Acceptă să stea de vorbă cu Bethlen şi propune ca loc de întâlnire castelul lui Nicolae Bánffy în împrejurimile Clujului. Apoi îmi vorbeşte de trecut, de împrietenirea lui, înainte de război, cu cercurile „Gross Oesterreich", de desele sale întrevederi cu Arhiducele Franz-Ferdinand, la castelul Belvedere din Viena, şi de activitatea sa în parlamentul de la Budapesta. În plină Cameră a citit odată o serie de epigrame contra ungurilor, făcute de dânsul, sub cuvânt că deputaţii trebuie să afle „starea de spirit nemulţumită din Ungaria contra rasei dominante". Odată a fost împiedicat să vorbească de către trei deputaţi care se aşezaseră în jurul lui şi'l apostrofau cu insulte. Unul din ei, un anume Sebestyen mi se pare, sub regimul românesc, se îmbulzea la Vaida. Îmi spune că a căutat mereu să fie nepărtinitor şi generos faţă de minoritarii unguri. Consultat într'o împrejurare de la centru, asupra numirii unui prefect la Alba, l'a propus pe sub-prefect, un Szász, fost vice-föispán ungur, considerându'l un om onorabil cu care românii s'ar putea înţelege. Dar recunoştinţa nu este întotdeauna o însuşire omenească şi, la viitoarele alegeri de la Alba, acelaşi Szász i-a opus drept contracandidat lui Vaida pe însuşi fiul său, Szász Pál, pe care, în mod fraudulos, l-a proclamat ales... cu un vot de majoritate! În faţa Curţii administrative, Vaida a putut dovedi că unul din

alegătorii lui Szász era falit, altul absent, făcându'şi cura la Karlsbad, iar al treilea era... mort. În cazul cel mai defavorabil, Vaida ar fi avut astfel două voturi majoritate, dar Curtea nu i'a dat dreptate sub pretextul că n'ar fi achitat complet taxele de recurs. „Acum", observă Vaida, „Szász Pál mă salută de departe, cu plecăciuni şi surâsuri mieroase." Vaida se arată foarte ironic faţă de regimul lui Carol şi ia în zeflemea uniformele Frontului Renaşterii Naţionale. Uciderea lui Codreanu i se pare o greşeală politică capitală. A fost vorba să fie numit ambasador la Berlin, dar faţă de reacţia rezervată la Wilhelmstrasse s'a renunţat la proiect. În tot timpul lungii convorbiri în casa din faţa Teatrului Naţional din Cluj, înconjurat de stampe vechi reprezentând pe Horia, Cloşca şi Crişan, Vaida s'a arătat plin de bonomie, de simplicitate şi de umor.

Comunic lui Bethlen că Vaida va fi convorbitorul lui şi, potrivit indicaţiilor lui Gafencu — care nu prea are încredere în fineţea de negociator a lui Vaida —, îi adaug că, independent de acele convorbiri, ministrul de externe român va fi întotdeauna dispus să examineze cu bunăvoinţă orice propunere concretă ce i-ar fi transmisă prin mine. Cât despre întrevederea cu Vaida, rog pe Bethlen să se înţeleagă direct cu Bánffy, în casa căruia se vor întâlni.

La 24 februarie primesc însă din nou vizita lui Bethlen, care îmi spune că, după matură chibzuinţă, nu consideră nimerită propunerea lui Vaida ca întâlnirea să aibă loc la Bánffy şi aceasta pentru următoarele motive: 1. Bethlen este atât de cunoscut în Transilvania încât prezenţa sa acolo ar crea oarecare senzaţie şi ar împiedica menţinerea secretului de care trebuie înconjurate conversaţiile; 2. Bethlen se teme că, dacă se află că negocierile oficioase între guvernul român şi cel ungar sunt duse în casa leaderului minoritarilor maghiari, opinia publică românească va fi iritată. Privitor la acest al doilea motiv, Bethlen îmi spune: „Să presupunem că noi ungurii am avea tratative cu germanii în privinţa minoritarilor germani din Ungaria, niciodată opinia noastră publică n'ar admite ca ele să aibă loc la Basch (conducătorul minorităţii germane)." Un al treilea motiv pe care mi'l destăinuieşte Bethlen — şi pe

care mi'l confirmă în aceeaşi zi Bánffy — este că acesta din urmă nu ar fi dispus să'şi pună castelul de lângă Cluj la dispoziţia celor doi negociatori, nedorind ca numele său să fie amestecat în această chestiune. „Am norocul de a fi bine văzut de guvernul român", îmi arată Bánffy, „şi n'aş vrea să risc să'mi pierd această situaţie dacă tratativele, duse la mine în casă, ar eşua eventual." În consecinţă, Bethlen propune ca Vaida şi cu el să se întâlnească într'o localitate în Italia. Raportez, bineînţeles, guvernului aceste două conversaţii avute cu Bethlen şi Bánffy. Se prezintă însă şi altă soluţie posibilă şi care ar trebui să fie acceptabilă celor două părţi, anume ca întrevederea Vaida-Bethlen să aibă loc la Mocsonyi, la ţară.

La 24 mai însă, Bethlen îmi arată că, dat fiind ultimele discursuri ale lui Csáky în care a propus guvernului român tratative directe în vederea unui acord minoritar, urmează să mai ia contact cu ministrul afacerilor străine spre a afla dacă guvernul ungar este tot dispus să'i încredinţeze lui ducerea negocierilor din partea maghiară. În orice caz, el consideră preferabil ca eventualele sale conversaţii cu Vaida să aibă drept cadru o localitate neutră, în Italia de pildă.

Realitatea trebuie să fi fost că, informat de intenţiile ulterioare ale lui Hitler în Cehoslovacia, ca şi de modificările ce s'ar putea produce în Europa centrală, guvernul ungar a socotit mai prudent să nu'şi lege mâinile prin tratative cu România. Astfel s'au terminat negocierile cu Bethlen.

*

Politica iniţiată de Csáky de la preluarea conducerii Ministerului de Afaceri Străine avea drept ţel o cât mai strânsă alăturare pe axa Berlin-Roma. De aici, graba cu care, din îndemnul său, guvernul ungar a aderat la pactul anti-Komintern. De aici, de asemenea, încercările lui de a cimenta apropierea de Belgrad printr'un instrument diplomatic — refuzat de Iugoslavia fără participarea României — spre a complace mai ales Italiei, căci se socotea un mare favorit la Palazzo Chigi. Din memoriile lui Ciano reiese însă că era departe de a fi preţuit la Roma după cum îşi închipuia. Îi sta în cale însă

opoziţia pe care i'o făcea pe atunci fruntaşul vieţii politice maghiare, contele Ştefan Bethlen. Acesta era îngrijorat de influenţa crescândă a Berlinului asupra Ungariei, şi dezaproba în totul legea antievreiască a lui Imrédy care dezvăluia până la ce grad Budapesta era servilă faţă de Hitler. Dar guvernul — şi îndeosebi Csáky — dădeau a înţelege că, pe măsură ce Ungaria se aliniază de Reich, cresc şi perspectivele maghiare de a'şi vedea totalitatea revendicărilor satisfăcute. Bethlen şi Eckhardt se arătau însă hotărâţi să ducă lupta împotriva proiectului de lege contra evreilor, susţinuţi fiind pe sub mână de însuşi Regentul Horthy, care destăinuise colegului meu englez, Sir Geoffrey Knox, că va refuza să promulge o asemenea lege.

În acelaşi timp, ambasadorul Angliei la Berlin raporta la Foreign Office că, în urma presiunilor depuse de fruntaşii nazişti, Hitler ar fi ajuns la concluzia că trebuie să dezlănţuie războiul în cât mai scurtă vreme, înainte ca puterile occidentale să'şi poată desăvârşi reînarmarea. Am, în această privinţă, schimburi interesante de informaţii cu noul coleg britanic, Owen St. Clair O'Mall.

La începutul lui ianuarie vine să mă vadă deputatul laburist Arthur Henderson, fiul liderului cu acelaşi nume (fost preşedinte al Conferinţei Dezarmării), înmânându-mi o scrisoare de introducere de la Sir Geoffrey Knox. Îmi arată că a văzut pe Horthy, pe Bethlen, pe Eckhardt şi pe Csáky şi că ar dori acum să plece la noi în ţară spre a avea convorbiri cu Regele şi conducătorii noştri politici. Va transmite Regelui un mesaj din partea lui Horthy. Pare cuprins de panică faţă de înaintarea germană şi ar vrea să vadă ţările din bazinul dunărean strâns unite spre a constitui un baraj.

Eckardt pare să împărtăşească aceleaşi iluzii. Îmi spune că singura speranţă ce poate avea faţă de politica oportunistă de apropiere de Germania, practicată de Imrédy şi Csáky, este că o dată definitiv legată de axa Berlin-Roma, Ungaria va avea mai multă posibilitate de contacte permanente cu celelalte ţări din aceeaşi zonă, în vederea constituirii unui grup de state capabil să formeze o contrapondere faţă de presiunea crescândă a Reichului hitlerist. Eckhard îmi mărturiseşte că atât el, cât şi

Bethlen sunt foarte satisfăcuţi de noua politică adoptată la noi faţă de minorităţi. Sunt amândoi convinşi de necesitatea limpezirii atmosferei dintre ţările noastre, dar o apropiere între noi nu poate fi concretizată printr'un act, nici măcar proclamată oficial, din cauza opunerii categorice a Germaniei, întotdeauna îngrijorată de putinţa închegării unui bloc sud-est european care i'ar îngreuna expansiunea. Hitler nu admite decât o apropiere ungaro-iugoslavă, poate şi din pricina prieteniei personale între Göring şi Stoiadinovici. Kánya a destăinuit lui Eckhardt că plecarea sa din guvern ar fi fost impusă de Hitler, care nu i-ar fi iertat încheierea acordului de la Bled şi nici prezenţa miniştrilor României şi Cehoslovaciei în gara Berlin, la sosirea Regentului Horthy. În împrejurările de faţă deci şi spre a nu se trezi mânia Führerului, tot ce s'ar putea face ar fi strângerea de fapt a relaţiilor româno-maghiare pe baza unei politici minoritare tolerante care să ajungă la un fel de „condominiu moral şi cultural în Transilvania".

Întors din Bucureşti, Henderson dejunează la mine cu Nicolae Bánffy. El continuă să lupte pentru o apropiere româno-maghiară. Regretă că Imrédy a refuzat să'l primească după şederea sa în România, de teamă să nu pară că el, primul ministru ungur, încuviinţează un plan neplăcut la Berlin. În schimb a fost, pentru a doua oară, la Horthy, care s'ar fi arătat favorabil unei destinderi cu România. A recunoscut şi dânsul că drepturile coroanei Sf. Ştefan asupra Transilvaniei nu constituie o bază practică de discuţie, care trebuie căutată mai degrabă în garanţii minoritare. Horthy s'a arătat mulţumit de eforturile guvernului român în această privinţă. Pe de altă parte i s'a plâns de pretenţiile Germaniei în favoarea conaţionalilor ei din Ungaria şi care — observă cu umor Henderson — sunt identic aceleaşi pe care Horthy le reclamă de la români pentru maghiarii din Ardeal!

*

La 18 ianuarie înaintez la minister raportul următor, relativ la faza de atunci a raporturilor româno-ungare: „Cu toate că poziţia tradiţională a Ungariei este îndreptată în aceeaşi măsură

împotriva tuturor statelor succesoare ale monarhiei dualiste care stăpânesc foste teritorii ale coroanei Sf. Ştefan şi independent de faptul că scopul final al politicii externe ungare este redobândirea cât mai multora din ţinuturile pierdute, acţiunea diplomatică a Budapestei ştie să se mlădieze după necesităţile momentului şi potrivit cu vântul care bate în Europa. Astfel se explică cum, tinzând la izolarea Cehoslovaciei, pe care o socotea sortită neînduplecatei voinţe de nimicire a hitlerismului, a căutat, la Bled, o apropiere de Iugoslavia şi România. Tot astfel, după răfuiala cu Praga, adoptă o atitudine ostilă ţării noastre, nu atât din răzbunare pentru eşecul ideii «hotarului comun» polono-maghiar pe care îl atribuie în mare parte opunerii noastre, ci pentru că i se pare că România, aflată pe una din căile de scurgere ale expansiunii germane spre Ucraina, trebuia în mod fatal să ajungă la o ciocnire de interese cu Reichul, din care Ungaria, hotărâtă a se supune — dacă nu chiar a înlesni — îndeplinirea năzuinţelor Berlinului, ar fi tras foloase substanţiale. Trebuia, deci, izolată România şi, în acest scop, câştigată Iugoslavia şi întărâtată Bulgaria. Pe de altă parte, trebuia închegată solid — cheagul urmând a'l constitui concesiuni pe planul intern şi extern din partea Ungariei, şi angajamente precise din partea Reichului — prietenia cu Germania. Atitudinea guvernului din Budapesta faţă de România depinde astfel în primul rând de măsura în care se simte — sau îşi închipuie că este — încurajat la Wilhelmstrasse. De aceea s'ar putea spune fără exagerare că legături mai temeinice şi trainice între România şi Ungaria nu se stabilesc la Budapesta, ci la Berlin...

De altfel, adevărata panică faţă de penetraţia germană pe care o constat aci mai pretutindeni îndeamnă cercurile politice ungare, în conjunctura actuală, să caute un contact oficios cu România, din care să poată rezulta solidarizarea anumitor interese. Politica conciliantă a guvernului român faţă de minoritarii unguri a fost privită la Budapesta ca un argument bine venit pentru a explica opiniei publice raţiunea şi utilitatea unei destinderi cu România. Dacă ideea a prins mai tare în cercurile opoziţiei (Bethlen, Eckhardt), este pentru că acele cercuri,

lipsite de grijile răspunderii, pot să nu ţină seama de susceptibilităţile germane. Guvernul, şi presa pe care o influenţează într'o atât de largă măsură, nu par nici ele opuse la schiţarea unui gest discret de apropiere, dacă nu se loveşte de liniile mari ale politicii germane, dacă este privit favorabil la Roma şi, mai ales, dacă evenimentele ar dovedi că nu sunt perspective de a obţine pe altă cale îndeplinirea unor năzuinţe, al căror anacronism este uneori recunoscut de minţile mai luminate...

Fără a trage desigur concluzii pripite, ...trebuie constatat că se produce în momentul de faţă o uşoară destindere în relaţiile româno-ungare. Destindere momentană evident, după cum sunt momentane toate poziţiile politice, dar care, *dacă se menţine pacea*, ar putea constitui un element favorabil dezvoltării raporturilor dintre ţările bazinului dunărean."

*

După o tristă şedere la Bucureşti cu prilejul încetării din viaţă a iubitei mele mame, mă întorc la Budapesta unde, între timp, a fost format un nou guvern sub preşedinţia Contelui Paul Teleki, cunoscutul geograf, un om de înaltă valoare morală, dar lipsit de anvergura cerută unui şef de guvern. Demnitatea vieţii lui şi lipsa de contururi prea accentuate ale personalităţii lui politice imprimau fizionomiei sale sufleteşti caracterele unui arbitru, mai degrabă decât ale unui conducător. Viitorul era să arate că acest om de mare onestitate a preferat moartea violării angajamentelor luate. Era văr cu Bethlen, care stăruise să i se încredinţeze locul de prim-ministru. Prin mamă, era grec (ţigaretele Muratti), dar avea şi legături de familie româneşti, soacră-sa, contesa Bissingen, fiind născută Mocsonyi. Prânzind cu el la Regentul Horthy, mă asigură că va face tot posibilul pentru o apropiere cu România. Are şi un pasaj relativ amical faţă de ţara noastră în discursul său program. Concomitent, primesc o scrisoare din partea Contelui Széchenyi, şeful familiei, în care îmi mulţumeşte pentru că, în urma intervenţiei mele, a fost aşezată din nou la Porţile de Fier o placă amintind de rolul strămoşului lor la construirea şoselei din acea regiune. Cât despre Csáky, el nu mai vrea să pome-

nească de acordul de la Bled, care a jignit pe germani pentru că a fost încheiat în timpul vizitei lui Horthy şi Kánya la Berlin şi putea astfel fi interpretat drept o contramanifestaţie. Dar pe baza acelui acord — care, fiind în vigoare n'ar mai avea nevoie să fie amintit — s'ar putea prea bine duce mai departe negocieri între ţările noastre. Prost proroc, bietul Csáky mă asigură, pe temeiul conversaţiilor pe care le'a avut recent la Berlin, că, în orice caz, nu va fi război în anul acesta, 1939!!

La 7 martie, moare Patriarhul Miron la Cannes şi Armand Călinescu devine preşedinte al Consiliului în locul său. Este oarecare destindere româno-ungară în aer. Fi-va trainică? Bánffi vine să mă vadă, foarte măgulit de atenţiile avute pentru dânsul la Bucureşti. La masă, la Palat, a fost trecut îndată după foştii miniştri, şi Regele a stat de vorbă zece minute cu dânsul *în nemţeşte*, îndemnându'l să'şi supună doleanţele lui Călinescu, ceea ce a şi făcut fiind primit cât se poate de amabil de către primul ministru. Teleki, preşedintele de Consiliu ungar, mă primeşte, la rândul său, în modul cel mai curtenitor, încredinţându-mă că a şi întocmit proiectul de lege pentru ratificarea convenţiei relative la Fundaţia Gojdu.

Printre colegi, optimism la unii, pesimism la alţii. Din prima categorie fac parte noul coleg francez Guerlet — care vede în constituirea ministerului Teleki o distanţare de „Axă" — şi Raşici care vede simptomele unei apropiate „prietenii născânde" între România şi Ungaria şi îmi spune „cât sunt eu de iubit la Budapesta", toţi ungurii vorbindu-mă de bine şi „cu simpatie pentru situaţia mea delicată aci"! În categoria pesimiştilor — şi deci a celor care întrezăresc mai clar viitoarele desfăşurări — trebuie să trec pe prietenul meu, Pipinelis, îngrijorat îndeosebi de revendicările teritoriale bulgăreşti.

Pesimismul — pe care, din păcate, îl împărtăşesc şi eu — în ceea ce priveşte situaţia internaţională — pare îndreptăţit, căci puţin după aceea, la 14 martie, Slovacia — încurajată de Hitler politic şi financiar, prin intermediul lui Tiso, Karmasin şi Tuka — se declară independentă, iar trupele germane năvălesc în ceea ce denumesc „Cehia" ocupând Märisch-Ostrau şi marile uzine de la Wittkowitz (asupra cărora îşi aveau ochii aţintiţi

guvernanţii de la Varşovia). Hache, preşedintele ceh, şi ministrul său de externe, Chwalkowsky, sunt chemaţi de Hitler la Berlin şi parcă se repetă tragedia de la Berchtesgaden cu Schuschnigg! Guvernul ungar este cuprins de o nelinişte, care seamănă mult cu o adevărată panică, panica de a'şi vedea ţara încercuită de Germania hitleristă. În acelaşi timp, apar din nou năzuinţele spre Rusia subcarpatică, rămasă acum izolată de Praga. Se procedează la o discretă mobilizare parţială spre acea graniţă. Văd în aceeaşi zi pe Vörnle, secretar de stat la Externe şi'i comunic din partea guvernului: „La Roumanie s'intéresse de près au sort de la Russie subcarpathique et ne saurait reconnaître de changement à la situation actuelle, telle qu'elle a été établie par l'arbitrage de Vienne, qu'à la suite d'une entente entre tous les Etats intéressés, y compris, évidemment, la Roumanie."[1] Vörnle notează în scris cele ce'i spun, dar îşi exprimă oarecare surprindere: „La Roumanie n'a pourtant pas été partie à l'arbitrage de Vienne."[2] Răspund: „La Pologne non plus, et cependant je pense que vous ne contestez pas qu'elle a aussi des intérêts en Russie subcarpathique."[3]

Sfătuiesc ca trupele ungare ce înaintează acum în Rusia subcarpatică să nu depăşească linia Hust-Vizkov. Adaug că trupele române concentrate la frontiera de nord nu vor trece dincolo de graniţă decât în cazul în care interesele noastre ar fi lezate. Demersul meu este făcut pe ton amical şi considerat ca atare de interlocutorul meu. Pe scară, aflăm moartea eroicei şi credincioasei aliate Cehoslovacia, anexată pur şi simplu de Hitler. Nenorociţii Hacha şi Chwalkowski au fost siliţi, la 15 martie, să'şi semneze singuri actul de deces, actul de deces al patriei lor. Cât despre stinghera Rusie subcarpatică, se pare că Berlinul încuviinţează acum să fie preluată de Ungaria.

*

[1] România este interesată îndeaproape de soarta Rusiei subcarpatice şi nu va recunoaşte vreo schimbare a situaţiei actuale, aşa cum a fost ea stabilită de arbitrajul de la Viena, decît ca urmare a unei înţelegeri între toate statele interesate, inclusiv, evident, România.

[2] Totuşi, România n-a fost reprezentată la arbitrajul de la Viena.

[3] Nici Polonia, şi nu puteţi nega că are şi ea interese în Rusia subcarpatică.

Criza din martie. (Rusia subcarpatică şi mobilizarea ungară.)

Subsecretarul de Stat, Vörnle, mă roagă să trec la dânsul la 16 martie şi'mi remite o notiţă cu cuprinsul următor:

„Les masses et les dirigeants du peuple de la Russie subcarpathique ont saisi le gouvernement hongrois d'une demande, en le priant d'occuper militairement, sans délai, la terre (sic) habitée par les Ruthènes, dans le but de rétablir rapidement la sécurité personnelle et la sécurité des biens sur ce territoire.

Le gouvernement hongrois a accepté la demande (sic). L'armée hongroise quitte les positions occupées par elle jusqu'ici sur le territoire de la Russie subcarpathique, conformément à l'ordre reçu et se porte en avant et prendra position sur la terre ruthène.

Notre armée dispose à présent de telles forces que, déjà de ce fait elles ont condamné d'avance à un échec complet toute résistance ou attaque qui pourrait se produire. Aussi l'armée hongroise est-elle en mesure d'occuper la Russie subcarpathique et d'établir l'ordre normal dans le plus bref délai possible et, ce qui est à espérer, sans effusion de sang.

Naturellement, au cours de sa progression (sic), l'armée hongroise respectera scrupuleusement le territoire et les intérêts en connexion avec la frontière des pays avoisinant l'ancienne Russie subcarpathique. De plus, elle a reçu des instructions sévères pour éviter même l'apparence de toute action contraire (sic)."[1]

---

[1] Masele şi conducătorii poporului din Rusia subcarpatică au trimis Guvernului ungar o cerere, rugîndu-l să ocupe militar, fără întîrziere, pămîntul (sic) locuit de ruteni, în scopul de a restabili rapid securitatea personală şi securitatea bunurilor pe acest teritoriu.

Guvernul ungar a acceptat cererea (sic). Armata ungară părăseşte poziţiile ocupate de ea pînă acum pe teritoriul Rusiei subcarpatice conform ordinului primit şi înaintează pentru a lua poziţie pe pămînt rutean.

Armata noastră dispune actualmente de asemenea forţe încît, deja din acest motiv, ele au condamnat dinainte la un eşec complet orice rezistenţă sau atac ce s-ar putea produce. Astfel, armata ungară este în măsură să ocupe Rusia subcarpatică şi să stabilească ordinea normală în cel mai scurt timp posibil şi, ceea ce e de sperat, fără vărsare de sînge.

Normal, în cursul înaintării sale, (sic) armata ungară va respecta scrupulos teritoriul şi interesele în legătură cu frontierele ţărilor vecine cu fosta Rusia subcarpatică. Mai mult, a primit instrucţiuni severe pentru a evita chiar aparenţa oricărei acţiuni contrare (sic).

După înmânarea acestei notiţe, redactată într'o franţuzească atât de regretabilă, subsecretarul de stat mi'a declarat că: 1. trupele ungare vor ocupa întreaga Rusie subcarpatică şi că 2. guvernul ungar, dorind sincer relaţiile cele mai strânse şi amicale cu România, vrea ca alipirea acelui ţinut să fie adusă la îndeplinire în completă înţelegere cu ea. Totodată, Vörnle mă ruga, în numele lui Csáky, să intervin la Bucureşti pentru ca trupele române de la frontieră să primească, la rândul lor, ordinul de a se feri de orice conflict cu trupele ungare, evitându-se astfel incidente ce ar putea degenera. I'am răspuns că tocmai pentru a preveni asemenea incidente, i'am sugerat în ajun ca trupele ungare să nu depăşească o anumită linie. S'ar putea, la nevoie, fixa o linie şi mai redusă, care să cuprindă zona comunelor româneşti (Apşa de mijloc, Apşa de jos, Ocna-Slatina şi Biserica Albă), ca şi linia ferată Vişăul-Iaşina spre Polonia. Vörnle mă asigură că va transmite propunerea mea guvernului şi că, o dată atinsă frontiera polonă, acesta va declara în mod solemn că înţelege să respecte toate frontierele şi interesele ţărilor vecine. De fapt, guvernul ungar a refuzat propunerea, dorind a ocupa imediat întregul ţinut.

Erdmannsdorf îmi confirmă că alipirea Rusiei subcarpatice la Ungaria se făcuse cu învoirea Germaniei. În deznădejdea sa, guvernul Rusiei subcarpatice, prezidat de Voloşin proclamă unirea cu România şi adresând un apel de ajutorare guvernului din Bucureşti, se refugiază la noi în ţară. Guvernul nostru nu dă vreo urmare politică acestui gest.

În aceeaşi zi vine să mă vadă Orlowski, care se plânge că hotarul comun cu Ungaria a fost plătit prea scump prin dispariţia Cehoslovaciei de pe hartă! Stranie declaraţie din partea reprezentantului ţării care a săpat, zi de zi, groapa Cehoslovaciei, dându'i la urmă „le coup de pied de l'âne". Colegul polon se dedă totodată la un atac contra Reichului hitlerist: „si on touche à Dantzig, ou même à Memel, c'est la guerre!!"[1] Se vede că simt polonii că le vine acum rândul, cu toată aparenta cordialitate Lipski-Ribbentrop!

[1] dacă se ating de Danzig, sau chiar de Memel, e război!!

După plecarea lui Orlowski, trec la Kobr, spre a'i exprima durerea mea faţă de marea nenorocire a ţării sale. Bietul om este cu desăvârşire copleşit. Erdmannsdorf a şi venit să'i ceară predarea imobilului Legaţiei cehoslovace, dicţionare cifrate, arhiva politică, banii consulatului, cheile de la casele de fier etc. O vulgaritate şi lipsă de orice simţire umană, demnă de guvernul care nu s'a sfiit să'l numească tocmai pe Henlein comisar în „protectoratul Boemiei şi Moraviei!" De altfel, atât Kobr cât şi Fişa, consilierul legaţiei, recunosc că Erdmannsdorf şi'a executat instrucţiunile cu tact şi părând extrem de jenat de oribila însărcinare ce i se dăduse.

La Londra, Tilea comunică reprezentantului agenţiei Reuter că guvernul german ar fi adresat un ultimatum la Bucureşti sau să le predăm toate produsele noastre şi să renunţăm la industrializarea ţării spre a ne mărgini la agricultură, sau frontierele noastre nu vor mai fi garantate. Gafencu dezminte exactitatea acestei informaţii, dar Tilea menţine că ea corespunde adevărului, urmarea fiind că este înlocuit la Legaţia din Londra. De la minister aflu că ar fi fost vorba să'i fiu eu succesor, dar se renunţă la acest proiect. Între timp, colegii — cu Knox în frunte — sunt foarte alarmaţi de vestea „ultimatumului" german către România şi consideră situaţia noastră foarte „critică". Am dobândit, se pare, aureolă eroică şi popularitate în capitalele aliate, şi suntem aclamaţi în teatrele şi cinematografele din America, Anglia şi Franţa.

La 18 martie eram însărcinat de guvern să protestez contra zborului unor avioane maghiare care, urmând cursul superior al Tisei, trecuseră hotarul ţării şi să cer totodată ca aviaţia ungară să primească ordine stricte de a evita asemenea incidente. La rândul său, Vörnle îmi atrage atenţia, la 20 martie, că un avion românesc ar fi survolat teritoriul ungar la Beretyo-Ujfallu, la sud de Debreţin. Se decide ca ambele guverne să dea instrucţiunile necesare pentru preîntâmpinarea unor asemenea acte. La cererea subsecretarului de stat de a'l informa despre o pretinsă „mobilizare" a armatei noastre, îi răspund că este doar vorba de măsuri de întărire pentru asigurarea ordinei la frontieră în urma mobilizării armatei ungare şi a trupelor

masate la graniţa româno-maghiară. Adaug că nici un om de bun simţ în Europa nu'şi va putea închipui că România ar avea intenţia, sau cel mai mic interes, de a ataca Ungaria şi că pot garanta că, în cazul în care Ungaria retrage forţele ce au la frontiera noastră, România va lua măsuri similare.

Aflu că această chestiune a făcut, de asemenea, obiectul unor conversaţii între Gafencu şi Bárdossy, care au convenit asupra stabilirii unui contact direct între cele două guverne, menit să limpezească atitudinile respective în privinţa ocupării de către trupele ungare a Rusiei subcarpatice. În această privinţă, Gafencu îmi comunică următoarele: „Am hotărât împreună ca acest contact să fie stabilit la Budapesta între dl ministru Csáky şi ministrul României, dl Bossy." De fapt, esenţialul poziţiei noastre este cererea de a se recunoaşte de către guvernul ungar că acordul de la Bled a intrat în vigoare. Acordul prevăzând obligaţia de a nu recurge în nici o eventualitate la forţă, ambele părţi ar putea proceda la desconcentrarea forţelor lor.

Knox îmi destăinuieşte, pe de altă parte, că a făcut un demers pe lângă Csáky cerându'i în numele guvernului britanic lămuriri asupra rostului mobilizării ungare, sfătuindu'l să se evite orice conflict cu trupele române care ar putea degenera şi pricinui consecinţe incalculabile. Este exclus — a observat ministrul Angliei — pentru orice minte sănătoasă ca România să pornească o acţiune contra Ungariei. Knox crede că ar putea fi un factor extern — adică Hitler — care să aibă interes să producă o ciocnire între români şi unguri, spre a se impune apoi ca arbitru şi pacificator după metodele de curând inaugurate. Ministrul Franţei a intervenit în acelaşi sens. Şi Jules Sauerwein, cu care dejunez la Guerlet, consideră pe unguri ca total înfeudaţi Germaniei; ei au mobilizat desigur din ordinul Berlinului şi nu vor demobiliza decât când vor primi poruncă de la Wilhelmstrasse. Deşi Sauerwein este unul din marii ziarişti internaţionali, el nu a izbutit să fie primit de Horthy, Teleki şi Csáky, de teama nemţilor, care îi fac să joace cum vor „en leur faisant miroiter un bout de Slovaquie devant les yeux"[1].

[1] fluturându-le o părticică din Slovacia în faţa ochilor

*

Polonezii încep să fie agitaţi, după anexarea Memelului de către Germania. Orlowski îmi spune: „Pour Dantzig ce sera autre chose, ce sera la guerre!"[1] Îmi spusese, de altfel, acelaşi lucru cu privire la Memel! Cehii, dimpotrivă, plini de nădejde: va fi război, vor învinge aliaţii şi va reînvia Cehoslovacia. O declară Kobr, la un dejun ce dau cu prilejul plecării lui şi o proclamă cu o flacără de credinţă în ochi consilierul său, Fişa. Semnarea acordului economic româno-german, căruia i s'a dat numele semnatarului său german, Wohltut, produce fireşte o destindere între Bucureşti şi Berlin. De necaz probabil, şi pentru a se situa în ochii concetăţenilor săi ca bărbat de stat energic, Csáky rosteşte un discurs în Comisia de Afaceri Străine a Camerei, plin de aroganţă şi de sfruntate neadevăruri. Pretinde că România ar fi vrut să intervină în Rusia subcarpatică, dar că a fost oprită de ameninţarea unui conflict cu grozava (!) armată ungară. La 24 martie cer să'l văd şi am a doua zi o întrevedere destul de aprinsă cu el*, pe care o transcriu după notele mele de atunci.

Încep prin a'i spune că am ţinut să'l văd pentru că Bárdossy a propus conversaţii între dânsul şi mine în vederea limpezirii situaţiei dintre ţările noastre. Adaug: „Il aurait tout aussi bien pu proposer que les conversations aient lieu entre Gafenco et lui-même, ce qui aurait facilité les choses! vu que ces messieurs se voient presque journellement alors que nous ne nous voyons jamais, mais enfin il a suggéré, sur vos instructions, que le

---

[1] Pentru Danzig va fi altceva, va fi război!

* Bánffy şi Szász vin să mă vadă la legaţie spre a'mi arăta indignarea lor faţă de expozeul lui Csáky şi a se desolidariza cu totul de aserţiunile mincinoase privitoare la pretinse prigoane contra ungurilor din Ardeal, care ar fi bazate pe un articol incendiar şi ridicol al fiului lui Bethlen în *8 Orai ujsag* (despre care Bánffy are cuvinte tari: „cette fripouille dont les intrigues ont brouillé son pére avec le gouvernement hongrois"[2].)

[2] acest netrebnic ale cărui intrigi au determinat cearta tatălui său cu guvernul ungar

[3] Ar fi putut la fel de bine să propună ca aceste conversaţii să aibă loc între Gafencu şi el însuşi, ceea ce ar fi facilitat lucrurile, avînd în vedere că aceşti domni se întîlnesc aproape zilnic, în vreme ce noi nu ne vedem mai deloc, dar, în fine, a sugerat, la instrucţiunile dumneavoastră, ca acest

contact s'établisse entre vous et moi. C'est pour cette raison que j'ai dû donner à vos secrétaires l'impression que je forçais un peu votre porte.[3]" Csáky îmi spune că nu s'a putut întâlni cu mine fiindcă a fost bolnav în clinică, dar că în expunerea sa la parlament a subliniat eforturile lui Gafencu în vederea ameliorării relaţiilor dintre noi, şi că acum îmi va remite o notă care ne va satisface. Înainte de a'l lăsa să'mi citească nota, îi declar, deoarece el a deschis vorba despre „expozeul" său, că acesta a decepţionat şi iritat guvernul meu. Apoi, zic următoarele: „Et puis, vous avez voulu vous montrer beaucoup plus méchant que vous ne l'êtes en réalité: vous parlez de menaces et d'avertissements à la Roumanie. Quand cela s'est'il produit, et par qui? Bárdossy a eu soin, dans ses pourparlers avec Gafenco, d'éviter tout ce qui pouvait, de loin même, sembler comminatoire; quant à Vörnle, il a été tout sucre et tout miel avec moi. On avait besoin de notre neutralité bienveillante et on était tout sourires pour nous. Alors, quand y-a t-il eu menaces et avertissements de votre part, auxquels, je m'empresse de vous dire, que nous aurions répondu sur le même ton? La vérité est, selon ce que l'on me dit de toutes parts, que le gouvernement hongrois [recte: Csáky] avait besoin d'accroître son prestige et, comme il ne pouvait exploiter son avance en Russie subcarpathique autrement qu'en lui conférant le caractère d'une victoire il a fallu désigner l'adversaire vaincu. Ce ne pouvaient être les Tchécoslovaques,

---

contact să se stabilească între dumneavoastră şi mine. Poate că pentru acest motiv am dat secretarilor dumneavoastră impresia că forţez puţin uşa.

[1] Şi apoi, aţi dorit să vă arătaţi mai rău decît sînteţi în realitate: vorbiţi despre ameninţări şi avertismente pentru România. Cînd s-a produs aşa ceva şi cine le-a făcut? Bárdossy a avut grijă, în convorbirile sale cu Gafencu, să evite tot ce putea, chiar pe departe, să pară cominatoriu; în ceea ce-l priveşte pe Vörnle, a fost numai zahăr şi miere cu mine. Era nevoie de neutralitatea noastră binevoitoare şi se găseau numai surîsuri pentru noi. Atunci, cînd au fost ameninţări din partea dumneavoastră, la care, mă grăbesc s-o spun, am fi răspuns noi pe acelaşi ton? Adevărul este, după cum aflu de peste tot, că guvernul ungar [recte: Csáky] avea nevoie de o sporire a prestigiului şi, cum nu putea să-şi exploateze înaintarea în Rusia subcarpatică altfel decît conferindu-i caracterul unei victorii, a trebuit să desemneze adversarul învins. Nu puteau fi cehoslovacii,

désormais démembrés, ni les organisations «Sitch», pas assez reluisantes, cela a donc été les Roumains."[1] Csáky mă întrerupe: „Je vous donne ma parole d'honneur que ce n'est pas un pareil motif qui m'a poussé à parler de la sorte. C'est uniquement les informations que j'ai reçues d'une source extrêmement sérieuse, dont j'avais le devoir de tenir compte, que vous aviez l'intention d'occuper toute la Ruthénie, ce qui a beaucoup énervé nos militaires. Le ministre des honvedis s'est même disputé à ce sujet avec le ministre de Pologne."[2] Răspund: „Avez-vous réellement pu croire ces intrigues et supposer mon gouvernement manquant à ce point de bon sens pour vouloir digérer cinq cents mille Ruthènes?'[3] *Csáky*: „Ce qui aurait pu nous le faire croire c'étaient vos concentrations militaires sur la frontière ruthène, alors que nous n'y avions encore que peu de forces, et le passage de l'aide-mémoire que vous m'avez remis le 15 mars par l'entremise de Vörnle, dans lequel il était dit que vos troupes ne dépasseraient la frontière que si vos intérêts étaient lésés."[4] *Bossy*: „Mais vous aviez la garantie de la Pologne que nous ne vous attaquerions pas. Si nous avions eu l'intention de le faire, nous l'aurions fait. Qui est-ce qui nous en aurait empêché?"[5] *Csáky*: „Cela n'aurait pas si facilement marché, nos troupes étaient là!"[6] *Bossy*: „Oh,

---

de acum dezmembraţi, nici organizaţiile „Sitch" care nu străluceau destul, aşa încît au fost românii.

[2] Vă dau cuvîntul meu că nu un asemenea motiv m-a împins să vorbesc astfel. Sunt numai informaţiile pe care le-am primit de la o sursă extrem de serioasă, de care trebuia să ţin seama, conform căreia aveaţi intenţia să ocupaţi Rutenia, fapt care i-a enervat mult pe militarii noştri. Ministrul honvenzilor s-a certat chiar, pe această temă, cu ministrul Poloniei.

[3] Aţi putut într-adevăr crede aceste intrigi şi bănui că guvernul meu nu are nici atîta bun simţ încît să vrea să înghită cinci sute de mii de ruteni?

[4] Ceea ce a putut să ne facă s-o credem au fost concentrările dumneavoastră militare la frontiera cu rutenii, în vreme ce noi nu aveam acolo decît puţine forţe şi pasajul din acel aide-mémoire pe care mi l-aţi trimis, pe 15 martie, prin Vörnle, în care se spunea că trupele dumneavoastră nu vor depăşi frontierele decît dacă vă vor fi lezate interesele.

[5] Dar aveaţi garanţia Poloniei că nu vă vom ataca. Dacă am fi avut intenţia s-o facem, am fi făcut-o. Cine ne-ar fi împiedicat?

[6] N-ar fi mers chiar aşa uşor, trupele noastre erau acolo!

les risques auraient été plutôt minimes pour nous, étant donné la supériorité de notre armée, la différence d'étendue et la population qu'il y a entre nos pays et enfin le fait que vous releviez vous-même tout à l'heure que vos détachements étaient en fort petit nombre au début!"[1] Am ţinut să observ că, dacă nu ni se aduc mulţumiri pentru bunăvoinţa de care am dat dovadă, o dată primejdia trecută, ar trebui cel puţin să nu fim provocaţi ca în discursul său.

După ce îmi citeşte nota ce pregătise*, îi arăt că ea nu ţine socoteală de interesele noastre în Rusia subcarpatică, după cum ne fusese făgăduit, şi nu cuprinde, pe de altă parte, declaraţia solemnă promisă cu privire la respectarea frontierelor. Reamintirea acordului de la Bled — chiar dacă ar fi fost semnat iar nu doar parafat — nu constituie decât confirmarea declaraţiei de neagresiune, iar nu declaraţia de respectare a frontierelor. Este o nuanţă, dar care nu poate fi trecută cu vederea. Nu vom putea proceda la desconcentrarea trupelor noastre decât după Ungaria. Csáky mă încredinţează că se va da chiar în acea zi ordinul de demobilizare a Corpului VI de Armată de la Debreţin. La rândul meu, îl asigur că, de îndată ce Comandamentul nostru militar se va fi convins că ordinul a fost tradus în fapt, se va lua la noi o măsură similară. Atunci interlocutorul meu, plin de surâsuri amabile, îmi spune că, după întoarcerea lui de la Roma şi Berlin, pe la începutul lui mai, va face la parlament un nou expozeu, de astă dată amical faţă de România; „vous en serez contents"[2].

---

[1] O, riscurile ar fi fost mai degrabă mici pentru noi avînd în vedere superioritatea armatei noastre, diferenţa de mărime şi de populaţie dintre ţările noastre, şi, în fine, faptul despre care vorbeaţi dumneavoastră înşivă adineauri, că detaşamentele dumneavoastră erau puţine la număr la început!

* Nota cuprindea următoarele puncte: 1. Guvernul ungar va respecta noua linie frontieră ungaro-română în acelaşi mod în care a respectat în trecut pe cea veche; 2. noua frontieră va fi aceea care despărţea pînă acum România de Cehoslovacia; 3. declaraţia de la Bled se referă şi la această frontieră; 4. 24 de ore după ce guvernul român va fi declarat că începe să revină asupra măsurilor militare ce a luat, guvernul ungar va proceda la retragerea măsurilor sale militare. 5. guvernul ungar este dispus să trateze pe cale diplomatică cu guvernul român chestiunile decurgînd din stabilirea noii frontiere.

[2] veţi fi mulţumiţi de el

*

Chemat la Budapesta de guvernul său, Bárdossy mă anunţa că voi fi primit a doua zi — 1 aprilie — de Csáky, care îmi va propune un schimb de note constatând punerea în vigoare prin „gentlemen's agreement" a acordului de la Bled. Îi spun că acuz pe Csáky pentru că, din motive de vanitate personală (Bárdossy surâde), sabotează destinderea la care lucrăm. Observ: „si vous aviez été nommé ministre des Affaires Étrangères à sa place cet automne, vous n'auriez sûrement pas prononcé un discours comme le sien!"[1] Iar surâde. Am impresia că nu'l prea face haz pe ministrul său!

Între timp, discursul prin care Neville Chamberlain anunţă garanţia franco-britanică dată Poloniei, pare să fi sucit capul ungurilor, după cum se vede şi dintr'un editorial al lui *Pester Lloyd*. Ei se aşteaptă acum la evenimente de mare amploare, în care s'ar putea să nu mai aibă acelaşi interes de a se afla în relaţii de destindere cu ţările vecine. *Pester Lloyd* scrie că noul climat creat de cuvântarea primului ministru britanic nu este prielnic politicii de apropiere între Ungaria şi vecinii ei. Cu alte cuvinte, ungurii se aşteaptă la izbucnirea unui război general din care ei ar ieşi învingători alături de Germania, şi sunt deci mai puţin dispuşi să negocieze cu vecinii. Aceasta este atmosfera în care decurge conversaţia mea cu Csáky. Cum intru la dânsul, mă întreabă dacă vin să'i aduc vestea îmbucurătoare că armata română se află din nou pe picior de pace normal, dat fiind că Ungaria a desconcentrat corpul de armată de la Debreţin şi a deplasat trupele de la frontiera româno-ruteană. Îi răspund că, după cum ştie prea bine, scopul vizitei mele este de a'l întreba ce răspuns are intenţia să dea propunerii noastre de a se semna acordul de la Bled — care a fost doar parafat — ceea ce ar înlesni tocmai şi ar grăbi desconcentrările în ambele ţări. Fără acest gest din partea Ungariei, a cărei armată se află pe picior de război, arăt că România nu

[1] dacă aţi fi fost numit ministru al afacerilor străine în această toamnă, nu aţi fi pronunţat, desigur, un discurs ca al său!

este în măsură să descongestioneze complet toate forţele sale, şi s'ar mărgini eventual la oarecari deplasări de trupe, cum s'a procedat în Ungaria.

Csáky îmi propune o declaraţie scrisă prin care ar confirma că acordul de neagresiune semnat la Bled a intrat în vigoare pe baza unui „gentlemen's agreement", sau, dacă preferăm, să semneze şi să dea publicităţii numai părţile din acord mai acceptabile pentru opinia publică maghiară în conjunctura actuală. Îi arăt că prima alternativă ne'ar putea conveni, dar că a doua mi se pare o stranie inovaţie în relaţiile diplomatice. A se alege dintr'un text parafat numai unele pasaje pentru a fi semnate şi publicate ar fi într'adevăr o procedare fără precedent! Csáky recunoaşte că ar însemna, de fapt, a se părăsi actul parafat spre a se negocia altul nou, dar că ar trebui aşteptată desconcentrarea trupelor noastre spre a nu se da impresia că guvernul ungar tratează „sub ameninţarea baionetelor româneşti". Îi răspund că declaraţia ce ne'a fost făgăduită şi asupra căreia stăruim ar înlesni efectuarea desconcentrărilor noastre reciproce, dar că interlocutorul meu socoteşte că o atmosferă prielnică tratativelor nu ar putea fi creată decât după desconcentrările din ambele ţări. Până la urmă Csáky admite ca desconcentrarea trupelor române să aibă loc după ce guvernul din Bucureşti se va fi convins că armata ungară a fost demobilizată.

Asupra schimbării de atitudine a guvernului din Budapesta în ceea ce priveşte acordul de la Bled, Csáky îmi dă următoarea explicaţie: „Evenimente mari sunt în curs pe marea scenă internaţională şi nu este surprinzător că poziţii luate într'o zi trebuiesc modificate a doua zi, din cauza împrejurărilor." Este un mod aproape direct de a declara că ungurii preferă să tergiverseze spre a nu lua nici un angajament cât timp situaţia generală nu este limpezită şi grupările de forţe în Europa nu sunt precis conturate, spre a lăsa poarta deschisă pentru speranţele sau iluziile lor.

* * *

Chemat telegrafic la Bucureşti, spre a referi asupra situaţiei, sosesc în ţară la 3 aprilie. Lungi întrevederi şi discuţii cu

Gafencu şi Armand Călinescu. Stabilim împreună să cer guvernului ungar fie o notă în sensul indicat mai sus, fie un schimb de scrisori — în sensul propunerii lui Csáky — atestând intrarea în vigoare a acordului de la Bled. Printre alte chestiuni examinate este şi o formulă anglo-franceză tinzând la garantarea independenţei şi integrităţii teritoriale a României, cu condiţia să lărgim *erga omnes* (adică şi faţă de o agresiune germană) angajamentul prevăzut în alianţa noastră cu Polonia (care prevede numai cazul unui atac rusesc). Sunt consultat şi eu. Creţianu mă ia la o parte ca să'mi recomande să'mi cântăresc bine răspunsul, deoarece părerea mea „a beaucoup de poids auprès de Gafencu"[1]. Arăt că nu putem refuza o garanţie de sprijin anglo-francez în caz de primejdie: „dacă cineva îmi declară pe stradă că, în eventualitatea că aş fi atacat, îmi va sări în ajutor, nu pot refuza." Totuşi trebuie păzite toate angajamentele şi toate formele spre a nu părea că vrem să provocăm Germania, cu care trebuie păstrate cele mai bune raporturi şi de care nimic nu ne desparte atâta timp cât nu are intenţia de a ne domina politic şi de a ne acapara economic. Pentru a contrabalansa gestul anglo-francez, guvernul german nu ar avea decât să ne garanteze, la rândul său, că ne'ar apăra în cazul unei agresiuni ruseşti. Gafencu emite altă formulă, anume ca Parisul şi Londra să accepte ca garanţia reciprocă româno-polonă să fie extinsă numai spre a acoperi agresiunile săvârşite de „vecini comuni" (rușii şi ungurii). În caz de refuz, el crede că este mai bine să renunţăm la garanţia anglo-franceză. Eu aş prefera ca polonii să nu se învoiască eventual cu formula lui Gafencu, decât să fim noi aceia care, faţă de Istorie, respingem mâna întinsă de tradiţionalele puteri prietene ale ţării noastre. Gafencu — susţinut de Creţianu — vrea să evite cu orice chip orice atitudine putând fi socotită la Berlin drept o provocare. Gafencu se plânge amarnic de ceea ce numeşte „bomba lui Tilea" care, prin declaraţia sa privitoare la „ultimatumul economic german", a provocat în mod inutil guvernul din Berlin. „Nous étions décidés de le rappeler" — îmi destăinuieşte el —

[1] are multă greutate pe lîngă Gafencu

„et vous avez failli aller à Londres. Tout était arrangé mais au dernier moment, le roi n'a pas voulu se débarrasser de Tilea, qui représente à ses yeux la jeunesse transylvaine."[1] Călinescu şi Gafencu mă copleşesc cu felicitări pentru activitatea mea la Budapesta. Le răspund că nu văd de ce, cum nu le pot aduce vreun rezultat bun. „Lasă, că te lupţi bine cu ungurii", îmi spune primul-ministru. Colegii care'mi citesc rapoartele şi telegramele îmi arată, de asemenea, prietenească preţuire. Meritate sau nu, aceste cuvinte de laudă mă îmbărbătează în misiunea ingrată ce'mi revine.

*

Întors la Budapesta la 6 aprilie, sunt rugat îndată de Csáky să trec să'l văd la minister. El îmi remite un text de notă diferit ca redactare de cel propus de mine. În loc de „guvernul ungar va respecta frontiera română", găsesc fraza: „guvernul ungar a dat ordin trupelor sale, încă de la începutul ocupării Rusiei subcarpatice, de a respecta, tot atât de scrupulos ca în trecut, toate frontierele României." Observ lui Csáky că una este pentru un guvern a declara că va respecta o frontieră — ceea ce implică un element juridic şi politic — şi alta este de a da armatei ordinul de a o respecta — ceea ce are un caracter mai mult tehnic militar. Se dă apoi impresia că este vorba de trecut: timpul ocupării unui ţinut. Csáky mă asigură însă că este vorba şi de viitor. Îi adaug că voi referi guvernului şi, dacă formula sa este acceptată, vom răspunde de primire şi se vor publica simultan notele. Vorbind despre tonul presei budapestane faţă de România, îl compar cu răbdarea şi demnitatea ziarelor noastre când amintesc de Ungaria. Interlocutorul meu recunoaşte că spiritele sunt aprinse în Ungaria, mai ales din cauza agitaţiilor venind din străinătate, fiecare grup de puteri căutând să câştige ţările mai mărunte spre blocurile lor. Îi observ că, în ceea ce priveşte România, ea nu are nevoie să adere la blocuri de state, nesimţindu-se ameninţată din nici o parte: cu

[1] Eram hotărîţi să-l chemăm înapoi şi era cît pe ce să plecaţi la Londra. Totul era aranjat dar, în ultima clipă, Regele n-a vrut să se debaraseze de Tilea care, în ochii lui, reprezintă tinereţea transilvană.

Germania avem raporturi foarte bune, consfinţite prin recenta convenţie economică, cu Polonia şi Iugoslavia suntem legaţi prin alianţă, cu Ungaria şi Bulgaria prin pacte de neagresiune. Nu avem deci de ce ne teme. Cât despre Ungaria — adaug eu — se ştie, la Londra ca şi la Paris, că ea este irevocabil legată de Axa Berlin-Roma şi, astfel fiind, nici Anglia nici Franţa nu caută s'o despartă de aliaţii ei. Csáky pare cam jenat dar nu contestă cele ce'i spun.

*

La 8 aprilie, ne întrunim, colegii din Înţelegerea Balcanică, la Pipinelis, spre a examina grava situaţie ce se desenează în părţile noastre ale Europei, în urma debarcării trupelor italiene în Albania şi a ocupării capitalei Tirana. Raşici ne spune că guvernul său a fost informat de italieni că sunt hotărâţi să izgonească pe Zog, până acum protejatul lor, spre a impune naţiunii albaneze un regim sub protectoratul Romei. Vitejii albanezi au luptat şi rezistat cât au putut. Suntem în faţa unei flagrante violări a *statu quo*-ului în Adriatica, consfinţit în acordul italo-iugoslav din martie 1937, ca şi în acordul italo-englez care prevede respectarea *statu quo*-ului în Mediterana orientală la est de meridianul 19 care trece prin Corfu. Pipinelis pare îngrijorat, căci Corfu i se pare direct ameninţat de Italia. După ultimele ştiri ce a primit, Zog şi'ar fi căutat adăpost în Grecia. Întrebăm pe Raşici ce atitudine se adoptă la Belgrad. Ne spune că Iugoslavia va rămâne neutră, deoarece Ciano ar fi dat „garanţiile cele mai categorice că toate interesele iugoslave vor fi respectate în Albania". Care interes, anume? Nici el, nici Andrici, noul ministru la Berlin (viitorul meu coleg în acel post), în trecere prin Budapesta, nu sunt în măsură să ne lămurească. Amândoi sunt de părere că Iugoslavia se află acum complet blocată de Germania şi Italia şi, ca atare, în imposibilitatea de a reacţiona chiar în cazul unui război general. Pipinelis este convins că, în orice eventualitate, Anglia va apăra Grecia. Spre a'şi afirma dependenţa de axa Berlin-Roma, Ungaria declară că se retrage din Societatea Naţiunilor.

Situaţia internaţională devine din ce în ce mai gravă. Colegul englez Knox îmi spune că este sigur de iminenţa unui

conflict mondial, în care trebuie, în interesul ei, ca România să fie alături de Anglia şi de Franţa. La Bucureşti se caută cu grijă să nu se provoace inutil pe Hitler. Agenţia Rador dezminte ştirea despre un ultimatum economic german, lansată de Tilea la Londra, şi Gafencu cere tuturor legaţiilor noastre să dea o cât mai largă publicitate acestei dezminţiri, adăugând că negociatorul german Wohlthat nu a depăşit niciodată cadrul unor tratative comerciale de la stat la stat. Pe de altă parte, Armand Călinescu şi Gafencu au trimis la Londra şi Paris pe Creţianu spre a se informa despre stadiul în care se află chestiunea garanţiilor ce ar fi vorba să ni se acorde. La întoarcerea sa spre ţară, unde va raporta primului ministru şi ministrului de externe rezultatul misiunii sale de informare, Creţianu se opreşte la Budapesta spre a mă pune şi pe mine la curent. Îmi spune că a fost primit, la Londra, de Halifax. Acesta a râs homeric când i s'a arătat textul notei ce mi'a adresat Csáky la 6 aprilie. „În loc de a vi se da o asigurare privind respectarea frontierelor", a spus el „vi se comunică doar un ordin «tehnic» dat trupelor." Halifax ar fi dorit să lărgim pactul nostru cu Polonia *erga omnes*, astfel ca să intre în vigoare şi faţă de Germania. Beck i'a arătat însă că aceasta este o chestiune pe care o va trata direct cu noi, dar că „nu a fost sesizat încă de guvernul din Bucureşti". Speranţa ministrului de afaceri străine al Poloniei ar fi ca România să deschidă chestiunea, astfel ca să nu apară că guvernul din Varşovia este acela care caută încercuirea Germaniei. Pe de altă parte, Halifax a promis o garanţie unilaterală a Angliei pentru România şi Grecia, care se va adăuga unei garanţii similare din partea Franţei. Din punctul de vedere practic, a observat el, ne îndeamnă să ajungem la o înţelegere cu polonezii, şi aceasta în propriul nostru interes, căci, dacă vom fi atacaţi de Hitler, numai Polonia şi Rusia ne'ar putea veni efectiv în ajutor, pe când flota britanică nu ar putea decât sări în ajutorul Greciei. Ce naiv pare acest raţionament în lumina celor ce aveau să se întâmple. Polonezii nu au putut rezista decât câteva zile germanilor şi şi'au căutat adăpost în România, iar Rusia plănuia de pe atunci ulterioara cotropire a ţării noastre!

La Paris, directorul nostru politic a fost primit la Daladier. Acesta ar fi vrut să încheiem un pact în patru, Franţa, Anglia, România şi Polonia, dar s'a arătat dispus să accepte şi ideea unei garanţii unilaterale. Admite că, în septembrie, în atitudinea lor faţă de nenorocita Cehoslovacia, „les Polonais ont été ignobles!"[1] (sic). Nu are nici o încredere în Iugoslavia şi acuză vehement pe Stoiadinovici. La Quai d'Orsay, secretarul general, Léger, a spus lui Creţianu că germanii n'ar putea duce războiul mai mult de trei luni fără petrolul nostru.

În concluzie, Creţianu a câştigat impresia că atitudinea agresivă germano-italiană ar fi un bluff! Atât germanii ca şi italienii şi'ar da seama că pentru fiecare milion pe care'l cheltuiesc în înarmări, îi corespund alocaţii anglo-franceze de zece sau o sută de milioane. De aceea ar fi resemnaţi la gândul unei conferinţe internaţionale care să statornicească *statu quo* şi să limiteze armamentele. În vederea acelui angajament internaţional, germanii şi italienii se grăbesc să ocupe poziţiile relativ lesne de luat, cum sunt: Boemia, Memel sau Albania. Ce naivitate şi ce orbire, de care mai era să dea dovadă bietul Neville Chamberlain când, în ajunul ocupării Norvegiei de către armatele lui Hitler, exclama: „The Germans have missed the bus!"[2] La Paris, ca şi la Londra, se păstrează, aşadar, speranţe de pace, mai ales în urma apelului adresat de Mussolini lui Chamberlain. Dar dacă este să fie război, persistă în ambele capitale credinţa nezdruncinată că victoria finală va fi de partea aliaţilor occidentali.

În aceeaşi ordine de idei, Pipinelis îmi destăinuieşte că ar regreta o garanţie oficială engleză dată Greciei, căci ea i-ar compromite ţara faţă de Berlin şi Roma. Cu atât mai mult cu cât, şi fără garanţie, Anglia va apăra, în orice împrejurare, Grecia. Halifax a declarat la Roma că integritatea teritorială a Greciei este un interes primordial al Angliei şi că ea ar intra în război dacă italienii ar ocupa Corfu. Ministrul din Anglia în Sofia a încunoştiinţat despre aceasta guvernul bulgar.

---

[1] polonezii au fost ignobili

[2] Germanii au pierdut trenul!

*

La 13 aprilie, Chamberlain anunţă la Camera Comunelor că, în eventualitatea în care România şi Grecia ar socoti vital să intre în luptă cu toate forţele naţionale pentru apărarea independenţei lor, Anglia şi Franţa le'ar veni în ajutor. Daladier face la Paris o declaraţie identică în faţa parlamentului. În aceeaşi zi — şi, probabil din acel motiv — Csáky pronunţă un discurs conciliant faţă de România, dar anunţă ieşirea Ungariei din Societatea Naţiunilor. Două zile după aceea, la 15 aprilie, Roosevelt adresează un mesaj lui Hitler şi Mussolini, propunându-le un armistiţiu pe zece ani, o conferinţă de dezarmare şi una economică. Altă iluzie anglo-saxonă!

Colegul meu englez, Knox, vine să'şi ia rămas bun de la mine, fiind rechemat la Foreign Office. Este convins că războiul mondial bate la uşă: cel mai târziu la toamnă. Regretă slăbiciunea lui Chamberlain care ar fi trebuit să ordone bombardarea flotei italiene în drum spre Albania. Mussolini s'ar fi retras ruşinat, şi poate ar fi fost spânzurat de ai săi, „which would not have been a great loss to anybody"[1]. Hitler, crede Knox, nu s'ar fi urnit din loc, iar dacă s'ar fi mişcat, războiul s'ar fi desfăşurat în conjunctura cea mai favorabilă, lumea întreagă fiind indignată contra dictaturilor.

La un dejun dat de Orlowski în onoarea lui Knox, soţia lui Nelky (cumnat cu Imrédy), iugoslavă de naştere, îmi destăinuieşte că la Belgrad opinia publică este în unanimitate contra axei Berlin-Roma, cu singura excepţie a Principelui Regent, Paul, care „plus rusé qu'intelligent, essaie de louvoyer"[2]. Colegul iugoslav îmi anunţă apropiata sosire la Veneţia a şefului său, Cinčar-Markovič, cu scopul de a discuta, împreună cu Ciano, posibilitatea unei apropieri de Ungaria, ţelul urmărit la Roma — dar nicidecum la Berlin — fiind formarea unui bloc satelit Budapesta-Belgrad-Sofia. Pipinelis îmi relatează o convorbire a sa cu Remeny-Schneller, ministrul finanţelor, care l-a asigurat că guvernul ungar îşi va da toate silinţele

[1] ceea ce n-ar fi fost o prea mare pierdere pentru nimeni

[2] mai degrabă viclean decît inteligent, încearcă s-o scalde

pentru a rămâne neutru în caz de conflict, căci dacă ar fi silit să se declare, ar interveni de partea axei Berlin-Roma, sortită înfrângerii, şi s'ar repeta astfel greşeala din 1914.

La o masă la consilierul englez Gascoigne (viitor ambasador la Moscova), Daisy Károlyi (născută Wenkheim) este indignată de lipsa de omenie a italienilor, care au detronat pe Zog a doua zi după ce Regina Geraldine născuse un băiat. Geraldine (născută Apponyi) a fost foarte demnă şi a refuzat adăpostul ce i se oferea la Legaţia Italiei. Knox, şi el de faţă, ne spune că Principele Paul a încredinţat pe Campbell, ministrul Angliei la Belgrad, că Iugoslavia nu va participa în nici un caz activ la război de partea adversarilor Angliei. Adică, explică Knox, o alianţă cu „cei doi caporali, vulgari şi ridicoli" nu prea atrage pe aproape nimeni.

*

Dejun plăcut — deşi puţin anacronic — la Arhiducele Iosif şi Arhiducesa Augusta. Stau la masă alături de fiica lor, Arhiducesa Magdalena. Foarte simpatică, cu înclinări artistice — pictează şi sculptează — dar cam „unterdruckt"[1] de „Frau mama"[2]. Ar fi vrut să trăiască în secolul al XV-lea, sau pe vremea lui Carol Quintul şi François I, amândoi strămoşii ei. Îi atrag atenţia că n'ar fi avut odaie de baie. Râde şi renunţă atunci la epoca aceea, dar se plânge de cea actuală. Arhiducele Iosif îmi arată un tablou al unui fost castel al său din Slovacia: „J'espère qu'il me reviendra prochainement"[3]. Adaugă însă că, deşi feldmareşal care a comandat armate în timpul războiului, este cu totul opus unui nou conflict armat şi doreşte din tot sufletul ca Ungaria să poată rămâne neutră. Lui Knox îi spune că, în împrejurările de faţă, o acţiune revizionistă ungară contra României ar fi o nebunie. Arhiducesa Augusta este revoltată la gândul că Zog, fost căprar în armata austro-ungară, a putut urca treptele unui tron. Îi răspund că

[1] dominată

[2] doamna mamă

[3] sper că-mi va reveni în curând.

şi şahul Persiei — Reza Pahlavi — este un fost căprar, şi că, de altfel, trăim în era căprarilor: Hitler, Mussolini.

*

Knox era detestat de unguri şi, la plecarea sa (25 aprilie), contrar protocolului, n'a fost nimeni de la Ministerul de Externe să'l salute la gară. Numai noi, miniştri aliaţi, eram de faţă. O manifestaţie ungară — îmi spune un coleg — contra omului care i-a cunoscut prea bine şi i-a descris la Londra aşa cum sunt. Raşici, aflat printre cei prezenţi, îmi spune că Csáky a recunoscut faţă de dânsul că la Roma, unde a fost, ca şi la Veneţia (vizita lui Cinčar-Markovič) s'a evidenţiat imposibilitatea pentru Iugoslavia, aliată a României, de a semna singură un pact cu Ungaria. Ar fi exprimat lui Mussolini dorinţa Ungariei de a vedea Iugoslavia, puternică înăuntru şi în afară, asigurând că va împiedica, pe cât îi va sta în putinţă, destrămarea sau slăbirea unităţii ei! „Vorbea ca un cocoşel mic şi îngâmfat", încheie Raşici râzând, „tonul său ridicol nepotrivindu-se cu slaba lui însemnătate pe eşicherul european. Voia să apară ca protectorul ţării mele! Un altul l-ar fi repezit, eu însă l-am lăsat să se răţoiască ca să aflu ce gândeşte."

La 28 aprilie, discursul lui Hitler, prin care refuză propunerea de conferinţă a lui Roosevelt, denunţă acordul naval anglo-german şi pactul de neagresiune germano-polon şi indică drept singură piedică pentru realizarea frontierei comune polono-maghiare pe „cea mai de seamă personalitate românească. (Carol)".

*

La 28 aprilie, înaintam Ministerului nostru al Afacerilor Străine următorul raport, privitor la obiectivele urmărite de Guvernul ungar în legătură cu Mica Înţelegere:

„Din ceasul în care Italia, având nevoie de un punct de plecare pentru politica ei central-europeană, a întins o mână prietenească Ungariei «mutilate» guvernul din Budapesta a căutat, cu ajutorul celui din Roma, să zdrobească unitatea Micii Înţelegeri, spre a se putea folosi de împrejurări pentru realizarea treptată a năzuinţelor sale revizioniste.

Întrucât presiunea germană indica putinţa unui succes revizionist în direcţia Cehoslovaciei, guvernul din Praga a fost pecetluit ca «duşman nr. 1» al Ungariei, încercându-se ruperea blocului Micii Înţelegeri în detrimentul lui. Am asistat astfel la nenumăratele «avansuri» făcute României şi Iugoslaviei pentru a le desolidariza de aliata lor. «Cu România şi cu Iugoslavia aş semna oricând orice pact», spunea Kánya vara trecută, «cu condiţia să nu fiu silit a mă lega şi de Cehoslovacia». Astfel s'a putut ajunge la încheierea acordului de la Bled, în speranţa că guvernele din Bucureşti şi Belgrad ar putea fi îndemnate să părăsească Praga în voia soartei.

Desfăşurarea evenimentelor a îngăduit Budapestei să'şi îndeplinească aspiraţiile teritoriale la nord fără ca Cehoslovacia să fie atacată milităreşte şi fără ca pactul Micii Înţelegeri să aibă prilejul de a fi pus în aplicare. Din acel moment, «duşmanul nr. 1» urma să fie România şi, deodată, s'a constatat reaua voinţă a Budapestei pentru punerea în vigoare a acordului de la Bled. Adversitatea s'a dovedit apoi prin campania violentă a presei, precum şi prin mobilizarea trupelor maghiare la frontiera noastră, datorită unei greşite interpretări a relaţiilor româno-germane.

...Când semnarea convenţiei comerciale cu Germania a dovedit în mod concret reala situaţie a legăturilor noastre cu Reichul, tonul Budapestei s'a mai domolit. Acţiunea a trecut de pe planul «sonor» al discursurilor, articolelor de ziar şi al măsurilor militare zgomotoase, pe acela, mai tăcut, al intrigilor politice. Metoda întrebuinţată pentru izolarea Cehoslovaciei era acum folosită în vederea încercuirii României.

Deoarece Ungaria nu poate arunca priviri spre Moscova, mai ales după ruperea relaţiilor diplomatice, din cauza alipirii de axa Berlin-Roma, ...toate resursele diplomatice ale guvernului din Budapesta au drept scop despărţirea Belgradului de Bucureşti. Pentru aceasta se pune în mişcare întregul arsenal de ispite al «Axei» mai ales acel al Italiei. Se nădăjduieşte că, în măsura în care Iugoslavia se va lăsa mai prinsă de mrejile prietenilor adriatici, se va lăsa mai repede atrasă şi spre amiciţia maghiară, căreia să-i sacrifice şi vechea şi încercata alianţă românească.

Socoteala pare însă să fi fost greşită şi manevra încurcată nu a izbutit. Atât cu prilejul întrevederilor dintre Mussolini, Teleki şi Csáky, cât şi în timpul conversaţiilor Cinčar-Markovič-Ciano de la Veneţia, s'a luat act de voinţa neşovăită a guvernanţilor iugoslavi de a nu nesocoti litera acordurilor ce'i leagă de România. După cum rezuma situaţia ministrul afacerilor străine ungar unor colegi ai mei: «Ungaria este gata să semneze oricât de curând orice pact cu Iugoslavia, renunţând la toate condiţiile ce pusese la început, Italia este adânc doritoare de a vedea încheiat un pact Belgrad-Budapesta, dar Iugoslavia refuză să semneze orice instrument separat din cauza alianţei ei cu România.»

Nădejdilor trezite în opinia publică maghiară de întâlnirea din Veneţia, căreia i se atribuia o semnificaţie deosebită după vizita ungară la Roma, primul ministru Teleki le-a pus capăt într'o cuvântare în care a spus: «cu toţii avem aceleaşi visuri, din nenorocire însă nu putem trăi în vis, ci în realitate». Iar Csáky a scris personal un comentariu al comunicatului oficial privitor la întrevederea din Veneţia pe care l-a publicat în prima coloană a ediţiei de seară a ziarului *Pester Lloyd* din 24 aprilie, şi din care extrag paragraful esenţial: «Punctul de vedere al Ungariei faţă de comunicatul din Veneţia este următorul: Ungaria, plină de cea mai mare răbdare şi ţinând seama pe de o parte de conjunctura actuală favorabilă, din toate punctele de vedere, dezvoltării perfectei încrederi cu Iugoslavia, precum şi pe de altă parte de progresiva întărire a factorilor ce leagă cele două ţări, va folosi şi ea toate posibilităţile întredeschise de desfăşurarea atât de fericită a legăturilor dintre Belgrad, Berlin şi Roma. Se pare că poporul Iugoslaviei înţelege tot mai bine dorinţa Ungariei de a vedea statul iugoslav întărit înăuntru cât şi în afară, în cadrul raporturilor sale diplomatice actuale. În timpul acestui proces de consolidare suntem dispuşi a da dovadă, faţă de personalităţile de frunte ale Iugoslaviei, de tactul necesar, pe care poziţia noastră actuală ni'l îngăduie. Astfel vom da putinţa Iugoslaviei de a ajunge ca noi, după apropierea spirituală în toate domeniile, la o înţelegere sinceră între cele două state.»

Cuvântul de ordine pare deci a fi următorul: dat fiind alianţa româno-iugoslavă, guvernul din Budapesta va avea tactul necesar faţă de obligaţiile personale ale şefului de stat iugoslav spre a nu stărui asupra semnării unui pact maghiaro-iugoslav mulţumindu-se deocamdată cu adâncirea de fapt a legăturilor dintre cele două ţări."

*

La întoarcerea sa din Berlin (de unde — după câte îmi spune Argetoianu — a plecat cu impresii optimiste în ceea ce priveşte intenţiile lui Hitler faţă de România), Gafencu s'a oprit la Paris. De acolo îmi telegrafiază să vin să'l întâlnesc la Veneţia spre a mă pune la curent cu rezultatele călătoriei sale şi a afla de la mine adevărata poziţie a guvernului din Budapesta. Sosesc aşadar în Veneţia la 3 mai şi trag, ca de obicei, la „Daniele". Până la sosirea ministrului de externe, rătăcesc prin uliţele vechi şi visătoare, atât de scumpe mie. Am şi prilejul de a vizita la Ca' d'Oro splendida expoziţie Veronese. A doua zi, coboară din tren Gafencu. Îmi spune impresiile pe care mi le-a cules în timpul călătoriei sale, în cursul plimbării noastre la Lido şi a unei mese la restaurantul „La Fenice". Pe seară, mă întorc cu dânsul în „Simplon" şi pornim spre Iugoslavia. Conversaţia continuă în vagon. Îmi dă de citit rezumatul convorbirii pe care a avut-o cu Hitler. Acesta i-a declarat că tot ceea ce cere României este respectarea convenţiei comerciale încheiate, să ne abţinem a transforma angajamentul unilateral de garanţie ce l-au luat faţă de noi Anglia şi Franţa în angajament bilateral, şi să nu ne legăm de Uniunea Sovietică. Despre unguri, Hitler afirmă că nu le-a promis nimic şi că, chiar aşa, li s'a acordat prea mult. „Am spus lui Horthy şi lui Teleki, şi acum în urmă lui Csáky, care au stat cu toţii pe fotoliul în care şezi dta acum", a adăugat Führerul, „că nici populaţia germană din România, nici aceea din Iugoslavia, nu vor să se întoarcă sub stăpânirea maghiară şi că eu, în Europa centrală, fac politica germanilor mei!" Hitler s'a întreţinut cu Gafencu în mod curtenitor, foarte direct, şi cu

oarecare aparenţă de sinceritate. L'a lăsat pe Gafencu să expună timp de un sfert de ceas politica României, apoi a perorat o oră întreagă. Ribbentrop i-a vorbit în acelaşi sens, bineînţeles, dar mai pe larg. Göring, în schimb, a fost destul de neplăcut. A avut aerul să dea României avertismentul de a nu adera la politica de încercuire a Germaniei, de unde nu...! La urmă, a părut că se îmblânzeşte. În *Essener Nationalzeitung*, căruia i'a acordat un interviu, i s'a atribuit declaraţia că în nici o împrejurare România nu ar intra într'o coaliţie îndreptată împotriva Germaniei. Gafencu a autorizat pe Tilea să dezmintă această pretinsă declaraţie, care ar fi putut dăuna atmosferei favorabile de care ne bucuram la Londra. „Tilea a procedat însă «à la Sibiu»", îmi spune Gafencu, „şi a dezminţit întregul interviu, de unde un articol al aceluiaşi ziar, intitulat «Herr Tilea lügt schon wieder!»[1]"

La Bruxelles a găsit pe Leopold al III-lea domic de a convoca o conferinţă a puterilor mijlocii şi mici. Gafencu mi l'a descris pe acest tânăr suveran ca pe „un om serios şi un cap politic", o judecată dezminţită însă de istorie! Gafencu a părut deosebit de satisfăcut de şederea sa la Londra, unde îmi arată că a fost călduros primit de toţi. „Cu Halifax, pot spune că m'am şi împrietenit", adăugă Gafencu, încântat! Personalităţile cu care s'a întreţinut au părut că înţeleg dificultatea poziţiei guvernului din Bucureşti pe planul politicii externe. Ca în trecut, englezii au stăruit din nou ca să extindem prevederile pactului nostru cu Polonia — care nu se referă decât la primejdia rusă — *erga omnes* (adică „erga germaniam")[2]. Gafencu a argumentat că, în realitate, pactul este un *erga omnes*, dar că „aranjamentul tehnic nu prevede decât ipoteza rusă". Nimic nu exclude însă ca, la un moment prielnic, să se poată prevedea şi alte „ipoteze". Nu ar fi însă politic de a se provoca în mod inutil Germania, în conjunctura actuală, punct de vedere înţeles de Halifax. Gafencu pare convins că Londra se pregăteşte să încheie pacte cu Ankara şi Moscova.

---

[1] Domnul Tilea a minţit din nou!

[2] faţă de germani

La Paris, ca şi la Roma, conversaţiile au decurs în mod extrem de armonios, îmi spune Gafencu. Mussolini i-a declarat categoric: „Transilvania este românească şi nu este admisibilă o revizuire teritorială. Există doar o problemă minoritară pe care încercaţi s'o aplanaţi." Desfăşurările ulterioare erau să arate cât de puţin s'a ţinut „Ducele" de această declaraţie a sa! Gafencu a răspuns că ne străduim să rezolvăm cât mai bine problema minoritară, dar din interior, căci nu putem recunoaşte „un droit de regard"[1] guvernului din Budapesta, atât de iremediabil vrăjmaş nouă. Mussolini regretă că ne-am învoit cu o garanţie unilaterală a Angliei şi a Franţei „care miroase a protectorat".

Ajunşi în gara Ljubliana, ne despărţim, Gafencu pentru a se duce la Belgrad, iar eu pentru a mă întoarce la post.

*

Am prilejul să'l revăd pe Gafencu în mai, la Bucureşti, unde am stat două săptămâni pentru a asista la ultimele momente ale tatălui meu, încetat din viaţă la 15 mai. Ministrul nostru de externe îmi destăinuieşte că din vizita sa la Belgrad s'a întors cu impresia că guvernul iugoslav ar dori să se retragă din Înţelegerea balcanică, invocând pretextul încheierii acordului anglo-turc, care ar contraveni principiului esenţial al Înţelegerii, acesta excluzând aderarea la blocurile Marilor Puteri. Gafencu speră că a izbutit să'l convingă pe Cinčar-Markovič că acordul anglo-turc nu priveşte decât politica mediteraneană a Turciei, iar nu ipostaza ei de putere balcanică. Tot grija Belgradului de a se pune bine cu axa Berlin-Roma!

Întors la Budapesta (22 mai), găsesc la Raşici aceleaşi îngrijorări cu privire la pactul anglo-turc, îngrijorări pe care le crede împărtăşite şi la Athena. Pipinelis nu ştie însă nimic despre aceste pretinse „îngrijorări" ale guvernului său. Îmi arată că Athena este legată de Ankara nu numai pentru cele „balcanice" ci şi pentru cele „mediterane".

*

[1] dreptul de a supraveghea

Propaganda revizionistă ungară continuă, deşi Csáky susţine că se ocupă numai de ameliorarea situaţiei minorităţii maghiare din Ardeal. Într'un discurs la Cameră, Gafencu declară că „nici o mare putere nu încurajează revizionismul unguresc", şi că „nu luăm angajamente noi externe în chestiunea minoritară". Prietenul meu Christian de Charmasse, însărcinatul cu afaceri al Franţei, îmi spune că, bazându-se pe propunerea lui Halifax de a se căuta dezlegarea problemelor actuale prin negocieri, Barcza, ministrul Ungariei la Londra, a expus ministrului de externe britanic revendicările ungare asupra Transilvaniei, rugându-l să înlesnească măcar soluţionarea chestiunii minoritare. De la Foreign Office s'a răspuns în scris lui Barcza că pentru guvernul britanic nu există problemă teritorială a Transilvaniei, iar că pentru a se examina temeinicia plângerilor privitoare la minoritari ar fi necesare unele precizări.

*

La sfârşitul vacanţei de vară, trec la Bucureşti la minister. Directorul politic Creţianu, plin de laude pentru activitatea mea, îmi spune că mă aşteaptă curând „les plus hautes fonctions"[1]: o ambasadă sau una din legaţiile mari încă înainte de sfârşitul anului. Apoi îmi spune că primul ministru Armand Călinescu mă roagă să asist la o conferinţă a şefilor de post din capitalele importante la care va lua parte împreună cu Gafencu. Conferinţa are loc la 25 iulie. Sunt de faţă, în afară de mine, Radu Creţescu (Berlin) şi Filotti (Sofia) iar din administraţia centrală George Grigorcea, Creţianu şi Davidescu. Călinescu ne cere la toţi să'i referim asupra situaţiei din sectorul nostru. Cruţescu spune că nu crede în izbucnirea războiului deoarece sunt 9 şanse din 10 ca germanii să fie bătuţi şi astfel fiind, Hitler, care şi-ar da seama de situaţie, nu are interes să declanşeze catastrofa. Ce este drept, adaugă el, nici Hitler nici Ribbentrop nu sunt destul la curent cu realităţile, pe diplomaţii străini nu'i văd niciodată, iar informaţiile din presa străină le sunt tendenţios rezumate de Dietrich. De ruşi par să

[1] cele mai înalte funcţii

nu se teamă deloc. Pe tot întinsul Germaniei au loc necontenit mari mişcări de trupe, ceea ce pare să infirme aserţiunea lui Cruţescu că Hitler nu se gândeşte la război. El, Cruţescu, nu poate vedea niciodată pe Ribbentrop şi nu este primit decât de Weizsäcker. Nu a putut întâlni nici pe Göring, cu toate că i-a solicitat o audienţă în patru rânduri. Pe de altă parte, nici ambasadorul Angliei, Neville Chamberlain, nu'i acordă prilejul unor întrevederi lui Cruţescu şi acesta nu poate avea contact decât cu consilierul ambasadei. Cruţescu regretă garanţia franco-engleză ce ni s'a dat — şi care ne compromite la Berlin — ca şi tonul presei noastre, atât de ostil faţă de Germania. Părerea lui este că ar trebui să ne închidem în casă „ca melcul", spre a nu provoca Reichul, căci în caz de conflagraţie n'avem decât de pierdut.

Venind rândul meu să vorbesc, arăt că ungurii sunt legaţi cu totul de axa Berlin-Roma. Dacă germanii nu ne atacă, vor rămâne şi ungurii neutri. Dar dacă germanii caută să ajungă la petrolul nostru cu forţa, ungurii se vor oferi să constituie avangarda lor de atac în Transilvania. Ataşatul militar german de la Budapesta se duce zilnic la statul major ungar care a devenit o anexă a aceluia din Berlin. Pe planul diplomatic, Csáky cochetează cu Londra pentru eventualitatea unei conferinţe internaţionale, sau drept contra asigurare în cazul unei înfrângeri a Axei. Campania de presă ungară contra Romăniei are de scop să pună în evidenţă chestiunea Transilvaniei în faţa opiniei publice engleze.

Bietul Filotti este foarte impresionat de purtarea bulgarilor, care nici nu-i mai întind mâna şi cântă „imnul dobrogean" cum îl văd. Oricâte concesii s'ar face Bulgariei, ea nu va intra în Înţelegerea balcanică. Este inutil deci să se discute cu ei. Nu este însă exclus să rămână neutri în caz de război general. Vor fi influenţaţi, în bună parte, şi de atitudinea Iugoslaviei.

Gafencu afirmă că, în ciuda aparenţelor, Iugoslavia nu se leagă de Axă. I-a declarat-o categoric Principele-Regent Paul. Acesta detesta deopotrivă pe italieni şi pe bulgari. De Regele Boris, i-a spus: „C'est le digne fils de son père, le plus grand

menteur qui soit sur un trône."[1] Armata iugoslavă este francofilă şi ostilă germanilor şi italienilor. Bulgarii s'au pus rău cu toţi vecinii. Ministrul Bulgariei la Ankara i-a spus lui Gafencu că de li s'ar da chiar Tracia orientală, Macedonia iugoslavă şi Cadrilaterul, ei n'ar coopera milităreşte cu Înţelegerea balcanică; cel mult ar rămâne neutri! Se confirmă astfel cele ce'mi spunea Vinci, la Budapesta. În privinţa raporturilor cu Germania, Gafencu se teme — după propria lui expresie — de două „hopuri" esenţiale: încheierea, pe de o parte, a pactelor anglo-turc şi franco-turc, pe de altă parte, a pactelor anglo-sovietic şi franco-sovietic, care ar prevedea probabil şi asistenţă pentru noi.

Călinescu este foarte îngrijorat. Ca noi toţi, cu singura excepţie a lui Cruţescu, el crede în izbucnirea apropiată a marelui conflict. Se vede şi un semn premergător prin atitudinea din ce în ce mai îndrăzneaţă a minorităţii germane care a proclamat pe Fabritius „Landesführer". Ne roagă să'i dăm — când vom putea — răspunsul la întrebările ce şi le pune relativ la război: 1. unde va izbucni? 2. când va izbucni? Atmosfera la Bucureşti îmi apare foarte încărcată.

*

Întors la post, am o lungă întrevedere cu Csáky, căreia el s'a străduit să'i imprime un caracter cât mai cordial şi conciliant. Îmi spune că regretă actuala polemică de presă şi de radio, care s'ar desfăşura în contra voinţei lui. A dat acum indicaţii ziarelor de a'i pune capăt. Pe un ton însufleţit, mă încredinţează că ar vrea să aibă cu noi aceleaşi raporturi bune ca Iugoslavia, dar că noi ne închipuim că Ungaria are intenţii ascunse contra României, ceea ce ar împiedica stabilirea unei atmosfere de încredere!! Mi-am arătat satisfacţia pentru declaraţiile sale, pe care pentru prima oară le aud din gura unui ministru de externe ungar şi l-am asigurat de dorinţa noastră de destindere. I-am atras atenţia însă că sunt unele indicii care par să contrazică aceste bune dispoziţii. Astfel: continuarea violen-

[1] Este fiul demn al tatălui său, cel mai mare mincinos care stă pe un tron.

telor campanii de presă antiromâneşti, tactica periodică pentru ridicarea chestiunii raporturilor româno-ungare în faţa opiniei publice internaţionale; închiderea tuturor şcolilor româneşti din Rusia subcarpatică, interzicerea tipăririi oricărui manual şcolar în limba română, izgonirea din slujbe a învăţătorilor români, neratificarea convenţiilor privitoare la Fundaţia Gojdu şi la restituirea arhivelor transilvănene etc. Csáky a luat notă de cele ce i-am spus, promiţând că va cerceta şi va lua măsuri pentru redresarea greşelilor ce ar fi fost comise. Evident că unul din scopurile acestei atitudini — poate excesiv de amabile — a lui Csáky este dorinţa obţinerii din partea României a unei convenţii de navigaţie pe Tisa, favorabilă intereselor ungureşti. Mai poate intra în joc şi alt element: o relativă destindere cu România ar da mai mare libertate de mişcări lui Csáky în cursul conversaţiilor pe care le va avea cu Ribbentrop şi Ciano.

*

Ziua de 22 august aduce vestea neaşteptată şi senzaţională a sosirii lui Ribbentrop la Moscova pentru încheierea pactului de neagresiune germano-rus. Şi aceasta pe când aveau loc negocieri franco-anglo-ruse! Bomba trezeşte fireşte aprinse comentarii. Pactul anti-Komintern se transformă astfel în pact filo-Komintern. Printre colegii aliaţi, mare indignare faţă de întoarcerea la faţă a lui Hitler, capabil de orice târguieli ruşinoase pentru a'şi atinge obiectivele, ca şi faţă de nemaiauzita trădare comisă de Stalin. Colegul francez Guerlet observă: „On n'en est pas, à Moscou, à une trahison près."[1] Echilibrul forţelor este răsturnat acum în favoarea Axei. Colegul italian, Vinci, îmi spune că, dacă Germania cere Ungariei s'o lase să'şi treacă trupele prin teritoriul maghiar spre a ataca Polonia, guvernul din Budapesta nu va ezita un minut să se supună injoncţiunii fiind legat, de mâini şi de picioare de Berlin (iar nu de Roma!)

Se află tocmai în Budapesta deputatul laburist, Arthur Henderson, în drum spre România, şi el vine să dejuneze la mine. Se aşteaptă şi el la izbucnirea iminentă a ostilităţilor. Ungurii

[1] La Moscova, că e trădare sau nu, nu are prea mare importanţă.

pe care i-a întâlnit s'au plâns de aşa-zisul tratament discriminatoriu rezervat minorităţii maghiare din Ardeal — după vechiul calapod! Henderson le-a spus că, dat fiind că în nici o împrejurare şi oricare ar fi rezultatul unui eventual război, ei nu vor mai putea obţine Transilvania, cel mai bun lucru de făcut ar fi, prin urmare, să se înţeleagă cu românii, ceea ce s'ar răsfrânge şi asupra traiului minoritarilor lor.

*

24 august. S'a semnat la Moscova de către Ribbentrop şi Molotov, fiind de faţă Stalin, pactul de neagresiune germano-sovietic. Întrucât pactul interzice Rusiei participarea, chiar indirectă, la un grup de puteri ostil Germaniei, ar trebui, pe bună dreptate, ca nici Reichul să nu mai poată rămâne părtaş al pactului anti-Komintern! Ascult la radio discursurile lui Neville Chamberlain şi Halifax, care declară că Anglia rămâne solidară cu Polonia. Războiul se apropie şi domneşte o atmosferă de panică. Legaţiile Franţei şi Angliei au început evacuarea colonilor lor din Budapesta. Noul ministru al Slovaciei, Spisiak, care'mi vorbeşte cu nostalgie de vechea Cehoslovacie (de care slovacii s'au rupt numai spre a nu fi predaţi Ungariei), îmi destăinuieşte că germanii masează trupe în Slovacia şi Prusia orientală.

Pe seară, Henderson vine la mine să'mi spună că, din cauza situaţiei încordate şi în urma sfatului Legaţiei Angliei, renunţă la călătoria sa în România spre a se întoarce la Londra. Tilea, în trecere prin Budapesta spre a se întoarce la post, îmi arată că, la Bucureşti, nimeni nu se mai îndoieşte de iminenţa războiului.

Înainte de plecare, Henderson mă roagă să transmit un mesaj din partea sa guvernului român: Teleki a comunicat lui Eckhardt că, solicitat chiar azi de Erdmannsdorf de a se alia oficial cu Germania şi de a coopera activ cu ea a refuzat, declarând că Ungaria vrea să rămână neutră. Astfel, îmi adaugă Henderson „Csáky had his knuckles rapped"[1], căci prea se angajase mult la Salzburg, în speranţa de a ajunge succesorul

[1] Csáky a fost pedepsit

lui Teleki la preşedinţia Consiliului ca „om de încredere al lui Hitler". Teleki s'ar fi arătat, în conversaţia sa cu Henderson, dornic de conversaţii neoficiale între Bucureşti şi Budapesta şi Regentul Horthy i'ar fi declarat că s'ar opune trecerii de trupe germane spre a ataca România.

Stau până noaptea târziu la cancelarie, cu colaboratorii mei, în contact telefonic permanent cu Gafencu şi direcţia cifrului de Externe.

*

25 august. Atmosfera de panică sporeşte. Cristea, sosit aici cu o delegaţie economică, pentru a trata chestiuni vamale, ar vrea să întrerupă negocierile şi să se întoarcă îndată la Bucureşti. Îl opresc însă, ca să nu dăm impresia că nu suntem stăpâni pe nervii noştri sau că prevedem o încordare serioasă a relaţiilor noastre cu Ungaria.

Reprezentantul agenţiei Havas vine să mă întrebe dacă sunt şanse să se ajungă la un pact de neagresiune între România, Iugoslavia şi Ungaria — un fel de reînviere a acordului de la Bled. La Ministerul de Externe ungar, unde a căutat de asemenea să se informeze, nu i s'a spus „ni oui, ni non"[1]. Răspund: „pour une fois je suis d'accord avec lui et vous réponds de la même manière."[2]

Trec la Orlowski, care se aşteaptă la atacul german dintr'un moment într'altul. Îl întreb dacă sunt masate la frontieră forţe polone masive. Îmi răspunde că nu crede, deoarece „ce sera une guerre de mouvement et l'armée polonaise sera à Berlin en trois semaines"[3]. Bietul Orlowski. Peste trei săptămâni, comandanţii polonezi nu erau la Berlin, ci la Cernăuţi.

*

26 august. Rüstü Aras, în trecere prin Budapesta, a asigurat pe Pipinelis că, bazându-se pe o clauză secretă a pactului militar italo-german care prevede că cele două părţi contrac-

[1] nici da, nici nu

[2] sînt şi eu o dată de acord cu el şi vă răspund la fel

[3] va fi un război de mişcare iar armata poloneză va fi la Berlin peste trei săptămîni

tante nu vor declara război timp de trei ani, Italia va rămâne neutră şi a prevenit despre aceasta Germania. Secretarul legaţiei noastre din Berlin, Rădulescu-Pogoneanu, în drum spre ţară, îmi dă şi el aceeaşi ştire. S'ar explica poate astfel că, faţă de refuzul lui Mussolini de a intra în acţiune, Hitler a transmis ieri la Londra o propunere de tratative în vederea evitării unei conflagraţii.

În sânul guvernului ungar se înregistrează grave divergenţe. Horthy şi Teleki vor să menţină, cu orice chip, neutralitatea Ungariei pe când Csáky, impresionat de forţa germană şi încrezător în victoria ei finală, ar fi înclinat spre intervenţia alături de „Axă", ceea ce, dat fiind că se consideră favoritul lui Hitler, ar servi ambiţiile sale de a ajunge în fruntea guvernului.

*

27 august. Propunerile lui Hitler sunt inacceptabile: Danzig, coridorul, rectificări de frontieră în Silezia superioară. Atmosferă premergătoare războiului. Românii trec în fugă prin Budapesta spre a se întoarce în ţară cu „ultimele trenuri". Germanii ocupă Slovacia. Demonstraţii de simpatie ale ungurilor în faţa legaţiilor Germaniei şi Italiei.

29 august. Corespondenţa Chamberlain-Hitler continuă prin mijlocirea ambasadorului Angliei la Berlin. Pe de altă parte, nici conversaţiile telefonice Mussolini-Hitler nu încetează. Un publicist francez, Georges Oudard, inteligent şi înflăcărat, îmi spune că Franţa întreagă, ca un singur om, este hotărâtă să lupte contra tiraniei hitleriste. Vine la mine, de asemenea, Vinci, întors de la Roma unde a văzut pe Ciano, nu mai este belicos, şi'mi vorbeşte de eforturile febrile ale „Ducelui" şi ale papei în vederea salvării păcii, ceea ce pare o confirmare a informaţiei că Italia nu înţelege să intre în război o dată cu Germania. Ataşatul militar italian spune camaradului său român: „Nu putem începe un război numai pentru prestigiul lui Hitler."

*

30 august. Nu s'a întrerupt corespondenţa Chamberlain-Hitler dar nici bine nu trebuie să meargă, căci polonezii au

decretat mobilizarea generală. Atitudinea rezervată a Italiei pare să fie un indiciu că Hitler este de acord ca ea să rămână neutră în prima fază a războiului, cât germanii mai au de furcă cu polonezii. Când — după cum se speră la Berlin — trupele germane îşi vor fi dus la bun sfârşit campania contra Poloniei, alte trupe germane se vor putea îndrepta spre Vest, şi atunci va fi momentul pentru Italia de a intra în acţiune fără riscuri atât de mari.

*

1 septembrie. Izbucnirea războiului germano-polon. Fără declaraţie de război, Germania a atacat Polonia, bombardând Varşovia, Cracovia şi alte centre. Răcnetele lui Hitler se aud la radio. Mobilizare generală în Franţa şi în Anglia. Ambasadorii Franţei şi Angliei la Berlin au prevenit guvernul german că, dacă nu încetează ostilităţile contra Poloniei şi nu'şi retrag imediat trupele de pe teritoriul polon, Franţa şi Anglia vor apăra Polonia potrivit angajamentelor lor. În caz de răspuns negativ, ambasadorii îşi vor cere paşapoartele. Italia, cum era de prevăzut, nu se mişcă, declarând că nu va lua iniţiativa ostilităţilor. Se pregăteşte, de bună seamă, de neutralitatea definitivă şi nu ar interveni decât în eventualitatea unei izbânzi germane, „spre a sări în ajutorul învingătorului". Discursul lui Neville Chamberlain la Camera Comunelor pune toată răspunderea catastrofei pe seama ambiţiei nebune a lui Hitler. Cum există o justiţie imanentă de esenţă divină, Hitler va fi învins.

*

2 septembrie. Germanii atacă pe toată linia, dar polonezii se apără vitejeşte. Noul ministru al Turciei, Rusem Est Ünaydin, îmi face vizita de prezentare, şi îmi confirmă voinţa ţării sale de a se ţine de angajamentele sale faţă de Anglia, Franţa şi Înţelegerea balcanică. După-amiază trec să strâng mâna lui Orlowski şi să'i spun cât suntem sufleteşte alături de Polonia în aceste zile de grea cumpănă. El a văzut pe Csáky şi l'a găsit foarte abătut de evenimente. Îşi închipuie că, faţă de neutralitatea Italiei, Hitler ar ezita să declanşeze conflictul.

*

3 septembrie. Anglia declară război Germaniei la ora 11 a.m., iar Franţa la ora 5 p.m.

4 septembrie. Bombardarea vasului englez de pasageri „Athenia" de către germani. Erau vreo trei sute de americani pe bord. Se repetă cazul „Lusitania" din fostul război. Englezii au capturat vasul german „Bremen". Roosevelt a rostit, la radio, o înălţătoare cuvântare în care, sub mantia neutralităţii, se simte bătând de indignare inima poporului american. Am la dejun pe Spisiak şi Milecz, noii miniştri ai Slovaciei la Budapesta şi Bucureşti. Amândoi îmi descriu starea sufletească a compatrioţilor lor: ca şi cehii, slovacii aşteaptă salvarea lor de la aliaţi. Până atunci însă, spre a supravieţui „au jour le jour"[1] sunt siliţi să se prefacă în instrumente ale Germaniei.

*

6 septembrie. Germanii ocupă Cracovia. Francezii înaintează în direcţia Saarbrück. Am o întrevedere de peste un ceas cu ministrul afacerilor străine al Ungariei. Potrivit instrucţiunilor primite de la guvern, îi atrag atenţia asupra consecinţelor serioase ce le-ar putea avea concentrările masive de trupe ungureşti la frontiera noastră, mai ales în regiunea Bekesczába, şi chemarea sub drapel a trei corpuri de armată, adică a patru sute de mii de oameni. Csáky ia telefonul în faţa mea şi cere lămuriri şefului Marelui Stat Major, care'i raportează că la Bekesczába nu ar fi staţionat decât un singur regiment cu rezerviştii săi şi că n'ar fi mobilizate decât corpul VI şi jumătate din corpul V de armată, în total 160000 oameni, care au ordin să rămână în garnizoanele lor, iar nu la frontiera română. Csáky recunoaşte că guvernul se află sub presiunea Statului Major, al cărui şef declară că nu'şi poate lua răspunderea situaţiei dacă nu este lăsat să ia măsurile necesitate de concentrările de trupe române. Ar fi vorba, după cât ştie interlocutorul meu, de transferarea comandamentului corpului I de Armată de la

[1] de pe o zi pe alta

Craiova la Timişoara, şi a regimentului din Botoşani la Braşov, în drum spre nord. Răspund că de noi ştie o lume întreagă că nu năzuim la bunul altuia, şi că nu am avea deci nici un motiv să atacăm Ungaria, cu singura excepţie — adaug eu surâzând — a insulei Margareta pe care am avea dorinţa s'o anexăm imperiului nostru colonial, căci place la nebunie românilor! Şi adaug: „este probabil şi motivul pentru care este păzită de sentinelele dumneavoastră!" Csáky râde şi el. Îi spun mai departe: „C'est comme le Ritz; pourquoi y a-t-on hissé des canons anti'aériens sur le toit? Comme j'y dîne presque chaque soir, c'est pourtant une garantie que les avions roumains ne le bombarderont pas!"[1] *Csáky*: „Je le sais, puisque j'habite aussi le Ritz; mais vous plaisantez alors que nous sommes informés que vous voudriez avec l'aide des Turcs envahir et anéantir la Bulgarie, pour retourner ensuite, contre nous, en avançant jusqu'à la Tisa!"[2] *Bossy*: „C'est maintenant vous qui plaisantez en nous prêtant d'aussi vastes desseins napoléoniens!"[3] Îi arăt apoi ce deşănţată campanie iredentistă se duce contra noastră în Ungaria: articole de ziar, timbre cu vederi din Ardeal, hărţi iredentiste etc. Csáky ia materialul ce'i prezint în această privinţă şi pare impresionat. Se scuză, atribuind această campanie mişcării de extrema-dreaptă. Promite că va lua măsuri, prin ministrul de interne, şi că va prelua personal cenzura articolelor de politică externă. Ne făgăduim reciproc să lucrăm în sensul îmbunătăţirii atmosferei dintre ţările noastre. Arăt că cea mai concretă dovadă a sentimentelor noastre paşnice a fost propunerea noastră de încheiere a unui pact de neagresiune, propunere refuzată la Budapesta. Csaky explică refuzul prin lipsa unui protocol privitor la tratamentul minorităţilor pe care

[1] E ca la Ritz: de ce au fost urcate tunuri antiaeriene pe acoperiş? Avînd în vedere că iau cina acolo aproape în fiecare seară, este totuşi o garanţie că avioanele româneşti nu-l vor bombarda!

[2] Ştiu, căci şi eu locuiesc la Ritz; dar dumneavoastră glumiţi, în vreme ce noi suntem informaţi că voiaţi să invadaţi şi să distrugeţi Bulgaria cu ajutorul turcilor pentru a vă întoarce apoi împotriva noastră înaintînd pînă la Tisa!

[3] Acum dumneavoastră glumiţi atribuindu-ne planuri atît de vaste şi napoleonice!

guvernul ungar l'a propus Iugoslaviei şi prin mijlocirea Belgradului şi României. Sugestia aceasta ar fi fost făcută lui Raşici la 25 august, oferindu-i-se chiar ca Cinčar-Marcovič, să redacteze el formula ce ne'ar conveni şi nouă. Cum ne-ar fi parvenit nici un răspuns, Bessenyey ar fi fost însărcinat „de revenir à la charge"[1]. Răspund lui Csáky că Raşici m'a asigurat formal că n'a primit niciodată o asemenea propunere din partea guvernului ungar şi că nici nu i s'a făcut măcar o aluzie în acest sens. Unde este adevărul? La Csáky sau la Raşici? La nici unul? Sau jumătate la unul, jumătate la altul? În orice caz, conchid eu, rog să nu mi se tot vorbească de pretinse persecuţii, căci minoritarii de la noi sunt satisfăcuţi de situaţia lor şi şi-au exprimat în nenumărate rânduri mulţumirea lor guvernului. Observ apoi, surâzând: „Aş vrea ca noi, majoritarii, să fim trataţi de administraţie tot atât de bine ca minoritarii! Şi, de acum încolo, când voi avea o cerere de adresat guvernului sau vreunei prefecturi, îl voi pune pe contele Bánffy să mă recomande, căci lui i se acordă tot! Vom crea liga pentru apărarea majoritarilor!!" *Csáky*: „Iar glumeşti! Nu dovedesc nimic mulţumirile adresate guvernelor de minoritari. Dacă ai vrea, ţi'aş putea pune la dispoziţie dosare întregi cu mulţumiri de ale lui Maniu şi Vaida pentru bunul tratament de care s'au bucurat românii sub guvernarea ungară. Le-am prezentat de altminteri la Trianon."

Vorbim apoi de politica generală. Csáky consideră pe Mussolini înţeles cu Hitler ca Italia să nu mişte în conjunctura actuală, întrucât ea reprezintă partea vulnerabilă a frontului Axei. Dacă însă Hitler îi va cere, la un moment dat, lui Mussolini, ajutor armat, „Ducele" i-l va da — fără entuziasm — dar cu hotărâre. Hitler n'are interes să accepte o cooperare militară rusă, îmi spune Csáky, spre a nu'şi aduce singur un concurent în Europa centrală şi în Balcani. O astfel de cooperare — dacă ar fi să aibă loc vreodată — ar fi o catastrofă pentru Ungaria ca şi pentru vecinii ei, căci cele două mari puteri şi-ar împărţi zonele de influenţă în părţile noastre, cele două regimuri proletare luptând laolaltă împotriva regimului capitalist. Rezistenţa

[1] să revină la misiunea lui

eroică a Poloniei este de admirat şi până şi Ribbentrop i-a adus un omagiu într'o conversaţie cu Sztojay, ministrul Ungariei la Berlin. În încheiere, Csáky îmi spune: „Este un război de treizeci de ani şi eu nu'i voi vedea sfârşitul." Partea a doua a prevestirii s'a adeverit, căci Csáky a murit în cursul războiului.

*

8 septembrie. Gigurtu, un om de afaceri cu legături în Germania şi care era să devină prim-ministru mai târziu în momente tragice pentru ţară, trece prin Budapesta, în drum spre Berlin, unde îmi spune că urmează să vadă pe Göring şi Ribbentrop, şi poate chiar pe Hitler. Se pare că Göring a propus întâlnirea spre a primi prin Gigurtu asigurări în privinţa neutralităţii României. În schimbul livrărilor noastre de petrol şi grâu — potrivit convenţiei încheiate — România ar primi asigurarea că nu va fi atacată de Germania. Se pare chiar că Hitler ar îngădui tranzitul de muniţii în Polonia prin teritoriul nostru, în conformitate cu prevederile Convenţiei de la Haga din 1907 (convenţia V, art. 7). Nu ar putea fi admisă însă trecerea de trupe. Chiar aşa, observă Gigurtu, ceea ce ne dau nemţii este mult mai puţin decât ceea ce le dăm noi: petrolul. Ceea ce ar mai putea cere este ca Berlinul să ţină în frâu Budapesta şi să oprească pregătirile ei de mobilizare. Gigurtu crede că aşa ceva s'ar putea obţine. El nu exclude ca Hitler să silească pe unguri să încheie cu noi un pact de neagresiune, care ar consolida neutralitatea noastră. Numai că Fabritius se plânge că nu suntem neutri şi dă ca dovadă că aviatorii englezi îşi aprovizionează avioanele la Constanţa, în zborul lor spre Polonia. Ministrul german ar fi vrut ca Gigurtu să ducă o scrisoare autografă a Regelui către Führer, spre a împrăştia bănuielile, dar Carol, pe bună dreptate, a refuzat.

*

11 septembrie. Zi foarte încărcată. Am avut întrevederi cu miniştrii Statelor Unite, Iugoslaviei (de două ori), Greciei şi Poloniei şi cu însărcinatul cu afaceri al Olandei.

Aflu că Csáky, fiind chemat joia trecută de către Ribbentrop, a călătorit pe un avion german ce i-a fost trimis în acest scop. Csáky pretinde că a fost izbit de lipsa de entuziasm războinic nu numai în populaţie dar şi printre lideri. Parcă şi-ar da seama cu toţii de ce îi aşteaptă până la urmă... S'a cerut lui Csáky ca guvernul ungar să lase liberă trecerea trupelor germane prin teritoriul maghiar, pe calea ferată din regiunea Kosice, în drum spre Polonia. Aceasta, spre a se putea tăia retragerea armatei polone înspre România. Slab de îngeri cum este, şi „sub papucul nemţilor", Csáky ar fi fost gata să cedeze, dar primise instrucţiuni precise din partea lui Horthy şi a lui Teleki de a rezista. Neavând încotro, ministrul de externe ungur s'a rugat stăruitor de colegul său german să se renunţe la acea cerere, care ar târî pe unguri în tabăra duşmanilor Poloniei, o ţară de care maghiarimea este legată printr'o prietenie tradiţională. Ribbentrop a căutat să'i explice că dacă armata polonă ar reuşi să treacă în România, s'ar putea forma acolo, cu ajutorul unui corp expediţionar franco-britanic (probabil acel organizat de Weygand în Siria) un nou „front de la Salonic", ca în timpul primului război mondial. Chestiunea a rămas deschisă, dar, pentru a se exercita o presiune la Budapesta, presa slovacă, din îndemn german, a început o campanie revizionistă antiungară, cerând restituirea teritoriilor pierdute la München şi la Viena. Faptul că articolele revizioniste slovace sunt reproduse de presa germană denotă că Berlinul vrea să forţeze mâna Ungariei şi s'o silească să capituleze pe această chestiune. Singura speranţă ce le mai rămâne ungurilor este ca armata germană să înainteze atât de repede spre sudul Poloniei încât să poată tăia retragerea armatei polone între Przemysl şi Lwow, fără a mai fi nevoie de tranzitul prin teritoriul maghiar (ceea ce s'a şi întâmplat). Cercurile guvernamentale din Budapesta par foarte abătute: Până şi Ullein-Reviezky, marele duşman al românilor, a exclamat astăzi faţă de Pipinelis: „C'est le dernier moment pour s'entendre avec les Roumains!"[1] În ce stare trebuie să fie ca să ajungă la o astfel de extremitate. În

[1] Este ceasul din urmă pentru o înţelegere cu românii!

orice caz, mi se asigură că Erdmannsdorff a transmis lui Csáky voinţa guvernului german ca Ungaria să nu participe la nici un bloc — chiar şi la un bloc al neutrilor — deoarece Reichul nu admite blocuri, ce s'ar putea întoarce împotriva sa la un moment dat.

*

12 septembrie. Vinci trece pe la mine. Mai germanofil ca întotdeauna. Italia, îmi declară el, este mai legată de Axă ca oricând. Poporul italian, pretinde el, deşi mulţumit că „Ducele" i-a evitat până acum intrarea în război, este totuşi gata să ia armele la chemarea lui, dacă Hitler o cere. Şi alte bazaconii de acelaşi fel. Vine şi Raşici să mă vadă, germanofil şi el, dar mai prăpăstios, adică mai realist, mai puţin „comediante".

*

13 septembrie. Dau un dineu în onoarea delegaţiilor economice română şi ungară, care duc tratative în momentul de faţă. Printre invitaţi: Nickl, directorul afacerilor economice din Ministerul de Externe ungar, şi cunoscutul financiar Chorin. Sunt sculat de la masă pentru o comunicare telefonică urgentă de la Bucureşti. La aparat, Gafencu, care îmi spune: „Am o veste bună pentru tine. Am cerut agrementul pentru numirea ta ca ministru la Roma. Te felicit din inimă. Îţi căutăm un înlocuitor la Budapesta care să fie tot atât de destoinic cum ai fost, dar va fi foarte greu de găsit."* Aflu cu firească emoţie această ştire, pentru că mă voi întoarce în Italia, unde

---

* La 17 septembrie, Creţianu, secretar general al ministerului, îmi scrie: „Je veux te dire combien ta nomination m'a réjoui, et te félicite de tout cœur, en te souhaitant tout le succès le plus complet dans ta nouvelle mission... Je pense que tu te rappelles que je t'avais dit la dernière fois que nous nous sommes vus que tu aurais sous peu un grand poste. C'est à Londres que je te voyais, mais, évidemment, on ne peut pas te couper en deux!" (Vreau să-ţi spun cît m-a bucurat numirea ta şi te felicit din toată inima dorindu-ţi cel mai complet succes în noua ta misiune... Cred că-ţi aminteşti că ultima dată când ne-am văzut ţi-am spus că vei avea un post mare în scurt timp. La Londra te vedeam, dar, evident, nu poţi fi tăiat în două!)

am fost de două ori în post, dar şi pentru că îmi dau seama de dificultăţile unei atari misiuni în conjunctura de atunci.

*

14 septembrie. Iar zi încărcată: vin la mine Pipinelis, Guerlet şi Raşici. Csáky a negat lui Guerlet că ar fi fost la Berlin şi, în aceeaşi zi, a recunoscut faptul faţă de Orlowski. Fără comentariu! Lui Guerlet i-a spus că s'ar putea ca, după ce au lichidat războiul cu Polonia, germanii să atace România, peste Nistru, în Bucovina. Colegul francez l'a întrebat dacă un asemenea atac n'ar fi mai lesnicios de întreprins prin teritoriul ungar. Csáky a răspuns: „n'am admite niciodată aceasta". Totuşi, discursul de azi al ministrului de externe al Ungariei în faţa comisiunilor parlamentare de afaceri străine nu a dus lipsă de caracter polemic contra noastră. Singura notă mai conciliantă a fost repetarea făgăduielii că Ungaria va ratifica în sfârşit convenţia, încheiată cu România cu doi ani în urmă, privitoare la Fundaţia Gojdu. Făgăduiala nu a fost însă niciodată respectată şi mai posed, în arhiva mea personală, deplinele puteri semnate de Rege, autorizându-mă să procedez la schimbul de ratificări, deplina putere care n'am avut niciodată privilegiul de a fi utilizat-o.

Primesc, tot astăzi, vizita ziaristului german von Michaelis, nepot de fiu al fostului cancelar german şi corespondent al cotidianelor *Kölner Zeitung* şi *Neues Wiener Tagblatt.* Pretinde că ungurii ar fi „detestaţi acum în cercurile conducătoare germane pentru că, după ce s'au proclamat ani de zile prietenii cei mai credincioşi ai Reichului, caută să joace acum pe două tablouri". La Berlin ar persista teama unui nou „front de la Salonic", organizat de generalul Weygand cu scopul de a ţine în respect pe italieni în Albania şi de a dezlănţui un atac împotriva Germaniei prin Iugoslavia. Simpatiile sârbilor, şi mai ales ale croaţilor, fiind indiscutabil de partea francezilor şi englezilor, nu ar fi exclus — crede Michaelis —, ca armata iugoslavă s'ar putea uni cu corpul expediţionar al lui Weygand în vederea unui atac contra Reichului, în direcţia Carintiei. În eventualitatea aceasta, Hitler s'ar vedea silit la un „Blitzkrieg"

împotriva Iugoslaviei, Belgradul urmând să cadă mai repede încă decât Varşovia. Ar urma apoi pentru Führer, adaugă interlocutorul meu, „dureroasa datorie de a ocupa toate ţările din acea regiune, spre a'şi asigura izvoarele de producţie ale sud-estului european (citeşte: petrolul românesc) în vederea unui posibil război de uzură economică de lungă durată". Arăt lui Michaelis că întregul său „échafaudage"[1] se bazează pe o simplă şi improbabilă ipoteză, dar nu mă pot opri de la gândul că este vorba de un avertisment discret pe care să'l transmit la Bucureşti. În atmosfera de disciplină rigidă a aparatului de presă din Reichul hitlerist, ar părea într'adevăr inadmisil ca un corespondent de ziar german din Budapesta să ceară o audienţă ministrului României numai pentru a'i expune rodul propriilor sale cugetări!

*

16 septembrie. Sunt primit de Csáky, căruia îi comunic că sunt destinat unui alt post, şi îi cer agrementul pentru succesorul meu, Gheorghe Cruţescu. Vorbim, cu acest prilej, de relaţiile dintre ţările noastre. Îi mărturisesc că am găsit discursul său de alaltăieri cam „batailleur"[2], cel puţin în forma ce i-a dat. Îmi răspunde că i se vor fi denaturat poate cuvintele în ziare, deoarece intenţia sa era tocmai de a se arăta conciliant. Cu atât mai mult, subliniază el, cu cât relaţiile româno-maghiare sunt, în faza actuală, „simţitor ameliorate". Promite din nou că va propune parlamentului ratificarea convenţiei Gojdu (ratificată de mult de România) şi că ne va prezenta o sugestie pentru rezolvarea chestiunii arhivelor transilvănene. La întrebarea mea, nu neagă că a fost la Berlin, unde a dobândit impresia că Ribbentrop, iar nu Hitler, a avut ideea iniţială a unei apropieri germano-ruse. Astfel cum stau lucrurile azi, spun eu lui Csáky, „de ce nu propuneţi voi, ungurii, care aţi fost puşi să semnaţi pactul anti-Komintern, ca să se schimbe *anti* în *filo*, şi ca pactul să fie denumit de acum încolo «pact filo-Komintern»? Csáky râde: „Nu, dar am altă idee: să intre

[1] eşafodaj
[2] combativ

şi Stalin în pactul anti-Komintern." Întreb pe ministrul de externe al Ungariei dacă crede că germanii şi ruşii îşi vor împărţi din nou Polonia. *Csáky*: „Nu este deloc exclus dacă anglo-francezii îl împing pe Hitler în braţele ruşilor. Uniunea Sovietică şi-ar însuşi atunci Rusia Albă şi ţinutul locuit de ucraineni, ajungând astfel la hotarul Carpataliei noastre (Rusia subcarpatică)." Face o grimasă expresivă. *Bossy*: „Vom avea, în acel caz, şi mai multe interese comune!" *Csáky*: „Desigur, am fost întotdeauna de părere că nu negocierile ne vor apropia pe unii de alţii, ci împrejurările şi primejdiile din afară." Ne despărţim în mod foarte cordial.

Ca încheiere, poziţia politică a Ungariei în criza internaţională de atunci mi se părea următoarea: Ungaria îşi proclama prietenia cu Germania şi nu voia să facă o declaraţie de neutralitate, spre a marca la Berlin solidaritatea sa cu Reichul. Dar Ungaria evita, în acelaşi timp, orice gest care s'o poată antrena într'un conflict general de care se străduieşte să rămână străină. În cazul unei victorii germane, spera să se poată prevala de această prietenie spre a valorifica revendicările ei revizioniste. În eventualitatea înfrângerii germane, guvernul din Budapesta nădăjduia că s'ar ţine seama, la Londra, de meritele ce şi'ar fi câştigat rezistând presiunii germane şi nelăsându-se târâtă într'un război contra aliaţilor.

Întors la legaţie, găsesc pe colaboratorii mei întristaţi de apropiata mea plecare. Dinu Hiott, întors din Bucureşti, îmi relatează o conversaţie, avută cu Alexandru Creţianu, şi în cursul căreia acesta s'a exprimat la adresa mea în modul următor: „Ce que j'admire le plus c'est le merveilleux équilibre de Raoul, qui, tout en déployant une si grande activité, a évité de se mettre trop en avant, de se faire distinguer, dans un poste réclamant justement beaucoup de réserve."[1] În altă ordine de idei, tot Dinu Hiott îmi spune, din partea lui Creţianu, „mie, care sunt un istoric", care este misterul pentru care au aflat germanii că, spre deosebire de englezi, francezii erau dispuşi

[1] Ceea ce admir mai mult este minunatul echilibru al lui Raoul care, desfăşurînd o activitate atît de amplă, a evitat să se propulseze prea mult în faţă, să se facă observat, într-un post care cere tocmai multă discreţie.

să accepte medierea lui Mussolini, care propunea oprirea ostilităţilor germano-polone, rămânerea pe poziţiile militare dobândite şi întrunirea unei conferinţe. Iată cheia misterului: firul telegrafic direct Paris-Varşovia fiind tăiat de germani, Georges Bonnet (ministrul afacerilor străine al Franţei) a telefonat la Bucureşti lui Adrien Thierry (ambasadorul Franţei), însărcinându'l să comunice lui Noël (ambasadorul Franţei la Varşovia) că guvernul francez sfătuieşte pe Beck (ministrul afacerilor străine al Poloniei) să accepte propunerea de mediere a lui Mussolini. Dar firul Paris-Bucureşti trece şi el prin Germania, astfel încât germanii au putut intercepta conversaţia Bonnet-Thierry!

*

17 septembrie. Ruşii au prevenit pe polonezi că, „întrucât statul lor nu mai există", vor intra cu trupele pe teritoriul polon spre a ocroti pe conaţionalii lor ruşi albi şi ucraineni, tratatele ruso-polone devenind caduce. Ministrul nostru la Moscova a fost informat, în acelaşi timp, că URSS va păstra neutralitatea faţă de România. Ce fel de neutralitate, căci nu suntem în război! Polonezii se refugiază în masă în România, unde sunt primiţi frăţeşte. Printre ei, însuşi preşedintele Moscicki şi mareşalul Smigli-Ridz, cu ceilalţi membri ai guvernului. Au adus cu dânşii tezaurul şi arhivele politice.

*

18 septembrie. Înaintarea armatei sovietice în Polonia pricinuieşte vie îngrijorare în toate cercurile din Budapesta. Ghiczy, directorul politic, pare înfricoşat de perspectiva apropierii armatei ruse de frontiera ungară, cu atât mai mult cu cât după aderarea Ungariei la pactul anti-Komintern, relaţiile diplomatice între Moscova şi Budapesta au fost rupte.

*

21 septembrie. Creţianu îmi telefonează că guvernul italian şi-a dat agrementul pentru numirea mea ca ministru al Romăniei la Roma şi că decretul de numire a fost semnat de

Rege. Sunt numit pe ziua de 26 septembrie şi urmează, aşadar, să grăbesc pregătirile de plecare. Textul proiectului de declaraţie româno-iugoslavo-ungară propus de Bucureşti şi Belgrad, are conţinutul următor: „Fermement décidé de maintenir une attitude favorable à la paix dans le bassin danubien, d'éviter toute agression et tout recours à la force et de créer, par une politique conciliante et juste, une atmosphère permettant d'améliorer et de consolider les bons rapports entre les Etats voisins et la bonne entente entre les nationalités qui vivent à l'intérieur de chaque Etat, le gouvernement... (roumain, yougoslave, hongrois) véillera dans un esprit d'équité à l'application des mesures susceptibles d'assurer le développement des relations amicales avec la... (Hongrie, Roumanie, Yougoslavie)." Csáky a spus însă lui Raşici că nu poate subscrie la această formulă care conţine „un angajament prea precis"! Se pare că Csáky este îngrozit de prezenţa trupelor ruseşti la frontiera ungară. „Ne aşteptam să întâlnim ostaşi ruşi", se tânguieşte el, „dar am dat de bande de bolşevici". Este delicată şi situaţia legaţiei polone din Budapesta. Dacă Orlowski şi colaboratorii săi nu pleacă de bună voie, Csáky se teme că germanii îi vor impune să'i îndepărteze cu sila. La amiază, aflu din Bucureşti o veste tragică: asasinarea de către legionari a primului ministru Călinescu. Seara, ucigaşii sunt executaţi la locul crimei. Intrăm într'o sinistră şi sângeroasă fază a istoriei noastre.

*

22 septembrie. Vörnle, subsecretar de stat la Ministerul Afacerilor Străine, vine să'mi prezinte condoleanţe pentru pierderea încercată de România în persoana primului ei

[1] Ferm hotărît să păstreze o atitudine favorabilă păcii în bazinul Dunării, să evite orice agresiune şi orice recurgere la forţă şi să creeze, printr-o politică împăciuitoare şi justă, o atmosferă care să permită îmbunătăţirea şi consolidarea bunelor relaţii între statele vecine şi buna înţelegere între naţionalităţile care trăiesc în interiorul fiecărui stat, guvernul... (român, iugoslav, ungar) va veghea, într-un spirit de echitate, la aplicarea unor măsuri susceptibile să asigure dezvoltarea relaţiilor prieteneşti cu... (Ungaria, România, Iugoslavia)

ministru. Primesc vizite de condoleanţe de la miniştrii englez, grec şi polon, ca şi de la ceilalţi colegi. În ţară s'au făcut represalii straşnice printre legionari. Alecu Cantacuzino este printre cei executaţi ca represalii. S'a constituit un nou guvern prezidat de generalul Argeşanu, care nu se deosebeşte de cel precedent decât prin noile elemente chemate să preia portofoliile deţinute de Armand Călinescu (generalii Argeşanu, Gabriel Marinescu şi Ilcuş). Întors din Berlin, Gigurtu se opreşte în Budapesta şi vine să mă vadă. A găsit pe germani foarte prevenitori; ei l'au primit cu toate onorurile „ca pe un trimis al Regelui". Göring l'a încredinţat că Germania n'ar tolera nici o agresiune contra României. I-a dat asigurări formale şi în privinţa Basarabiei, „cu condiţia — evident — că nu vom ataca pe Ruşi în virtutea alianţei cu Polonia, care nu ar mai avea sens, acest stat nemaiexistând" (era în ajunul intrării trupelor sovietice pe teritoriul polon). Asigurările lui Göring erau însă mincinoase, după cum s'a aflat în urmă, deoarece în pactul Ribbentrop-Molotov, Reichul dădea mână liberă ruşilor în ceea ce priveşte soarta Basarabiei. Göring şi'a manifestat şi rezerva faţă de încheierea unui pact de neagresiune româno-maghiar, care ar putea deveni un prim pas înspre organizarea de către Anglia a unui bloc anti-Axă. Gigurtu a stăruit însă că ar fi vorba doar de consolidarea neutralităţii româneşti, ceea ce a părut să'l convingă pe Göring. Radu Cruţescu, deşi ministru la Berlin, fusese ţinut în necunoştinţă de rostul misiunii lui Gigurtu în Germania. Göring părea el însuşi surprins de rapiditatea izbânzii germane în Polonia.

*

24 septembrie. O primă aluzie a lui Hitler la cercetările în vederea fabricării temutei arme ce era să fie bomba atomică. Într'o conversaţie cu Csáky, Führerul i-a destăinuit că savanţii săi sunt în pregătirea unei arme putând distruge populaţii întregi, dar pe care Germania nu o va folosi decât în cazul în care situaţia militară ar deveni, la un moment dat, atât de dezastruoasă pentru Germania încât s'ar impune, *in extremis*, şi acest mijloc de luptă.

Vinci vine la mine să mi se pună la dispoziţie pentru înlesnirea transferării mele la Roma. Îmi spune că, din câte a aflat de la Csáky, guvernul german ar fi întrebat pe cel sovietic ce intenţii are în privinţa sud-estului european. Guvernul sovietic ar fi dat asigurări „liniştitoare" relative la Basarabia, declarând că doreşte să respecte *statu quo*!!

*

26 septembrie. După o cină „de adio" oferită colaboratorilor intru în lanţul de mese de plecare la care mă poftesc colegii. Azi, dejun în onoarea mea la Rașici: 18 tacâmuri; de faţă şefii de misiune englez, francez, american, grec, turc, elveţian, olandez. După amiază plec cu soţia mea la Gödöllö pentru vizita de plecare la Regent şi doamna Horthy. Remit scrisorile de plecare şi Regentul îmi conferă Marea Cruce a Ordinului pentru merit. Conversaţie în patru, prietenească şi simplă cu această pereche cumsecade şi bine crescută. Horthy, de altfel, este austriac din creştet până în picioare şi vorbeşte ungureşte, se pare, cu accent german (vienez). Vorbim nemţeşte. Deapănă amintiri vechi, mai ales de pe vremea războiului. Foch, spune el, ar fi propus în 1918, ca aliaţii şi adversarii să lupte laolaltă contra Rusiei bolşevice. Ce păcat că nu s'a dat urmare acestei propuneri, observă melancolic Horthy, căci s'ar fi creat un spirit de camaraderie între popoare şi n'ar fi fost „diktat". Dar Clemenceau, încheie el, a preferat să rămână un climat de ură şi dezbinare şi de aceea a dat Poloniei Danzigul şi coridorul „etc" (!). Apoi, unele aluzii străvezii: Societatea Naţiunilor ar trebui astfel reconstituită ca să poată condamna pe autorii unei răpiri de teritorii şi să'i urmărească. Răspund: „ar trebui întâi stabilit care au fost răpitorii de teritorii la care nu aveau drept şi când a avut loc neîndreptăţita însuşire." Altă aluzie a lui Horthy: „Să ne împăcăm cu toţii în Europa, să ne aşezăm în jurul mesei rotunde de conferinţe şi să suprimăm situaţiile intolerabile." Replica mea: „Înainte de toate, să creăm între noi atmosferă amicală şi leală, apoi să examinăm eventualele situaţii intolerabile, căci altminteri s'ar putea ca, din ură sau resentimente, să se prezinte drept intolerabile situaţii în realitate perfect justificate." *Horthy*: „Ar fi

oare posibil ca toţi să se declare de la început mulţumiţi?" *Bossy*: „Nu, dar am stabili un climat amical bazat nu pe diferendele dintre noi, ci pe comunitatea noastră de interese, care le depăşeşte." Altminteri, ambii soţi deosebit de prevenitori. La plecare, strângându'mi mâna Horthy îmi spune: „De acum, mai urci o treaptă. Îţi urez să le urci pe toate şi să ai o carieră cât mai strălucită ca să ajungi sus de tot, căci atunci ştiu că ne vom putea înţelege!" Răspund: „Şi eu cred la fel, dat fiind că vom crea atunci între noi o astfel de prietenie încât — pentru menţinerea ei — să renunţăm a mai ridica chestiuni ce ar putea s'o tulbure!" Surâde şi adaugă: „Ai întrucâtva dreptate. Prietenia îţi înlesneşte să înţelegi şi punctul de vedere ce nu este al tău." Soţii Horthy ne întovărăşesc până la uşă, iar noi ne întoarcem la Budapesta pe un amurg trandafiriu şi învăluit într'o uşoară ceaţă sau un văl de praf. Este poate un văl ce cade peste un capitol greu, dar plin de acţiuni şi de interes, al vieţii mele. Pe şosea, nesfârşitul şir lugubru al automobilelor poloneze, aducând gloata refugiaţilor, ajunşi fugari de la pieirea patriei lor şi căutând să scape de urgia bombardamentelor şi a stăpânirii bolşevice.

*

27 septembrie. Audienţă de plecare la primul ministru, Paul Teleki, acela care, cu câţiva ani pe urmă, era să se sinucidă spre a nu'şi călca cuvântul dat Iugoslaviei atunci când Hitler îl îndemnase s'o atace ocupând regiunea Bacika. Ultima mea întrevedere cu dânsul mi-a confirmat, o dată mai mult, impresia pe care o aveam despre acest adevărat boier, fiu al unei grecoaice (ţigările Muratti) şi căsătorit cu fiica unei românce (Mocsonyi). Se fereşte de teme politice, în această conversaţie cu mine, afară de teama care o exprimă faţă de pătrunderea Rusiei în zona noastră, şi pe care o socoteşte definitivă. Soţia mea şi cu mine luăm apoi ceaiul cu Contesa Paul Teleki într'o atmosferă cât se poate de plăcută şi de amabilă.

*

30 septembrie. Seria meselor de plecare date de colegii mei: Guerlet, Montgomery (pe care era să'l regăsesc în Statele

Unite, în condiţii atât de diferite!), Pipinelis, Erdmannsdorf, Vinci ş.a. Vörnle, căruia mă duc să'i strâng mâna la minister, este plin de laude măgulitoare şi mă încredinţează că „misiunea mea a fost incontestabil un succes". În sfârşit, trec la Ritz să'mi iau rămas bun de la Csáky, bolnav în camera lui de hotel. Mă primeşte în halat „puisque nous nous connaissons depuis bientôt vingt ans".[1] Fel de fel de amabilităţi şi complimente. Îmi spune „Vous avez été très adroit et vous avez très bien su faire vos affaires à Budapest; ma sœur a presque pleuré en apprenant votre départ (!). Faites toutes mes amitiés à Gafencu en qui nous avons tous confiance. Qu'il ne nous juge pas seulement d'après nos discours — qui sont destinés plutôt à la politique intérieure — mais aussi selon nos actes, et alors il vera que nous sommes raisonnables (?). Nous ne nous laisserons jamais entraîner dans des aventures. Le danger extérieur commun rapproche nos pays encore plus que ne le font nos pourparlers. Bien que le voisinage russe ne soit pas fait pour nous réjouir, il nous permettra cependant de pratiquer une politique d'équilibre, semblable à celle que vous avez menée pendant des siècles, vous Roumains, entre Slaves et Germains..."[2] Ultimele dejunuri la prietenii Ferry Hunyady şi Franz Hohenlohe-Waldenburg.

1 octombrie. Dis-de-dimineaţă, părăsim Budapesta cu automobilul spre a ne întoarce în ţară. S'a închis un capitol.

---

[1] căci ne cunoaştem, iată, de douăzeci de ani.

[2] Aţi fost foarte abil şi aţi ştiut să faceţi bine afaceri la Budapesta: sora mea aproape că a plîns, aflînd că plecaţi (!). Transmiteţi toată prietenia mea lui Gafencu în care avem toată încrederea. Să nu ne judece numai după discursuri — care sînt destinate mai degrabă politicii interne — ci şi după ceea ce facem şi va vedea că sîntem rezonabili (?). Nu ne putem lăsa niciodată antrenaţi în aventuri. Primejdia externă comună apropie cele două ţări ale noastre mai mult decît negocierile bilaterale. Deşi vecinătatea rusă nu ne bucură, ne va permite, totuşi, să practicăm o politică de echilibru, asemănătoare celei pe care aţi dus-o, vreme de secole, voi, românii, între slavi şi germani.

CAPITOLUL AL X-LEA

ROMA
(1939–1940)

1
1939

Sosit la Bucureşti, la 5 octombrie, spre a'mi îndeplini formalităţile de transferare la Roma, prima mea vizită oficială este, firește, la ministrul afacerilor străine, vechiul meu tovarăş de tinereţe, Grigore Gafencu. El îmi destăinuieşte că Ciano a cerut rechemarea predecesorului meu, Alexandru Duiliu Zamfirescu, care nu mai era „persona grata" la Palazzo Chigi „pentru că făcea chefuri prea multe şi, în materie politică, sărise peste gard". Se lăuda că avea o misiune specială din partea Regelui pentru Mussolini în vederea unei apropieri concrete între Italia şi România şi, bineînţeles, a fost dezavuat. Trebuie, aşadar, să plec imediat la Roma, pentru ca noul ministru al României să şteargă impresia neplăcută lăsată de cel precedent. Trecând la misiunea politică ce mi se încredinţează, Gafencu îmi arată că soluţia care ar conveni cel mai mult României ar fi crearea unui grup de state neutre în Sud-Estul european, prezidat de Italia. Iniţiativa s'ar cuveni însă să pornească de la Palazzo Chigi, nu din partea noastră, care suntem vecini direcţi cu Rusia.

A doua zi (6 octombrie) sunt poftit la masă la Gafencu, ceilalţi comeseni fiind Lugojianu, Cruţeştii, Urdăreanu, Paul Zănescu şi Niky Chrissoveloni. Urdăreanu, care este mareşalul palatului, îmi transmite instrucţiunile stăpânului său în privinţa atitudinii de observat faţă de membrii familiei regale aflaţi în Italia: faţă de Principesa Elena, rezervă politicoasă şi

carte de vizită când se află în Roma; faţă de Prinţul Nicolae, rezervă... fără cărţi de vizită şi rezistenţă hotărâtă în cazuri de cereri nesăbuite. „Cu Elena o s'o duci bine", precizează Urdăreanu, „căci este discretă şi acum în bune raporturi cu Regele, dar cu Nicolae poţi să te aştepţi la explozii, mai ales din cauza influenţei nenorocite a acelei femei — Dumitrescu Tohani — care pentru noi nu este soţia sa. Mie nu'mi dă bună ziua"... Urdăreanu îmi spune că Regele mă consideră cel mai bun agent diplomatic: „Ai pricepere şi tact. Când trimiţi o telegramă, Regele ştie că este cu greutate şi că se poate bizui pe cele ce arăţi." Apoi, întorcându-se spre Gheorghe Cruţescu (numit în locul meu în Ungaria): „Ai o moştenire grea la Budapesta după dl Bossy." Care va să zică, se pare că am devenit „persona grata" pe lângă Carol, dacă este să mă iau după amabilităţile lui Urdăreanu! În schimb, persiflează mult pe bietul Alexandru Duiliu Zamfirescu, pe vremuri în bunele graţii ale „duduei". *Tempora mutantur.*[1]

Gafencu pare îngrijorat de situaţia externă şi se teme să nu fim atraşi şi noi în conflict, la primăvară. Pe Argetoianu îl socoteşte uşuratic şi convins de izbânda germană. Ce deosebire, adaugă el, cu Armand Călinescu, care se consulta cu dânsul nopţi întregi. Cât despre părerea sa personală, Gafencu îmi spune: „Je crois dur comme fer à la victoire des Alliés. Ce serait un trop grand malheur s'il en était autrement."[2]

Seria vizitelor mele oficiale continuă cu o lungă întrevedere cu preşedintele Consiliului de Miniştri, Argetoianu (7 octombrie). Mă întreabă mult despre situaţia la Budapesta, dar pare convins că ungurii sunt lipsiţi de orice însemnătate pe eşichierul european. Ar dori să lucrez la o cât mai strânsă apropiere de Italia. Blocul unor state neutre sub preşedinţia Romei îl consideră drept formula politică ideală pentru noi. Noi însă, să nu oferim încă nimic concret: „il faut laisser venir"[3]! Despre

---

[1] locuţiune latină: *Tempora mutantur et nos mutamur in illis* „Vremurile se schimbă şi noi o dată cu ele".

[2] Cred ferm în victoria Aliaţilor. Ar fi o prea mare nenorocire să se întîmple altfel.

[3] trebuie să lăsăm evenimentele să se întîmple în mod firesc, să nu ne grăbim să acţionăm

politica Italiei are însă idei greşite, pe care i le-a pus în cap prietenul său, deputatul Puricelli. Acesta l'a asigurat (pe ce bază?) că italienii nu se vor mişca, ba chiar că vor trece de partea aliaţilor în schimbul fostelor colonii germane: „les dépouilles de l'Allemagne"[1]. Apoi, câteva amabilităţi la adresa mea: „contează pe priceperea şi tactul de care am dat atâta dovadă la Budapesta pentru a verifica aceste informaţii ce a primit".

Vizită de plecare protocolară la Bárdossy („on vous a adorés à Budapest, la princesse et vous!!"[2]) şi prim contact oficial cu Pellegrino Ghigi, ministrul Italiei la Bucureşti, care mă consideră „molto adatto per Roma"[3] şi'mi vorbeşte mai ales de chestiuni economice şi culturale. „Come facio io il Romeno a Bucarest, fatte voi l'Italiano a Roma."[4] Este un om sprinten, de patruzeci de ani, activ, îndemânatic şi „fascistissimo".

În aceeaşi zi (9 octombrie), la ora 5, audienţă la Rege, la Cotroceni. Extrem de amabil. Mă întreabă mult de tot despre Ungaria (persoana Regentului, guvernul, perspectivele mişcării de extrema dreaptă). Este de acord cu vederile mele, anume că nu trebuie să ducem lupta contra ungurilor la Roma — ceea ce ne-ar închide porţile —, ci să arătăm că Italia trebuie să colaboreze cu România şi Ungaria în Sud-Estul cotropit de nemţi şi de slavi. Crede că tema conversaţiilor mele trebuie să fie mereu „primejdia bolşevică", cu tactul necesar, fireşte, căci situaţia noastră geografică este delicată. Ca de obicei, Carol dă impresia de a fi perfect informat şi dornic de informaţii cât mai numeroase şi precise. Audienţa durează peste o jumătate de oră.

După un schimb de informaţii romane între Lugojianu — un predecesor al meu — şi cu mine, iau parte la un mare dejun dat în onoarea mea de Ghigi (11 octombrie). Fac cunoştinţă cu toţi colaboratorii lui, care îmi fac aluzii lipsite de tact şi

---

[1] vestigiile Germaniei

[2] aţi fost adoraţi la Budapesta, prinţesa şi dumneavoastră!!

[3] dedicat Romei

[4] Aşa cum eu fac pe românul la Bucureşti, dumneavoastră să faceţi pe italianul la Roma.

neplăcute la adresa bietului Alexandru Duiliu Zamfirescu, închipuindu'şi probabil că'mi fac plăcere. Ce lipsă de gust, şi chiar de maniere! Printre comeseni, am deosebita bucurie de a găsi şi pe iubitul Alexandru Em. Lahovari, fost în două rânduri şeful meu la Roma.

La 12 şi 13 octombrie, sunt primit de diferiţi membri ai guvernului: Victor Slăvescu, ministrul armamentului, îmi anunţă că a comandat unităţi mari de echipament antitanc în Italia. La Ministerul Economiei, Bujoi şi Marian mă pun la curent cu stadiul actual al raporturilor economice italo-române. Întâlnesc şi pe Pamfil Şeicaru, care îmi laudă „capacităţile" (!) şi îşi bate joc de „bufonul ăla care era înaintea dtale" (!). Din punctul de vedere al politicii interne este pesimist. Execuţiile după asasinarea lui Călinescu ne-ar putea fi fatale, spune el, căci „un stat n'are voie să se răzbune".

În ajunul plecării mai văd o dată pe ministrul afacerilor străine. Găsesc pe Gafencu mai rezervat şi prudent în ceea ce priveşte formarea unui bloc de neutri prezidat de Italia, căci ar vrea ca, în prealabil, să fie limpezite relaţiile cu Rusia, spre a nu da impresia că intrăm într'o grupare privită cu ostilitate la Moscova. El nu crede exclus ca ruşii să prefere să se înţeleagă direct cu noi. În orice caz, ar trebui ca blocul neutrilor să cuprindă şi Turcia. Oficial nu trebuie să criticăm nici pe ruşi şi nici pe germani, dar, „des pointes"[1], contra acestora din urmă, dacă sunt făcute de italieni, „ar putea fi ascultate favorabil".

La 17 octombrie, plecarea din Bucureşti. Pe peronul Gării de Nord, multă lume venită să'mi ureze succes. În afară de familie (soţie, fratele, cumnaţii, Dimitrie şi Elisabeta Ghica), toată Legaţia Italiei în frunte cu ministrul Ghigi, şeful protocolului, şi noi şi vechi colaboratori ai mei.

A doua zi, 18 octombrie, sosesc în Veneţia, primit de predecesorul meu venit întru întâmpinarea mea. Trag, ca de obicei, la Dunieli. Bietul Zamfirescu îmi mărturiseşte şi el cauzele bruştei sale rechemări. Îndemnat de Guaranta di Zullino (soţul

[1] aluzii

Magdalenei Lahovari) , a căutat, prin intermediul acestuia, să sondeze guvernul italian asupra posibilităţii unei înţelegeri secrete între Roma şi Bucureşti. Când Guaranta i'a comunicat că „Ducele" este gata să'l primească spre a lua cunoştinţă de „mesajul Regelui" în această privinţă, Zamfirescu s'a văzut silit să dea înapoi („de battre en retraite"), deoarece Bucureştii „ne voulaient pas marcher"[1]. Supărat, Ciano a dat instrucţii lui Ghigi să informeze pe Gafencu că Zamfirescu nu mai era „persona grata" la Roma.

În ziua de 20 octombrie, sosesc la Roma — după 12 ani — într'o încântătoare dimineaţă însorită. Fontana di Trevi, în apele căreia aruncasem după uzul local „due soldi"[2] peste umăr, ca să mă aducă înapoi, s'a ţinut de cuvânt. Pe peron, mă aştepta întregul personal al legaţiilor noastre pe lângă Quirinal şi Vatican, reprezentanţii Ministerului Afacerilor Străine şi numeroşi membri ai coloniei noastre. Locuiesc la Hotelul „Excelsior", unde mi s'a reţinut un apartament întreg. Seara, iau cina la Grill-Room de la Hotelul „Ambasador", împreună cu consilierul legaţiei, Dimitrie Buzdugan, şi soţia sa. Pe când stam la masă, intră în sală Ciano, cu banda lui de prieteni („la chicheria"). Mă recunoaşte, se apropie de masa noastră. Îmi reaminteşte întâlnirile noastre de la Budapesta, şi'mi urează, cu multă cordialitate, bun sosit în Italia.

A doua zi, trec la Palazzo Chigi, spre a lua contact cu şeful protocolului („capo cerimoniale"), Geisser Celesia di Vegliasco, cu care fusesem în post la Viena. Îi cer, conform uzanţei, să'mi obţină o audienţă la ministrul afacerilor străine, spre a'i remite copia scrisorilor mele de acreditare.

Audienţa mea de prezentare la ministrul afacerilor străine are loc la Pallazzo Chigi, la 24 octombrie. Găsesc pe Ciano întristat şi aproape lăcrimând. I'a murit sora, soţia ministrului plenipotenţiar Magistratti şi omul acesta, în aparenţă cinic şi uşuratic, pare adânc tulburat. Când îi prezint condoleanţele mele, îmi răspunde cu vocea tremurândă: „Avea doar douăzeci

[1] nu mai voiau să facă tîrgul

[2] doi bănuţi

şi trei de ani! A fost smulsă o floare!" Se reculege o clipă şi îmi spune apoi, cu obişnuita sa amabilitate, cât este de „recunoscător" lui Gafencu, pentru că a propus Regelui numirea mea ca ministru al României la Roma, dat fiind că ne cunoaştem încă de la Budapesta. Apoi, îndată, mă întreabă în ce stadiu sunt relaţiile noastre cu Ungaria. Îi arăt că ele s'au ameliorat mult, mulţumită mai ales influenţei Italiei, care s'a străduit să facă să se înţeleagă la Budapesta importanţa concesiilor acordate de guvernul de la Bucureşti minoritarilor maghiari de la noi. În afară de acesta, adaug eu, sunt acum o serie de probleme externe noi la care cele două ţări au de făcut faţă în urma recentelor evenimente internaţionale. Îi citez fraza spusă mie de Csáky, la despărţire: „Mai mult decât negocierile noastre, primejdiile comune contribuie să ne apropie." Ciano îmi expune atunci atitudinea generală a Italiei în bazinul dunărean: „Relaţiile noastre cu Ungaria sunt excelente, cele cu Iugoslavia foarte bune, cele cu Grecia bune, cele cu România corecte. Dacă nu am putut păşi mai departe în legăturile noastre cu România este din cauza fazei prin care trec raporturile dintre Bucureşti şi Budapesta. Acum însă, întrucât constatăm un progres în această direcţie, ceea ce îmi confirmaţi şi dumneavoastră, nu văd nici o raţiune pentru ca legăturile dintre noi să nu se dezvolte în modul cel mai cordial."

În această ordine de idei, Ciano îmi exprimă speranţa că pactul anglo-franco-turc, semnat de curând la Ankara, nu va avea consecinţe, căci se reconfirmă, în articolul 3, garanţia franco-britanică acordată României. Îi explic că, nefiind părtaşi la acel pact, aluzia din articolul 3 este pentru noi *res inter alios acta*[1], şi că nu văd astfel nici un element de natură să zdruncine poziţia noastră de strictă neutralitate. Ciano este de acord că neutralitatea este atitudinea cea mai potrivită pentru statele Înţelegerii Balcanice, dar se întreabă dacă nu vom fi târâţi prea departe de garanţia ce ne'a fost dată. La ce ne poate folosi, continuă dânsul, o atare garanţie, a cărei ineficacitate a fost patentă în cazul Poloniei?

[1] un lucru ca toate celelalte

Răspund că nu se poate respinge o garanţie unilaterală şi că am fi fericiţi să putem obţine asemenea garanţii de la oricare altă mare putere. Ciano întrerupe: „În cazul acesta, da. Garanţia Germaniei sau a Rusiei ar avea într'adevăr valoare pentru dumneavoastră, căci s'ar sprijini pe o bază geografică. Dacă Austria, Cehoslovacia şi Polonia au pierit este pentru că nu au ţinut seama de legile geografiei. Pentru Polonia mai intră în joc şi vanitatea lui Beck. Când eşti om mic, mic rămâi chiar dacă te urci pe masă. Beck îşi închipuia că, dacă strigă toată ziua că Polonia este putere mare, lucrul acesta se va realiza!" Îmi vine atunci în gând că acesta este şi cazul lui Mussolini şi al Italiei!

Despre pactul tripartit de la Ankara, ministrul îmi explică unul din motivele de căpetenie pentru care displace guvernului din Roma, anume preponderenţa ce se recunoaşte Turciei în Balcani: „Nu trebuie să se uite că Italia este o mare putere balcanică!" „Prezenţa Italiei în Balcani", observ eu „este de natură să bucure toate popoarele din regiunile noastre." Ciano surâde. „Ştiu şi se vorbeşte mult de un bloc al neutrilor din Sud-Est.* Ideea aceasta însă nu prea mă atrage, cel puţin pentru moment. Dar chiar fără constituirea unui bloc, se pot avea contacte utile. Trebuie văzut totuşi, mai întâi, cum evoluează situaţia în urma pactului de la Ankara. Cum aţi observat desigur, noi am rămas calmi, presa noastră nu a reacţionat. Rămânem de veghe."

Vorbind despre război, Ciano îmi spune: „Adevăratul război nu a început încă şi aceasta graţie atitudinii hotărâte a Italiei. Deşi legaţi de Germania, nu ni s'a cerut să intervenim. Aţi citit desigur schimbul de telegrame dintre Hitler şi Mussolini. Nici n'avem ce căuta în conflagraţia aceasta, care nu ne priveşte. De aceea ne'am declarat nu «neutri», ci «ne-beligeranţi». Căutăm să menţinem raporturi bune cu toţii şi să consolidăm pacea în Sud-Est."

---

* Punctul acesta de vedere este oglindit şi în editorialele lui Virginio Gayda din *Giornale d'Italia*. Presa italiană atribuie României ideea unui bloc balcanic şi a unei eventuale conferinţe balcanice la Roma.

La plecare, Ciano îmi arată că voi fi primit de Rege de îndată ce se întoarce de la San Rossore şi îşi reia reşedinţa de iarnă în Roma. Din cauza lipsei sale de timp, „Ducele" nu mai primeşte pe şefii de misiune străini. Ciano se va folosi totuşi de primul prilej spre a mă pune în contact cu dânsul. Mă roagă să închiriez ca sediu al legaţiei Villa Ruspoli „dont je suis l'un des familiers"[1], ceea ce ar scoate din încurcătură pe Dora Ruspoli (născută Labouchère), care, fiind englezoaică din naştere, îşi are averea în Anglia, de care nu se poate atinge. „Cu plăcere", răspund eu, „dacă, fără a fi «un des familiers de notre légation»[2], ne'aţi face onoarea de a fi uneori oaspetele nostru." „Mais c'est sous-entendu" declară tânărul ministru şi, arătându'mi cu un gest puţin teatral sala în care stăm de vorbă, „de même que cette chambre est à vous, et que vous pourrez n'importe quand venir me rendre visite."[3] Pierdusem obişnuinţa elocventei politeţi a italienilor. Străbat, la ieşire, sălile minunatului Palazzo Chigi, cu tavanele sale („soffiti") de frumuseţe fără pereche. Este cel mai grandios Minister de Externe din lume. Şi, trecând din salon în salon, însoţit de Ducele Cordon Sallier de la Tour, subşeful protocolului, mă simt întinerit cu doisprezece ani, amintindu'mi vremea când păşeam pe aici ca prim-secretar de legaţie.

*

După cum reieşea din declaraţiile ce'mi făcuse Contele Ciano, semnarea pactului tripartit anglo-franco-turc nu putea să nu provoace nemulţumire în cercurile politice italiene. Ziarele, ce este drept, urmând cuvântului de ordine primit, se mărgineau să înregistreze faptul şi comentariile din străinătate, fără a lua însă o poziţie. Doar Virginio Gayda, ale cărui legături strânse cu ministrul afacerilor străine erau îndeobşte cunoscute, consacra pactului de la Ankara, în editorialele sale din *Giornale d'Italia*, rânduri pline de reticenţă, care nu tăinuiau

[1] al cărei obişnuit al casei sînt

[2] „unul dintre obişnuiţii legaţiei noastre"

[3] Dar este de la sine înţeles, tot aşa cum camera aceasta este a dumneavoastră şi cum puteţi veni oricînd să mă vizitaţi.

îndestul iritarea faţă de sporul de prestigiu şi greutate politică dobândit de Turcia. „Să nu se uite", scria el la 24 octombrie, „că, dacă Turcia dispune de o frontieră mică în Balcani, Italia (stăpânitoare peste Albania) are însă acolo o graniţă întinsă." Şi ziaristul fruntaş al fascismului adăuga însăşi fraza spusă mie de patronul său: „Nimic nu se poate face de acum încolo în Balcani fără Italia, căci Italia este astăzi o mare putere balcanică." Pe de altă parte, insuccesul tratativelor turco-sovietice produce satisfacţie la Roma. Deşi se declară credincioasă solidarităţii cu Germania, Italia încearcă să combată efectele înţelegerii dintre Berlin şi Moscova, care tinde a o relega pe planul al doilea în sistemul politic al lui Hitler şi căreia îi este potrivnică şi din motive ideologice. Dorinţa guvernului fascist ar fi fost ca ruperii negocierilor Molotov-Saracioglu să nu'i urmeze deocamdată nici un alt act, îngăduindu-se astfel dezvoltarea nestânjenită a acţiunii diplomatice italiene în Balcani. Cum însă s'a ajuns la încheierea pactului de la Ankara, satisfacţia a făcut loc decepţiei. Cu atât mai mult cu cât clauzele pactului prevedeau ipoteza unei agresiuni italiene în Mediterana, gest privit ca total inamical.

Guvernul din Roma, care întrevedea posibilitatea înjghebării unei grupări de state neutre, pe care s'o poată manevra în slujba politicii sale, se vedea acum dintr'o dată stânjenit în mişcările sale. Într'adevăr, orice gest al Italiei ar fi avut răsunet sporit dacă la spatele ei s'ar fi înşiruit şi toate statele mijlocii şi mici din Sud-Est. Cuvântul lui Mussolini ar fi căpătat astfel o greutate deosebită, nu numai în timpul războiului, ci mai ales mai târziu, la conferinţa de pace. Cu o Turcie, însă, oficial legată de puterile occidentale, pe de o parte, şi de statele balcanice, pe de alta, se considera la Roma că jocul Italiei ar deveni mai limitat, unele posibilităţi de manevre fiind chiar excluse.

Susceptibilitatea guvernanţilor italieni era deci serios atinsă.

Atât ambasadorul Franţei — care are contacte frecvente şi cordiale cu ministrul afacerilor străine — cât şi ambasadorul Angliei au încredinţat pe Ciano că noul instrument diplomatic nu are nici o „pointe"[1] îndreptată contra intereselor italiene,

[1] atac

cărora dimpotrivă le'ar putea servi. Nu era desigur nici un motiv pentru care Londra şi Parisul să se opună alcătuirii unei grupări de state neutre în Sud-Est, întrucât prezenţa într'o asemenea grupare, pe lângă Italia legată de Germania, a Turciei prietene cu democraţiile, ar chezăşui tocmai perfectul echilibru şi neutralitatea în bazinul dunărean. Şi nimic nu părea mai firesc decât să se ofere Italiei preşedinţia — măcar formală — a proiectatei alcătuiri. Era îndoielnic însă ca André François-Poncet şi Sir Piercy Lorraine să fi izbutit a convinge guvernul fascist. De fapt, totul era să depindă de întorsătura evenimentelor pe teatrul de război occidental.

*

Instrucţiunile de la Ministerul nostru al Afacerilor Străine îmi arată care este punctul de vedere al Guvernului român asupra posibilităţii constituirii unui bloc neutru în sud-estul Europei. Bazele pe care ar urma să se alcătuiască un asemenea bloc trebuie să fie următoarele:

1) Neutralitate desăvârşită în cadrul actualului conflict; 2) declaraţie de neagresiune între statele membre ale blocului, obligaţiile de asistenţă mutuală stipulate între unele din acele state rămânând în vigoare; 3) în cazul unei agresiuni externe împotriva unuia din statele făcând parte din bloc, celelalte urmând să păstreze cel puţin o neutralitate binevoitoare faţă de statul atacat; 4) normalizarea măsurilor militare luate la frontierele comune; 5) stabilirea unui contact direct între miniştrii afacerilor străine ai statelor din bloc şi schimb de informaţii politice şi economice între guvernele respective; 6) adoptarea unor măsuri de ordin economic pe baza comunităţii de interese. Primele sondaje făcute în acest sens de diplomaţia română par să fi trezit, în principiu, un ecou formidabil nu numai în statele Înţelegerii Balcanice, dar chiar în cele două grupări de puteri beligerante. Prezenţa şi chiar preşedinţia Italiei ar atrage, de bună seamă, şi adeziunea Ungariei şi Bulgariei. Singurele rezerve făcute au fost la Ankara, unde s'ar dori prevederea unor măsuri de sprijin mai eficace pentru puterile eventual atacate, ca şi la Roma, unde s'ar cere în prealabil lim-

pezirea relaţiilor italo-turce, şi în unele cercuri ale oficialităţii franceze, unde există teama ca Italia să nu atragă pe nesimţite blocul de partea Axei. Dar, în general, şi în mod oficial, toate guvernele par să aprobe o iniţiativă menită să evite lărgirea conflictului european.

*

André François-Poncet, ambasadorul Franţei, îmi trimite vorbă că ar dori să mă vadă chiar înainte de a'mi prezenta scrisorile de acreditare Regelui Italiei. Fac deci această excepţie uzanţelor protocolare şi mă duc să'l văd în măreţul şi minunatul Palazzo Farnese, reşedinţa Ambasadei franceze. Mărimea uriaşă a sălilor, frescele unice care le împodobesc, proporţiile grandioase ale lui Hercule Farnese fac parcă să treacă pe planul al doilea preocupările politice ale unor vremuri trecătoare.

François-Poncet, de care era să mă lege o neîntreruptă prietenie de'a lungul vieţii întregi, era pe atunci un bărbat în plină vigoare, cu ochii vii şi plini de scăpărătoare inteligenţă. Cu mica lui mustaţă, cu veşnica lui cravată „papillon", degaja un sentiment de activă tinereţe, câştigând îndată simpatia interlocutorilor săi. Venise din Berlin, după o lungă misiune, în care spiritul său sclipitor şi buna lui cunoaştere a limbii germane (fusese „agrégé d'allemand"[1] la Şcoala Normală din Paris) îi îngăduiseră să câştige încrederea şi „bunele graţii" ale Führerului, care spunea despre dânsul că, printre diplomaţii străini, François-Poncet era acela pe care îl prefera. Fotografiile mărimilor naziste, cu dedicaţii măgulitoare, erau expuse pe mesele din camera de lucru a ambasadorului francez. Mare a fost amărăciunea şi decepţia lui Hitler când, publicându-se după izbucnirea războiului „cartea galbenă" a guvernului francez, a luat cunoştinţă de rapoartele trimise din Berlin la Quai d'Orsay de către François-Poncet, în care acesta, cu ironia lui caustică, ridiculiza grandomania Führerului şi asemuia reşedinţa acestuia din munţii de la Berchtesgaden cu sanctuarul sfântului

[1] profesor de germană

Graal din *Parsifal*. Rezultatul a fost că, după ocuparea întregului teritoriu francez de către Wehrmacht, bietul meu coleg a fost ridicat pe sus şi internat în Tirol, până ce a fost liberat de trupele aliate victorioase...

La Roma, situaţia era mult mai delicată pentru François-Poncet. El sosise într'o vreme când Italia, deşi nebeligerantă, era de partea Axei, când manifestanţii fascişti cutreierau străzile Cetăţii Eterne strigând: „Nizza, Corsica, Tunisi", revendicările teritoriale ale „Ducelui". Când apărea într'un restaurant cu muzică, se intona un cântec ironic la adresa sa: „E arrivato l'ambasciatore"[1]. Apoi, mai puţin încă înzestraţi cu simţul umorului decât partenerii lor germani, italienii nu gustau deloc glumele cam usturătoare — deşi pline de duh — ale reprezentantului Franţei la adresa regimului şi a maimuţăriilor lui. În afară de oficialităţi, puţini erau cei care acceptau invitaţiile la Palazzo Farnese, ale cărui săli uriaşe păreau uneori aproape goale. François-Poncet mi se plângea odată: „J'ai invité toute la Cour, et ce n'est que la basse-cour qui est venue."[2]

În prima mea întrevedere cu ambasadorul Franţei, el nu şi-a tăinuit pesimismul în legătură cu evoluţia situaţiei internaţionale. Era convins că Mussolini nu se putea împăca defel cu gândul unei neutralităţi definitive, atât din cauza cuvântului dat lui Hitler, cât şi din pricina temperamentului său dinamic şi a doctrinei sale intervenţioniste. N'ar vrea să se repete părăsirea Aliaţilor de care se făcuse vinovată Italia în 1915, oricât de avantajoasă şi de fructuoasă ar putea fi neutralitatea guvernului din Roma în actualul conflict. Suveranul, mareşalul şi opinia publică sunt hotărât potrivnici unei intrări a ţării în război, dar, observă François-Poncet, o surpriză nu este exclusă la un moment dat, cu atât mai mult cu cât, se pare, Mussolini este sigur de o victorie germană.

François-Poncet socoteşte că formarea unui bloc al neutrilor în Sud-Est, prezidat fiind de Italia, ar fi un debuşeu şi o platformă pentru energiile neîntrebuinţate ale „Ducelui". Ar trebui,

[1] A sosit ambasadorul

[2] Am invitat toată Curtea, dar n-a venit decît poiata.

prin urmare, ca statele dunărene să facă un efort serios, mai ales pe teren economic, pentru a'i demonstra că un asemenea bloc ar aduce Italiei bogăţie şi prestigiu. Deocamdată, François-Poncet l'a găsit pe Ciano sceptic şi bănuitor în această privinţă, deoarece consideră că prezenţa în blocul balcanic a Turciei ar micşora poziţia Italiei şi pentru că guvernul italian ar consfinţi *statu quo* în Balcani, ceea ce ar fi în contrazicere cu angajamentele luate de „Duce" în favoarea revizionismului. Înalta ierarhie fascistă este ostilă — pare-se — proiectului de a sacrifica interesele noastre în vederea unei ipotetice stabilizări a păcii în Europa centrală. Pentru moment, italienii observă atent urmările Pactului de la Ankara cu privire la care ambasadorul francez stăruie întruna că nu este întru nimic îndreptat împotriva influenţei Romei în Balcani.

Totuşi, François-Poncet îmi va destăinui, în mod confidenţial, că în sferele guvernamentale italiene nu s'ar respinge, în materie de rectificări teritoriale, ideea sacrificării intereselor româneşti tot cu speranţa deşartă că s'ar consolida astfel pacea în părţile noastre.

Se pare, pe de altă parte, după câte îmi arată François-Poncet, că se manifestă scepticism în privinţa coeziunii noastre interne. Dar colegul meu francez mă încredinţează că nu pierde nici un prilej de a arăta lui Ciano că a se atinge de România ar însemna a arunca în război întregul Sud-Est european, căci garanţia franco-anglo-turcă ar intra imediat în acţiune şi şi'ar putea chiar relua ideea unui nou „front de la Salonic" sub comanda lui Weygand, idee preconizată de Principele Regent Paul al Iugoslaviei.

Evenimentele erau să arate ineficacitatea tragică, pentru noi, a acestei garanţii! Ciano asigură însă pe François-Poncet că eventualitatea nu se va produce, Germania şi Rusia (!!) neavând nici o intenţie agresivă contra României. Altă asigurare desminţită curând de fapte!

*

La 31 octombrie are loc la Roma o importantă remaniere ministerială. „Ducele" obişnuieşte să procedeze, din timp în timp, la primenirea echipei sale de lucru, dar schimbările

intervenite atunci păreau să iasă din cadrul periodicelor reconstituiri ale Cabinetului său. Nouă miniştri şi subsecretari de stat sunt înlocuiţi şi printre ei Dino Alfieri, mare protagonist al alianţei cu Axa, pe care eram să'l regăsesc mai târziu ca ambasador la Berlin. Semnificativă pare şi îndepărtarea din postul de secretar general al partidului a lui Starace (se zicea: „l'aquila è rapace, l'oca è Starace"[1]), înlocuit prin Ettore Muti. La prima vedere s'ar părea că Mussolini a vrut să scape de prezenţa colaboratorilor prea ostentativ germanofili şi să facă apel la personalităţi mai reprezentative ale politicii de neutralitate de atunci a Italiei. Astfel, noul şef de Stat Major, mareşalul Graziani, trece drept ostil alianţei cu Germania. În general, noii titulari fac parte din cercul prietenilor lui Ciano, ceea ce tinde să întărească poziţia în guvern a ministrului afacerilor străine. Deşi nu era cazul să se tragă concluzii pripite din această remaniere, nu se poate nega că ea producea satisfacţie în cercurile franco-italiene. La o masă, la Principesa Maria a Greciei, soţul morganatic al Principesei, amiralul Joannides, ca şi François-Poncet spuneau în faţa mea că schimbările intervenite în echipa ministerială italiană reprezentau „un coup de barre vers les puissances occidentales"[2].

Dar, întrebam eu — fără a căpăta răspuns —, dată fiind impulsivitatea „Ducelui" şi desfăşurările războiului, este oare exclusă o inversare a situaţiei şi „un coup de barre dans la direction opposée"[3]?

Augusta gazdă, lângă care stau la masă, nu face decât să'mi repete cât îl detestă pe Hitler. În schimb, însă, îmi vorbeşte cu multă afecţiune de strănepotul ei, Mihai al României, făcând totuşi următoarea rezervă: „Quel dommage qu'il n'ait aucun usage du monde; on voit qu'il n'est jamais en contact avec des gens de la société!"[4]

*

[1] vulturul e rapace, gîsca e Starace

[2] o lovitură ameţitoare către puterile occidentale

[3] o lovitură ameţitoare în direcţia opusă

[4] Ce păcat că nu ştie să se descurce în societate; se vede că nu e niciodată în contact cu oameni din lumea bună!

Iau contact, la Palazzo Chigi, cu şefii de serviciu: ambasadorul Buti, director politic; ambasadorul şi senatorul Giannini, director economic (o veche cunoştinţă); miniştrii plenipotenţiari Viletti, directorul afacerilor generale (pe care era să'l regăsesc mai târziu ca şef al delegaţiei permanente italiene la Naţiunile Unite, iar apoi ca ambasador la Paris); Anfuso, directorul Cabinetului şi Leguio (fost consilier la Bucureşti), directorul personalului. Le expun poziţia noastră. Ei par cam rezervaţi, căci necunoscând gândurile lui Mussolini, nu îndrăznesc să deschidă gura. Toţi îmi spun doar că se bucură de destinderea româno-ungară. Vorbesc — în cadrul raporturilor noastre cu toţi vecinii de nezdruncinatul nostru pacifism. Giannini îmi replică: „Caro Ministro, per volere e mantenere la pace, bisogna essere due"![1] Parcă desprind însă oarecare îngrijorare faţă de stările din Bulgaria, unde sporeşte curentul rusofil, la nevoie chiar prin jertfirea instituţiilor fundamentale ale statului, în speranţa că o alianţă cu Uniunea Sovietică ar îngădui realizarea revendicărilor iredentiste.

Continui vizitele mele oficioase (căci nu mi-am prezentat încă scrisorile de acreditare Regelui Victor Emmanuel) la colegi. Pe ambasadorul Turciei, Hüseyin Ragip Baydur, îl cunoşteam încă de pe vremea când era ministru la Bucureşti. Om foarte deştept, vioi şi subţire, dar devenit de o prudenţă proverbială în urma celor şase ani petrecuţi la Moscova ca ambasador. Închide toate uşile din jurul său şi vorbeşte în şoaptă, la ureche. Îmi spune că manevrele italiene din toamnă au dat la iveală o totală nepregătire. Ducele l-a învinovăţit pe generalul Pariani, subsecretar la Ministerul de Război şi acesta a aruncat vina pe Guarnieri, ministrul schimburilor şi al valutei, care nu i'ar fi pus la dispoziţie fondurile necesare. Scurt, au fost demişi amândoi, iar Regele a putut impune poziţia de ne-beligeranţă. Colegul turc îmi arată că şi la Roma se întruneau periodic colegii din Înţelegerea Balcanică până ce s'a retras iugoslavul — Ducici, actual ambasador la Bucureşti —

[1] Dragă ambasadorule, pentru a vrea şi a menţine pacea, trebuie să fii în doi!

în urma unei certe cu predecesorul meu Lugojanu, care nu'i putea ierta de a'i fi tăinuit încheierea acordului italo-iugoslav.

Succesorul lui Ducici, Bochko Cristici, pe care mă duc să'l văd în somptuoasa sa reşedinţă din Palatul Borghese, este un om tăcut, închis şi temător. Este convins de izbânda germană şi de pieirea definitivă a Poloniei. Nu i s'a vorbit niciodată la Palazzo Chigi de posibilitatea închegării unui bloc neutru în Balcani şi crede că ideea displace italienilor. Pare foarte îngrijorat de întorsătura primejdioasă pe care ar putea s'o ia relaţiile ruso-turce.

Colegul elen, Petre Metaxas, este un om de lume, fin, deştept, simpatic. Se plânge de greutatea de a obţine informaţii într'un oraş de guralivi, unde numai cei ce ştiu ceva tac. La Palazzo Chigi, Buti nu este la curent cu secretele politice, iar Viletti şi Anfuso, amici personali ai lui Ciano, sunt muţi. Cum pactul de conciliaţie şi arbitraj dintre Italia şi Grecia din 1928 a expirat şi nu poate fi reînnoit pentru că era întemeiat pe Pactul Societăţii Naţiunilor, s'a procedat la un simplu schimb de note, spre a se da o bază raporturilor dintre cele două ţări până la încheierea unui nou pact după terminarea războiului. Guvernul italian caută să dea acestui schimb de note semnificaţia, pe care nu o are, a unei apropieri mai concrete cu Grecia. De fapt se privesc cu îndreptăţită bănuială, la Atena, concentrările excesive de trupe ale Italiei în Albania, care depăşesc cu mult necesităţile ocupaţiei militare a noii posesiuni a Romei fasciste.

Astfel încât profunzimea de expresii călduroase formulate de guvernul italian la adresa Greciei şi declaraţiile fasciste de cordialitate, de „nouă perioadă de prietenie, înţelegere şi încredere reciprocă" nu sunt de natură să zdruncine justificatele aprehensiuni ale guvernanţilor atenieni. Bietul ambasador polon, pe care nu lipsesc să'l cercetez, este un fost general, Wieniawa-Dlugoszowski, care îşi dă aparenţa de a fi foarte jovial, cu toate nenorocirile care s'au abătut asupra ţării sale. Ba chiar face pe italofilul şi critică pe anglo-francezi. Încă acum!

Din vizitele pe care mi le înapoiază colegii turc şi grec, ca şi aceea pe care mi'o face Virginio Gayda, primul redactor al lui *Giornale d'Italia*, rezultă că principalul obstacol la

alcătuirea unui bloc neutru în Balcani îl constituie divergenţele dintre Roma şi Ankara. Turcia nu ar putea admite ca Italia să ia conducerea unui asemenea bloc, pe când Italia la rândul ei, după cum îmi afirmă Gayda, nu poate fi favorabilă unei asemenea înjghebări, atâta timp cât guvernul turc nu schiţează nici un gest în vederea limpezirii atitudinii sale faţă de Roma. Italia, adaugă Gayda, nu ar râvni la preşedinţia blocului balcanic, neavând intenţia de a jigni nici o susceptibilitate, dar nu poate nici uita că îşi are cuvântul de spus în Balcani, unde este cea mai mare putere şi ca atare trebuie să se opună tendinţei Guvernului de la Ankara de a servi de instrument pentru atragerea ei în jocul franco-britanic. Ziaristul de frunte al fascismului a publicat un articol violent contra manifestului prin care Kominternul a atacat regimul fascist. Dar, încrezător — ca şefii săi — de victoria germană, Gayda nu se teme prea mult de o pătrundere rusă în Europa centrală şi în Balcani, căci, după război, Germania ar izbuti să recâştige poziţiile în aparenţă pierdute şi să pună un zăgaz imperialismului panslavist!

Fac, de asemenea, obişnuita vizită protocolară lui Mackensen, ambasadorul Germaniei. Ne cunoaştem de mult, căci este a treia oară că ne regăsim în acel post (o dată ca secretari la Roma, apoi ca miniştri la Budapesta). Deşi ştie perfect de bine că prin înţelegerea Ribbentrop-Molotov din august, a fost dată mână liberă lui Stalin, de către Hitler, în ceea ce priveşte Basarabia, Mackensen îmi susţine că „nici nu este vorba să se redeschidă chestiunea Basarabiei, zvonurile răuvoitoare răspândite în această privinţă provenind de la adversarii Reichului, care caută să lărgească zona conflictului". Germania, îmi declară el, vrea cu orice chip să menţină pacea în Balcani, de ar fi numai din motive economice. La fel ar gândi şi ruşii, care ne-ar fi dat, în mod spontan, „asigurări liniştitoare"! Singurul element de natură să pericliteze pacea în Balcani, observă colegul meu german, ar fi Pactul de la Ankara, care ar vădi în mod limpede manevrele inamicilor Reichului. Încredinţez pe Mackensen că prezenţa noastră în Înţelegerea Balcanică chezăşuieşte politica de strictă neutralitate a acestei grupări, dar el îşi exprimă îngrijorarea că influenţa noastră în

această direcţie ar risca să fie handicapată de garanţia britanică. Îi răspund că nu văd cum această garanţie unilaterală ce ne'a fost dată — şi pe care am fi mulţumiţi s'o primim şi de la celelalte mari puteri — ar putea stânjeni acţiunea noastră pentru statornicirea neutralităţii în sud-estul Europei. Mackensen îmi spune că, deşi Hitler, ca şi Mussolini, favorizează orice acţiune menită să întărească pacea în bazinul mediteranean şi dunărean, ei privesc amândoi cu scepticism ideea alcătuirii unui bloc neutru în Balcani. Despre politica externă a Italiei, ambasadorul german îmi arată că „Ducele nu este neutru, ci hotărât doar să nu ia deocamdată iniţiativa unei acţiuni militare". În vizita pe care mi-o întoarce peste câteva zile, Mackensen mă sfătuieşte să'l văd cât de des pe Ciano, „singurul demnitar fascist care îndrăzneşte să vorbească". Revenind asupra amintirilor noastre comune din Budapesta, colegul german nu'şi tăinuieşte antipatia faţă de unguri şi profundul dispreţ, pe care i'l inspira Kánya.

Tot în cadrul vizitelor ce mi se fac primesc pe François-Poncet, care aprobă ideea unui bloc neutru în Balcani, dar fără imixtiunea vreunei mari puteri — adică a Italiei. Acesta este şi punctul de vedere al Turciei. Cât despre bietul şi timoratul Cristici, el ar vedea cu îngrijorare formarea unui nou fel de „Mică Înţelegere" în Sud-Est, care ar fi „o aberaţie", mai ales dacă nu s'ar putea sprijini cu fermitate pe Italia.

*

18 noiembrie. Instalaţi în sfârşit în splendida Villa Ruspoli de pe Gianicolo, soseşte şi ziua prezentării scrisorilor mele de acreditare la suveranul Italiei.

Marchizul Marini-Clarelli, maestrul de ceremonii al Curţii (care a fost la noi în ţară cu prilejul funeraliilor Reginei Maria), vine să mă conducă la Quirinal într'un superb „carrosse de Cour"[1] (cu un vizitiu şi trei lachei în livrele mari, roşii şi aurii, şi purtând peruci pudrate!). În celelalte trăsuri iau locul ceilalţi membri ai legaţiei. La ora 11, cortegiul intră

[1] caleaşcă de Curte

în curtea de onoare a Quirinalului (printre privitori, soţia mea cu copiii!). O gardă de onoare de „bersaglieri" prezintă armele. Urcăm treptele, trecem în faţa frumoasei fresce a lui Melozzo de Forli şi ajungem într'o sală grandioasă împodobită cu tapiserii unice, unde o gardă a Palatului, în uniforme roşii şi purtând coifuri, îmi dă onorul. Înaintez într'un alt salon, unde sunt primit de alt maestru de ceremonii, Principele Ruffo di Calabria (tatăl viitoarei Principese Paola a Belgiei). Acesta mă însoţeşte încă în alt salon, unde sunt salutat de marele maestru de ceremonii, Contele de Sant'Elia. Sunt introdus apoi într'o sală în care aşteaptă Casa Militară a Regelui. Sant'Elia intră în sala Tronului şi mă anunţă. Păşesc singur în sala Tronului şi înmânez Regelui Victor-Emmanuel al III-lea scrisorile regale care mă acreditează pe lângă persoana sa în calitate de Trimis Extraordinar şi Ministru Plenipotenţiar al României. Regele, care poartă cordonul şi colanul Ordinului „Carol I" este surâzător şi cât se poate de amabil. După un schimb de vorbe curtenitoare şi oarecum obligatorii, Regele, apropiindu-se de mine şi arătând cu degetul una din decoraţiile pe care le port, îmi spune: „Je vais faire comme les enfants, en vous demandant quelle est cette médaille que vous portez après la croix de guerre et qui représente une figure à cheval?"[1] Răspund că este medalia centenarului Regelui Carol I. Regele continuă: „Cela me fait penser que j'ai reçu ces jours-ci une lettre d'un Italien de Roumanie avec un timbre représentant l'effigie du roi Carol Ier et de la reine Elisabeth. Bien que n'étant pas collectionneur moi-même, j'ai fait détacher ce timbre de l'enveloppe, car on m'en demande sans cesse. J'ai bien connu le roi Carol Ier, c'était une belle figure."[2]

---

[1] Mă voi comporta ca un copil întrebându-vă ce medalie purtaţi pe lîngă Crucea de război, aceea care reprezintă o siluetă călare?

[2] Asta mă face să mă gândesc că am primit zilele acestea o scrisoare de la un italian din România, o scrisoare care purta un timbru reprezentînd efigia Regelui Carol I şi a Reginei Elisabeta. Deşi nu sînt colecţionar, am dezlipit timbrul de pe plic pentru că adesea îmi cere cineva aşa ceva. L-am cunoscut, desigur, pe Regele Carol I; era o figură impozantă.

Vorbim apoi de voiajul său în România, în anul 1894, şi promit să'i fac să parvină o fotografie a sa, luată atunci la noi. Şi, cu privire la marca comemorativă a primului nostru Rege, adaug: „Nous avons été émus en revoyant son effigie bien connue sur les timbres; cela nous a rajeunis."[1] Regele observă: „Vous n'en avez pas besoin, Excellence, vous avez au moins trente ans de moins que moi"![2] (Îmi spusese acelaşi lucru la Budapesta.) „Quant à moi, mes soixante-dix ans commencent a me peser."[3] *Eu*: „On ne le dirait pas Sire, Votre Majesté les porte si bien."[4] *Regele Victor-Emmanuel*: „N'empêche que c'est une vie déjà longue!"[5] *Eu*: „Mais quand elle est comme la vôtre, Sire, si bien remplie et si riche en pages de gloire, il n'y a pas lieu de s'en plaindre".[6] *Victor-Emmanuel*: „Oh, riche en gloire!!"[7] *Eu*: „Quatre guerres victorieuses, Sire, et le bel épanouissement actuel du peuple italien!"[8] *Victor-Emmanuel*: „Ce sont les circonstances, mon cher ministre. Même une personnalité mediocre peut être servie par les événements. Et alors on dit que c'est son mérite"[9]. *Eu*: „Toute l'Europe sait cependant le rôle de Votre Majesté pour le maintien de la paix dans le bassin méditerranéen et danubien, et vous en est reconnaissante".[10] *Victor-Emmanuel*: „Si mérite il y a, c'est

---

[1] Am fost foarte emoţionaţi să revedem efigia sa pe timbru; asta ne-a întinerit.

[2] Nu e nevoie de aşa ceva, Excelenţă, sunteţi cu cel puţin treizeci de ani mai tînăr decît mine.

[3] În ce mă priveşte, cei şaptezeci de ani ai mei încep să mă apese.

[4] Nu s-ar-spune, Sire. Maiestatea Sa arată foarte bine.

[5] Da, dar viaţa mea e şi aşa destul de lungă!

[6] Dar cînd este ca a Dumneavoastră, atît de plină şi bogată în pagini de istorie, nu aveţi de ce vă plînge.

[7] O, plină de glorie!

[8] Patru războaie victorioase, Sire, şi frumoasa înflorire actuală a poporului italian!

[9] Astea sînt împrejurările, dragă ambasadorule. Pînă şi o personalitate mediocră poate fi servită de împrejurări. Şi se spune că este meritul său.

[10] Totuşi, toată Europa cunoaşte rolul Maiestăţii Voastre în menţinerea păcii în bazinul mediteranean şi dunărean şi vă este recunoscătoare pentru asta.

celui de mon gouvernement."[1] *Eu*: „Quand le mérité et la gloire s'entourent de discrétion, leur rayonnement n'en est que plus étendu!"[2] *Victor Emmanuel*: „Vous me dites des «cose molto gentile», mais, croyez-moi, c'est ainsi que je vous le dis. D'ailleurs, nous ferons de notre mieux pour conserver la paix. On ne peut jamais connaître le futur (*sic*), mais, pour le moment, vous, voyez, on travaille chez nous sans faire de grande politique."[3] *Eu*: „Oui, Sire. On a l'impression d'un peuple fort, tranquille, qui a foi en son destin et qui, par discipline patriotique, se tait et laisse la politique à ceux qui ont en mains les destinées du pays."[4] *Victor Emmanuel*: „Mais pourquoi faudrait-il que les dirigeants seuls fassent de la politique? Tout homme possède une intelligence et a le droit de juger les événements et de donner son avis."[5] *Eu*: „N'y aurait-il pas parfois le risque de voir s'éparpiller les énergies ou d'amener de la confusion dans les esprits?"[6] *Victor Emmanuel*: „Pas du tout. C'est de l'opposition d'opinions contraires que naît la discussion, d'où jaillit ensuite la bonne décision à prendre."[7] Un surâs plin de înţelesuri pe buzele suveranului. Toată fineţea seculară a Casei de Savoia. Parcă văd profilându'se în jurul jilţurilor pe care şedem şi, acolo, în jurul Tronului, o întreagă procesiune de cavaleri în zale strălucitoare, de gen-

---

[1] Dacă există vreun merit, acela este al guvernului meu.

[2] Atunci cînd meritul şi gloria sînt înconjurate de discreţie, razele lor sînt şi mai strălucitoare!

[3] Îmi spuneţi lucruri foarte drăguţe, dar, credeţi-mă, este aşa cum v-am spus eu. De altfel, vom face tot ce ne stă în putinţă pentru a menţine pacea. Niciodată nu poţi prevedea viitorul (sic) dar, pentru moment, vedeţi, la noi se lucrează fără a se face prea multă politică.

[4] Da, Sire. Ai impresia unui popor puternic, liniştit, care are încredere în destinul său şi care, prin disciplină patriotică, tace şi lasă politica în seama celor care au destinele ţării în mîinile lor.

[5] Dar de ce ar trebui ca numai conducătorii să facă politică? Fiecare om are o inteligenţă şi are dreptul să judece evenimentele şi să-şi exprime părerea.

[6] Nu ar exista atunci riscul să se împrăştie energiile şi să se ajungă la o confuzie în minţile oamenilor?

[7] Deloc. Discuţia se naşte din opoziţia unor opinii contrare şi de aici apare ideea hotărîrii bune care trebuie luată.

tilomi în peruci pudrate, toţi acei membri ai Casei Sabando care, trecând acestui vlăstar de regi liberalismul şi scepticismul lor, au făcut din acest bărbat mărunt de stat un aşa de rafinat „grand seigneur"[1].

Conversaţia aceasta, atât de deschisă şi de nesilită, se îndreaptă apoi spre domeniul politicii externe. Cum Regele aduce vorba despre bolşevism, arăt că astăzi, când această ideologie este pe cale de a se infiltra în Balcani — unde terenul este prielnic din cauza atracţiei panslaviste asupra populaţiilor slave din acele părţi — România reprezintă, mai mult ca oricând, un zăgaz, care se cere să fie întărit, iar nu slăbit. Să nu se spună, adaug eu, că, dacă dispare acest zăgaz, se vor găsi altele care să'i ia locul. Cel mai sigur zăgaz este acela care există, nu acela care ar putea exista. Regele Victor-Emmanuel îmi spune: „Je suis d'accord avec vous. Une barrière ne sert à quelque chose que si elle est solide. Et je crains davantage une pénétration pacifique — contre laquelle il est difficile de lutter — qu'une action militaire dont on peut se défendre par les armes. Parlez à Ciano en ce sens. Le rôle d'un agent diplomatique est très grand. Quand j'étais jeune je croyais que les diplomates ne servaient pas a grand chose."[2] Îmi permit să întrerup: „Pas mal de diplomates sont du même avis, Sire!"[3] *Victor-Emmanuel*: „Laissez-mois finir ma pensée: maintenant que je suis vieux, j'en suis arrivé à la conclusion qu'un ministre intelligent, sérieux, actif, peut changer du tout au tout une situation."[4] Vorbim de problemele româno-ungare.

---

[1] mare senior

[2] Sînt de acord cu dumneavoastră. O barieră nu serveşte la nimic dacă nu este solidă. Şi mi-e mult mai teamă de o pătrundere pacifică — împotriva căreia e greu de luptat — decît de o acţiune militară împotiva căreia te poţi apăra cu armele. Vorbiţi cu Ciano în acest sens. Rolul unui agent diplomatic este foarte mare. Cînd eram tînăr nu credeam că diplomaţii servesc la prea mare lucru.

[3] Nu puţini sunt diplomaţii care sînt de aceeaşi părere cu dumneavoastră, Sire!

[4] Lăsaţi-mă să-mi termin ideea: acum, cînd sînt bătrîn, am ajuns la concluzia că un ambasador inteligent, serios, activ, poate să schimbe cu totul o situaţie.

Regele îşi exprima satisfacţia faţă de ameliorarea relaţiilor dintre cele două ţări şi speranţa că se va găsi mijlocul de a face să dispară orice sentiment de adversitate între naţiuni vecine. Reamintesc, în această ordine de idei, măsurile luate la noi, în materie minoritară, tocmai în scopul de a limpezi atmosfera şi observ că, după părerea mea, Italia ar putea exercita cu folos influenţa de care se bucură pentru a obţine la Budapesta un spirit de moderaţie şi comprehensiune în aceste momente atât de grave din punctul de vedere internaţional. „C'est cela", aprobă suveranul, „tâchez d'attirer les Hongrois. On ne peut pas être ennemis pour l'éternité."[1]

Răspund: „En cela l'Italie peut nous aider. Il s'agirait de faire comprendre aux Hongrois qu'il faut créer une atmosphère de bonne entente entre nous, qu'il faut faire passer au second rang nos querelles particulières devant les grands problèmes qui se posent à nous."[2] *Victor Emmanuel*: „Votre frontière avec la Russie est, je crois, bien plus longue que la frontière russo-hongroise."[3] *Eu*: „Oui, Sire, mais la leur est tout de même assez large pour laisser passer des doctrines subversives."[4] *Victor Emmanuel*: „Oh, les doctrines passent, même s'il n'y a pas du tout de frontières communes."[5] *Eu*: „Si notre frontière avec la Russie est plus longue, raison de plus pour que tout le monde contribue à fortifier cette barrière que la Roumanie représente, comme l'a dit Votre Majésté."[6]

---

[1] Asta este, încercaţi să-i atrageţi pe unguri. Nu pot exista duşmani pe vecie.

[2] Italia ne poate ajuta să facem aşa ceva. Ar trebui ca ungurii să fie făcuţi să înţeleagă că trebuie creată o atmosferă de bună înţelegere între noi, că certurile noastre mărunte trebuie să treacă pe planul al doilea faţă de marile probleme care se ridică în faţa noastră.

[3] Frontiera dumneavoastră cu Rusia este, cred, mult mai lungă decît cea ruso-ungară.

[4] Da, Sire, dar a lor este totuşi destul de mare ca să lase să treacă prin ea doctrine subversive.

[5] O, doctrinele trec şi dacă nu există nici măcar o frontieră comună.

[6] Dacă frontiera noastră cu Rusia este mai lungă e un motiv în plus pentru ca toată lumea să contribuie la întărirea acestei bariere reprezentate de România, aşa cum aţi spus Maiestatea Voastră.

Spre sfârşitul audienţei, convorbirea ia din nou un ton mai familiar. Regele îmi vorbeşte de şederile mele precedente la Roma, şi îmi dă un sfat: „Méfiez-vous de notre «tramontana»!"[1] *Eu*: „Oh, Sire, comparée aux grands froids de chez nous, je crois que je la supporterai sans peine!"[2] Cer voie Regelui să'i prezint personalul legaţiei mele. Se scoală, iar eu merg să bat în uşă, conform ceremonialului. Uşa se deschide, îmi prezint colaboratorii şi Regele face cerc. Apoi, strângerea de mână şi obişnuitele temenele „à reculons"[3]! Mă întorc cu acelaşi alai la Villa Ruspoli, unde golim câteva cupe de şampanie cu Marini-Clarelli şi ceilalţi de faţă. Sunt „hirotonist" ministru al României la Roma.

Tot potrivit protocolului, depun a doua zi coroane la Pantheon, în faţa mormintelor regilor Italiei, la mausoleul soldatului necunoscut şi la „Sacrario dei caduti fascisti", primit fiind pretutindeni de numeroase delegaţii militare, de vicesecretarul partidului fascist, precum şi de Ducele de La Tour, din partea direcţiei protocolului.

Câteva zile mai târziu, sunt invitat să fac parte din „Circolo della Caccia", clubul prezidat de Rege. Sunt primit de preşedinte (G.B.Rospigliosi) şi de membrii comitetului.

Curând după aceea, soţia mea şi cu mine suntem primiţi în audienţă de Regina Italiei, introduşi fiind de Contele Quicciardini, „gentilom de onoare" şi de Contesa Quicciardini (nevasta lui), „doamnă a Curţii". Regina Elena este foarte amabilă şi conversaţia pe un ton familiar, fără prea mare interes. La sosire şi la plecare, garda de onoare prezintă armele.

Am o audienţă, oficială de asemenea, la Principele moştenitor Umberto („il Principe di Piemonte") — viitorul Rege, de scurtă durată, Umberto al II-lea („il re di Maggio"). Conversaţie protocolară. La sfârşit îmi spune însă, „sotto voce"[4] şi în mod confidenţial, că membrii familiei regale sunt puşi într'o situaţie faţă de pretenţia fostului Principe Nicolae (Nicolae

---

[1] Să vă feriţi de „tramontana"!

[2] O, Sire, dacă ar fi s-o compar cu gerul de la noi, cred că o voi suporta fără probleme!

[3] mergînd cu spatele

[4] încet

Brana) ca soţiei sale (născută Dumitrescu-Tohani) să i se acorde acelaşi tratament ca unei adevărate principese regale. Mă abţin de la orice comentariu sau reacţie, afară de un surâs.

Pe Mussolini voi avea prilejul să-l văd prima dată de-abia la 16 februarie, când îi prezint o delegaţie a organizaţiei tinereşti „Straja Ţării". Cordial, surâzător, aerul amabil de a mă recunoaşte. Îl găsesc îmbătrânit şi îngrăşat, dar fără crisparea fălcii de pe portretele sale oficiale.

*

După primele săptămâni de informare, de conversaţii cu factorii de căpetenie ai ţării, cu ziariştii de frunte şi cu diferiţii colegi străini, înaintez ministerului nostru, la 21 noiembrie, următorul raport privitor la poziţia Italiei.

„Oricât s'ar declara neutră sau nebeligerantă este greu de conceput ca o putere ca Italia să poată rămâne cu totul străină de un mare conflict european fără a risca soarta Spaniei sau a Suediei în secolele trecute, căzând la rangul unui stat de mâna a doua. Cu atât mai neverosimilă apare o atare ipoteză dacă ne gândim la întinsele năzuinţe ale Guvernului din Roma, precum şi la însăşi doctrina fascismului bazată pe acţiunea directă înăuntru şi în afară.

Pornind de la premisa că Mussolini consideră că are un cuvânt hotărâtor de spus atât la stabilirea păcii viitoare — care nu ar trebui să fie un nou Versailles, cum a declarat-o chiar dânsul, adică o pace încheiată în afară de voinţa Italiei — cât şi la rezolvarea problemei mediteraneene, se ajunge la concluzia că nu rămân decât două posibilităţi pentru ca glasul «Ducelui» să fie ascultat. Prima posibilitate ar fi intervenţia armată, declanşată la momentul prielnic, spre a contribui efectiv la izbânda învingătorului şi a câştiga astfel drepturi incontestabile la satisfacerea propriilor revendicări. Cea de a doua posibilitate ar fi menţinerea atitudinii de nebeligeranţă până la sfârşitul războiului, dar în urma unui acord care ar recunoaşte în prealabil drepturile pe care le pretinde Italia.

Pentru formula dintâi, intervenţia armată — guvernul ia de pe acum toate măsurile, accelerând ritmul înzestrării tehnice a

oştirii, organizând pe baze noi cadrele militare şi remaniind marile comandamente. Recentele cuvântări ale şefului guvernului adresate studenţimii fasciste şi comisiei pentru organizarea autarhiei au pus în evidenţă un spirit belicos.

Ar fi logic, pe de altă parte, ca şi unele conversaţii să fie iniţiate pentru eventualitatea adoptării celeilalte formule: a neutralităţii bazate pe un acord politic şi teritorial. După câte se află, însă, se pare că, în afară poate de unele sondaje preliminare şi de aluzii foarte vagi în presă, nu s'a atacat problema, Mussolini socotind momentul nu încă oportun. Într'adevăr, înainte de a se angaja în tratative — oricât de secrete ar fi — care i'ar putea stânjeni libertatea de mişcări sau ar risca să'l compromită prea de timpuriu, «Ducele» doreşte să poată vedea mai clar în jocul partenerilor săi. Doreşte mai ales să'şi dea seama de situaţia reală pe teatrul de război.

Va trebui deci să se aştepte desfăşurarea măcar a primelor faze ale adevăratului război, care n'a început încă după părerea italienilor, actuala «guerra non guerregiata» («la drôle de guerre», cum îi spun francezii) neputând încă da indicii asupra raportului de forţe între beligeranţi.

Guvernul italian, după toate probabilităţile, nu şi'a fixat încă atitudinea definitivă. El ezită, prins între teama de a se pronunţa prea devreme — şi poate deci greşi — şi grija de a nu'şi da cărţile pe faţă prea târziu, adică atunci când, sorţii războiului fiind cunoscuţi, nu s'ar mai consimţi la sacrificii pentru câştigarea unei alianţe devenite superfluă. Şovăiala este explicabilă şi pe planul politicii interne. Opinia publică este hotărât potrivnică unui nou război după campaniile din Etiopia şi Spania. O pasivitate prelungită ar putea însă, pe de altă parte, indispune cercurile fasciste mai imperialiste şi nerăbdătoare, crescute în cultul dinamismului «Ducelui». Şi dacă acesta nu şi-ar arunca sabia în cumpănă decât în ajunul soluţiei finale, ar putea fi învinuit că el confirmă injurioasa prorocire a Komintemului spre a'şi asigura partea din pradă.

Aceeaşi ezitare în judecarea situaţiei internaţionale, atât de complexă astăzi. Dacă Mussolini ar putea cu mâinile sale plămădi viitorul, desigur că ar alege o pace de compromis, sta-

bilită la o conferinţă de pace, în care Italia ar fi în măsură să joace un rol de arbitru între beligeranţi, impunând concesiuni în folosul ei şi al sateliţilor săi. Iar dacă una din părţi ar fi menită unei victorii decisive, desigur că dânsul, ca vechi revoluţionar şi proletar, ar prefera izbânda ţărilor «have-nots»[1], care ar deschide Italiei perspective mai largi în dauna marilor imperii coloniale. Conştiinţa «Ducelui» ar fi astfel, şi pe deplin, împăcată că nu se abate de la angajamentele luate faţă de Führer, element ce joacă un rol mare în linia sa de conduită. Îmi reamintesc cum Contele Csáky îmi relata odată, la Budapesta, o ieşire a lui Mussolini contra bărbaţilor de stat italieni care, în 1915, împinseseră ţara lor în lagărul adversarilor foştilor ei aliaţi. «Dacă eu aş fi fost atunci la putere» — ar fi exclamat «Ducele» — «n'aş fi îngăduit aceasta», deşi personal, pe vremea aceea, preconizase alăturarea Italiei de Franţa şi de Anglia. Dar, în situaţia actuală, victoria Germaniei — după acordul dintre Hitler şi Stalin — ar putea însemna şi aceea a Uniunii Sovietice, a Kominternului care insultă Italia, a bolşevismului, pe care dânsul l-a combătut în Spania şi pe care atât Gayda, în recentul său articol, cât şi însuşi Ciano, în prefaţa la traducerea discursurilor lui Franco, îl denunţă încă şi acum ca duşman al civilizaţiei. Şi o astfel de «victorie» Mussolini nu o poate dori. «Este un lucru pe care Italia nu'l va putea nicicând îngădui», scrie cunoscutul ziarist Francesco Coppola în *Gazzetta del Popolo* (16 noiembrie) — «şi anume o nouă înaintare a Rusiei bolşevice dincolo de Carpaţi, în vaiea Dunării, în Balcani, spre Mediterana», idee reluată şi într'o emisiune în limba engleză a posturilor de radio din Roma.

Rezultatul acestor situaţii complexe cu aspecte contradictorii şi al explicabilelor ezitări ale guvernului italian pare a fi, prin urmare, pentru moment, acea «pace înarmată» pe care şeful fascismului a proclama-o de pe faimosul balcon al lui Pallazzo Venezia, la 16 noiembrie. O pace de expectativă, o pace provizorie, care nu exclude hotărâri în anumite împrejurări favorabile. Într'un editorial din *Tribuna*, (17 noiem-

[1] sărace

brie), senatorul Maurizio Maravighia, unul din acei vechi fascişti grupaţi pe vremuri în jurul ziarului *Ideea Nazionale*, scrie: «Italia, în afară de învălmăşeală, dar nu deasupra ei. Neutralitatea noastră nu este ca aceea a altor ţări al căror unic interes este de a rămâne neatinse până la urmă de conflictul actual... Italia nu se poate dezinteresa de soarta Europei, pentru că are o funcţie normală de îndeplinit, pe care vrea s'o păstreze şi chiar s'o valorifice mai mult. De aceea rămânem cu arma la picior... Aşadar, pacea noastră se va menţine atâta timp cât interesele legitime ale Italiei vor fi respectate şi vor putea fi satisfăcute».

Aceasta este cel mai exact comentariu al formulei «pace armată», lansată de Mussolini, şi fixează adevărata poziţie a Italiei."

*

În legătură cu proiectul unui bloc de state neutre în Sud-Est, înaintez ministerului, la 22 noiembrie, raportul confidenţial ce urmează:

„Ţin să vă pun la curent cu impresiile dobândite aci, la italieni şi la colegii aliaţi, în privinţa ideii unui bloc neutru în Balcani.

La italieni observ o oarecare rezervă sceptică datorită nu ideii în sine —, care le este simpatică (ziarele reproduc toate comentariile favorabile din presa străină) — ci putinţei de a o pune în aplicare. Se întrevăd condiţii prealabile puse de unele state care ar urma să intre în bloc şi care s'ar folosi de conjunctură pentru a pune din nou pe tapet vechi diferende. Există şi temerea ca cele trei ţări garantate de franco-britanici să nu dea grupării un colorit putând trezi bănuieli la Berlin. Mai este, în sfârşit, şi îngrijorarea că prezenţa Turciei ar putea micşora rolul preponderent pe care Italia şi'l atribuie în această formaţiune.

Guvernul fascist ar prefera să fie el nucleul în jurul căruia să se grupeze pe rând şi pe baza unor acorduri bilaterale diferitele ţări din sud-estul Europei. În acest caz, statele care ar intenţiona să adere la blocul neutru organizat de Roma şi-ar prezenta candidatura — ca pentru admiterea într'o asociaţie...

Este o veche idee a diplomaţiei italiene. Când se vorbea pe vremuri de apropierea între Mica Înţelegere şi triunghiul Roma-Viena-Budapesta, italienii preconizează, tot astfel, ca fiecare din ţările componente ale Micii Înţelegeri să adere individual, pe baza unui acord separat, cu gruparea în fruntea căreia se află Roma... Nu rezultă de aici că Mussolini s'ar arăta în principiu ostil blocului neutru din Balcani, dacă ar fi cristalizat în jurul Italiei. Dimpotrivă, el socoteşte că ar putea câştiga prin încheganea unui asemenea instrument politic, în care ar spera să aibă cuvântul hotărâtor, dar are îndoieli asupra putinţei de a'l realiza. De aceea preferă să rămână în expectativă spre a vedea în ce măsură se concretizează ideea grupului balcanic şi care sunt reacţiile Germaniei, pe de o parte, şi ale Uniunii Sovietice, pe de alta, şi pe de altă parte să nu'şi lege mâinile participând la un bloc neutru, atunci când întrevede să transforme, la un moment dat, «nebeligeranţa» sa într'o acţiune militară alăturându-se Germaniei.

Mai mult scepticism încă am găsit la colegul meu iugoslav. Într'adevăr, Cristici nu pare să aibă nici o încredere în formula grupului balcanic. Deşi nu ştiu până la ce punct ideile ce'mi expune corespund vederilor guvernului său, este totuşi semnificativ că el consideră că gruparea laolaltă a unor state mijlocii şi mici, fără obţinerea în prealabil a sprijinului unei mari puteri vecine, «s'ar arăta, până la urmă, tot atât de ineficace cât a fost Mica Înţelegere».

Ministrul Iugoslaviei nu socoteşte utile decât acordurile întemeiate pe forţa militară a unui stat puternic şi învecinat geografic. «Cu atât mai bine», adaugă el, «dacă ne găsim mai multe ţări sprijinite de aceeaşi mare putere.» Modul de a vedea al lui Cristici pare deci a se apropia foarte mult de ideea favorită a Palatului Chigi, anume gruparea ţărilor legate prin acorduri de o putere mare, în speţă Italia.

La colegii turc şi elen, foarte favorabili ideii unui bloc balcanic, am constatat dimpotrivă oarecare aprehensiune faţă de un amestec al Italiei. Ambasadorul Turciei, îndeosebi, a insistat asupra faptului că s'ar putea primi orice stat în gruparea

proiectată, cu condiţia însă să fie excluse tendinţele de hegemonie. Teama ca Italia să încerce a «prezida» o «Uniune balcanică» este, cred, substratul acestei rezerve.*

Cam în acelaşi sens ca ambasadorul Turciei, mi-a vorbit şi ambasadorul Franţei. François-Poncet se teme şi el de o înjghebare balcanică care ar putea fi manevrată din Roma. Aceasta, de bună seamă, pentru că atitudinea viitoare a Italiei este departe de a fi desluşită."

Am câştigat şi mai mult convingerea că alcătuirea unui bloc neutru în Sud-Est nu era bine privită de nici o parte, la un dineu dat în onoarea mea, a doua zi, de către Mackensen, pe care'l cunoşteam de multă vreme şi cu care fusesem de curând coleg la Budapesta. După masă, ambasadorul german m-a luat de îndată la o parte spre a mă preveni „prieteneşte" că România ar face un joc foarte periculos dacă s'ar lăsa antrenată în planurile ţintind la constituirea unui bloc balcanic care, sub eticheta neutralităţii, ar fi îndreptat împotriva Germaniei. „Un asemenea bloc nu se va alcătui niciodată", a afirmat Mackensen" pentru că Italia şi sateliţii ei direcţi nu vor participa nicicând la o asemenea formulă**, considerată de Germania ca o acţiune ostilă ei." Cel mai bun lucru de făcut, a adăugat dânsul, ar fi de a se înmormânta cât mai grabnic întreaga chestiune şi de a se „ein schöner Tumulus draufsetzen"[1]. Am răspuns că sunt surprins de cele ce îmi spune, deoarece, după informaţiile mele, colegul său de la Bucureşti nu s'a arătat deloc ostil acestei idei, care serveşte principiul stabilizării neutralităţii în

---

* Într'o convorbire ulterioară, Ragip Baydur îmi arăta credinţa sa că Italia are năzuinţe înspre Dalmaţia şi Salonic şi că, dat fiind, pe de altă parte angajamentele ei faţă de unguri, i se pare exclus ca Mussolini să fie favorabil unui bloc în care ar intra Iugoslavia, Grecia şi România, adică tocmai ţările cărora ar vrea să le impună sacrificii. Cât despre neutralitatea unui asemenea bloc, ambasadorul Turciei ar considerat-o de-a dreptul iluzorie, deoarece Italia este ferm hotărâtă să intervină în conflict alături de Germania, la momentul pe care'l va socoti prielnic.

** Atitudinea aceasta negativă a Italiei îmi este confirmată şi de Buzi, directorul politic (7 dec.)

[1] aşeza peste ea un Tumulus şi mai frumos

Balcani. Mackensen mi-a replicat că se face probabil o confuzie la noi: este adevărat că Germania doreşte ca ţările balcanice să rămînă neutre, dar ea se opune formării unui bloc cu Turcia, care a trecut făţiş de partea puterilor democratice. Am întrebat: „Chiar dacă Italia ar face parte din bloc?" Răspunsul a fost:„Chiar atunci." Desigur că, aflând despre această vehementă opoziţie şi despre rezervele celorlalte puteri interesate, Guvernul din Bucureşti trebuie să fi renunţat la stăruinţele ce depunea pentru încheganea acelui bloc neutru.

*

Într'o conversaţie avută cu Mackensen şi pe care am raportat-o guvernului la 23 noiembrie, el mi-a declarat că războiul actual se transformă din ce în ce mai mult într'o luptă pe viaţă şi pe moarte între Germania şi Anglia. L-am întrebat dacă din această uriaşă încăierare n'ar putea cîştiga o terţă puternică. Mi-a răspuns că, dacă mă refer la Uniunea Sovietică, el mă poate linişti cu desăvîrşire deoarece *„pentru Germania armata rusă nu contează."** La observaţia mea că pentru ţări mai mici acea armată ar putea totuşi conta, a replicat că nimeni nu poate, fireşte, cunoaşte cu precizie viitorul, dar că, în conjunctura de faţă, nu întrevede nici un motiv de îngrijorare. Colegul german m'a întrebat totodată dacă am impresia că misiunea economică germană, prezidată de Clodius şi aflată actualmente la Bucureşti, se va întoarce la Berlin cu un rezultat concret, întrucît „politica internaţională este astăzi bazată pe petrol". Tocmai atunci se anunţă demisia guvernului Argetoianu şi formarea unui minister Tătărescu.

*

Tratative economice aveau loc concomitent la noi şi cu Italia şi am avut în această privinţă un schimb de vederi cu Riccardi, ministrul schimburilor şi al valutei (24 noiembrie).

---

* Ambasadorul Japoniei era să mă asigure şi el (11 dec.) că *„forţa armată rusă este considerată la Tokio ca fiind mult inferioară celei japoneze şi nereprezentând, astfel, nici o primejdie serioasă"*.

Cere să sporim comenzile militare în Italia, ca, la rîndul ei, Italia să ne poată cumpăra mai mult petrol şi cereale. Negocierile economice italo-române nu trebuie, după părerea lui, puse exclusiv pe termen economic, ci ar urma să ţină seamă şi de factorul politic; România, declară el mai departe, este înconjurată de duşmani şi are, prin urmare, nevoie de prietenia Italiei. Am răspuns că ar fi de dorit, în această ordine de idei, să putem simţi ceva mai concret, din partea Italiei, dorinţa stabilirii unor raporturi mai strînse cu noi. Riccardi îmi spune atunci, în mod spontan, că dovada cea mai palpabilă este faptul că pentru Italia nu există o problemă a Transilvaniei şi că vorbeşte mereu în acest sens cu „Ducele". Sunt, evident, doar presiuni exercitate de Riccardi pentru a ne îndemna la concesii economice!

*

Conversaţie foarte lămuritoare cu François-Poncet, la 25 noiembrie. Tocmai ieşea de la Ciano, care i-a spus că guvernul italian nu încurajează, dar nici nu descurajează, formarea unui bloc balcanic, hotărât fiind însă, după matură chibzuire, să nu participe la el, nefiind dispus să se angajeze nici în privinţa unei neutralităţi definitive, nici în aceea a unui *statu quo* în acea parte a continentului. Preferă să încheie acorduri bilaterale cu diferitele state din acea regiune. Italia, adaugă Ciano, are raporturi foarte strînse cu Ungaria, excelente cu Iugoslavia, foarte bune şi în plină ameliorare cu Grecia. Cu Bulgaria legăturile ar fi bune, însă fără a fi concretizate printr'un pact. Apropierea între Roma şi ţările din Sud-Est s'ar desăvârşi astfel treptat pe cale de acorduri bilaterale.

François-Poncet observându'i că a uitat în enumerarea sa România, ministrul afacerilor străine al Italiei i-a răspuns foarte evaziv şi rezervat. Din acest răspuns reieşea că Italia nu'şi poate lega destinele de ale unui stat ameninţat pe toate hotarele sale şi care riscă să fie atacat de Rusia pentru a i se smulge din nou Basarabia. Ambasadorul Franţei îmi spune că a explicat lui Ciano că un atac contra României ar însemna războiul în Balcani şi că România este tare şi plină de coe-

ziune. În gândul lui Ciano ar încolţi prin urmare ideea unei înţelegeri balcanice închegate în jurul Italiei şi din care ar rămâne izolate nu Ungaria şi Bulgaria ca până acum, ci România şi Turcia.

Venind vorba de „raporturile foarte strânse italo-maghiare", François-Poncet a amintit lui Ciano de zvonurile răspândite în legătură cu o eventuală uniune personală între cele două ţări. Ciano s'a grăbit să le dezmintă, dar fără a avea aerul că le priveşte de-a dreptul fanteziste. Ba chiar, a adăugat: „Si, à la fin de la guerre et vu le grand âge de l'Amiral Horthy, les Hongrois offraient au roi Victor-Emmanuel la couronne de leur pays, il n'y aurait là rien, je pense, de contraire aux intérêts français."[1] Ungurii caută, deci, în mod febril, o formulă — alianţă militară sau uniune personală — care să le permită să se prezinte, la o viitoare conferinţă de pace, strâns legaţi politiceşte de Italia, astfel ca pretenţiile lor să fie înglobate în masa revendicărilor italiene! Ce iluzii spulberate de desfăşurarea inexorabilă a evenimentelor! Cât despre guvernul fascist, îmbătat şi orbit de fanteziile şi grandomania sa, el urmărea să acumuleze pe fruntea suveranului său cât mai multe coroane: Rege al Italiei şi Albaniei, Împărat al Etiopiei, poate Rege al Croaţiei şi — de ce nu? — Rege al Ungariei!

*

La 30 noiembrie cer să'l văd pe Ciano — care mă primeşte îndată — spre a'i confirma că noul guvern Tătărescu va urma aceeaşi politică externă ca aceea a ministerului precedent. Ministrul afacerilor străine italian îmi răspunde că este convins despre aceasta, mai ales după recentele discursuri ale lui Tătărescu şi Gafencu. S'a arătat mulţumit că ministrul nostru de externe nu a dat importanţă rodomontadelor din ultima cuvântare a lui Csáky şi că s'a ferit să intre în polemică cu dânsul. Într'adevăr, făcând aluzie la cuvântarea vehementă —

[1] Dacă, la sfîrşitul războiului, avînd în vedere vârsta înaintată a Amiralului Horthy, ungurii i-ar oferi regelui Victor-Emmanuel coroana ţării lor, nu ar fi, cred eu, nimic contrar intereselor francezilor în acest gest.

şi oarecum ridicolă — a şefului diplomaţiei maghiare, Gafencu s'a mărginit să arate că „unele din ameninţările contelui Csáky ne-au surprins, celelalte ne-au înveselit, nici una nu ne-a speriat!" Atrag atenţia interlocutorului meu asupra puternicelor aplauze care au subliniat, în parlamentul nostru, pasajul din discursul lui Gafencu privitor la Italia. Este firească amărăciunea de la noi atunci când se răspunde acestor sentimente şi bune intenţii prin articole ca acela apărut în *Il Telegrafo* din Livorno (ziarul personal al lui Ciano) sau în revista *Il Mediterraneo*, în care sunt puse la îndoială puterea şi coeziunea statului român. Ciano îmi spune că autorul articolului din *Telegrafo*, un anume Ciasca, fiind un om fără nici o însemnătate, nici nu i'a citit proza: „Fă ca mine", adaugă el, „citeşte numai articolele semnate de Ansaldo, singurele care oglindesc vederile mele." La terminarea vizitei, îmi repetă că nu încetează să dea sfaturi de moderaţie la Budapesta, spre a nu încorda şi mai mult situaţia internaţională.

*

Comunicând la Bucureşti cele de mai sus, atrăgeam totodată atenţia asupra intereselor pregătirii militare ale Italiei. Comenzile de armament urmau pe ritmul cel mai rapid. Se proceda cu febrilitate la remanieri în înaltul comandament, se examina regruparea forţelor armate şi se luau felurite măsuri care indicau voinţa guvernului italian de a fi gata pentru orice eventualitate ce s'ar putea produce la primăvară şi care ar asigura Italiei un prilej prielnic pentru valorificarea, printr'o intervenţie în conflict, a năzuinţelor fasciste, proclamate zgomotos: „Nizza, Corsica, Tunisia."

Aceste idei mi'au fost confirmate de principalul corespondent de ziar german din Roma care a cerut să mă vadă: Rudolf Kircher de la *Frankfurterzeitung*. El este convins de intervenţia Italiei alături de Germania. De îndată ce „Ducele" va socoti oştirea italiană îndestul de pregătită şi se vor înfăţişa conjuncturi favorabile — cea mai favorabilă fiind cufundarea de către submarinele germane a patru sau cinci crucişătoare mari britanice putând ameninţa coastele Italiei — şeful fascismului va trage sabia.

Privind relaţiile româno-germane, Kircher îmi arată că ar trebui să le privim în mod „realist şi negustoresc", înţelegând situaţiile economice şi geografice impuse de un destin superior voinţelor omeneşti. Din punctul de vedere politic, nu am avea de ce să ne temem. Ca austriac şi proletar, Hitler detestă pe maghiarii feudali. El îşi dă seama că nu poate exista, în ceea ce priveşte Transilvania, o problemă teritorială. Majoritatea românească şi minoritatea germană s'ar împotrivi unei noi stăpâniri ungureşti şi Führerul ţine întotdeauna seama de sentimentele grupurilor de *„auslands-deutsche"*. El ştie că saşii şi şvabii n'ar putea prefera soluţiei româneşti decât o singură altă soluţie: alipirea la Reich. Or, aceasta este geografic imposibil. Nu s'ar putea concepe o asemenea alipire — încheie Kircher „decât în cazul în care Ungaria ar fi fost în prealabil încorporată Germaniei".

*

Cinci zile în Sicilia (1–5 decembrie). Ne aflăm la Palermo, unde soţia mea botează — prin aruncarea unei sticle de şampanie pe vas — nava „Mangalia" comandată de guvernul român şi construită în şantierele navale Anseldo. Apoi, banchet oferit în frumosul lor palat San Marco de către principele şi principesa Stefano Lanza di Mirto (el „gentilom de onoare" şi ea „doamnă a Curţii"), pe lângă Principesa de Piemont (viitoarea Regină Maria-José). Toată aristocraţia de faţă — şi în general toţi sicilienii — nu'şi tăinuiesc sentimentele de ură faţă de Germania. Depun o coroană de lauri pe mormântul lui Nicolae Bălcescu, Vizităm pe urmă Monreale, Cappella Reale şi de la Villa Igica pornim la Taormina, un vis pământesc. După vizitarea ruinelor teatrului grec, ne îmbătăm de soare şi flori în grădina de la San Domenico şi în împrejurimile acestui colţ de rai.

*

Spre a se căuta, pe cât posibil, ca relaţiile dintre Aliaţi şi Italia să nu ajungă la o tensiune, dându-i se astfel posibilitatea să reziste cât mai mult presiunilor germane, Franţa şi Anglia au asigurat guvernul din Roma că nu va avea de suferit econo-

miceşte de pe urma blocului contra Reichului. Astfel, Parisu şi Londra s'au angajat să furnizeze împreună Italiei cantitatea de cărbuni ce'i era procurată până acum de Silezia (7 milioane de tone) şi pe care n'o mai putea primi acum din cauza interzicerii oricărui transport pe mare a mărfurilor originare din Germania. Pe de altă parte însă, diplomaţia italiană, deşi conştientă de un pericol mai mare — acela al extensiunii comuniste — se fereşte să examineze problema pe plan diplomatic, cum o sugerează guvernul român, spre a nu indispune Berlinul, actualmente legat politiceşte de Moscova, şi, după cum îmi arată directorul politic Buti, la 7 decembrie, „spre a nu trezi la ruşi susceptibilităţi care ar provoca tocmai ceea ce se doreşte a se împiedica", şi crede că ar fi mai abil să nu se ia măsuri „până ce pericolul nu apare efectiv". Atrag atenţia lui Buti că atunci va fi poate prea târziu... Aflu, în aceeaşi ordine de idei, că guvernul fascist este şi oarecum liniştit în urma unei declaraţii oficiale ce i s'ar fi făcut la Berlin că „Germania îşi va întrebuinţa toată influenţa la Moscova spre a împiedica eventualele tendinţe de expansiune ale Uniunii Sovietice spre Balcani". Fapt este că, în loc de a se socoti Ankara ca un punct de sprijin pentru o acţiune politică de prevenire a primejdiei ruseşti, relaţiile italo-turce nu par deloc să se îndrepte spre o destindere. Şi totuşi se ţin lanţ manifestaţiile de stradă favorabile Finlandei şi pe faţă ostile Rusiei din cauza agresiunii comise contra slabei ei vecine, iar Italia trimite cincizeci de avioane guvernului din Helsinki. Ca urmare a acestor desfăşurări, ambasadorul sovietic, care nu'şi prezentase încă scrisorile de acreditare, a fost rechemat la Moscova fără a mai aştepta să i se acorde audienţa regală.

Singurul element favorabil ce'l pot desprinde în atitudinea italiană este comunicatul Marelui Consiliu fascist (9 dec.) a cărui notă dominantă este pasajul privitor la bazinul dunăreanbalcanic, ceea ce, în împrejurările actuale, ia semnificaţia unei împotriviri hotărâte faţă de expansiunea sovietică. Comunicatul înglobează toate statele din Europa dunăreană şi balcanică în zona de interese directe ale Italiei. Pasajelor relative la alianţa cu Germania şi la libertatea navigaţiei nu li se acordă vreo

importanţă deosebită. Concomitent, Mussolini transmite la Paris condiţiile pe care le consideră esenţiale pentru statornicirea păcii generale: 1) alcătuirea unei „cruciade" a tuturor ţărilor civilizate contra bolşevismului, şi 2) o perfectă egalitate între marile puteri interesate în Mediterana.

*

Un articol ameninţător la adresa României, apărut în revista internaţională comunistă pune problema noastră — măcar vremelnic — pe planul întâi al preocupărilor diplomaţiei italiene. Înaintez în această privinţă, la 15 decembrie, următorul raport la minister:

„Publicarea în Revista internaţională comunistă a articolului lui Ştefanov «Războiul imperialist şi România» a avut darul să trezească la guvernanţii şi în opinia publică italiană un sentiment aproape de solidaritate cu ţara noastră. Ca în urma unei revoluţii a apărut deodată o comprehensiune mai clară a poziţiei noastre geografice şi a menirii europene pe care această aşezare ne'o impune.

Atât în presă cât şi în conversaţiile politice se simte o oarecare tendinţă de a se renunţa, cel puţin provizoriu, la discriminările ce se făceau până acum în urmă între diferitele ţări din zona dunăreană şi balcanică, unele fiind agreate şi considerate demne de sprijinul italienesc, celelalte socotite neviabile în forma lor actuală şi părăsite soartei lor. Din ce în ce mai mult se aminteşte de toate aceste ţări laolaltă, fără deosebire, ca alcătuind complexul dunărean-balcanic de care sunt legate interesele vitale ale regatului italo'albanez. Statul care beneficiază cel mai mult de pe urma acestei atitudini noi a italienilor este desigur statul român. Pentru prima oară, după atâţia ani, ne'a fost dat să citim în editorialul din *Messaggero* (5 dec.) că Italia are legături strânse cu toate ţările din acea regiune, «din care unele îi sunt chiar apropiate prin comunitatea sângelui». Iar *Giornale d'Italia* (9 dec.) subliniază că Italia, devenită putere balcanică, are interese şi în România, «căci România este tot atât străbătută de Dunăre ca şi Ungaria».

Dar manifestarea cea mai evidentă a celor de mai sus este însuşi pasajul din comunicatul Marelui Consiliul Fascist în

care se vorbeşte de «bazinul dunărean-balcanic» în întregimea sa, ca sferă a intereselor Italiei. În orice caz, nu trebuie fireşte dedus de aici că Palazzo Chigi şi-ar fi schimbat definitiv poziţia. Tot mai am prilejul să aud aluzii despre necesitatea unei «sistematizări» a păcii şi a ordinii din Sud-Estul european, dar tot mai des se recunoaşte că o atare sistematizare nu va putea avea loc decât după ce primejdia bolşevismului va fi fost înlăturată... Trebuie însă constatat că articolul lui Ştefanov ne'a adus în rândul întâi al preocupărilor şi până la un punct al simpatiilor — poate efemere — ale opiniei publice italiene..."

Tendinţa aceasta se manifestă şi mai aparent cu prilejul discursului rostit de Ciano, la Cameră, la 16 decembrie şi la care asist. După ce a declarat că guvernul fascist nu a luat şi nu va lua iniţiative pentru constituirea unui bloc al neutrilor, ministrul afacerilor străine a arătat că raporturile dintre Italia şi statele dunărene şi balcanice sunt încă de pe acum reglementate şi nu mai au, prin urmare, nevoie de acorduri noi. Apoi, enumerând diferitele ţări din bazinul dunărean-balcanic, a închinat un pasaj foarte călduros României, accentuând cordialitatea dintre cele două ţări, ale căror legături corecte se dezvoltă de câtăva vreme în modul cel mai satisfăcător. La pronunţarea numelui România, văd cum însuşi Mussolini dă semnalul aplauzelor, care mi s'au părut a fi unanime pe toate băncile şi au ţinut destul de mult. La plecare, mai mulţi colegi m'au felicitat pentru această manifestaţie spontană de simpatie la adresa noastră, care de pe vremea guvernului Averescu nu a mai avut loc în parlamentul italian . Ghigi, ministrul Italiei la Bucureşti, care dejunează la mine a doua zi, îmi spune că Ciano l-a întrebat: „Ei, ţi'a plăcut pasajul meu despre români? Trebuie dezvoltate însă acum şi legăturile economice."

*

Dar discursul lui Ciano a fost semnificativ şi din punctul de vedere al situaţiei politice generale. A exprimat decepţia Italiei faţă de insuccesul propunerii ei de „pact în patru", apoi s'a întins asupra istoricului companiilor din Etiopia şi Spania, precum şi la „unirea" cu Albania. Vorbind de legăturile cu

Germania, a accentuat că în momentul încheierii pactului de alianţă s'a stabilit între cele două guverne ca pacea să fie menţinută cel puţin timp de trei ani (Germania ar fi propus cinci ani), „spre a da ambelor ţări timpul necesar reconstituirii interne şi completării pregătirilor militare". Ciano a confirmat astfel zvonul care circula în cancelariile europene cu privire la obligaţia luată de Hitler de a nu declanşa un război înainte de 1942. El a adăugat că în acel răstimp „Italia şi Germania hotărâseră să nu tulbure pacea prin atitudini ameninţătoare sau agresive". Alianţa prevedea consultarea reciprocă, dar ministrul afacerilor străine a declarat că numai în seara de 21 august, ora 22, a aflat prin telefon că a doua zi urma să fie semnat pactul de neagresiune germano-sovietic.

Trecând la evenimentele din Polonia, vorbitorul a adus omagiul său eroismului polonezilor, criticând totuşi „inflaţia" statului polon...

*

La 19 decembrie, am o conversaţie interesantă cu colegul german Mackensen, întors din Berlin, unde a asistat la sărbătorirea celei de'a 90-a aniversări a tatălui său, mareşalul. Redau principalele pasaje din raportul adresat de mine la minister, în legătură cu această vizită ce mi-a făcut Mackensen:

„Ambasadorul Germaniei mi-a exprimat satisfacţia sa faţă de pasajul din discursul lui Ciano referitor la România. A adăugat că nu'şi aminteşte ca ţara noastră să mai fi fost aplaudată în Camera italiană, ceea ce dovedeşte, a adăugat dânsul nu fără ironie, că ne putem apropia de Italia şi fără bloc de ţări neutre. I-am răspuns, pe acelaşi ton, că el personal este «groparul» blocului, deoarece, după câte ştiu, colegul său din Bucureşti fusese mult mai puţin categoric. Mackensen mi-a replicat că poate să fi fost aşa situaţia la început, dar că acum desigur că Fabritius vorbeşte la fel ca dânsul.

Schimbând tema conversaţiei, am întrebat pe interlocutorul meu dacă este adevărat că guvernul din Berlin a obţinut în Moscova asigurări liniştitoare în privinţa intenţiilor sovietice în Balcani... Mackensen mi-a răspuns că ştie sigur că guvernul său a explicat la Moscova importanţa pentru Germania,

din punctul de vedere economic, a menţinerii păcii în Balcani. «De altfel», a încheiat, «cred că puteţi fi liniştiţi deoarece Rusia va avea încă multă vreme de furcă în Finlanda şi nu se va putea ocupa în altă direcţie.» Am spus atunci că observaţia aceasta nu mă linişteşte, căci înseamnă că trupele sovietice, după ce vor termina expediţia în Finlanda — şi oricât se admiră eroismul finlandezilor trebuie ţinut seama de disproporţia numerică — s'ar putea îndrepta la primăvară, de pildă, spre Balcani. «Finland ist eine harte Nuss»[1], mi-a răspuns ambasadorul Germaniei, care nu'şi poate ascunde simpatia pentru finlandezi, «şi rezistenţa va fi mai lungă decât se crede. Dar, chiar dacă n'ar ţine decât până la primăvară, c'est autant de gagné[2], un răgaz de câteva luni nu este de dispreţuit, căci se pot schimba atâtea situaţii».

Am dezvoltat atunci convorbitorului meu toate argumentele noastre, explicându-i că Basarabia nu poate fi un ţel pentru Soviete, căci acel ţinut nu prezintă nici foloase strategice, nici bogăţii economice prea mari şi nu este nici măcar populat de vreo minoritate rusă importantă. Basarabia, cu prelungirea ei dobrogeană, înseamnă stăpânirea Gurilor Dunării şi trecerea prin Bulgaria, etniceşte înrudită, până la strâmtori şi marea caldă. O agresiune contra Basarabiei nu ar fi deci numai o agresiune contra teritoriului românesc, ci un atac aproape făţiş împotriva tuturor puterilor cu interese în Balcani şi în Mediterana. În timpul expunerii mele, Mackensen mă aproba mereu, nefăcându-mi nici o obiecţie. Cum conversaţia noastră se desfăşura pe un plan pur personal şi amical, l-am întrebat apoi: „După sacrificiile ce aţi făcut pentru Soviete în Baltica (îngăduirea înglobării statelor baltice în U.R.S.S.) vreţi să faceţi şi unul în Sud-Est, jertfind poziţiile culturale şi economice ce le aveţi, la noi de pildă?» Mackensen m'a întrerupt brusc: «Desigur că nu!»

Cum dobândisem de la interlocutorul meu ceea ce căutasem, adică o impresie personală, o reacţie instinctivă, mai degrabă decât o informaţie ce ştiam că nu'mi poate da, nu mai am insis-

[1] Finlanda este o nucă ce are coaja tare

[2] e ceva cîştigat

tat şi l-am lăsat să se întindă asupra problemei baltice. El a încercat să mă convingă — sau încerca să se convingă pe el însuşi — că greşeam atunci când calificam retragerea Germaniei în Baltica drept un «sacrificiu». Hitler ar fi dispus, la pacea generală, să consimtă la reconstituirea unei mici Polonii pe o parte a teritoriilor ocupate acum de trupele germane. Frontiera germano-polonă s'ar trasa mult mai la est de hotarul fixat la Versailles. Cum în această regiune se află aglomeraţii polone, ele vor fi strămutate spre interiorul Poloniei şi înlocuite prin germanii aduşi din statele baltice. Nu ar fi vorba deci de o jertfă, ci de o «operaţiune foarte înţeleaptă (sehr klug)».

Tot în întrevederea de azi, ambasadorul Germaniei mi'a exprimat convingerea sa că *nu vor avea loc operaţiuni mari pe frontul de Vest.* Pe de o parte, Hitler, care nu el a declarat război Franţei şi Angliei, se va mărgini a respinge atacuri eventuale. Pe de altă parte, nici guvernele din Paris şi Londra nu vor ataca linia Siegfried, care nu poate fi străbătută având adâncime de 50 km. Mai ar fi şi elementul de politică internă, guvernul Daladier întâmpinând mari greutăţi. (Daladier ar vrea să fie dictator ca Hitler, dar Führerul este o personalitate istorică, pe când Daladier nu este decât al nu ştiu câtelea prim-ministru al republicii a treia.) Lupta decisivă, după Mackensen, se va da pe mare. Uzinele germane ar construi un număr enorm de submarine, în măsură să distrugă treptat flota comercială britanică. Cum Anglia, după interlocutorul meu, este mai dependentă de importurile ei decât Germania, va sosi momentul când nu va mai putea rezista. Germania, nu trebuie uitat, are posibilitatea de a se aproviziona în ţările balcanice, cu care a încheiat acorduri economice, şi în Rusia, guvernul sovietic fiind dispus să efectueze toate lucrările tehnice şi de organizare cerute de la Berlín, se vor putea transporta în Germania produsele necesare din Rusia şi chiar din Manciukuo. Pentru moment, autorităţile sovietice ar lărgi căile ferate din Polonia rusă, spre a putea utiliza vagoanele lor până la frontiera germană."

La sfârşitul convorbirii noastre, nu mă pot împiedica de a'mi pune întrebarea: această desăvârşită siguranţă în viitor de care

a vrut să'mi dea dovadă Mackensen corespunde ea oare cu convingerile sale personale, sau reprezintă doar instrucţiunile ce primeşte din Wilhelmstrasse?

*

Întors de la Paris, François-Poncet cere să mă vadă. Iată miezul conversaţiei noastre din 22 decembrie, astfel cum am raportat'o guvernului meu: „Stând de vorbă cu ambasadorul Franţei, întors de câteva zile de la Paris, el mi-a spus că a găsit acolo o atmosferă de îngrijorare în privinţa sud-estului european. Există teama unui apropiat atac germano-rus contra României. Având în vedere că Franţa şi Anglia sunt ferm hotărâte să se ţină de garanţia ce ne-au dat, ele ne vor apăra efectiv contra oricărei agresiuni de oriunde ar porni, fie din partea Rusiei, fie din partea Germaniei, fie din partea celor două puteri împreună.

Ca atare, guvernele din Paris şi Londra doresc să ia la timp măsurile necesare. Generalul Weygand socoteşte că'i trebuie două luni spre a organiza debarcarea în Balcani şi cere să se constituie de pe acum o bază de operaţii unde să poată începe a'şi aduna forţele. Baza cea mai indicată ar părea să fie Constanţa.

François-Poncet a adăugat că, personal, nu crede temerea justificată, cel puţin deocamdată, fiindcă Germania preferă să obţină pe cale paşnică produsele din Balcani, iar Uniunea Sovietică are destul de lucru în Finlanda. Totuşi, dacă se decid măsuri preventive în sensul arătat, el consideră ideea unei debarcări la Constanţa indicată.

Nu am lăsat să treacă această afirmaţie fără a'mi arăta nedumerirea. O debarcare la Constanţa nu s'ar putea concepe decât în cazul unei agresiuni săvârşite efectiv împotriva României. Cum şi-ar putea închipui cineva că Germania ar privi nepăsătoare debarcări treptate de trupe la noi, menite să lupte contra ei la primăvară? Am observat mai departe că nu există astăzi, la cunoştinţa mea, elemente care să ne îndreptăţească a socoti inevitabilă o agresiune contra noastră. Încheierea favorabilă a negocierilor cu Germania şi noua atitudine a Italiei faţă de noi îmi par dimpotrivă simptome liniştitoare în momentul de faţă.

Interlocutorul meu n'a insistat. El mi-a spus doar că este informat că guvernul iugoslav şi-ar fi dat asentimentul pentru trecerea trupelor italiene prin teritoriul iugoslav în eventualitatea în care Ungaria ar fi atacată. Astfel s'ar explica concentrările de trupe italiene în regiunea frontierei de est."

*

În aceeaşi zi, am o întrevedere cu Ciano la Palazzo Chigi. Îi arăt satisfacţia noastră pentru declaraţiile sale amicale de la Cameră. Îmi răspunde că este fericit că gestul său a fost apreciat la noi. L-am întrebat dacă pot să comunic guvernului meu că, ori de câte ori vorbeşte de împotrivirea Italiei la o agresiune contra ţărilor din Sud-Est, el se referă şi la România. „Desigur", îmi declară ministrul afacerilor străine, „dinadins întrebuinţez expresia de regiune dunăreană-balcanică, spre a include şi România. Trebuie să recunoaşteţi însă că sunteţi zona cea mai periferică şi cu cele mai multe probleme pendinte şi că este nevoie de bunăvoinţă reciprocă pentru aplanarea dificultăţilor." Am spus că nu ni se poate imputa lipsă de bunăvoinţă şi că sperăm că guvernul italian se va folosi de influenţa sa spre a explica pretutindeni necesitatea de a lăsa pe planul al doilea certurile mărunte, date fiind marile primejdii comune. Ciano mi-a afirmat că acest punct de vedere inspiră mereu acţiunea sa.

Ciano mi-a vorbit apoi cu îngrijorare de situaţia internă din Iugoslavia, unde gravele mişcări comuniste ale studenţimii dovedesc reînvierea vechii idei panslaviste şi un puternic curent favorabil Rusiei sovietice.

*

În urma a numeroase convorbiri cu personalităţi italiene de frunte, cu colegi şi cu personalităţi române în trecere prin Roma cred că bilanţul pe anul 1939 al relaţiilor dintre România şi Italia poate fi considerat următorul:

Pasajul cel mai semnificativ al discursului de politică externă al lui Ciano la Cameră a fost, după părerea generală, acela privitor la România. Ţara noastră, voit ignorată până atunci de factorii politici fascişti, era acum cuprinsă în mod limpede în zona intereselor italieneşti. Menţinerea independenţei României

devine, după declaraţiile oficiale, un interes al Italiei. Dacă guvernul italian va voi să păstreze aceste legături prieteneşti cu toate statele din Sud-Est, realizând astfel, în fapt dacă nu în formă, ideea blocului neutru italo-balcanic ca un zăgaz contra penetraţiei bolşevice, el va trebui să'şi atenueze politica revizionistă. Formula de adoptat, în acest caz, va fi amânarea rezolvării diferendelor din regiunea dunăreană şi balcanică până după eventuala înlăturare a pericolului bolşevic.

Cât priveşte România, Mussolini şi Ciano ne asigură că Ungaria nu ne-ar ataca atâta timp cât am fi în luptă cu trupe sovietice şi cât nu ar fi fost cu desăvârşire înlăturată primejdia bolşevică. În cazul în care România s'ar vedea silită să lupte contra Uniunii Sovietice, Italia ar fi dispusă s'o ajute, procurându-i material de război, ca tancuri, tunuri anti-aeriene şi anti-tancuri, precum şi avioane.* Această din urmă făgăduială, care era să'mi fie făcută şi ulterior, nu a fost ţinută în momentul ultimatumului rusesc din iunie 1940, când Ciano mi'a declarat că Italia n'o poate onora, „aflându-se în luptă pe viaţă şi pe moarte" cu puterile occidentale!

2
1940

Guvernul fascist continuă a'şi afirma interesul în ceea ce priveşte Sud-Estul european. Într'o convorbire cu ambasadorul Franţei, ministrul afacerilor străine îi declară că are asigurări din partea Germaniei că nu va întreprinde nici o acţiune împotriva României şi a Ungariei şi că, pe de altă parte, nu crede că Uniunea Sovietică, care are dificultăţi serioase în Finlanda, să mai încerce ceva spre Balcani.

Totuşi, a adăugat Ciano, dacă România ar fi atacată de Soviete şi trupe ruseşti ar trece în Basarabia, Italia ne-ar veni în ajutor chiar cu forţa armată; Italia ar proceda evident la fel şi în cazul unui atac contra Ungariei.

---

* Lui François-Poncet, Ciano îi spune că, dacă ruşii ar intra în Basarabia, Italia ar fi gata să sară în ajutorul României chiar cu forţa armată!

François-Poncet l'a asigurat, la rândul său, pe Ciano că, în cazul unei agresiuni contra României, Franţa şi Anglia n'ar rămâne nici ele cu braţele încrucişate şi, astfel fiind, l-a întrebat dacă n'ar fi potrivit ca guvernele din Paris, Londra şi Roma să se înţeleagă de pe acum asupra unei eventuale acţiuni comune de apărare a ţării noastre. Răspunsul a fost negativ, guvernul italian nevoind să se lase atras într'o acţiune ostilă Germaniei.

Ciano, cu care am prilejul să stau de vorbă, şi care îmi anunţă rechemarea ambasadorului Italiei de la Moscova — consecinţă a rechemării ambasadorului sovietic de la Roma — mă previne că pleacă la Veneţia, unde se va întâlni cu Csáky, colegul său ungur. Nu pare să preţuiască prea mult valoarea ministrului de externe ungur, ale cărui discursuri agresive le dezaprobă. „Din fericire", spune el, „este la Budapesta Teleki, un mare cap politic, care încearcă să impună moderaţie." Ciano îmi promite că, la Veneţia, „va lucra în interesul nostru", şi mă sfătuieşte „să arătăm cât mai multă fermitate faţă de Uniunea Sovietică, evitând bineînţeles orice atitudine agresivă"!

*

6–8 ianuarie. Sicilia. Soţia mea botează alt vas românesc: „Balcicul". Remit decoraţii directorilor şantierelor. Excursie la Segeste. Socrul meu vine să petreacă iarna la noi.

*

Întorşi la Roma suntem prinşi în vâltoarea meselor şi recepţiilor. Nu mai ţin minte care diplomat celebru (poate Talleyrand?) spunea: „la vie serait supportable, s'il n'y avait pas les divertissements!"[1] Sunt totuşi prilejuri de conversaţii plăcute, unele chiar înveselitoare. La o masă dată la Palazzo Farnese, în onoarea lui Henry Bordeaux, atrăgătoarea marchiză Marini-Clarelli îmi povesteşte că excentrica Principesă Bichette Radziwill (care venise să ne facă o vizită la legaţie), deşi închisă de G.P.V. la închisoarea Lubianka unde ginerele ei, Lubomirski, a fost împuşcat, laudă „amabilitatea" bolşevi-

[1] viaţa ar fi suportabilă dacă n-ar fi distracţiile

cilor, care au devenit snobi şi adoră să aibă prinţese în tinereţele lor!! Este oare nebună sau s'a legat să vorbească. astfel ca să scape de moarte vreo rudă rămasă ostatic în Rusia? Facem o vizită lui Edda Ciano. Are falca tatălui ei, Mussolini, şi este deşteaptă, dar, cu toată vôita ei amabilitate, este total lipsită de farmec.

La un dineu ce dau la legaţie, bătrânul marchiz Imperiali, fost ambasador al Italiei la Londra, îmi citează unele definiţii ale ambasadorului rus Muraviev: „Le congé est l'âme du service";[1] „La colonie, voila l'ennemi!"; „La colonie est composée de gens plus ou moins respectables, qui passent leur temps à déblatérer les uns contre les autres, et qui ne se mettent d'accord que pour tomber sur leur consul et surtout leur ambassadeur!"[2]

La Ambasada Franţei, ca şi în legaţiile aliate, este comentat cu vie mulţumire un articol al lui Vladimir d'Ormesson, care indică drept condiţii indispensabile ale păcii: reînvierea Austriei, Cehoslovaciei şi Poloniei, ca şi înlăturarea regimului hitlerist. Această profetică întrezărire a viitorului irită însă la culme guvernul fascist, care, într'o notă oficioasă, califică drept absurde aceste condiţii!

*

Aflând de întoarcerea lui Ciano din Veneţia după întrevederea sa cu Csáky, cer să'l văd şi sunt îndată primit în ziua de 10 ianuarie. Într'o scrisoare personală şi ultraconfidenţială către ministrul nostru al afacerilor străine, îi relatez conversaţia, rugându-l pe Gafencu să păstreze asupra ei cel mai desăvârşit secret. Cu trecerea anilor şi vălmăşagul evenimentelor istorice ce s'au petrecut de atunci, mă cred îndreptăţit s'o public astăzi, în folosul cercetătorilor viitori ai acestor vremuri tulburi şi tragice: „Îndată după întoarcerea contelui Ciano

[1] Concediul este sufletul serviciului

[2] Colonia, iată duşmanul!; Colonia este alcătuită din oameni mai mult sau mai puţin respectabili care-şi petrec timpul certîndu-se între ei şi care nu se pun de acord decît pentru a fi împotriva consulului şi mai ales a ambasadorului lor.

de la Veneţia, am cerut să'l văd. Eram cu atât mai îndreptăţit în graba ce arătam, cu cât chiar dânsul exprimase dorinţa de a se întâlni cu mine după întrevederea sa cu Contele Csáky. Azi dimineaţă am fost, aşadar, primit la Pallazzo Chigi de ministrul afacerilor străine, care m'a întâmpinat cu cuvintele: «Dacă nu cereai să mă vezi, te'aş fi rugat eu să treci pe la mine, căci am lucruri foarte importante şi secrete să'ţi comunic.»

Apoi, intrând imediat în materie, mi-a spus că a găsit pe colegul său maghiar foarte înţelegător al situaţiei şi că a apreciat simţul său «european», adică «simţul de solidaritate cu interesele generale ale continentului şi ale civilizaţiei occidentale». Contele Ciano expunând cu căldură oaspetelui său punctul lui de vedere — care este punctul de vedere al lui Mussolini — a fost, după câte mi-a arătat, pe deplin satisfăcut de a constata că «ungurii subordonează chestiunile lor particulare marilor probleme ale lumii civilizate şi că sunt hotărâţi să nu facă nici un gest care ar putea înlesni lăţirea bolşevismului, pe care'l recunosc drept primejdia de căpetenie a ceasului de faţă».

Ciano a explicat lui Csáky că Italia, care a ajutat rezistenţa armată contra bolşevismului în Spania şi în Finlanda, ar proceda la fel dacă România ar fi atacată de Soviete. Cu atât mai mult cu cât în Spania şi în Finlanda interesele Italiei erau indirecte şi mai mult de natură ideologică, pe când în România ele ar fi directe deoarece ar fi vorba de menţinerea primului baraj contra bolşevizării Balcanilor, regiune în care Italia este acum cea mai mare putere. «Nu i-am ascuns», a continuat interlocutorul meu «că ajutorul ce l-am da României ar putea îmbrăca diferite forme — eventual până la cele mai precise — şi l-am întrebat, în consecinţă, care ar fi atitudinea Ungariei.»

Csáky i-ar fi răspuns că, fără a renunţa la poziţia sa revizionistă bine cunoscută, guvernul ungar nu va întreprinde nimic care să slăbească rezistenţa României contra unei eventuale agresiuni din partea Uniunii Sovietice.

Am rugat atunci pe Ciano să'mi arate dacă nu crede că această formulă vagă s'ar putea concretiza printr'un pact de neagresiune între noi şi unguri, sau printr'unul din acele nume-

roase proiecte de declaraţii bilaterale pe care le-am examinat pe rând, de atâtea ori, cu Csáky, în timpul misiunii mele la Budapesta. Ministrul afacerilor străine al Italiei mi-a răspuns negativ, adăugând că încercase şi el să determine un asemenea gest din partea Ungariei, dar că Csáky se arătase refractar, invocând opinia publică maghiară care s'ar opune semnării unui asemenea act.

«Ce chezăşie putem avea în acest caz», am întrebat eu, «că ungurii nu ne vor sări în spate, dacă suntem atacaţi pe Nistru?» Răspunsul lui Ciano a fost: «Chezăşia o aveţi în declaraţia ce'ţi voi face acum, şi care este tocmai motivul pentru care voiam să te văd. Iat-o:

«*Sunt autorizat de Csáky să declar că, în cazul în care România ar fi atacată de Uniunea Sovietică şi ar rezista cu armele în mână la acest atac, Ungaria va păstra neutralitatea în timpul conflictului, ba chiar o neutralitate binevoitoare.* Ungaria nu va face nici un gest care să dezlănţuie un război în zona dunăreană-balcanică; Ungaria îşi rezervă însă libertatea de acţiune pentru următoarele trei eventualităţi: 1) dacă s'ar organiza în Transilvania măceluri ale minorităţii maghiare; 2) dacă regimul actual din România ar fi răsturnat şi înlocuit printr'un regim bolşevic; 3) dacă, fără a se bate, România ar ceda Basarabia Rusiei şi Dobrogea Bulgariei. Dacă una din aceste eventualităţi s'ar realiza, Ungaria îşi rezervă libertatea de a începe o acţiune contra României, indiferent dacă România ar fi sau nu atacată de Soviete.»

Faţă de importanţa acestei declaraţii, am cerut lui Ciano să mi-o repete spre a o putea nota. El mi-a întins un creion şi o hârtie şi mi-a dictat următorul text: «*Csáky a autorisé le comte Ciano de transmettre au gouvernement roumain par l'entremise de M. Bossy, ministre de Roumanie à Rome, la déclaration suivante: Au cas où la Roumanie serait attaquée par l'U.R.S.S. et où elle se battrait contre cette dernière, la Hongrie*

[1] *Csáky a autorizat pe contele Ciano să transmită guvernului român, prin domnul Bossy, ministru al României la Roma, declaraţia următoare: În cazul în care România ar fi atacată de U.R.S.S. şi ar lupta împotriva acesteia din urmă, Ungaria va păstra în timpul luptei o atitudine de*

gardera pendant la lutte une attitude de neutralité bienveillante à son égard. La Hongrie ne fera aucun geste de nature à provoquer la guerre dans la la région danubienne-balcanique. La Hongrie se réserve cependant une entière liberté d'action — indépendamment du fait que la Roùmanie serait ou non en guerre avec la Russie — 1) si des massacres de la minorité hongroise avaient lieu en Transylvanie; 2) si une révolution bolchévique éclatait en Roumanie et le régime actuel était remplacé par un régime bolchévique; 3) si la Roumanie cédait, sans se battre, la Bessarabie à la Russie et la Dobrogea à la Bulgarie.»[1]

Ciano mi-a spus că această comunicare este strict secretă, căci dacă s'ar afla de ea la Berlin, «Germania ar începe să facă intrigi contra guvernului din Budapesta, denunţându-l că a renunţat să lupte pentru revendicările naţionale». Ambasadorilor marilor puteri le-a spus doar că Csáky s'a arătat conştient de răspunderile europene ale Ungariei.

Am cerut atunci lui Ciano să'mi desluşească două puncte: a) faţă de cine este dată această garanţie a guvernului maghiar: faţă de România sau de Italia; b) ce dovadă avem că ungurii nu vor invoca pretinse măceluri în Transilvania spre a ne ataca atunci când ne-am lupta cu sovietele.

Ciano mi-a răspuns în modul următor: A) Garanţia este dată de guvernul ungur celui italian, care nu face decât s'o comunice celui român; obligaţia este luată, prin urmare, de Ungaria faţă de Italia; B) Invocarea unor măceluri plăsmuite spre a ataca România nu ar fi posibilă, căci ar însemna o violare de către Ungaria a angajamentelor sale faţă de Italia.

Am atras atenţia ministrului afacerilor străine, în altă ordine de idei, asupra imposibilităţii oricărei concesiuni la Sud, căci

---

neutralitate binevoitoare în ceea ce-o priveşte. Ungaria nu va face nici un gest care să poată provoca războiul în regiunea danubiano-balcanică. Ungaria îşi rezervă totuşi o totală libertate de acţiune — independent de faptul că România va fi sau nu în război cu Rusia — 1) în cazul în care ar avea loc masacre ale minorităţii ungureşti din Transilvania; 2) dacă ar izbucni o revoluţie bolşevică în România şi regimul actual ar fi înlocuit de un regim bolşevic: 3) dacă, fără luptă, România ar ceda Basarabia Rusiei şi Dobrogea Bulgariei.

aceasta ar constitui atunci pentru unguri un *casus belli*. Contele Ciano mi-a răspuns textual: «Recunosc că, în această privinţă, dvs. românii, aveţi dreptate».

...Mi-a mai spus că'şi va da toată osteneala spre a ajunge la o conciliere între români şi unguri şi că a sfătuit prieteneşte pe Csáky să evite în viitor discursuri agresive care răscolesc patimile.

...La plecare, Ciano mi-a strâns călduros mâna, spunându-mi: „Acum puteţi rezista bolşevicilor cu toate forţele. Nu aveţi nici o primejdie la Apus, cât timp vă luptaţi la Răsărit»... Mulţumindu'i pentru acţiunea sa personală, mi-am exprimat nădejdea că este vorba doar de prima fază a prieteniei dintre ţările noastre şi că de acum încolo, ne vom putea bizui în toate împrejurările pe dânsul, în vremuri grele."

*

La 11 ianuarie, primesc vizita însărcinatului cu afaceri al Uniunii Sovietice, Helfant. Este un evreu de o inteligenţă sclipitoare, om destul de subţire, cu un frate dentist în Statele Unite (la care era să se refugieze mai târziu după căderea sa în disgraţie). Puţintel lăudăros, îmi destăinuieşte că ar fi „prieten intim" cu Ciano şi cu Muti, secretarul partidului fascist. Când îi spun că am fost nu mai târziu decât ieri la acesta din urmă, exclamă cu un aer de snobism foarte burghez: „Comment? Muti reçoit à présent les visites des ministres? Il est si fruste, si peu affiné encore!"[1]

Nu este lipsit de savoare să auzi o astfel de observaţie din gura unui bolşevic!! Ca să'mi arate cât de intim pretinde că este cu Ciano, Helfant îmi spune că nu o dată i-a reproşat că'şi poartă şapca trasă pe un ochi: „Je lui ai dit que cela ne fait pas solide (sic)."[2] Pe nemţeşte (desigur limba de baştină a lui Helfant, «solid» înseamnă «serios». Se vedeau, spune el, până la „criza finlandeză", cel puţin o dată pe săptămână, căci îl consideră al doilea om al Italiei, ca importanţă politică. Îl socoteşte

[1] Cum? Muti primeşte în prezent vizitele ambasadorilor? E atît de necizelat, de nerafinat încă!

[2] I-am spus că nu arată solid.

mai puţin germanofil, de când l-a insultat personal Hitler, vara trecută, la Berchtesgaden. Totuşi, nu va renunţa nicicând la politica de conlucrare cu Germania, în cadrul Axei.

Uniunea Sovietică, declară Helfant, „nu are de gând şi nici nu are vreun interes să atace România: este doar o sperietoare pe care Italia o flutură întruna spre a închega în jurul ei un bloc balcanic. Reprezentantul sovietic îşi manifestă via nemulţumire faţă de campania de presă din Italia îndreptată contra Rusiei şi de acea „flamură antibolşevică", care, creând o atmosferă de perpetuă tulburare, atinge prin forţa lucrurilor şi raporturile româno-sovietice. Şi Helfant repetă apăsat: „*Moscova nu are nici o intenţie ostilă faţă de România.*" Mi-am exprimat părerea că, în acest caz, ar fi bine ca Uniunea Sovietică să ne dea oarecare semne vizibile de bună vecinătate, dezminţind astfel prin fapte zvonurile persistente despre proiectele ei de agresiune împotriva noastră. Întrebat care ar putea fi asemenea manifestaţii amicale, am dat ca exemplu: numirea unui ministru sovietic la Bucureşti, schimburi de misiuni economice etc. S'a arătat de acord, în principiu. Mi-a arătat, cu acest prilej, că este pozitiv informat că guvernul iugoslav ar fi refuzat sugestia ce i-ar fi fost făcută de guvernul din Roma de a autoriza trecerea eventuală a trupelor italiene prin teritoriul său pentru cazul în care Ungaria ar fi victima unei agresiuni. Subînţeles de Helfant: acelaşi lucru în cazul unui atac contra României. Colegul iugoslav Cristici îmi va dezminţi că s'ar fi făcut vreodată un asemenea demers la Belgrad.

*

Vizita la mareşalul Badoglio care, deşi declară că nu crede că ruşii ne vor ataca, mă roagă să transmit la Bucureşti sfatul său — în calitate de cetăţean de onoare al României — ca să se construiască la noi fortificaţii în Basarabia şi în Bucovina, mai ales în direcţia unde debuşează drumurile de fier şi şoselele pornind din Rusia şi Galiţia. Ar trebui construite la noi mai ales şosele, căci căile ferate pot fi mai lesne distruse prin bombardări aeriene. Aceste sfaturi, pe care le transmit fireşte guvernului meu par să contrazică credinţa exprimată iniţial de Badoglio că „nu vom fi atacaţi de ruşi"!

*

La o masă la colegul polon Wieniawa-Dlugoszowska, întâlnesc numeroşi refugiaţi din familiile Radziwill, Sapieha, Potocki. Ei se plâng mult mai mult de atrocităţile nemţeşti decât de cele ruseşti. Este drept că sub bolşevici au făcut închisoare, dar germanii s'au arătat de o barbarie fără seamăn, sterilizând sau ucigând tinerii, împuşcând lumea pe străzi după ora 8 seara, jefuind toate comorile de valoare internaţională şi distrugând pe cele de interes naţional. Familia Radziwill a fost predată de bolşevici autorităţilor germane, pentru tranzitul spre Italia, cu chitanţă în regulă, ca să nu se pretindă că ei i'ar fi omorât dacă sunt ucişi de germani.

*

Despre starea de spirit a maselor largi ale opiniei publice italiene, am prilejul să adresez Ministerului, la 22 ianuarie, următorul raport:

„În ziua de 17 ianuarie, Ettore Muti, ministru şi secretar al partidului fascist, a ţinut în faţa reprezentanţilor regionali ai organizaţiilor fasciste un discurs care a luat proporţiile unei adevărate proclamaţii către poporul italian. După însuşi stilul acestor declaraţii, stil lapidar şi sacadat, s'a putut recunoaşte că ele emanau direct de la Mussolini şi au avut ca atare rezonanţa cuvenită în opinia publică.

Ţelul cuvântării a fost o rechemare la ordine, atât în privinţa politicii interne cât şi a celei externe. Din punctul de vedere intern, Muti a accentuat necesitatea unei strângeri a rândurilor pentru continuarea luptei disciplinate «împotriva burgheziei, democraţiei şi bolşevismului» şi în slujba autarhiei şi a intereselor pur italieneşti. Indicarea «democraţiei» şi «bolşevismului» ca fiind duşmanii de căpetenie ai fascismului denotă că se condamnă deopotrivă ideologii din cele două mari grupări politice. Apelul încearcă să menţină treaz spiritul revoluţionar în poporul italian şi să reînvie vechea dogmă a «egoismului sacru».

Din punctul de vedere extern, naţiunea italiană este avertizată să nu adoarmă în iluzia permanentizării situaţiei actuale

a Italiei faţă de conflict. Italia fascistă se poate în orice moment găsi în necesitatea de a lua armele. Este, prin urmare, absurd şi primejdios de a se complace în manifestaţii de simpatie internaţională, neîndreptăţite şi neîntemeiate... «Politica lui Mussolini este inspirată exclusiv din apărarea intereselor naţionale.» În comentariul său din *Giornale d'Italia*, Virginio Gayda pune şi mai mult punctele pe i. «Mai mult ca niciodată» scrie el, «Italia fascistă trebuie să'şi afirme individualitatea intereselor sale şi libertatea atitudinilor ce va lua. Prea vizibile sunt încercările străinătăţii de a acapara şi întuneca conştiinţa politică italiană pentru a o târâ în direcţii care nu sunt acelea ale intereselor italieneşti.» Reiese limpede, prin urmare, că este vorba de o «rechemare la realitate».

De la începerea războiului, opinia publică italiană se îndepărtează într'adevăr din ce în ce mai mult de politica Axei. Acordul germano-sovietic a dat o lovitură mortală simpatiilor — şi aşa foarte relative — ale masei populaţiei pentru regimul frate din Germania. «Le mariage de raison»[1], cum i se spunea uneori aici alianţei italo-germane, tinde treptat, în inimile italienilor, spre un divorţ. Omul de pe stradă — de pe toate străzile Italiei — nu'şi ascunde ura faţă de ruşi, după agresiunea săvârşită contra Finlandei şi această ură are repercusiuni directe asupra sentimentelor faţă de Germania. Curentul se generalizează progresiv... şi Mussolini a vrut să redreseze situaţia spre a'şi păstra neatinsă libertatea mişcărilor, libertate ce ar fi serios îngrădită dacă nu s'ar pune zăgaz valului antigerman din opinia publică..."

*

Având loc, la Belgrad, conferinţa periodică a Înţelegerii Balcanice, Ciano este curios să afle cum s'a desfăşurat. Potrivit informaţiilor ce mi s'au dat de la Bucureşti, îi arăt că, atât în convorbirile ce au avut loc între miniştrii de externe, cât şi în comunicatul publicat, s'au subliniat ideile de pace, ordine socială şi securitate. A fost o reală manifestare în favoarea păcii căreia i'a aderat integral şi Saracioglu, ministrul afaceri

[1] căsătoria din interes

rilor străine al Turciei. S'au făcut şi eforturi serioase în vederea unei apropieri de bulgari şi de unguri, fără a se intra în miezul problemelor, dar prin formule ce i-ar fi trebuit încuraja. Totuşi, ungurii nu reacţionează deloc. „C'est idiot de leur part", îmi spune Ciano, „mais vous savez comment ils sont: il faut toujours qu'ils grognent, car cela fait bien dans le paysage de leur politique intérieure."[1] Şi Helfant, însărcinatul cu afaceri sovietic, vine să mă descoasă şi crede că a precumpănit curentul franco-britanic din cauza sporirii forţelor comandate de Weygand. Apoi îmi spune că relaţiile dintre Roma şi Moscova nu se ameliorează deloc: nici campania de presă nu a încetat, nici acordul comercial nu s'a încheiat. „Numai după ce vom fi terminat cu Finlanda, se vor apropia italienii de noi", conchide Helfant.

*

Sir Piercy Lorraine, ca şi François-Poncet par din ce în ce mai convinşi că Mussolini şi-a legat definitiv soarta de aceea a lui Hitler. Ciano ar regreta această hotărâre, de acum pecetluită şi care este oglindită zilnic în presă. Este o impresie pe care o dobândesc în toate cercurile, spre vădita mâhnire şi aprehensiune a straturilor largi ale populaţiei. La 28 februarie, adresez guvernului, în această privinţă, raportul următor:

„Cu începere de la 17 ianuarie, când ministrul Muti, secretarul partidului fascist, a ţinut faimoasa cuvântare în care «a readus la realitate» opinia publică italiană, avertizând'o să nu se lase atrasă de propaganda ţărilor democratice, au început să se înmulţească manifestaţiile de solidaritate a politicii italiene cu aceea a Germaniei. Cam tot de atunci apare seria articolelor lui Gayda în *Giornale d'Italia*, prin care Anglia şi Franţa sunt zilnic atacate de temutul polemist italian, cunoscut ca fiind reprezentantul ideilor personale ale «Ducelui». Se accentuează astfel nota de ostilitate faţă de franco-britanici, pe care presa italiană a primit cuvântul de ordine de a o păstra în comentariile ei şi care contrastează cu sentimentele populaţiei.

[1] Este o prostie din partea lor, dar ştiţi cum sînt ei, trebuie întotdeauna să mîrîie, căci face impresie bună în peisajul politicii lor interne.

În această atmosferă ce se încearcă a se crea, s'au produs şi unele fapte de natură a indica o nouă apropiere a Romei de Berlin. Astfel, s'a înregistrat tensiunea dintre guvernul fascist şi guvernele din Londra şi Paris, tensiune economică în aparenţă, dar cu bază politică. Într'adevăr, în ziua de 8 februarie, sub presiunea Germaniei, guvernul italian a denunţat acordul încheiat, cu trei zile înainte, cu guvernul englez şi care prevedea livrări de materiale de război de către uzinele italiene, până la o valoare totală de şapte milioane şi jumătate lire sterline. Motivele denunţării sunt limpezi. Germania nu putea admite ca aliata sa — fie chiar în faza actuală de nebeligeranţă — să procure adversarilor mijloace de luptă contra ei.

Urmarea a fost imediată: amiralitatea britanică a anunţat că nu va mai scuti de vizită în viitor vasele de comerţ transportând cărbune german de la Rotterdam spre porturile italiene. Pe de altă parte, guvernul italian a informat şi pe guvernul francez că nu este în măsură a'i furniza materialele de război prevăzute de acordul italo-francez în curs de elaborare. Cum însă acest contract s'ar fi referit, se pare, mai puţin la furnituri de avioane şi muniţii, cât mai ales la material servind indirect numai scopuri militare, rămân posibilităţi de a se aplana dificultăţile...

Nu este mai puţin adevărat că, în urma celor arătate mai sus, temperatura politică a relaţiilor dintre Italia şi Aliaţi a mai scăzut cu câteva grade.

În acelaşi timp, Clodius, sosit în Roma, încheia un acord economic cu Italia, la negocierea căruia presa italiană a subliniat că Mussolini în persoană a jucat un rol precumpănitor... «Ducele» ar fi ajuns la concluzia că Germania nu poate fi învinsă nici milităreşte, nici economiceşte, şi că sorţii războiului îi sunt favorabili! Editorialul din 25 februarie al ziarului *Il Telegrafo* intitulat «Factorul-timp» şi semnat de Ansaldo, deţinătorul încrederii personale a lui Ciano, pare să dea oarecare temei acestei din urmă ipoteze. Autorul încearcă într'adevăr să demonstreze că timpul nu lucrează pentru Aliaţi, ci pentru germani, îngăduindu-le reorganizarea vastului rezervor economic pe care'l reprezintă Uniunea Sovietică.

Singurul punct negru al alianţei italo-germane, alianţă proclamată încă cu atâta emfază de Hitler în ultimul său discurs, precum şi de Ribbentrop într'o cuvântare recentă ţinută pe front, este politica antibolşevică a guvernului fascist..."

Summer Wells, subsecretar de stat american trimis în misiune la Roma, destăinuieşte şi el lui Sir Piercy Lorraine că nu a găsit la Mussolini nici o tendinţă de apropiere de Uniunea Sovietică. Lui François-Poncet, tot el îi spune că guvernul italian nu a primit nici o asigurare germană relativă la poltica rusă în Balcani, ceea ce pricinuieşte serioase îngrijorări lui Mussolini.

*

Tensiunea italo-britanică. În necesitatea în care se află de a intensifica blocusul contra Germaniei, guvernul britanic anunţase încă de la 27 noiembrie guvernului italian că, începând de la data de 1 martie, amiralitatea engleză, nu va mai scuti de vizită vasele transportând cărbune de provenienţă germană destinat porturilor italiene. Economia italiană avea însă neapărat nevoie de a importa lunar un milion de tone de cărbune pentru uzul său intern. Anglia i-a propus atunci guvernului fascist să'i procure ea această cantitate. În acest scop şi începuseră tratative între cele două ţări pentru încheierea unui acord economic pe baza căruia Italia urma să primească combustibil pentru plata căruia ar fi livrat la rândul ei Angliei produse manufacturate ale industriei sale grele. Aflând însă de această înţelegere, guvernul german a făcut serioase demersuri la Roma pentru a împiedica Italia să procure adversarilor mijloace de luptă. Faţă cu această energică intervenţie a Berlinului, guvernul italian s'a văzut nevoit să comunice, la 8 februarie, la Londra că nu este în măsură să semneze proiectul de acord care ar fi prevăzut livrarea de material de război unei puteri inamice a Axei. După câte îmi arăta Anfuso, directorul de cabinet şi cel mai apropiat colaborator al lui Ciano, nota italiană era relativ moderată în ton şi, ţinând fireşte seama de necesitatea pentru politica engleză a unei intensificări a blocusului, cerea să se înţeleagă şi situaţia delicată a Romei ca aliată — deşi nebeligerantă — a Berlinului.

Consilierul ambasadei britanice, Noel Charles, a venit atunci la mine din partea lui Sir Piercy Lorraine, suferind, spre a'mi cere avizul, conform instrucţiunilor primite de la Londra asupra posibilităţii de a ieşi din impas prin următoarea modalitate: achiziţiile româneşti de armament italian ar putea fi plătite în lire sterline, pe care ni le-ar pune la dispoziţie guvernul britanic, urmând să punem din partea noastră la dispoziţia Angliei echivalentul în lei, la un curs de circa 1 200 lei lira sterlină, pentru cumpărăturile engleze în România. Sistemul acesta ar înlesni găsirea unei formule pentru plata de către Italia a cărbunelui ce ar cumpăra în Anglia. Am răspuns lui Charles că voi raporta evident această sugestie la Bucureşti, dar i-am atras atenţia că în stadiul de atunci al schimburilor noastre cu Italia, noi eram creditori şi nu am avea deci o diferenţă de achitat guvernului italian în devize.

*

Problema Basarabiei şi politica hitleristă. Am avut, la 4 martie, o lungă şi oarecum pesimistă convorbire cu ambasadorul Germaniei. Discutând diferitele probleme la care avea de făcut faţă România, Mackensen, invocând bunele noastre raporturi personale încheiate în cele două posturi ocupate în acelaşi timp de amândoi (consilieri la Roma şi miniştri la Budapesta), nu mi'a lăsat nici o speranţă că acele probleme ar putea fi rezolvate în favoarea noastră. Acum, după scurgerea atâtor ani, îmi dau seama că Mackensen era la curent cu soarta ce ni se rezerva de Hitler (consimţământul său la pierderea Basarabiei şi la diferitele proiecte de revizuiri teritoriale în paguba noastră) şi că voia, în mod amical, să mă prevină de ceea ce ne aşteaptă, fără însă a pune punctele pe i. Mă voi mărgini să transcriu — ca fiind cel mai semnificativ şi tragic — pasajul din raportul meu din 7 martie în legătură cu chestiunea Basarabiei:

„...Ambasadorul german mi-a declarat «cu titlu personal»: «Noi vrem pace în Sud-Est şi chestiunea Basarabiei trebuie închisă. Acum câteva luni eraţi dispuşi să staţi de vorbă cu ruşii, acum refuzaţi pentru că evenimentele din Finlanda vă încurajează la rezistenţă. Dar să ştiţi că ambasada sovietică nu

este de dispreţuit [contrariul a ceea ce îmi spusese anterior!]. Dacă vă atacă, ce faceţi?». Tot «cu titlu personal», am răspuns: «Vom face ca finlandezii. Dacă e să murim, vrem să murim frumos. Dar sunt sigur că nu vom pieri. În afară de rezistenţa noastră, cred că am fi ajutaţi de toţi cei potrivnici penetraţiei bolşevice în Balcani, în primul rând Germania care nu poate avea interes să i se taie drumul spre Strâmtori şi Răsărit.» Mackensen a replicat: «Nimeni nu vrea ca ruşii să ajungă în Balcani, dar în genere se socoteşte că Balcanii încep la Prut. Ocuparea Basarabiei n'ar fi un prim pas spre o politică imperialistă — 'dazu ist Stalin fiel zu klug'[1] —, ci ultima fază a unei politici revizioniste, o 'restitutio in integrum' a Rusiei din 1914.»

«Atunci», am răspuns eu, «Rusia va anexa Varşovia, care a fost a ei, şi Finlanda?», «Aceasta nu», a răspuns Mackensen, «căci s'ar lovi de mari greutăţi, pe care nu ştiu dacă le-ar întâmpina în Basarabia, a cărei soartă — să fim sinceri — nu interesează pe nimeni în afară de dumneavoastră, în orice caz nu pe germani şi pe italieni, care nu vor decât un lucru: să se stabilească pacea în Sud-Est, indiferent dacă este într'un fel sau într'altul ('ob so oder so')[2].»

Am arătat că ar fi un straniu mod de a stabili pacea, atacându-se România şi atrăgându-se întreg Balcanul în război. Dar interlocutorul meu nu s'a lăsat convins: «Pentru Basarabia nu va lupta nimeni. De aceea cred, personal, că ar trebui să vă înţelegeţi cu ruşii dacă ridică chestiunea Basarabiei... Tocmai pentru că România este un element de mare valoare în bazinul dunărean, trebuie evitat de a o lăsa să alunece într'o situaţie primejdioasă. Sau vă simţiţi oare apăraţi de garanţia britanică? Englezii vă vor sprijini prin campanii de presă, dar nu prin campanii militare». Am răspuns că, în loc de ironii despre valoarea garanţiei britanice, Germania n'ar avea decât să ne ofere şi ea garanţia ei, pe care nu cred că am refuza-o.» «Când vă vom da garanţia noastră, va fi efectivă, nu ca a englezilor», a ripostat Mackensen."

---

[1] la aceasta Stalin este mult prea înţelept

[2] ori aşa, ori aşa

Din cele de mai sus reiese clar că ambasadorul Germaniei ştia precis că pactul Molotov-Ribbentrop prevedea „expressis verbis" dezinteresul Germaniei în problema Basarabiei. Cât despre asigurarea lui Mackensen că Stalin ar fi prea înţelept pentru a proceda la o pătrundere în Balcani, este unul din numeroasele cazuri care confirmă orbirea politică a colegului meu german, ca şi de altfel a celor care, de bună seamă, îi porunceau să vorbească în acest sens. Pentru noi, sensul cuvintelor lui Mackensen era: vedeţi cum puteţi să evitaţi un conflict armat cu ruşii, căci de pierdută este ca şi pierdută Basarabia, nimeni nu vă va sări în ajutor!

*

Sosirea neaşteptată a lui Ribbentrop la Roma, la 9 martie, a fost o reală lovitură de teatru chiar pentru italieni; Ciano n'a aflat'o decât în ajun, prin Mackensen, şi vestea nu pare să-i fi pricinuit o plăcere deosebită. Situaţia este într'adevăr destul de gingaşă pentru guvernul fascist, care era tocmai în căutarea unei formule conciliatorii cu Anglia pe chestiunea furniturilor de cărbune. Este limpede că Hitler, care, de când cu faimoasa întâlnire de la Salzburg, avea oarecare îndoieli în privinţa lui Ciano, din cauza atitudinii sale mai favorabile faţă de Aliaţi, îşi trimitea acum omul de încredere spre a se întreţine direct cu Mussolini, fără intermediar. Dată fiind cunoscuta simpatie a «Ducelui» pentru cauza germană, Ribbentrop a fost însărcinat să'l lege şi mai mult de politica Reichului, convingându-l să reintre mai activ în scenă, după rezerva în care s'a ţinut atâta vreme. Se va căuta totodată stabilirea în comun a condiţiilor în care Axa ar fi dispusă să intre în negocieri de pace, condiţii pe care şeful guvernului fascist ar urma să le comunice Statelor Unite prin mijlocirea lui Sumner Welles. Dar aceste condiţii — sau mai bine zis pretenţii — nu vor fi de natură să înlesnească guvernului de la Washington rolul de împăciuitor şi paznic al păcii.

„Que ce soit demain, dans trois jours ou dans trois mois", îmi spune François-Poncet, „les Italiens entreront de toute façon en guerre."[1]

[1] Că o să fie mâine, peste trei zile sau trei luni, italienii vor intra oricum în război.

Cât despre Mackensen, care nu sclipeşte prin inteligenţă, el îşi execută fără mare îndemânare instrucţiunile. I s'a spus să sublinieze strânsa — deocamdată — înţelegere cu ruşii, şi iată'l pe dânsul, fost ofiţer prusac şi fiu de mareşal, făcând teorii sociale avansate şi preconizând o grabnică ridicare a nivelului de trai al maselor. Ba mai mult, întorcându-se de la gară unde şi-a însoţit la plecare şeful, îmi laudă capitularea letonilor şi a estonienilor „die sehr klug waren"[1] şi critică „încăpăţânarea" finlandezilor, pe când aceştia îşi apără cu eroism independenţa! O fi învăţat bine lecţia sărmanul Mackensen, dar o repetă tare rău! Fapt este că, mulţumită stăruinţelor germane, săracii finlandezi s'au văzut nevoiţi să semneze o pace dezastruoasă cu Uniunea Sovietică...

*

După prezentarea de către Mussolini lui Sumner Welles a condiţiilor de pace ale Axei şi convorbirea avută cu acesta privitor la vederile preşedintelui Roosevelt, „Ducele" s'a repezit, la rândul său, la 17 martie, pe Brenner, la frontiera italo-germană, spre a se întâlni cu Hitler. Cum era însoţit de Ciano, părerea generală, în cercurile politice, era că, în afară de misiunea Sumner Welles, socotită lipsită de rezultat concret, este vorba şi de o clarificare a raporturilor italo-germane şi de determinarea precisă a rolului Italiei în evoluţia viitoare a războiului. Tensiunea politică şi ideologică dintre Roma şi Moscova părea să se atenueze, fie că Mussolini se încredea în asigurările Berlinului că Rusia nu va pătrunde în Balcani, fie că îi destăinuise Hitler, în modul cel mai secret, proiectele sale viitoare în ceea ce privea soarta pe care o pregătea Uniunii Sovietice.

*

Intercalez aci un episod nepolitic, oarecum înveselitor. Întorcându-ne de la Ninfa, reşedinţa lui Roffredo şi Margaret Caetani di Bassiano într'un vechi orăşel medieval transformat

[1] care au fost foarte înţelepţi

în parc şi „country house"[1] — unde toţi se arătau a fi extrem de antifascişti —, colegul portughez Lobos d'Ovila Lima îmi indică sistemul său pentru a scăpa de atmosfera mussoliniană. El stă la Paris fără a părăsi Roma. Cum face? Pleacă la Sán Remo, de aici alunecă în autocar la Nizza, iar de acolo „un petit wagon-lit"[2] îl debarcă la Paris. Mă sfătuieşte să procedez la fel, dar sunt silit să'i explic că munca ce am de depus la Roma şi numeroşii compatrioţi pe capul meu m'ar împiedica să'i pot adopta sistemul!!

*

Prezenţa în Orientul Apropiat a forţelor comandate de generalul Weygand trezea, pe atunci, îngrijorare la Berlin. În cazul în care Aliaţii ar căuta să creeze un nou front în Orient, germanii ar dori ca o acţiune navală i aliană în Mediterana să împiedice trecerea vaselor britanice. Presa română nu exclude această eventualitate, subliniind că rolul „Ducelui" este de protagonist, nu de mediator. Însărcinatul cu afaceri sovietic, Helfant, este sigur că Hitler nu a dat nici o garanţie lui Mussolini în legătură cu relaţiile româno-ruse (există doar acordul Molotov-Ribbentrop care a jertfit Basarabia noastră!) Dar Helfant pretinde că relaţiile între Moscova şi Bucureşti s'ar fi ameliorat. (??) Primul ministru ungur, Teleki, sosind în Roma, i se povăţuieşte moderaţie în ceea ce priveşte revizionismul maghiar. Ciano, care'l găseşte infinit superior lui Csáky ca minte politică, îmi arată că Teleki este cât se poate de „rezonabil", chiar în legătură cu divergenţele româno-ungare. Teleki, pe de altă parte, s'a arătat cât se poate de satisfăcut de şederea sa la Roma. I se dăduse, de bună seamă, încredinţarea că Italia nu va părăsi Ungaria şi se va strădui măcar spre o parţială realizare a revendicărilor ei, la momentul oportun.

În linii generale, dăinuia deosebirea izbitoare între opinia publică italiană, opusă ideii unui război şi ostilă hitlerismului şi cercurile guvernamentale în aparenţă războinice şi potrivnice

[1] casă de ţară
[2] un mic vagon-lit

Aliaţilor. Ciano continua să treacă drept factorul moderator, şi de aceea circulau persistent zvonuri despre retragerea sa de la Palazzo Chigi, insistent cerută de Hitler şi Mussolini. Ducându-mă să'l văd, la 4 aprilie, i-am vorbit de recentul discurs ameninţător, la adresa noastră, al lui Molotov. Este şi el preocupat de această cuvântare şi pare să împărtăşească punctul nostru de vedere, socotind că dispariţia lui Butenko este un pretext ridicol pentru a căuta cearta cu lumânarea. Dar îmi adăuga că nu era încă în măsură să determine atunci semnificarea politică a discursului. Ultimele informaţii primite de la germani indicau dimpotrivă o tendinţă spre pacificarea Balcanilor, chiar în Rusia. Cu Moscova însă nu se poate şti niciodată ce cloceşte, iar relaţiile italo-sovietice nu se ameliorează, nici pe plan politic, nici pe plan economic.

Vorbindu-mi apoi de întrevederea sa cu Teleki şi de moderaţia acestuia „chiar faţă de România", ministrul afacerilor străine al Italiei a sugerat că ar trebui să ne folosim de bunele intenţii ale preşedintelui consiliului maghiar spre a căuta o înţelegere cu Ungaria. Ciano mi-a spus atunci textual: „Teleki este primul ungur care a renunţat să mai stăruie pentru sută la sută din revendicările maghiare. El nu trăieşte în nori, ca majoritatea compatrioţilor săi, ci are picioarele adânc înfipte în pământul realităţilor. Ca om de stat, ca transilvănean, dar, mai presus de toate, ca geograf, el cunoaşte situaţia Ardealului şi nu râvneşte la stăpânirea unor popoare străine neasimilabile. Cred că ar fi bine să folosiţi faptul că un atare om conduce destinele Ungariei spre a vă înţelege cu el... Ar fi înţelept să cădeţi acum de acord cu ungurii, când am putea cu toţii laolaltă forma un zid puternic de rezistenţă, decât mai târziu, adică prea târziu... Împrăştiaţi o dată atmosfera otrăvitoare dintre români şi unguri, spre a înlesni italienilor putinţa de a se lega şi mai intim de soarta ţărilor voastre!"

La rândul meu, am arătat firească noastră dorinţă de aplanare a asperităţilor cu vecinii, strădaniile noastre zadarnice — timp de două decenii — la a căror ultimă fază am fost şi eu părtaş la Budapesta — spre a crea un climat normal pentru dezvoltarea legăturilor strânse, pe care geografia le impune celor două

popoare, nenumăratele noastre propuneri de pacte sau declaraţii — toate respinse —, alcătuirea statutului minoritar, primirea minorităţilor în înseşi organele conducerii partidului politic la putere şi toate celelalte dovezi ale spiritului de împăciuire caracteristic structurii sufleteşti a poporului român. Toate s'au lovit de rea voinţă, de încăpăţânare pentru că de la Budapesta nu se urmăreşte decât revizuirea teritorială, adică anexarea Ardealului, care ar restitui Ungariei un milion şi jumătate de maghiari, dar ar smulge României trei milioane şi jumătate de români. „Cum îşi pot închipui vecinii noştri", am adăugat, „care nu pot asimila 750 000 de slovaci, tot atâţia germani, 500 000 de ruteni şi un milion de evrei, că vor fi în stare să mai digere şi trei milioane şi jumătate de români şi peste şapte sute de mii de alţi germani?" Ciano a intervenit: „Nici nu se gândeşte Teleki la aşa ceva! E un om prea cuminte şi realist. Deşi nu mi'a indicat nimic concret, presupun că cel mult se uită înspre zona de frontieră cu oraşe locuite de maghiari." „Adică de evrei maghiarizaţi", am rectificat eu, „dar toate satele mărginaşe sunt curat româneşti. Se găsesc în Roma stampe vechi ale unui pictor italian, Valerio, cu titlul «sate româneşti în jurul lui Gross-Wardein» (Oradia Mare), şi ele datează din prima jumătate a secolului trecut, când nu putea fi vorba de «propagandă românească». Un sacrificiu teritorial din partea noastră n'ar închide problema minoritară ungară, ci, dimpotrivă, i-ar da un caracter mai acut. Socotiţi că faptul de a reduce numărul minoritarilor maghiari din Transilvania de la un milion şi jumătate la un milion, de pildă, ar pune capăt pe vecie revizionismului unguresc? Dar chiar dacă ar dobândi jumătatea Ardealului, tot ar rămâne în afară blocul masiv de opt sute de mii de secui de la hotarul Moldovei şi s'ar avea, în plus, şi o problema minoritară română în Ungaria. Soluţia nu poate fi decât o formulă de acord regional, care ar potoli patimile, şi Italiei i'ar putea reveni un mare rol în pregătirea unei atari formule."

Interlocutorul meu nu a contestat nici unul din argumentele înfăţişate şi mi-a răspuns doar: „Ştiu că problema este extrem de complicată. Vă asigur că n'am vreo soluţie gata, aci, în sertarul meu. Şi nici n'am fost rugat să mijlocesc ceva."

*

Cât priveşte discursul agresiv al lui Molotov, însărcinatul cu afaceri sovietic, Helfant, a venit la mine spre a căuta să'mi liniştească aprehensiunile. Mi'a spus că nu a fost vreo intenţie din partea Comisarului U.R.S.S. pentru afacerile străine de a se arăta agresiv şi că el a amintit doar motivele care stau în calea unui pact între Moscova şi Bucureşti sau a unei garanţii ruseşti în favoarea noastră. Aceste motive sunt de mult cunoscute: anume poziţia guvernului sovietic faţă de problema Basarabiei şi amărăciunea rămasă în urma fugii lui Butenko din România. Am răspuns repetând argumentele noastre în privinţa acestor două chestiuni.

*

Între 6 şi 8 aprilie mă aflam în Milano, pentru inaugurarea secţiei româneşti de la expoziţia-târg denumită „La Triennale". Conduc pe Regele Victor-Emmanuel la inaugurarea secţiei noastre şi el admiră îndeosebi tapiseria lui Mia Steriade cu Brâncovenii. După festivalul de la Scala, cu Beniamino Gigli în *Manon*, şi după excursii la Pavin şi pe lacul Como, mă întorc la Roma tocmai la timp ca să aflu dramatica veste a ocupării Danemarcei şi Norvegiei de către trupele germane. Cercurile guvernamentale par foarte impresionate de această nouă „lovitură de teatru" a lui Hitler şi presa are ordin să preamărească sporirea de prestigiu a dictatorului nazist prin asigurarea unor importante poziţii strategice şi a unor însemnate rezerve de fier. Opinia publică este însă vizibil îngrijorată şi se teme ca iniţiativa germană să nu îndemne şi pe Mussolini la o acţiune militară. Într'adevăr, „Ducele" rosteşte în faţa veteranilor ultimului conflict un discurs din cele mai războinice: „Faremo la guerra. L'Inghilterra ci la impone. Si fara la guerra quando le circonstanze saranno propizie, ma si dovra fare."[1]

Alt incident ameninţător — îndreptat direct contra României — este convocarea, în toiul nopţii, la Comisariatul afacerilor

[1] Va fi război. Anglia o impune. Va fi război cînd împrejurările vor fi propice, dar va trebui să se pornească.

străine din Moscova a ministrului nostru, Davidescu, căruia Molotov îi face cele mai grave învinuiri pentru pretinse ciocniri de frontieră, pe Nistru, a căror răspundere o aruncă în spinarea autorităţilor române. Ciano se declară în neputinţă de a evalua sensul şi urmările atitudinii actuale a Sovietelor faţă de România. Speră însă că Hitler, care n'are interes la o tulburare a păcii în Sud-Est, va căuta să domolească Moscova; deşi în situaţia de faţă „totul se poate schimba dintr'o zi într'alta".

În Roma domneşte o atmosferă de panică, asemănătoare acelora din pragul evenimentelor senzaţionale. În acest climat neliniştitor, primesc vizita lui Helfant, pe care o redau lui Gafencu cam în termenii următori:

Conversaţia din 19 aprilie cu însărcinatul cu afaceri sovietic:

„...Helfant este un om tânăr, izraelit din Ukraina, de o inteligenţă suplă şi vioaie. El a început prin a'mi arăta că, după zvonurile pe care le aude, străpungerea relaţiilor italo-române ar avea de scop coordonarea unei politici potrivnice Rusiei. S'a arătat surprins, în această ordine de idei, de atitudinea presei italiene care nu încetează de a pune în relief o presupusă încordare între Moscova şi Bucureşti şi de a lăsa să se înţeleagă că U.R.S.S. ar pregăti un atac iminent contra României... Helfant a căutat să mă convingă că rău facem să ne apropiem de Italia care, prea îndepărtată geograficeşte, nu ne-ar putea fi de nici un folos în cazul „improbabil" al unui atac rusesc, ci, dimpotrivă, s'ar grăbi în acea eventualitate să sfătuiască pe unguri şi pe bulgari să ocupe teritoriile româneşti la care râvnesc şi a căror posesiune definitivă diplomaţia italiană s'ar fi angajat a le'o dobândi la pacea finală. În loc de a urma o atare politică înşelătoare, guvernul român, după părerea lui Helfant, ar trebui să aibă drept ţintă o lămurire definitivă şi amicală a raporturilor sale cu Rusia..."

Am răspuns că, în ceea ce priveşte zvonurile înregistrate de presa română în legătură cu posibilitatea unei ameninţări ruse contra ţării noastre, ele sunt explicabile până la un punct dacă ţinem seama de ultimele manifestări ale guvernului de la Mos-

cova faţă de noi: discursul lui Molotov şi întrevederea dintre Comisarul Poporului pentru afacerile străine şi ministrul României la Moscova. În asemenea condiţii, nu văd cum ni s'ar putea reproşa că nu căutăm o «lămurire amicală» cu Moscova.

Însărcinatul cu afaceri sovietic mi'a spus atunci că suntem victimele «intrigilor» Aliaţilor şi ale italienilor care interpretează manifestările acestea ale lui Molotov ca o provocare, atunci când ele ar fi într'adevăr «o invitaţie la vals». La învinovăţirile aduse de Molotov, Davidescu ar fi trebuit să răspundă propunând o conversaţie amplă pentru clarificarea relaţiilor româno-ruse.

Mi-am exprimat părerea personală că o asemenea procedare ar fi cam riscantă, deoarece ar îngădui lui Molotov să pună pe tapet chestiunea Basarabiei — ca în discursul său — şi că astfel tratativele ar fi rupte înainte de a fi început.

«Să vorbim limpede», a intervenit Helfant, «Basarabia nu este pentru noi atât de interesantă în ea însăşi, dar modul în care ne-aţi luat-o ne'a lăsat în suflet o rană adâncă. Rana este cauzată de România, care s'a folcsit de slăbiciunea şi nenorocirile Rusiei spre a'i smulge un ţinut. Nu putem uita aceasta, după cum nu putem uita că românii s'au aliat cu polonezii contra noastră. Trebuie căutat un mijloc de a vindeca rana.»

Am întrerupt pe convorbitorul meu, exprimându'mi surprinderea pentru această înfăţişare a faptelor. În haosul de după război, când Rusia părea că se dezmembrează, când nimeni nu ştia încotro să apuce, românii din Basarabia s'au alipit de fraţii lor. Dacă este o ţară care s'a folosit de slăbiciunea şi nenorocirea alteia, spre a'i smulge ţinuturi, nu este oare mai mult cazul Rusiei faţă de Polonia, toamna trecută?

«Dar noi nu făceam decât să reluăm ceea ce polonezii ne răpiseră pe nedrept», a ripostat Helfant.

«Nu este oare şi acesta cazul nostru în privinţa Basarabiei?», am întrebat eu.

«În orice caz», a urmat reprezentantul sovietic, fără a ţine seama de întrebarea mea, «de unde ştiţi că Molotov ar pune chestiunea Basarabiei *în totalitatea ei*? Eu cred că aţi fi miraţi de generozitatea (sic!) guvernului sovietic.»

Am arătat că nu putem sta de vorbă pe chestiunea teritorială. Un început de dezmembrare ar fi dărâmarea zidului de rezistenţă morală a poporului. Am putea, cred eu, face eventual unele gesturi de bunăvoinţă, dar o concesiune teritorială este exclusă. Preferăm lupta, cu toate riscurile ei.

«Dar s'ar putea să nu vi se ceară nici o concesiune teritorială. De unde ştiţi că Molotov nu s'ar mărgini să propună, de pildă, cedarea vreunei baze navale — ca Estoniei — menite apărării contra unei eventuale debarcări a trupelor generalului Weygand?»

Am răspuns că precedentul estonian nu mi se pare de natură a ispiti prea mult guvernul meu şi că, de altfel, cedarea unei baze navale intră tot în cadrul chestiunilor teritoriale.

Însufleţit de discuţie interlocutorul meu nu se lăsa bătut: «Am vorbit de baza navală ca de un exemplu. S'ar putea eventual să vi se ceară şi mai puţin. Eu nu cunosc intenţiile şefului meu. Dar, orişicum, luaţi contact cu Molotov, staţi de vorbă fără a vă angaja, sondaţi terenul! Fiecare zi ce trece înrăutăţeşte situaţia!»

Am întrebat pe Helfant dacă era autorizat să'mi vorbească în acest sens şi de ce se dă această indicaţie tocmai la Roma, când noi avem un reprezentant la Moscova şi Sovietele au un reprezentant la Bucureşti. Însărcinatul cu afaceri sovietic mi-a declarat ca nu are instrucţiuni a face «avansuri» guvernului român, dar că îşi permite a'mi da o sugestie şi că, dacă doresc, poate scrie imediat secretarului particular al lui Molotov despre convenţia noastră de astăzi, fiind sigur că nu va fi dezavuat. I-am răspuns că nimic nu'l împiedică a întreba pe şeful său dacă a făcut bine sau nu să vorbească cum a vorbit, dar că aş fi de părere să trecem întreaga chestiune, care iese din resortul nostru, colegilor noştri respectivi din Moscova şi Bucureşti Italia fiind şi aşa un câmp destul de vast pentru activităţile noastre"...

*

Pe la sfârşitul lunii aprilie, atmosfera politică în Roma devenea din ce în ce mai agitată şi zvonurile cele mai alar-

mante — dar şi cele mai fanteziste — circulau în voie. Presa lua faţă de Aliaţi o atitudine de vrăjmăşie fără precedent. Veştile erau toate exagerate — şi chiar denaturate — cu scopul de a răspândi în opinia publică convingerea înfrângerii anglo-francezilor şi a victoriei necontestate a armelor germane. Campania din Scandinavia era prezentată ca un suprem act de apărare al Germaniei împotriva puterilor democratice, acuzate de a fi încălcat neutralitatea Norvegiei.Articolele vehemente ale lui Gayda în *Giornale d'Italia*, „miroseau a praf de puşcă"... Hotărârea principală a lui Mussolini de a intra în război alături de Hitler isca neînţelegeri între membrii guvernului şi între guvern şi Coroană. Masele rămâneau, aproape unanim, strânse în jurul Casei de Savoia, considerată ca simbol al păcii. *Observatore Romano*, organul Vaticanului, îşi ridica tirajul de la 9 000 la 200 000 de numere, ceea ce denotă cum publicul se arunca asupra singurului ziar imparţial şi veridic. Faptul că atât şeful guvernului, cât şi ministrul afacerilor străine, şi până şi directorul politic, nu mai primeau pe şefii de misiune sub pretextul de boală — o adevărată epidemie diplomatică! — lua orice posibilitate de verificare a tuturor celor ce se şopteau.

Printre zvonurile cele mai fantastice şi fantasmagorice, este acela pe care Puricelli (senatorul, specialist în construirea de şosele) l'a comunicat lui Argetoianu, aflat cu mine la Milano pentru vizita oficială a expoziţiei „Fiera di Milano". Puricelli l-a asigurat pe fostul prim-ministru român că s'ar fi încheiat un acord secret între Roma şi Paris, cu prilejul unei întrevederi a Principelui de Piemont cu Daladier pe riviera italiană! Meritul acestei întrevederi şi'l atribuie Puricelli lui însuşi, după o vizită făcută la Paris preşedintelui de consiliu francez (căruia îi fusese recomandat de Argetoianu). În cursul pretinsei întâlniri Umberto-Daladier, Principele moştenitor italian ar fi declarat: „înţelegerea cu Franţa este o problemă de competenţa Casei de Savoia." Dacă Hitler insistă pentru intrarea în acţiune a Italiei, conchide atotştiutorul Puricelli, Mussolini se va putea deci opune, invocând voinţa casei domnitoare!!! Este de necrezut că un om de inteligenţă şi experienţă politică a putut

da crezare unor neghiobii de aşa dimensiuni, născocite de un individ fără nici o trecere în cercurile oficiale italiene. Totuşi, Argetoianu este adânc convins de veracitatea acestor elucubraţii, după cum este convins de nebeligeranţa definitivă a Italiei. O singură prezicere justă a lui Argetoianu: „până la urmă tot Aliaţii vor învinge."

La întoarcerea în Roma, găsesc multă nervozitate în aer. Vestea despre hotărârea guvernului britanic de a interzice vaselor comerciale engleze intrarea în Mediterană pare să confirme aprehensiunea unei intervenţii apropiate în conflict. Într'un discurs — nereprodus de ziare — Mussolini a declarat că Italia nu va mai găsi nici peste un secol un moment atât de prielnic pentru realizarea aspiraţiilor sale şi că este deci absolut obligată să intre în război. Toate manifestaţiile oficialităţii italiene ţintesc să dea impresia, în ţară şi în străinătate, că Italia trece prin faza premergătoare războiului. Sentimentul public rămâne însă tot atât de opus unei aventuri militare şi fostul ministru, Giunta, într'o cuvântare ţinută la Cameră (şi de asemenea nepublicată), a cerut guvernului să aplice sancţiunile cuvenite „acelor domni şi doamne din societatea bună, care fac propagandă în saloane pentru Anglia şi Franţa, colportând infamii pe seama aliaţilor germani". O comisie militară germană care lucrează zilnic la Marele Stat Major italian şi înlocuirea, pe de altă parte, în fruntea ambasadei din Berlin, lui Attolico, diplomat moderat şi prudent, prin Dino Alfieri, cunoscut campion al alianţei cu Germania, erau de asemenea considerate ca semne îngrijorătoare. Toate speranţele de pace se cristalizează în jurul Regelui care, prins între două focuri, ar fi mărturisit totuşi că „între un război extern şi un război civil, cel dintâi este preferabil". O convenţie între Mussolini şi Phillips, ambasadorul Americii, nu a rezultat, după câte îmi destăinuieşte acesta din urmă la un prânz la noi, la legaţie, decât în asigurări liniştitoare „pentru moment", iar colegul belgian, la aceeaşi masă, îmi împărtăşeşte îngrijorările sale în legătură cu o posibilă şi apropiată invazie a Belgiei de către trupele germane.

*

10 mai 1940. Luând dejunul mic cu ai mei pe una din terasele Vilei Ruspoli, întorc comutatorul de la radio şi aud vestea tragică: nemţii au năvălit în Belgia, Olanda şi Luxemburg, reînnoind sub o formă şi mai groaznică nelegiuirea lor din 1914. Mintea ţi se opreşte în loc la gândul consecinţelor incalculabile ale faptei. Nu are nimeni dintre noi dispoziţia sufletească necesară pentru sărbătorirea zilei noastre naţionale. Cu toate acestea, asistăm în mare ţinută la tedeumul de la biserica română. Apoi, recepţia la legaţie, pe terasa mare de unde vederea se întinde peste întreaga Romă. Ce deosebire între priveliştea aceasta măreaţă, scăldată în soare, şi ceea ce frământă sufletele noastre.

Dejunăm la ambasadorul Angliei şi Lady Piercy Lorraine, cu fostul ambasador şi Lady Rennelle of Rodd. Sir Piercy Lorraine îmi spune că a fost chemat azi dimineaţă de Ciano, care i-a declarat că situaţia Italiei rămâne neschimbată faţă cu noile evenimente, nefiind nici un motiv ca guvernul italian să aibă cu privire la agresiunea germană contra Belgiei, Olandei şi Luxemburgului o atitudine diferită de aceea păstrată când au fost ocupate Danemarca şi Norvegia. Ministrul afacerilor străine a adăugat că poziţia de nebeligeranţă a Italiei este în perfectă concordanţă cu cadrul obligaţiilor luate de Mussolini faţă de Hitler şi pe care „Ducele" este hotărât să le respecte sută la sută. Ambasadorul britanic l'a întrebat atunci cât timp va ţine nebeligeranţa. Răspunsul a fost: „Pentru viitor nu mă pot angaja. Poate o lună, poate două, poate chiar doi ani, totul depinzând de situaţia generală, căci Mussolini şi-a păstrat întreaga libertate de acţiune. În orice caz, veţi fi preveniţi la timp." Lorraine s'a informat ironic dacă preavizul va fi de 24 de ore; Ciano i-a răspuns: „Fiţi liniştiţi, va fi un preaviz rezonabil." Cam aceleaşi declaraţii au fost făcute de Ciano şi lui François-Poncet. Ambasadorul englez mă întreabă dacă n'ar fi momentul ca toate puterile neutre să ajute acum Balcanii să atace „Germany's rear"[1]. Îi explic că o astfel de întorsătură nu ar putea avea loc decât dacă Rusia ar fi de partea Aliaţilor — şi

[1] ariergarda Germaniei

încă atunci ar trebui să i se cunoască intenţiile ulterioare. Altminteri, ar fi o sinucidere care n'ar folosi nimănui.

După primul moment de stupoare, opinia publică nu'şi mai tăinuieşte sentimentele în legătură cu agresiunea contra Belgiei, Olandei şi Luxemburgului, sentimente diametral opuse celor înfăţişate de presă, care atât în înregistrarea evenimentelor cât şi în interpretarea lor se face reprezentanta conştiincioasă a intereselor germane. Se intensifică măsurile pentru pregătirea morală şi materială a poporului italian în vederea intervenţiei alături de Germania. Zidurile oraşelor erau acoperite de afişe insultătoare la adresa Angliei şi a Aliaţilor, dar publicul le rupea. Lui Kerchove, ambasadorul Belgiei, Ciano i-a spus că Italia nu mai este în stare de „nebeligeranţă", ci de „pre-beligeranţă" şi că această atitudine poate ţine „câteva zile sau câteva săptămâni". Oficiosul Vaticanului, *Osservatore Romano* este interzis de a mai fi vândut în chioşcuri. Momentului intrării în acţiune a Italiei, după părerea generală, îi va urma o eventuală mare acţiune germană pe frontul occidental.

Phillips, colegul american, îmi spune că a remis lui Ciano un mesaj adresat lui Mussolini de către Roosevelt şi în care acesta face apel solemn guvernului italian să nu lărgească zona conflictului prin aruncarea Italiei în război. Deşi negocieri economice foarte importante pentru Italia au loc între Washington şi Roma şi cu toate că are mare greutate cuvântul Statelor Unite, presiunea germană este atât de puternică şi de stăruitoare încât Phillips crede că Mussolini va ceda şi că intrarea în război a Italiei este foarte apropiată.

Un dejun cu colegii aliaţi la Jean Politis este dramatic. Contesa Kerchove plânge, căci are fiii ei pe front. Principesa Maria a Greciei vituperează cât poate contra lui Hitler: „We must pray as much as we can!"[1] François-Poncet vede în negru situaţia şi consideră iminentă intervenţia italiană. Lady Charles şi-a făcut bagajele în vederea plecării. Ea îmi confirmă că Labouchère, de la ambasada lor, a fost lovit pe când intra la Regina-Carlton Hotel, pentru că rupsese un afiş anti-engle-

[1] Trebuie să ne rugăm cît de mult putem!

zesc. Refugiat în hotel, a chemat pe Charles la telefon. Acela s'a repezit acolo, dar cum era în „dinner jacket" şi vorbea englezeşte, a fost îmbrâncit la intrarea sa în hotel. Au vrut să'l ducă la sediul fascist, dar a telefonat lui Ciano, care a trimis să'l scape. La ieşire, a găsit lipit pe automobilul său un afiş anti-englez. I-a silit pe agenţii de poliţie să'l dezlipească, apoi a plecat.

Anfuso îmi arată că nimic nu este iminent în Italia până la sfârşitul lunii, când se va desluşi rezultatul luptei pe frontul occidental. Deocamdată, germanii înaintează în Olanda, Belgia şi chiar Franţa.

*

La 18 şi 19 mai sunt în Veneţia (la Danieli) pentru expoziţia „Biennale d'Arte". Avem un pavilion frumos cu pânze de ale lui Pallady, Steriade, Dărăscu ş.a. Regele este de faţă, cu ducele de Genova. Apoi dejun oferit de Volpi, care îmi spune că războiul este departe de a fi terminat. Îmi dau seama care sunt sentimentele lui şi ale familiei sale, căci fiică-sa, Marina Ruspoli, care şade la masă lângă mine, se plânge de „organizarea aceasta teribilă a germanilor". Cum se anunţă luarea Anversului, Mackensen, radios şi lipsit de tact ca toţi compatrioţii săi, îşi ridică paharul în slava armatei germane, gest urmat de Bottai. Şi aceasta în prezenţa doamnei Ruegger, soţia colegului elveţian, a cărei fiică dintr'o primă căsătorie,de naţionalitate belgiană, locuieşte tocmai în Anvers. Soţia lui Mackensen îmi şopteşte la ureche: „cel puţin acum, războiul se va termina repede"!! Grandi este foarte rezervat, dar ştim cu toţii ce gândeşte, deoarece Mackensen îl găseşte „schlau und falsch"[1]. Doamna Cini, soţia senatorului, — alias Lyda Poorelli — răspândeşte la toate mesele farmecul ei vestit dar cam trecut! A doua zi, adunarea anuală a Institutului Internaţional de Agricultură. Regele vrea să apară degajat şi îmi spune: „déjà de retour de Venise?"[2] Atmosfera este însă lugubră. Anunţ vestea auzită chiar acum la B.B.C.: Gamelin este înlocuit prin Weygand la comandamentul suprem al armatei fran-

[1] şiret şi fals

[2] V-aţi întors deja de la Veneţia?

ceze şi ne facem cu toţii iluzia că de acum va merge mai bine! Peste două zile, expoziţia de fine de an a Academiei noastre din Roma. Primesc pe Regele Victor-Emmanuel la intrare şi'l conduc prin toate sălile. Foarte amabil îmi spune: „on se voit chaque jour maintenant!"[1]

*

Mai orbit ca oricând de izbânzile germane, Mackensen îmi arată că, la Berlin, războiul este privit ca virtualmente terminat, nemaifiind nici o îndoială asupra rezultatului final. Nu crede că armata britanică să mai aibă măcar timpul material de a se retrage pe teritoriul englez! (Vezi Dunkerque!) Se aşteaptă la apropiata mobilizare a armatei italiene („pour courir à l'aide des vainqueurs!!"[2]) Cât despre Mussolini, el a răspuns mesajului lui Roosevelt că nu poate lua angajamentul de a nu interveni în conflict, fiind legat cu Germania de o alianţă pe care înţelege s'o respecte. Un dezastru al forţelor aliate va declanşa automat o acţiune militară italiană.

Sigur şi el de victoria germană, Anfuso nu se sfieşte să'mi declare că „a sosit momentul ca Italia să rezolve acum integral procesul ei cu Franţa"!

*

Alfons al XIII-lea. La 25 mai, prînzim în patrie — soţia mea şi cu mine, şi Martha Bibescu cu Regele Alfons al XIII-lea al Spaniei, acum în exil, la „Grand Hotel". Regele este plin de vervă. Ne vorbeşte întâi de trecut: a fost rege încă înainte de naştere şi a ajuns astfel decanul suveranilor în viaţă. S'a spus de el că nu era fiul mamei lui, ci că ar fi fost substituit ca nounăscut, „mais mon physique prouve bien mon origine!"[3] Seamănă într-adevăr în mod izbitor cu Regina Maria-Christina. Are un accent spaniol foarte pronunţat. Îi vorbesc de vărul său primar, Arhiducele Albrecht, pe care l-am cunoscut bine la Budapesta. Îl dezaprobă pentru diversele lui căsătorii mor-

[1] acum ne vedem în fiecare zi!

[2] pentru a sări în ajutorul învingătorilor!!

[3] dar fizicul meu demonstrează cu prisosinţă originea mea!

ganatice: „Je m'incline devant l'Amour. Mais alors, on agit comme le duc de Windsor. Vouloir, en même temps, la femme et la situation, c'est trop. On n'a pas le droit d'imposer aux autres la femme qu'on a choisie!"[1] Povesteşte cum, fiind de 17–18 ani, a avut de primit pe Kaiser. Acesta i-a făcut farsa de a sosi înaintea lui şi de a'l aştepta în public. După ezitări asupra ţinutei, ataşatul militar german îi sugerase ţinuta de campanie a regimentului german al cărui colonel de onoare era. I se sugerase, de asemenea, de a se prezenta cu formula de „Meldung" a ofiţerilor germani. La prezentarea trupelor, s'a apropiat de Kaiser şi în poziţia de drepţi i-a spus: „Melde mich Euer Majestät als Oberst des Regimenten Alfons XIII von Spanien".[2] Kaiserul l-a apostrofat: „Ne sais-tu pas qu'on se présente en tenue de gala à l'empereur?"[3] Alfons al XIII-lea, i-a răspuns: „Mais c'est ton attaché militaire qui m'a indiqué cette tenue."[4] *Wilhelm al II-lea*: „De quel droit me tutoies-tu?[5] „*Alfons al XIII-lea*: „C'est parce que toi, tu as commencé à me tutoyer."[6] Adăugă: „S'il était empereur d'Allemagne depuis quelques années, moi j'étais roi d'Espagne depuis mille ans. Quand nous avions chez nous la fleur de la civilisation, ils étaient encore dans leurs forêts. Il a eu à qui parler, surtout que je n'ai jamais manqué de toupet. Je l'ai revu à Doorn: méconnaissable. Il m'a dit que j'étais le premier souverain à venir le voir dans son exil. Aussi ai-je toujours conseilleé aux «collègues» d'en faire autant. Je crois pourtant qu'il n'y a eu que le roi de Saxe à aller le voir. La reine Wilhelmine elle-même n'a jamais été chez lui."[7] În altă ordine de idei: „C'est la crise

---

[1] Mă înclin în faţa Iubirii, dar atunci acţionezi ca ducele de Windsor! A vrea, în acelaşi timp, şi femeia şi situaţia, e prea mult. Nu ai dreptul să le impui altora femeia pe care ai ales-o!

[2] Raportez Majestăţii Sale ca şef suprem al regimentelor, Alfons al XIII-lea al Spaniei.

[3] Nu ştii că în faţa Împăratului trebuie să te prezinţi în ţinută de gală?

[4] Dar ataşatul tău militar mi-a recomandat această ţinută.

[5] Cu ce drept mă tutuieşti?

[6] Pentru că tu ai început să mă tutuieşti.

[7] El era Împărat al Germaniei de cîţiva ani, iar eu eram Rege al Spaniei de mii de ani. Pe cînd la noi înflorea civilizaţia, ei erau încă prin

économique qui m'a jeté par terre, car on a tout mis sur le dos de la monarchie."[1]

Regele Alfons îmi spunea că, după informaţiile sale, Italia va intra în război la 4 iunie, Hitler şi Mussolini s'ar fi pus de acord în această privinţă, la Bremer, asupra împărţirii viitoare a globului pământesc: Germania ar prelua protectoratul ţărilor nordice. Dacă Mussolini nu reuşeşte să salveze integritatea Belgiei (mai puţin Eupen, Malmédy şi Congo), provinciile franceze s'ar alipi Franţei, iar cele flamande protectoratului Ţărilor de Jos. Alsacia şi Lorena ar fi reunite Marelui Ducat de Luxemburg. Spania ar lua Gibraltarul (cu o comisie internaţională pentru reglementarea navigaţiei), obţinând totodată o rectificare de frontieră în Maroc şi poate Tanger (dacă nu'l cere stăruitor Germania), Italia ar dobândi Corsica, Malta, Tunisia (poate numai sub formă de condominiu), Egiptul, Dalmaţia, Corfu, Sudanul, Djibuti! Croaţia ar deveni autonomă sub protectoratul italian. În schimbul Croaţiei şi Dalmaţiei, Iugoslavia ar primi Salonicul. României i s'ar cere „rectificări moderate", cu schimb de populaţii, Bulgaria ar ajunge la Marea Egee, dându'i-se Turcia europeană cu excepţia Constantinopolului, proclamat oraş liber. Turciei i s'ar atribui Siria şi Irakul, puţurile de petrol de la Mossul căzând însă sub stăpânirea italiană. Ce de fantasmagorii, care erau să se prăbuşească o dată cu Hitler şi Mussolini!

*

Veştile de pe front tot proaste pentru Aliaţi. Regele Belgiei, Leopold al III-lea, a capitulat la 28 de ani. O fi gestul explicabil din punctul de vedere umanitar, dar istoriceşte este o gravă eroare. Ar fi trebuit să urmeze pilda Reginei Wihelmina

---

păduri. A şi avut cu cine se certa, mai ales că nu mi-a lipsit niciodată tupeul. L-am revăzut la Doorn: de nerecunoscut. Mi-a spus că eram primul suveran care venise să-l vadă în exil. Aşa că i-am sfătuit pe „colegi" să facă şi ei la fel. Cu toate acestea, cred că numai Regele Saxei s-a mai dus să-l vadă. Nici măcar Regina Wilhelmina n-a fost la el.

[1] Criza economică m-a doborît, căci totul a fost pus pe socoteala monarhiei.

a Olandei şi să plece în Anglia, lăsând unui general belgian trista sarcină a capitulării. Oricine ar prefera să fi fost Albert I decât Leopold al III-lea. Acum, de rezultatul bătăliei de pe Somme-Aisne depinde şi intrarea Italiei în război, socotită iminentă în cercurile diplomatice. În ceasurile acestea de înfrigurare, cer să'l văd pe Ciano, care mă primeşte la 31 mai şi îmi face următoarele declaraţii:

1) Concentrările Ungariei nu sunt îndreptate împotriva României. Dat fiind că Ungaria face parte din axa Berlin-Roma şi are raporturile cele mai strânse cu guvernul italian, acesta este în perfectă cunoştinţă a politicii maghiare şi este în măsură, prin urmare, a ne da această asigurare.

2) Ministrul afacerilor străine italian are, firește, mai puţine posibilităţi de a aprecia exact situaţia din U.R.S.S. Totuşi, după informaţiile ce posedă, mişcările de trupe din sudul Rusiei nu ar fi prea importante. Ciano nu crede că, în momentul de faţă, guvernul din Moscova ar avea intenţii ostile nouă.

3) Impresia guvernului italian este că, în conjunctura actuală, nu sunt primejduiţi nici Balcanii, în general, nici România, în particular.

4) Ciano îmi afirmă cu toată hotărârea că Italia va lua foarte curând hotărârile cele mai grave. Acţiunea militară a Italiei, îmi precizează el, nu va fi îndreptată însă nici în contra Iugoslaviei, nici în contra Greciei. Se va evita orice gest putând atrage Balcanii în zona conflictului.

5) Mussolini şi Hitler vor stabili *statu quo* şi pace în Balcani. Interesul şi bunăvoinţa guvernului italian faţă de România, accentuează Ciano, rămân neschimbate.

Am întrebat atunci pe ministrul de externe italian dacă faptul că Germania este ocupată atât de intens într'alt sector şi că Italia va acţiona şi ea într'o direcţie opusă peninsulei balcanice nu ar putea oferi Uniunii Sovietice un prilej considerat favorabil spre a iniţia o acţiune în Balcani, dar el îmi răspunde textual: „Germania şi Italia vor avea întotdeauna mâinile libere." Am arătat din nou că suntem hotărâţi să rezistăm cu îndârjire — şi independent de rezultat — oricărei agresiuni. Ciano repetă însă că am acceptat garanţiile unilaterale franco-britanice, care

seamănă a protectorat. Răspund că suntem gata a primi garanţii identice şi de la celelalte mari puteri, ajungând astfel, de fapt, în situaţia de neutralitate a Belgiei dinainte de 1914.

Intervenţia Italiei devenise o chestiune de zile. Ciano însuşi a anunţat'o lui François-Poncet şi Piercy Lorraine, încredinţându'i că va lua toate măsurile pentru ca ei şi personalul lor să poată părăsi teritoriul italian în cele mai bune condiţii.

În ţară, evenimente politice destul de importante. Gafencu este înlocuit la 7 iunie la Externe prin omul de afaceri germanofil, Ion Gigurtu. În declaraţiile acestuia, el subliniază ţelurile politicii româneşti: neutralitate, independenţă, integritatea frontierelor, interesele permanente ale neamului fiind bazate pe geografie, dezvoltarea istorică şi economică. Trec la Ciano să'i comunic aceste declaraţii. Îmi spune că vine tocmai de la Mussolini, „căci suntem în ajunul marii hotărâri". Nu crede — dat fiind discursul lui Paul Reynaud — că Franţa va putea rezista şi consideră cauza Aliaţilor ca şi prăbuşită. Într'o astfel de ipoteză, zic eu, vechiul echilibru de forţe va fi înlocuit printr'o conducere unică, o hegemonie. Tace, pare încurcat. Apoi: „On ne peut encore percer l'avenir."[1] (7 iunie)

La 10 iunie, Italia declară război Franţei, care este la pământ, şi Angliei. O lovitură de pumnal pe la spate unei naţiuni care îşi trage sufletul. „Le coup de pied de l'âne." Declaraţiile de război sunt făcute prin note remise personal de Ciano lui François-Poncet şi lui Lorraine. La ora 6, Mussolini anunţă vestea de pe balconul Palatului Veneţia. Declară solemn că nu va ataca Elveţia (!), Iugoslavia, Grecia, Turcia şi Egiptul. Nici un entuziasm în norodul care'l ascultă şi încă mai puţin în straturile largi ale opiniei publice. Dimpotrivă, un val de tristeţe şi de îngrijorare. Simpatia faţă de francezi în nenorocirea care'i loveşte, frică de reacţia viitoare a Americii, ca şi de eventualitatea unei Europe dominate de Germania. Ambasadorii Franţei şi Angliei urmează să părăsească a doua zi Italia, după ce au remis interesele ţărilor lor în mâinile lui Phillips, ambasadorul Statelor Unite. Găsesc în jurnalul meu zilnic următoarea frază scrisă în repezeală cu creionul:

[1] Încă nu putem prevedea viitorul.

„Dar va veni şi ziua socotelilor, ziua justiţiei imanente!"

Scopul lui Mussolini este fireşte, de a ajunge la timp la o conferinţă de pace în calitate de „beligerant", spre a'şi îndeplini revendicările nu ca dar al Germaniei, ci ca rodul luptei duse de forţele armate ale Italiei. Spre a justifica laşitatea şi oportunitatea gestului său, „Ducele" a invocat argumentul că „popoarele proletare şi prolifice au dreptul să ia locul naţiunilor capitaliste şi sterile" şi trebuie, prin urmare să lupte împotriva „democraţiilor plutocrate care deţin toate bogăţiile şi tot aurul din lume". Acest cuvânt de ordine va avea desigur şi repercusiuni din cele mai adânci la Washington, care deţine trei sferturi din aurul lumii întregi.

11 iunie. Prima zi a războiului italian. Mussolini ia comanda supremă a forţelor de uscat, mare şi aer, cu Badoglio ca şef de Stat Major General. Teatral, Ciano ia comanda unui regiment de aviaţie şi lasă pe Anfuso să gireze Ministerul Afacerilor Străine. S'a bombardat Malta, la care englezii au răspuns bombardând Libia şi Africa orientală italiană şi sechestrând 20 de nave italiene. Roosevelt veştejeşte public fapta lui Mussolini, care „has stabbed his neighbour in the back"[1]. Mă duc să'l văd pe Lorraine înainte de plecare: liniştit, demn, „a perfect gentlemen". Pleacă prin Ancona, pe „Conte Rosso", la Lisabona, unde se va încrucişa cu Bastianini, venit de la Londra. Acolo va trece fiecare pe vaporul său naţional spre a se întoarce în ţara respectivă. Strâng mâna şi consilierului Noel Charles, o veche cunoştinţă încă de pe vremea misiunii sale la Bucureşti.

Cu soţia mea şi cu copiii trecem la Palazzo Farnese — pustiu ca un mormânt — spre a ne lua rămas bun de la François-Poncet şi familia sa. Ei pleacă în Franţa prin Elveţia. Doamna François-Poncet îmbrăţişează plângând pe soţia mea. Iar ministrul Olandei, Jan Hubrecht (fost ministru la Bucureşti şi bun prieten al nostru), ia masa de seară la noi, împreună cu soţia, în drum spre gară, unde'i aştepta trenul diplomaţilor aliaţi. Ataşatul nostru militar, colonelul George Petrescu, se duce şi

[1] şi-a înjunghiat vecinul pe la spate

el, cum se cuvine între oameni bine crescuţi, să facă vizite camarazilor săi din misiunile aliate, înainte de plecarea lor din Roma. Aceste gesturi de firească curtenie au fost socotite un prilej nimerit de către consilierul de presă al legaţiei noastre, un anume Alexandru Gregorian (legionar din grupul Stelescu), ca să ne „denunţe", la Bucureşti, de manifestaţii pro'aliate ce ar fi putut displace italienilor şi Axei. Am aflat, mult mai târziu, că o comisie specială fusese numită spre a ancheta „cazul". Preşedintele comisiei, un general al cărui nume îmi scapă şi care fusese şi el pe vremuri ataşat militar, ne-a dat pe deplin dreptate, arătând că, în sânul corpului diplomatic şi indiferent de poziţiile politice ale guvernelor respective, trebuie menţinute relaţiile personale de curtenie între membrii diferitelor misiuni. Aprobându-se astfel atitudinea noastră, comisia a condamnat la închisoare pe denunţător pentru că atacase corectitudinea unui ofiţer superior, ataşat militar şi adjutant onorific al Regelui. Individul nu a ieşit din temniţă decât — fireşte — când legionarii au sosit la putere şi i-au dat drumul. Tot el este acela care, după ieşirea noastră din lupta alături de Axă, a violat ordinul dat de lege de a se colabora cu aliaţii şi s'a proclamat cu de la sine putere reprezentant al „pseudo-guvernului" legionar de la Viena pe lângă republica de scurtă durată instituită de Mussolini, fugar, în localitatea Salo.

*

Tragedia Parisului se apropie cu paşi repezi şi în mod ineluctabil. Inimile noastre sângerau pentru viteazul popor francez, căruia pronia cerească i-ar fi putut hărăzi o soartă mai puţin crudă. Între timp, Ciano asigura pe colegul meu elen, în modul cel mai formal, că în nici o împrejurare Italia nu va întreprinde vreo acţiune împotriva teritoriului Greciei. Un viitor apropiat era să arate ce valoare avea această „asigurare formală" a ministrului de externe fascist. La 13 iunie, adresam ministerului nostru un raport asupra intrării Italiei în război:

„Primele zile ale războiului italian au trecut într'o linişte relativă şi fără zguduituri care să tulbure aparenţa unei vieţi normale. Până acum nu se constată reacţii violente în opinia

publică, nici de ostilitate împotriva ţărilor indicate de Mussolini ca duşmane ale Italiei, nici de avânt faţă de războiul care începe şi a cărui izbândă grabnică a fost făgăduită. O resemnare absolută şi o tristeţe netăinuită, iată ce se poate citi pe feţele majorităţii populaţiei. Cine a trăit vreodată cele dintâi zile de război într'o ţară care porneşte spre cucerirea unor teritorii de mult râvnite, nu poate să nu fie surprins de lipsa de entuziasm din Italia. Nu se văd coloane de tineri pe străzi manifestând zgomotos sau cântând imnuri patriotice, nu se văd tradiţionalele trenuri militare cu inscripţii războinice sau glumeţe pe vagoane, nu se văd, în sfârşit, trupe parcurgând străzile oraşelor acoperite de flori oferite de populaţie... Se caută a se convinge poporul că victoria va fi dobândită uşor şi în scurtă vreme — cel mult trei luni! —, după care năzuinţele cele mai îndrăzneţe vor fi îndeplinite: de la Djibuti în Corsica şi de la Nizza la Tunis!... Dar până acum primele succese scontate (cum ar fi fost ocuparea Maltei şi a Corsicei, debarcarea în Tunis etc.), care se credea că vor coincide aproape cu vestea declaraţiei de război, par a întârzia. Comunicatul primei zile de luptă a decepţionat, căci nu amintea decât de bombardarea insulei Malta. Iar iniţiaţii sau ascultătorii de emisiuni străine la radio au mai aflat şi de activitatea Aliaţilor (bombardarea Libiei, a Africii orientale italiene, a Genovei şi a Turinului), neaşteptată din partea unor adversari socotiţi lipsiţi de iniţiative militare.

Opiniei publice i se explică rostul acestui război, hotărât impopular — mai ales în ceea ce priveşte lupta contra Franţei — ca fiind un prilej unic în istorie, pentru realizarea aspiraţiilor italieneşti. Aliaţii urmând să se prăbuşească definitiv, Italia ar avea datoria de a'şi lua partea ei din moştenire, care altminteri ar cădea în mâinile germanilor. Dar cum prestigiul fascismului se opune unei atribuţii de teritorii la masa verde «din graţia Reichului», singura soluţie era ocuparea acelor teritorii de către forţele naţionale. Înfăţişat, prin urmare, ca o campanie de ocupaţie, iar nu ca ultima lovitură dată unor popoare zbătându-se cu moartea, căreia i s'ar fi refuzat sensibilitatea unei naţiuni de veche, rafinată şi atât de umană civi-

lizaţie ca cea italiană, războiul a fost înţeles şi acceptat de mase drept o necesitate tristă dar inexorabilă... Poporul resimte însă îngrijorarea cu privire la reclădirea Europei de mâine pe ruinele celei de azi. Şi de acest sentiment de nesiguranţă nu sunt lipsiţi nici guvernanţii. Un «tête-à-tête» cu puternicul Reich nu surâde nimănui.

De aceea se vede necesitatea formării unei contraponderi care să fie în stare să asigure conversaţii Roma-Berlin pe picior de egalitate. Această contrapondere, în minţile diriguitorilor politici italieni, ar putea fi constituită de o grupare a forţelor latine din Mediterana sub conducerea Romei, cu eventuale puncte de reazem în Europa centrală şi răsăriteană..."

*

Parisul se apropia de tragedia finală şi inimile noastre de români sângerau pentru nobilul şi viteazul popor francez. Trupele italiene începuseră să atace teritoriul francez („le coup de pied de l'âne"), dar destul de slab şi cu multă prudenţă. În noaptea de 14 iunie, pe la ora 1,30, suntem treziţi din somn de sinistrul şuierat al sirenelor de alarmă, vestitor al apropierii avioanelor adversarilor. Alarma ţine până la ora 3,30 şi se aude focul continuu al artileriei antiaeriene. Se pare că ar fi fost bombardat aeroportul militar de la Ciampini. În curtea legaţiei, găsim manifeste aruncate de avioane franceze: „Il Duce ha voluto la guerra. Eccola! La Francia non fà la guerra al popolo italiano. Fermatevi! La Francia si fermera."[1] Sunt bombardate Trieste, unde se află importante industrii şi mari rezervoare de petrol, ca şi Marghera, portul industrial al Veneţiei, unde sunt adăpostite de asemenea depozite de petrol. La 16 iunie, iar alarmă la Roma, între orele 2 şi 3 noaptea. Avioanele aliate lansează manifeste, iar artileria antiaeriană italiană este neîncetat în acţiune. Cum unul din posturile D.C.A. este la poarta San Pancrazio, aproape de Villa Ruspoli, zgomotul este asurzitor, dar privelişte a „pirotehnică" impresionantă de frumu-

[1] Ducele a vrut războiul. Iată-l! Franţa nu declară război poporului italian. Opriţi-vă! Franţa se va opri şi ea.

seţe în noaptea romană. Faptul se repetă şi în noaptea de 17 iunie. În zilele acelea tulburate, singurele ceasuri de destindere le petrecem în muzeele Vaticanului, sub priceputa călăuză a marelui critic de artă Bernard Berenson, sau la Ninfa şi Sermoneta, ca oaspeţi ai lui Rofredo Caetani, principe di Bassiano (mai târziu principe Caetani) şi ai soţiei sale, Margaret, o americană plină de cultură şi de umor.

Trec să'l văd pe Ciano, dar e plecat „pe front" şi sunt primit de braţul său drept, directorul de cabinet Anfuso, care îmi face straniile declaraţii următoare: „Spania îşi interpune în mod discret bunele oficii în vederea încheierii unei păci separate între Franţa, dezorientată după căderea Parisului, şi puterile Axei. Franţa este la pământ. Dacă se învoia la o pace separată înainte de bătălia de pe Somme, poate că mai scăpa ceva. Acum însă, va pierde întregul ei imperiu colonial, ca şi Germania în 1918. Dacă Anglia cedează şi ea acum, i se vor impune condiţii mai uşoare, dacă aşteaptă lovitura finală va avea aceeaşi soartă cu Franţa... Elementul liniştitor pentru pacea viitoare a omenirii îl reprezintă faptul că destinele lumii sunt de acum încolo în mâinile a două genii — Hitler şi Mussolini — şi că geniile nu sunt niciodată prada exagerărilor, ci făuritorii moderaţiei şi echilibrului. „În privinţa înaintării ruseşti în ţările baltice, Anfuso o socoteşte doar ca „o întărire a poziţiilor sovietice pe Baltica fără gând de acţiune mare şi fără înrâurire, directă sau indirectă, asupra relaţiilor dintre Moscova şi România!"

Aflăm totodată de retragerea primului ministru francez, Paul Reynaud, care îşi lasă locul mareşalului Pétain, iar acesta propune din Bordeaux guvernului german, prin mijlocirea Spaniei, încetarea ostilităţilor. Tragedia din sufletul bătrânului mareşal, eroicul învingător din Verdun, se desprinde limpede din însuşi textul mesajului ce adresează poporului francez.

Hitler şi Mussolini se întâlnesc la München spre a stabili împreună condiţiile de pace ce urmează să fie impuse Franţei. Între timp, în afară de ocuparea celor trei state baltice, Stalin staţionează 45 de divizii în ţinuturile mărginaşe cu ţara noastră, spre a afirma prezenţa Rusiei sovietice în pragul Balcanilor, regiune în care guvernul din Moscova a declarat că nici o atin-

gere nu l-ar lăsa nepăsător. La 20 iunie, notez în jurnalul meu zilnic că s'au răspândit zvonuri despre un ultimatum al Moscovei cerând României cesiunea Basarabiei. Raportez la Bucureşti şi caut să verific ştirea la Palazzo Chigi unde mi se arată că trebuie să fie „o criză alarmistă provenind de la United Press"! Directorul politic Buti mă asigură chiar, pe baza informaţiilor primite de la ambasadorul Italiei la Moscova, că „nu rezultă în nici un fel că Uniunea Sovietică ar avea intenţii agresive faţă de România"!

La 20 iunie, primesc vizita senatorului Puricelli, întors din Bucureşti, unde a stat la masă cu Regele, cu Argetoianu şi cu Tătărescu. Am impresia că se crede la noi că acest Puricelli se bucură la Roma de o influenţă pe care într'adevăr n'o are. Eu îi vorbesc politică şi el răspunde vorbind de afaceri: vrea să încheie cu statul român un contract pentru construirea de şosele, în valoare de vreo patru miliarde şi jumătate de lei, dându'i-se îndată un acont de două sute milioane de lire.

Noi zvonuri alarmante: Rusia ar fi masat o sută de divizii la frontiera noastră. Persistă credinţa că, potrivit tacticii folosite în Baltica, Moscova are intenţia să ocupe poziţii înaintate în Balcani spre a preîntâmpina o încercare de pătrundere germană în acea „zonă rezervată". La Palazzo Chigi observ oarecare nelinişte dar şi un refuz de a interpreta acţiunile lui Stalin. Ambasadorul american, Phillips, vine să'mi ceară informaţii în această privinţă, pe care nu sunt în măsură a i le procura, guvernul nostru ferindu-se, ca întotdeauna, să pună la curent cu situaţia pe reprezentanţii săi din străinătate. Phillips crede că Anglia nu va putea rezista decât dacă germanii nu pun mâna pe flota franceză.

*

La 22 iunie, aveam o conversaţie cu Mackensen, întors din Germania. Declaraţiile sale lipsite de perspicacitate sau de sinceritate, ca întotdeauna, erau să fie infirmate, câteva zile în urmă, de evenimente. Iată cum o raportam guvernului:

„Am avut azi o întrevedere cu ambasadorul Germaniei, întors din München unde a însoţit pe Mussolini la întâlnirea sa

cu Hitler. Mi-a spus că, în timpul şederii celor doi şefi de guverne, nimeni nu i-a vorbit de eventualitatea unei agresiuni sovietice contra României, deşi s'au examinat problemele cele mai felurite. Trage concluzia că alarma în această privinţă este lipsită de temei. A recunoscut că problema Basarabiei are un aspect european care interesează toate puterile. A adăugat textual: «Chiar dacă ar interveni o înţelegere directă între România şi Rusia cu privire la Basarabia — ceea ce pare exclus —, tot nu i-ar conveni Germaniei să aibă loc, în împrejurările de faţă, modificări de natură a tulbura indirect Balcanii.» Cu acest prilej, mi-a afirmat din nou voinţa Germaniei şi Italiei de a menţine pacea în Balcani. Mackensen priveşte victoria totală a Reichului ca pe deplin asigurată. Depinde de Anglia să recunoască faptul şi să se supună acum voinţei învingătorilor sau să continue lupta care, după câteva săptămâni şi multe pierderi materiale, o va duce la acelaşi rezultat. În orice caz, în urma jertfelor făcute, Germania nu ar putea admite decât o pace care să'i dea complet satisfacţie. I se pare exclus să aibă loc o conferinţă europeană cu reminiscenţe geneveze. Vor fi probabil numai păci bilaterale între beligeranţi."

Se vede, o dată mai mult, ce valoare aveau prezicerile lui Mackensen! Este drept că era ameţit de fumul victoriilor militare germane, căci, chiar în acea zi, Franţa semnase cel mai umilitor armistiţiu din istoria ei, cu predarea armamentului şi ocuparea de către forţele inamice a coastei occidentale franceze şi a teritoriului la nord de linia Geneva-Tours!

Doua zile după aceasta, generalul Huntzinger şi mareşalul Badoglio semnau armistiţiul franco-italian. La noi, aşa-zisul „front al renaşterii" se transforma într'un „partid al naţiunii" sub conducerea directă a lui Carol. Iar la Palazzo Chigi Ciano declara şi el că masările de trupe sovietice la frontiera română nu înseamnă că Moscova ar intenţiona să pătrundă cu forţa în Basarabia, deoarece Germania s'ar împotrivi unei înaintări ruseşti în direcţia Balcanilor şi la fel s'ar opune şi Italia"! Cât despre noul ambasador sovietic, Gurelkin, el îmi exprimă speranţa stabilirii unor bune relaţii între ţările noastre, la care se va strădui şi Lavrentiev, ministrul U.R.S.S, la Bucureşti.

Cu privire la situaţia generală, Gurelkin socoteşte că Anglia a greşit respingând toate ofertele de împăciuire ale lui Hitler: faţă cu poziţia strategică actuală, atât de avantajoasă Germaniei, ar fi greu de conceput o victorie britanică, deşi posibilităţile ei de rezistenţă sunt foarte mari şi trebuie ţinut în seamă şi factorul american.

*

27 iunie 1940. Începutul tragediei neamului românesc. Sunt chemat la telefon, dis-de-dimineaţă, de către ministrul de externe, Gigurtu, care pune să mi se comunice cifrat ştirea că Uniunea Sovietică a remis ieri guvernului român — printr'o notă înmânată de Molotov lui Davidescu, la ora 10 seara, — un ultimatum cerând cesiunea Basarabiei şi a Bucovinei de nord. Răspunsul urmează să fie dat până în 24 de ore. Sunt însărcinat să cer avizul guvernului italian cu privire la hotărârea noastră de a rezista, întrebând totodată dacă va interveni la Budapesta şi la Sofia spre a împiedica o agresiune din acele părţi contra noastră. Cer imediat să fiu primit de Mussolini şi de Ciano. Mi se comunică însă că Mussolini lipseşte din Roma de câteva zile şi că Ciano nu se va înapoia decât a doua zi, din Livorno. Spre a nu pierde timp, mă duc la Palazzo Chigi şi fac demersul pe lângă Anfuso. Citez textul raportului meu telefonic cu privire la această întrevedere:

„Anfuso mi-a declarat că guvernul italian cunoaşte situaţia prin ministrul Italiei la Bucureşti. El mi-a citit atât telegrama lui Ghigi privitoare la audienţa sa la Rege, cât şi instrucţiunile ce i-au fost trimise şi al căror conţinut este următorul: «Ministrul Italiei va comunica Regelui şi guvernului român că guvernul italian consideră de un interes european esenţial, nu numai pentru România dar şi pentru celelalte ţări, ca România să evite un conflict cu Uniunea Sovietică». Cât despre eventualele demersuri la Budapesta şi la Sofia, Anfuso mi-a spus că nu are instrucţiuni, dar că voi avea prilejul să mă informez direct de la Ciano. Personal, pare convins că se vor face intervenţiile acestea, fiind vorba şi de un interes italienesc.

L-am întrebat cum vede posibilitatea evitării conflictului când ni se cere până diseară să cedăm o mare parte din teritoriul nostru. Mi-a răspuns că am putea propune negocieri. I'am cerut să'mi spună dacă guvernul italian insistă în acest sens la Moscova. S'a scuzat că nu are căderea să'mi dea el această informaţie, dar că poate să mă asigure că, de acord cu Germania, Italia face tot ce'i stă în putinţă spre a ne ajuta, fiind vorba, a repetat, şi de un interes italian.

În cursul conversaţiei, i-a scăpat că guvernul italian ştia de trei zile despre intenţia guvernului sovietic de a deschide chestiunea Basarabiei. Am întrebat de ce n'a fost pus la curent imediat guvernul român şi de ce se repetă mereu că lipsesc informaţii în această privinţă. Mi-a răspuns că intenţiile ruseşti nu au fost foarte cunoscute decât în ultimul moment la Berlin şi la Roma şi că nu se ştia precis că era vorba de un ultimatum. Dacă ar fi existat posibilitatea de a se evita cele ce s'au întâmplat, guvernul italian nu ar fi lipsit a încunoştiinţa guvernul român, cu care are, în această chestiune, o identitate completă de interese ceea ce constituie cea mai sigură chezăşie de solidaritate."

28 iunie. Încep această zi dramatică ducându-mă la Ciano. Pare foarte jenat şi surâde fără rost. Îi amintesc convorbirile noastre trecute, sfaturile ce mi-a dat de a rezista Sovietelor, făgăduielile sale de ajutor (avioane, muniţii etc.) pentru cazul în care am fi atacaţi. Recunoaşte că am dreptate, dar Italia este acum într'o luptă pe viaţă şi pe moarte cu Anglia şi nu poate privi într'altă parte. Reproduc raportul telegrafic trimis de mine la Bucureşti după această deosebit de întristătoare întrevedere:

„Am reamintit lui Ciano conversaţiile noastre trecute, sfaturile sale de rezistenţă faţă de Soviete şi făgăduielile de ajutor militar. A recunoscut că ceea ce îi spuneam era exact, dar că pe atunci Italia nu se afla în război. Acum însă toate forţele şi energiile Italiei sunt dedicate războiului contra Angliei şi Italia nu mai poate avea altă grijă decât aceasta. De aceea ne sfătuieşte să negociem cu Uniunea Sovietică, căci disproporţia forţelor este prea mare şi nimeni nu ne va sări în ajutor.

L-am întrebat dacă mai este timp de negociat şi, în acest caz, dacă guvernul italian ne va sprijini recomandând Moscovei moderaţie. Mi-a răspuns afirmativ, asigurându-mă că va vorbi chiar azi-dimineaţă în acest sens ambasadorului sovietic.

L-am întrebat de asemenea dacă guvernul italian îşi va exercita influenţa la Budapesta şi la Sofia spre a împiedica o agresiune contra noastră. M'a încredinţat că stăruie cât poate spre a potoli pe unguri şi bulgari şi a evita tulburări noi în Balcani. Crede că va izbuti. Consideră exclusă ipoteza unei înţelegeri ruso-ungaro-bulgare contra noastră.

Am arătat că ni se cere o îndoită jertfă dureroasă: cedarea unor teritorii curat româneşti, care fac parte din patrimoniul nostru naţional şi sufletesc cel mai sfânt, şi consimţirea la această fărădelege fără a ne apăra măcar cu sabia în mână. Dacă am urma sfatul Italiei de a ne resemna faţă de inevitabil, vom putea oare să ne bizuim în viitor pe o prietenie sporită din partea Italiei?

Ministrul afacerilor străine mi-a declarat că Italia va ţine socoteală de sacrificiul ce facem în folosul păcii în Sud-Est, şi care este un serviciu pe care'l aducem şi Italiei şi Germaniei. Solidaritatea intereselor noastre este desăvârşită. A preferat să nu vorbească de planuri de viitor. Am avut impresia că era, în fond, foarte abătut şi că priveşte înaintarea bolşevică drept o lovitură pentru Axă, deşi s-a ferit să mi-o spună pe faţă. I-am expus toate argumentele noastre istorice şi etnice şi i-am lăsat hărţi etnografice. A părut edificat, dar repeta: «un popor de 20 milioane nu poate lupta singur contra unuia de 170 milioane şi nimeni nu vă va putea vreodată învinovăţi că nu v'aţi măsurat cu un aşa uriaş, riscând ocuparea capitalei voastre, dacă nu a ţării întregi.» Mi-a vorbit cu multă căldură, rugându-mă să trec oricând să'l văd.

Mi-am exprimat dorinţa de a vedea în aceste clipe tragice pentru ţara mea şi pe «Ducele» pe care'l considerăm fruntaşul latinităţii şi ale cărui cuvinte de solidaritate şi de îmbărbătare ar produce o adâncă impresie la noi. Ciano mi-a spus însă că Mussolini este pe front şi că nu se va întoarce în Roma decât cel mai devreme peste o săptămână."

La plecare, strângându'mi mâna, Ciano mi-a spus că vor veni poate împrejurări care ne vor îngădui să îndreptăm nelegiuirea ce ni se face astăzi, căci nimeni nu poate prevedea viitorul.

Adânc tulburat, trec apoi pe la Mackensen. Îi amintesc că, dacă nu ne-am împăcat cu ruşii este, în mare parte, şi pentru că Hitler ne spunea că singura condiţie pentru încheganea de raporturi bune româno-germane ar fi să nu ameliorăm situaţia cu Rusia. Ori de câte ori ne-am apropiat de Germania, Sovietele au reacţionat. După constituirea guvernului Goga, au rechemat pe ministrul lor, Ostrowski, iar acum ne răpesc din nou Basarabia, la care au adăugat Bucovina de Nord, ce n'a fost niciodată a lor. Ce va face acum Germania? Un coleg (Ragip, ambasadorul Turciei) îmi spunea deunăzi că, „Dacă intrăm în apele Germaniei, vom fi atacaţi de ruşi". Cu o francheţe brutală Mackensen, după ce se uită la hărţile etnografice ce i-am adus, îmi dă dreptate, dar observă că nu dreptatea, ci „die Realpolitik" este hotărâtoare şi că, pentru interesele germane, este indiferent ca Basarabia să aparţină României sau Rusiei. Altceva este restul ţării, nucleul central, pe care Germania n'ar tolera să fie încălcat, căci are acolo mari interese economice. Ne dă sfatul să cedăm, dat fiind că este exclus să se mai poată negocia. De altfel, după informaţiile sale, Regele a şi cedat, iar trupele sovietice au intrat în Basarabia. „Dacă împrejurări viitoare vă vor fi favorabile", încheie el (ca şi Ciano), „vă veţi folosi de ele spre a lua înapoi Basarabia, şi nici un factor determinant nu vă va putea obiecta că aţi consimţit la pierderea acelui ţinut, căci toţi ştiu că ar fi fost o nebunie să riscaţi nimicirea ţării fără rezultat. „Cât despre Ungaria şi Bulgaria, îmi spune: „În Moskau haben wir keinen grossen Einfluss, in Budapest und Sofia haben wir aber Einfluss genug um ihnen sagen zu können, dass sie ruhig bleiben sollen... Die Ungarn schreien um so mehr weil sie doch nichts anders tun können."[1] Tocmai atunci este chemat la telefon. Se întoarce: „Ciano hat

[1] La Moscova nu avem influenţă prea mare, dar la Sofia şi Budapesta avem influenţă destul de mare şi vă putem spune să staţi liniştiţi... Ungurii fac atîta caz pentru că ştiu că nu aveţi altceva de făcut.

mich eben angerufen um mir zu bestätigen, dass die Ungarn und Bulgaren sich nicht bewegen werden."[1] La plecare, strângându-mi mâna tare, Mackensen îmi spune: „Das sind harte Tage für Sie."[2] Iată şi textul telegramei mele la Externe:

„Am avut acum o lungă întrevedere cu Mackensen. I-am expus, cu hărţi etnografice şi statistici, drepturile noastre asupra Basarabiei şi Bucovinei de Nord, părţi integrante ale Moldovei. Părea convins de dreptatea noastră, dar mi-a mărturisit că în ceasul de faţă nu are cuvânt hotărâtor justiţia, ci politica realistă şi că, din punctul de vedere al intereselor germane, este indiferent dacă Basarabia aparţine României sau Uniunii Sovietice. L-am întrebat dacă este indiferent ca bolşevismul să înainteze în Europa şi să ia poziţii noi contra Germaniei. Mi-a observat că este vorba de kilometri şi că o diferenţă de câteva zeci de kilometri nu joacă mare rol pentru Reich. A recunoscut că altfel s'ar prezenta situaţia dacă Rusia ar încerca să treacă Prutul. Germania nu ar tolera ca Sovietele să încalce nucleul central al României, cu care întreţine atât de strânse şi importante legături economice. Dar Basarabia ar fi o chestiune aparte, care n'ar intra în complexul problemelor balcanice.

Ambasadorul Germaniei consideră că nu mai este timp de negociat cu Moscova şi că raţionamentul rece se opune unei rezistenţe inutile.

L-am rugat să'mi arate dacă nu crede că lipsa unei rezistenţe ar putea fi interpretată ca o învoire tacită care să ne fie opusă dacă am ridica din nou chestiunea Basarabiei în anumite eventualităţi istorice viitoare. Mi-a declarat categoric: „Dacă împrejurările vor fi vreodată favorabile pentru reluarea Basarabiei, vă veţi folosi de ele şi fiţi sigur că nici un factor determinant nu vă va împiedica s'o faceţi sub cuvânt că aţi fi consimţit de bună voie la cesiunea acestui ţinut. Toată lumea ştie că cedaţi în faţa unei forţe covârşitoare şi numai spre a evita măceluri şi distrugeri zadarnice.»

---

[1] Ciano m-a chemat chiar acum pentru a-mi confirma că ungurii şi bulgarii nu se lasă înduplecaţi.

[2] Sînt zile grele pentru dumneavoastră.

Am întrebat dacă guvernul german mai poate îndemna Uniunea Sovietică la moderaţie. Mi-a explicat că este exclus şi că Moscova nu va ceda asupra hotărârilor sale.

Am abordat atunci chestiunea atitudinii Ungariei şi Bulgariei. Mackensen este convins că ele nu au nici o înţelegere cu Rusia şi că nu vor mişca. A adăugat: «La Moscova nu avem putinţa să schimbăm lucrurile, dar la Budapesta şi la Sofia avem atâta trecere ca să'i facem să se astâmpere.» Am atras atenţia asupra tonului îndrăzneţ de la Budapesta la adresa României. Ambasadorul Germaniei mi-a răspuns: «Cu cât strigă mai tare, cu atât dovedesc că nu pot face nimic.» În acel moment am fost întrerupţi, interlocutorul meu fiind chemat la telefon de ministrul afacerilor străine italian. Când s'a întors, mi'a spus: «Ciano mi-a telefonat spre a'mi confirma convingerea lui că ungurii şi bulgarii nu vor mişca.»

La plecare, Mackensen mi-a arătat adânca sa părere de rău pentru zilele dureroase prin care trece România."

Suntem, prin urmare, părăsiţi de lumea întreagă. Ce este mai revoltător este că reiese, fără nici o îndoială, că Moscova pusese la curent Berlinul şi Roma cu voinţa sa de a lua stăpânire cu forţa pe ţinuturile Basarabiei şi Bucovinei de Nord încă la 24 iunie, deci cu trei zile înainte de prezentarea ultimatumului, şi că nici guvernul german, nici cel italian nu au găsit cu cale să prevină guvernul român, jucând astfel un rol de complicitate!

Sovietele, cum era de prevăzut, au refuzat să negocieze şi au cerut evacuarea în termen de patru zile a teritoriilor revendicate. Guvernul din Bucureşti a cerut, prin Davidescu, o prelungire a termenului de evacuare, dar Molotov nu a acordat decât câteva ore în plus, urmând ca, după ocuparea ţinuturilor noastre, să se întrunească o comisie mixtă la Odessa pentru stabilirea amănuntelor de transferare a dominaţiei. Astă-noapte, la ora 2, trupe sovietice masive au trecut frontiera pe toată întinderea ei; la ora 2 după-amiază au fost ocupate Chişinău, Cetatea-Albă şi Cernăuţi. Cu adâncă amărăciune trebuie consemnat că populaţia evreiască a acestor oraşe, care s'a bucurat întotdeauna de un tratament omenos sub administraţia românească, a avut laşitatea de a ataca cu pietre pe soldaţii noştri,

în cursul retragerii lor forţate, în bucuria ei de a vedea sosind oficialităţile comuniste în rândurile cărora erau numeroşi evrei!

*

Vremurile zbuciumate prin care trecea biata noastră ţară îndemnau guvernul să proclame mobilizarea generală. Unei cereri de explicaţii din partea Budapestei, noul nostru ministru al afacerilor străine, C. Argetoianu, îi răspunde foarte demn că „aceasta priveşte numai guvernul român şi naţiunea română". Cum ungurii stârnesc incidente continui pe frontiera noastră, tot Argetoianu le trimite vorbă, prin reprezentanţii Germaniei şi Italiei la noi, că „dacă vor cu tot dinadinsul război, îl vor avea".

Prăpăd mare la bieţii francezi. Mittelhäuser şi Puaux, în Siria, ca şi Noguès, în Tunisia, declară, potrivit instrucţiunilor guvernului lor, refugiat la Bordeaux, că încetează lupta. Japonezii ameninţă Indochina franceză, ca şi, de altminteri, Indiile neerlandeze şi Hong-Kong.

Ocuparea de către trupele sovietice a Basarabiei noastre şi a Bucovinei de Nord devine o adevărată tragedie. Exodul populaţiei române ar fi o dramă de nedescris fără admirabilele eforturi ale organelor noastre administrative. Locuitorii evrei organizează pretutindeni — şi până în Galaţi — adevărate rebeliuni cu jafuri şi omoruri. Le ţin piept corpuri de voluntari localnici.

La 3 iulie sunt primit de Ciano. Este o zi deosebit de tragică pentru noi, căci s'a desăvârşit pierderea Basarabiei, a Bucovinei de Nord şi a ţinutului Herţa (deosebit de jalnică pentru mine, căci în acel ţinut se afla moşia strămoşească Bossia, de lângă Şendriceni). Pun să se ridice steagul „en berne" în semn de doliu pe faţada legaţiei şi iau doliul împreună cu colaboratorii mei. Iată cum raportam lui Argetoianu conversaţia mea cu ministrul afacerilor străine al Italiei:

„Ciano şi-a manifestat satisfacţia faţă de hotărârea guvernului român de a renunţa la garanţiile franco-britanice din 13 aprilie 1939. Presa italiană laudă noul curs al politicii externe române. Ciano îmi declară că, în urma demersurilor

făcute de guvernele din Roma şi Berlin, este exclusă orice eventualitate a unor agresiuni ungare sau bulgare contra noastră. Incidentele grave stârnite la frontiera româno-ungară au nemulţumit profund cele două mari puteri ale Axei, care au intervenit cu toată autoritatea lor la Budapesta spre a potoli spiritele. Ciano a adăugat: «guvernul german, în special, a luat chestiunea cu toată seriozitatea şi a vorbit la Budapesta atât de categoric şi cu atâta energie încât nu cred să existe un singur ungur care să îndrăznească să ia răspunderea unei acţiuni necugetate, deoarece cred că s'a înţeles acolo, în sfârşit, că, dacă guvernul ungur ar provoca un conflict armat în Balcani, ar comite un act în directă contradicţie cu interesele Germaniei şi ale Italiei.» Am avut impresia că, de data aceasta, guvernul italian a fost realmente iritat de atitudinea ungurilor, despre care niciodată nu se exprimase până acum atât de liber... Cele două guverne sunt tot atât de hotărâte şi de energice în împotrivirea lor la o aventură maghiară...

Întreruperea de către autorităţile militare sovietice a navigaţiei pe Dunărea maritimă impresionează adânc pe ministrul de externe italian, care mi-a spus că se va consulta cu guvernul german asupra acestei grave chestiuni, care loveşte în primul rând interesele Reichului... Ciano şi-a reînnoit dorinţa de a păstra contactul cu mine în aceste zile de criză."

La 4 iulie se anunţă demisia guvernului Tătărescu, înlocuit printr'un minister prezidat de Ion Gigurtu şi din care fac parte naţionali creştini, Garda de Fier, câţiva tehnicieni, totul încadrat de trei generali. Mihail Manoilescu preia portofoliul Externelor.

La 6 iulie, Ciano este convocat la Berlin, unde se deplasează împreună cu şefii de serviciu de la Palazzo Chigi. S'ar părea că se vor discuta condiţiile de pace de impus Franţei. Despre reacţiile Italiei faţă de răpirea ţinuturilor noastre de către ruşi, comunicam următoarele la Bucureşti:

„Răpirea Basarabiei şi Bucovinei de Sud, precum şi împrejurările în care s'a produs tragica şi nemeritata lovitură suferită de neamul românesc, au avut un adânc răsunet atât în cercurile largi ale opiniei publice italiene, cât şi la guvernanţii Italiei.

Cu sufletul veşnic deschis ideilor de dreptate, cu ura înnăscută faţă de tot ce este silnicie, haos şi răsturnare a principiilor ce stau la temelia societăţii civilizate, italianul de azi nu putea să nu considere înaintarea bolşevismului ca o atingere adusă însuşi crezului pentru care luptă. Întrebarea firească ce'şi pune este: ce folos că am zdrobit comunismul de Apus — în Italia şi în Spania — dacă el va putea pătrunde în Europa pe la Răsărit.

Dar aceeaşi adâncă tulburare şi vădită îngrijorare cuprinde şi pe diriguitorii ţării. Faţă de atitudinea de dârză împotrivire a guvernului fascist contra bolşevismului, anexarea brutală a ţinuturilor noastre mărginaşe de către regimul stalinian constituie, fără îndoială, o înfrângere. Înfrângere cu atât mai dureroasă cu cât, luni de zile întregi, purtătorii de cuvânt ai fascismului proclamaseră că Italia nu va tolera nici o atingere a *statu quo*-ului în Balcani şi se va c pune, chiar cu forţa, unei pătrunderi ruseşti în acea zonă a Europei.

Azi însă, toate problemele trec pe planul al doilea spre a nu stânjeni eforturile ce se fac pentru atingerea ţelului primordial al Axei: nimicirea Angliei! Una din aceste probleme — a căror rezolvare se amână pe mai târziu — este tocmai aceea rusească. Iar noi suntem recunoscuţi ca jertfele momentane ale acestei serieri a problemelor. Şi, ca jertfirea noastră să nu ia inutil proporţii catastrofale, am fost sfătuiţi să ne închinăm în faţa fatalităţii clipei actuale, lăsându-ni-se totuşi nădejdea unor îndreptări viitoare.

În conversaţiile particulare, factorii cei mai autorizaţi mi-au arătat via lor compătimire pentru ţara noastră lovită de vitregia vremurilor, cât şi solidaritatea completă a intereselor Italiei cu acelea ale României în această latură a politicii internaţionale..."*

---

* La 9 iulie, Manoilescu îmi telegrafia spre a-mi mulţumi, arătându-mi „cît de mult sunt apreciate informaţiile" pe care le dau. El adăuga: „în special m-a interesat foarte mult ultimul dvs raport şi vă rog să binevoiţi a continua a fi foarte activ şi a ne da informaţii cît mai multe." (tel.cif. nr.41 442).

Contrar părerii colegilor mei din Înţelegerea Balcanică — mai ales a celui turc, care se crede în relaţii bune cu Moscova —, nu încetez a le împărtăşi convingerea mea — pe care bineînţeles o comunic şi guvernului meu, că ruşii nu se vor opri în năzuinţele lor de pătrundere în Sud-Est, eventual până la Dardanele.

Ciano, plecat în Germania, se va întâlni la München cu Hitler şi Ribbentrop şi apoi ei laolaltă vor primi pe Teleki şi Csáky, care vin să'şi valorifice pretenţiile. Capece de la Regino, fost prim secretar al Legaţiei italiene la Bucureşti şi ataşat acum Cabinetului ministrului, îmi spune că, între alte năzbâtii, ungurii ar cere judeţele secuieşti de la noi cu un coridor care să treacă prin inima Ardealului. Se pare că li s'a pus în vedere să se astâmpere cât timp ţine atacul contra Angliei, promiţându-li-se ulterior o parţială satisfacţie a revendicărilor lor. Dar Teleki, geograf de meserie, stăruie pentru una din următoarele soluţii: fie coridorul în chestiune, fie o împărţire a Transilvaniei în două zone de la sud-est la nord-vest; cea de la nord ar cuprinde şi judeţele secuieşti. Raportând cele de mai sus la Externe (tel. cif. nr. 3897 din 10 iulie), adaug: „Pentru eventualitatea în care această informaţie ar corespunde realităţii, cred că ar trebui să se pună de urgenţă la dispoziţia guvernului Axei întreg materialul etnografic şi economic care să'i convingă de imposibilitatea morală şi materială a unor asemenea formule".

De abia s'a întors Ciano şi cer să'l văd. Iată conversaţia noastră, raportată de mine guvernului, la 15 iulie:

„Am fost primit chiar acum de ministrul afacerilor străine al Italiei şi l-am întrebat dacă este exact că, la München, guvernul ungar a prezentat un memoriu cerând aproape reconstituirea regatului Sf. Ştefan şi dacă bucuria exuberantă ce se afişează la Budapesta indică într'adevăr că s'ar fi luat unele decizii.

Ciano a început prin a mă ruga să'mi reamintesc portretul psihologic al preşedintelui consiliului ungar şi al ministrului său de afaceri străine, pe care am avut prilejul îndelungat de a'i cunoaşte la Budapesta. Csáky tânăr, pasionat, doritor de

succese,* şi Teleki mai în vârstă, mai inteligent, mai moderat, geograf cunoscător al posibilităţilor practice. Cum Teleki conduce guvernul şi este de o incontestabilă superioritate intelectuală faţă de celălalt, el este acela care dă nota determinantă revendicărilor maghiare. Aceste revendicări, după impresia lui Ciano, ar fi moderate.

Memoriul unguresc va fi examinat la vremea sa, împreună cu toate chestiunile privind Sud-Estul european. Deocamdată, Germania şi Italia au luat o hotărâre de principiu, dar aşteaptă momentul oportun pentru a trece la studierea concretă a problemei. Vom fi înştiinţaţi la timp despre vederile guvernelor Axei.

Confidenţial, Ciano mi-a arătat părerea sa că soluţia cea mai bună ar fi conversaţii directe Bucureşti-Budapesta, fără drame şi ameninţări de o parte nici de alta şi doar cu gândul de a statornici o pace definitivă.

Am răspuns că, după convingerea mea personală asemenea contacte ar putea fi utile numai dacă s'ar întemeia pe principiul schimbului de populaţii, singur în măsură a înlătura faimoasele chestiuni minoritare care au otrăvit Europa timp de două decenii.

Fără a'mi răspunde direct, ministrul afacerilor străine al Italiei a observat că atât noi cât şi ungurii vom fi chemaţi a face jertfe, noi faţă de situaţia noastră actuală, iar ungurii faţă de situaţia lor dinaintea războiului mondial şi faţă de aspiraţiile lor. Totuşi, întreaga chestiune ar fi încă prematură şi nu se pune în conjunctura actuală, şi nici nu va fi pusă de un act nesăbuit al ungurilor. Hitler le-a spus răspicat că nu vrea război în Balcani şi ei au înţeles. Ciano mi-a repetat: «ungurii nu vor mişca».

Am rugat pe Ciano să'mi arate dacă este în măsură a'mi da aceleaşi asigurări liniştitoare şi în ceea ce priveşte Răsăritul. Mi-a răspuns că situaţia acolo este cu totul alta, căci «înotăm în mister»... şi nu are informaţii directe...

---

* Ciano a folosit termenul de „prostuţ" („bêtichon").

Ciano mi-a confirmat că pleacă din nou în Germania mâine, dar mi s'a părut decepţionat de ritmul desfăşurării evenimentelor. Discursul lui Churchill de aseară rupe punţile şi va împiedica pe Hitler să facă în discursul său de poimâine propunerile de pace la care se gândea. Cuvântarea ţinută acum două zile de preşedintele de consiliu al Turciei ar avea, de asemenea, un ton ostil Germaniei"...

*

La întoarcerea dintr'o scurtă şedere în sudul Italiei, cu familia mea, ascult la radio uluitoarea cuvântare a lui Hitler, care face în acelaşi timp „avansuri" Angliei şi Rusiei, lăudând această din urmă putere — care ne-a răpit Basarabia, nordul Bucovinei şi ţinutul Herţii! — pentru că „nu ar fi depăşit zona ei de interese". Între timp, se urmăresc de aproape în Italia, cu un înfrigurat interes, proiectele care se elaborează în Germania cu privire la un viitor statut european, ce ar urma să fie întocmit în urma unei izbânde militare a Reichului. Deşi alianţa ei cu Berlinul ar trebui să asigure Romei un rol în orânduirea unor aşezări noi în lume, Mussolini n'ar dori ca acest rol să fie pur nominal şi reprezentativ. De aici, eforturile făcute spre a desprinde visul real şi consecinţele concrete pentru Italia ale reformelor plănuite la Berlin. Nu se cunoaşte, de pildă, proiectul la care lucrează Schacht şi care are drept obiectiv prefacerea Europei într'o vastă entitate politică şi economică, într'un fel de State Unite ale Europei, sub conducere germană. Ideea în sine nu era nouă. Ea a stat la temelia Societăţii Naţiunilor şi a fost reluată în planul de „confederaţie europeană" al lui Aristide Briand, fără a mai aminti şi de «Paneuropa» a precursorului Richard Coudenhove-Kalergi. Dar, în mintea megalomană a lui Hitler, ar fi fost vorba să se constituie — după cum îmi destăinuia corespondentul unui ziar oficios german, pe când eram ministru la Budapesta — un sistem sud-est european. După calapodul imperiului britanic de atunci, „diferitele State mijlocii şi mici din acea regiune urmând să aibă faţă de Reich poziţia dominioanelor faţă de Anglia; fiecare ţară şi-ar păstra şeful de stat

şi forma de guvernământ pe care o vrea, dar, din punct de vedere politic şi economic, ar rămâne în cadrul fixat la Berlin.'"*

Principiile călăuzitoare ale înjghebării concepute de Führer erau să fie, după câte se putuse afla la Palazzo Chigi, specializarea şi descentralizarea. Specializarea ar fi constat din atribuirea unui rol economic anumit fiecărei ţări. Ţările agricole din centrul şi sud-estul Europei ar urma să renunţe la industrializarea lor — scop urmărit mai târziu de faimosul „C.A.E.R." (COMECOM) sovietic, dar care nu a fost atins din cauza dârzei împotriviri româneşti. În schimb, economiştii nazişti voiau să silească ţările industriale să nu mai protejeze în mod excesiv agricultura lor naţională în detrimentul statelor pentru care cultivarea pământului era îndeletnicirea de căpetenie. În ceea ce priveşte ţările cu caracter „eminamente agricol", specializarea obligatorie ar fi mers şi mai departe, căci oficii de studii „de la centru" — adică de la Berlin — ar indica fiecărei naţiuni în parte căror culturi de cereale urmează să'şi închine activitatea şi în ce proporţii, spre a se evita concurenţa şi supraproducţia. Europa s'ar fi asemănat astfel — dacă visurile lui Hitler s'ar fi realizat — cu o vastă uzină, în care fiecare atelier are o atribuţie diferită spre a asigura eficienţa rezultatului general. Pe de altă parte, descentralizarea în executarea controlului şi a dirijării activităţii europene ar fi asigurată prin două centre de administraţie regională: unul la Berlin, celălalt — sperau italienii — la Roma. Primul ar fi avut în competenţa sa zona de nord şi est, inclusiv Polonia, al doilea, zona de sud şi sud-est, adică ţările latine şi Balcanii. De fapt însă, Berlinul ar fi avut conducerea supremă. Că, în linii mari, astfel înţelegeau germanii să croiască noua Europă, reieşea atât din articolele lui Rosenberg, cât şi din acelea ale lui Magerl, redactorul politic al lui *Berliner Boersenzeitung*. Ochii conducătorilor fascişti erau aţintiţi cu speranţe, dar şi cu fireşti îngrijorări, spre aceste perspective ce păreau a se profila.

---

* A. Niri, *Istoricul unui tratat înrobitor*, Bucureşti, Ed. Stiinţifică, 1965, pp. 229–230.

*

Rugat de Ciano, la 23 iulie, să trec pe la dânsul, el îmi spune că Ghigi, ministrul Italiei la Bucureşti, i-a transmis propunerea guvernului român ca preşedintele de consiliu, Ion Gigurtu, şi ministrul de externe, Mihail Manoilescu, în urma vizitei ce vor face lui Hitler, la Salzburg, să vină şi la Roma spre a se întâlni cu Mussolini. Ciano îmi arată că guvernul italian este cu totul de acord cu această propunere, regretând numai că împrejurările grave ale momentului îl vor împiedica să acorde oaspeţilor români recepţia oficială ce li s'ar fi rezervat în alte circumstanţe.

Aici trebuie intercalat un episod regretabil — deşi destul de comic — cauzat de neîmpăcata dorinţă a lui Petrescu Comnen de a juca un rol politic chiar din postul său, relativ şters, de la Vatican. El telegrafiază lui Manoilescu că „o personalitate foarte importantă din jurul guvernului italian" i-ar fi dat a înţelege că, dacă România şi-ar alinia complet politica cu aceea a lui Mussolini, Italia ar fi dispusă să părăsească atitudinea ei pro-maghiară şi să ne asigure integritatea frontierelor. Adică o repetiţie a cazului Zamfirescu! Manoilescu mă însărcinează să verific această stranie informaţie. Cer lui Petrescu Comnen să'mi divulge numele „personalităţii importante" care i-ar fi făcut senzaţionala destăinuire, spre a fi în măsură să verific la Palazzo Chigi autenticitatea ei. Petrescu Comnen, vizibil jenat că nu mă pusese în prealabil la curent cu chestiunea, se codea să'mi indice numele interlocutorului său.

Faţă de insistenţele mele însă şi de arătarea că voi răspunde la Bucureşti că nu pot verifica informaţia cât timp nu ştiu cine i-a vorbit în acest sens reprezentantului nostru de la Vatican, Petrescu Comnen, strâns cu uşa, îmi comunică identitatea pretinsei „înalte personalităţi": era vorba de generalul Bodrero de mult în retragere şi care cu zece ani în urmă fusese ministru la Belgrad! O persoană, desigur, foarte onorabilă, dar complet ştearsă şi fără nici o legătură cu sferele guvernamentale. Folosindu-mă de prilejul întrevederii mele cu Ciano, şi potrivit instrucţiunilor precise ce primisem, îl întreb dacă aceste sugestii ce ar fi fost făcute lui Petrescu Comnen corespundeau vede-

rilor reale ale guvernului italian. Ciano îmi răspunde cu un hohot de râs: „Ce i-a trecut în cap colegului dtale de la Vatican şi de ce nu'şi vede de treburile lui?" Ministrul afacerilor străine al Italiei descrie toată această vorbărie drept o pură fantezie, căci el nu a însărcinat pe nimeni să facă asemenea sugestii atât de contrare nezdruncinatei alianţe cu Ungaria. „În orice caz", adaugă el, „dacă am fi avut sugestii de orice fel de făcut guvernului român, le-am fi făcut direct, fie prin dta aici, fie prin Ghigi la Bucureşti, iar nu printr'un diplomat de pe lângă Vatican şi încă mai puţin prin intermediul unui bătrân general în retragere, pe care nu l-am mai întâlnit de ani de zile. De altminteri, nu este locul să ne ocupăm acum de rolul vostru în Europa de mâine, căci faza actuală a desfăşurării evenimentelor nu permite calcule de viitor asupra rolului destinat diferitelor ţări." Am fost dator, fireşte, să comunic cele de mai sus la Externe şi, din loialitate, şi bietului Petrescu Comnen.

La 26 iulie, plec la Brennero întru întâmpinarea şefului guvernului român şi a ministrului său de externe, sosiţi din Salzburg. Ei mă pun la curent cu întrevederile avute cu căpeteniile hitleriste. Ribbentrop li s'a părut foarte băţos şi maghiarofil. A găsit necesar să le reamintească de politica dusă de România pe vremea lui Titulescu. Nimic prietenesc sau expansiv la omul acesta. Hitler, dimpotrivă, care i-a primit la ceai la Berghof, li s'a părut mult mai înţelegător şi conciliant. Pare să deteste pe unguri şi „diese abscheuliche Oesterreichisch-Ungarische Monarchie"[1]. Dacă n'ar fi fost „Titulescu, Gafencu und die andern"[2], declară el, nici n'ar fi luat fiinţă apropierea germano-maghiară. Ungurii, adaugă mai departe, sunt veşnic nemulţumiţi, protestează întruna, chiar după arbitrajul de la Belvedere „unde li s'a dat mult prea mult din Slovacia". Totuşi, stăruie Hitler, în vederea liniştirii spiritelor, România trebuie să se înţeleagă cu Ungaria prin negocieri directe. Dar puterea care ar rupe acele negocieri, sau ar provoca un război, ar fi privită drept „duşmană a Axei". Guvernul român ar putea ţine la curent guvernul german cu mersul tra-

[1] şi această oribilă monarhie austro-ungară

[2] Titulescu, Gafencu şi ceilalţi

tativelor şi acesta ar putea eventual „pune o vorbă bună". Berlinul nu vrea însă să intervină direct. Miniştrii români l-au întrebat pe Führer dacă, în eventualitatea în care s'ar ajunge la un acord cu Ungaria pe baza schimbului de populaţii, ar fi posibil ca trupe germane să prezideze executarea acordului. Hitler răspunde negativ şi propune, în schimb, trupe italiene sau spaniole. În general, impresia lui Gigurtu şi Manoilescu nu este prea pesimistă.

A doua zi, 27 iulie, sosim la Roma, fiind primiţi în gară de Ciano, de alţi înalţi demnitari şi de o gardă de onoare. De abia ajungem la „Grand Hotel", unde sunt găzduiţi Gigurtu şi Manoilescu, şi plecăm îndată tustrei la Palazzo Chigi, unde avem o întrevedere de un ceas şi jumătate, la care, în afară de mine, mai asistă şi Ghigi, ministrul Italiei la Bucureşti. Începutul convorbirii nu este prea reuşit. În loc de a căuta să creeze un ambiant favorabil, Ciano ia o atitudine bătăioasă, căutând să'l imite pe socrul său cu ochi fulgerători şi o falcă aruncată parcă în afară. Commediante! Aminteşte, fără rost, de faimoasele sancţiuni decretate de Societatea Naţiunilor contra Italiei pe vremea agresiunii ei împotriva Etiopiei, apoi de garanţiile franco-engleze ce ni s'au acordat. Cu glas răspicat şi prefăcută mânie, declară: „Il y a des Roumains dont le nom est à jamais inscrit dans le livre noir de l'histoire de l'Italie. Je veux parler de Titulescu, qui a osé nous traiter de sauvages. Je sais qu'il ne doit pas être confondu avec la Roumanie, cependant il la représentait officiellement quand il prenait cette attitude."[1] Foarte loial, Gigurtu aminteşte că acest Titulescu nu a semnat niciodată un pact de natură să'l poată târâ într'o acţiune potrivnică Germaniei sau Italiei. Iar Manoilescu adaugă: „Sans vouloir défendre Titulescu — qui a tâché cependant d'atténuer la rigueur des sanctions contre l'Italie, du moins en ce qui concernait la Roumanie — est qui a disparu maintenant de notre vie politique, je crois devoir remarquer que la politique

[1] Sînt români al căror nume e scris în cartea neagră a istoriei Italiei. Vorbesc despre Titulescu care a îndrăznit să ne considere sălbatici. Ştiu că nu trebuie confundat cu România; cu toate acestea, o reprezenta oficial atunci cînd lua această atitudine.

se fait en regardant vers l'avenir, non vers le passé."[1] Ciano se potoleşte brusc şi întreabă ce socotim că am putea face spre a ne împăca definitiv cu vecinii noştri. Gigurtu răspunde că guvernul său este dispus să înceapă neîntârziat negocieri pe baza schimbului de populaţii, „căci nu vrem să dăm nici un român Ungariei". Minoritarii maghiari din Ardeal, continuă el, ar putea fi consultaţi printr'un plebiscit asupra voinţei lor de a trece sub stăpânirea Ungariei şi, în caz afirmativ, li s'ar putea ceda poate o zonă adecvată în vederea reinstalării lor, zonă de maximum 12 000 km², dar într'o regiune din cele mai bogate din punctul de vedere agricol. Manoilescu întreabă atunci care este motivul pentru care se consideră atât de urgentă problema reglementării litigiilor teritoriale cu ţările vecine. Răspunsul lui Ciano este următorul: România, care a câştigat atât de mult în urma războiului din 1914–1918, trebuie să pună capăt diferendelor, acum când toate aşezările vechi se schimbă şi se delimitează pretutindeni frontiera nouă. Manoilescu prezintă atunci numeroase hărţi şi statistici care demonstrează că graniţele trase în 1918 sunt depăşite, în fapt, de întinderea populaţiei româneşti. El caută să se informeze dacă, în cazul încheierii unui acord cu Ungaria şi a sabotării acelui acord de către guvernul din Budapesta, Italia ar spune un cuvânt hotărâtor, sau s'ar abţine, ca Germania. Ciano se asociază punctului de vedere german, căci a interveni sau a da o sentinţă arbitrară este a te face duşman cu amândouă părţile, cum a fost cazul cu arbitrajul de la Belvedere când toate părţile în cauză — inclusiv ungurii — au fost nemulţumite. Manoilescu pune atunci altă întrebare: în eventualitatea încheierii unui acord cu Ungaria, guvernul din Roma s'ar arăta oare dispus să procedeze la o ocupare militară provizorie a teritoriului în chestiune de către trupe italiene pentru a supraveghea şi garanta executarea schimbului de populaţii? Pentru o dată, Ciano se desparte de vederile Berlinului, arătându-se favorabil trimiterii unei forţe de poliţie italiene pentru garantarea

[1] Fără a vrea să-l apăr pe Titulescu — care a încercat totuşi să atenueze rigoarea sancţiunilor împotriva Italiei, cel puţin în ceea ce priveşte România — şi care a dispărut acum din viaţa noastră politică, cred că trebuie să remarc că politica se face privind spre viitor, nu spre trecut.

executării clauzelor eventualului acord, deoarece, subliniază el, „germanii au numai interese economice în Balcani, pe când Italia are şi interese politice, fiind astăzi o mare putere balcanică". Deşi Italia nu vrea să intervină între România şi Ungaria, spune mai departe Ciano, ea ar putea fi ţinută la curent cu desfăşurarea negocierilor, ceea ce i-ar permite să rostească uneori un cuvânt moderator. Apoi gazda noastră ne arată fotografii ale realizărilor italieneşti în Albania şi ne conduce la Villa Madama, unde are loc un dejun. Mă aflu la masă între Thaon de Revel, ministrul finanţelor, şi Pavolini, ministrul culturii populare. După aceea, obişnuitele depuneri de coroane şi înscrieri în registrele palatului regal.

Ca şi în Germania, întrevederea cu şeful guvernului a fost mai cordială decât aceea cu ministrul de externe. Manoilescu i-a spus, între altele: „dacă ungurii nu se arată oameni de înţeles, ne întoarcem iar la Roma!" Mussolini a răspuns râzând: „da, da!" S'a cam plâns „Ducele" de exigenţele nelimitate ale ungurilor. A recunoscut că nu se poate stabili o ordine europeană cu Rusia uriaşă în spate şi că „problema aceea trebuie rezolvată".

Seara, mare dineu la mine, la legaţie. Toţi par entuziasmaţi de vederea minunată asupra Romei ce se desfăşoară în faţa ochilor de pe terasa unde are loc dineul. Ciano este încântat de toate: de panoramă, de aranjamentul mesei, de icre şi, cum este aşezat la masă lângă mine, îmi şopteşte la ureche: „n'am avut oare dreptate să te îndemn să'ţi instalezi legaţia la Villa Ruspoli?" În cursul conversaţiei noastre, care ia o întorsătură politică se arată însă „prooroc mincinos", căci mă încredinţează că războiul va lua sfârşit în octombrie prin distrugerea Angliei şi a imperiului ei! După cină, Gigurtu şi Manoilescu pleacă la gară spre a se întoarce în ţară, conduşi fiind până pe peron de Ciano şi de mine.

Misiune oficioasă la Budapesta

Chemat telegrafic la Bucureşti „spre a mi se încredinţa o misiune confidenţială la Budapesta", sunt primit în ziua de 5 august de către ministrul de externe, Mihail Manoilescu, care

îmi spune că „Regele având o înaltă părere" despre mine, „părere ce se suprapune aceleia a guvernului", s'a hotărât a mi se încredinţa următoarea însărcinare: este vorba de „o misiune de încredere şi foarte delicată", anume de a lua primul contact cu guvernul ungar pentru a rupe gheaţa şi a iniţia negocieri. Misiunea constă din cinci puncte: 1) a arăta guvernului ungar că dorim să intrăm în tratative asupra tuturor chestiunilor pendinte între cele două ţări: 2) scopul acestor tratative trebuie să fie statornicirea unei prietenii trainice între România şi Ungaria, încadrată mai târziu într'un sistem stabil, politic şi sufletesc, reciproc; 3) începerea tratativelor ar putea să aibă loc cât mai curând într'o localitate din vechiul Regat, care va fi indicată ulterior; 4) un sondaj asupra atitudinii pe care guvernul ungar înţelege s'o adopte în legătură cu acele tratative; 5) declaraţia categorică că guvernul român nu ar admite o eventuală modificare a situaţiei actuale, decât bazată pe principiul unui schimb de populaţii, fiind bine înţeles că nici un român, şi în nici un caz, nu ar urma să treacă sub stăpânire unguresacă. Manoilescu îmi spune că mi se va indica ulterior data plecării mele la Budapesta, unde, după câte relatează Cruţescu, Csáky i'a spus: „Bossy sera reçu on ne peut plus cordialement et amicalement par nous."[1]

Mă folosesc de răgazul ce mi se lasă spre a mă întâlni cu prietenul Grigore Gafencu, numit de guvernul Gigurtu ministru la Moscova. Îmi arată cât de uşurat se simte că a părăsit Ministerul Afacerilor Străine, deoarece, în conjunctura actuală, trebuie o apropiere necondiţionată a României de Germania, politică pe care sentimentele sale personale îl împiedică de a o urma. A aflat că italienii îl învinovăţesc de a fi acceptat garanţiile franco-engleze în ciuda sfaturilor lui Mussolini şi Ciano. Gafencu ţine să precizeze că nu s'a întâlnit cu „Ducele" şi cu ginerele său decât o lună după ce guvernul din Paris şi Londra ne acordaseră garanţiile. El aprobă ideea unor tratative cu Ungaria, dar bazate pe schimbul de populaţii. N'ar vrea să conducă el acele tratative, pentru care mă socoteşte pe mine — care am fost stimat şi preţuit la Budapesta — mult mai

[1] Bossy va fi primit de noi cum nu se poate mai cordial şi mai amical.

indicat. Îi răspund că nimic nu mi-ar fi mai penibil şi mai neplăcut decât să fiu însărcinat cu asemenea negocieri, care ar trebui conduse de un membru al guvernului actual. În ţară, liberalii, naţional-ţărăniştii, ardelenii cu Maniu în frunte, tineretul, presa, opinia publică, armata sunt hotărât potrivnici unei soluţii ce ar risca să ducă la o modificare a frontierei cu Ungaria. Totul este ca Regele şi guvernul să păstreze moralul!

A doua zi, la 6 august mi se cere să plec la Budapesta, chiar în acea seară. La 7 august sosesc în capitala ungară, unde sunt primit în gară de succesorul meu în post, Gheorghe Cruţescu, cu colaboratorii săi, dar, vai! şi de o mare adunare de reporteri şi fotografi unguri veniţi să'l vadă pe „solul României", şi aceasta cu toată hotărârea luată în comun de a se da vizitei mele un caracter cu totul particular şi confidenţial. Este drept că toată presa europeană semnalase şi comentase călătoria mea la Budapesta. *Le Journal de Gèneve* scria: „M. Bossy, ancien ministre de Roumanie à Budapest, sera certainement bien accueilli comme négociateur, car ce diplomate, malgré les difficultés de sa situation, a laissé dans les milieux hongrois le souvenir d'un homme correcte et sympathique."[1] În *Neue Züricher Zeitung* se specifica: „Die Bukarester Regierung will zuerst den Bericht des Gesandten Bossy über die Haltung Ungarns abwarten."[2] În *Gazette de Lausanne* se putea citi: „Le voyage à Budapest de M. Bossy, ministre de Roumanie à Rome, est considéré par la presse comme un premier pas... La personne de M. Bossy este prise en considération, car il a été longtemps ministre de son pays à Budapest. On n'émet aucune supposition sur les propositions que le représentant

---

[1] Dl Bossy, fost ambasador al României la Budapesta, va fi, desigur, bine primit ca negociator, căci acest diplomat, în ciuda dificultăţii posturii sale, a lăsat în mediile ungare amintirea unui om corect şi simpatic.

[2] Guvernul de la Bucureşti va aştepta mai întîi raportul ministrului plenipotenţiar Bossy despre poziţia ungurilor.

[3] Călătoria la Budapesta a dlui Bossy, ambasador al României la Roma, este considerată de presă ca un prim pas... Persoana dlui Bossy este înconjurată de consideraţie, căci el a fost mult timp ambasador al ţării sale la Budapesta. Nu se emite nici o presupunere asupra propunerilor pe care reprezentantul român le va face la Budapesta; se bănuie,

roumain fera à Budapest, toutefois on présume qu'il s'agira d'entretiens tendant à établir la date et le lieu des prochaines négociations."[3] Din Roma, corespondentul ziarului *Curentul* raporta: „Numirea domnului Bossy ca negociator oficial pe lângă guvernul din Budapesta a produs un ecou favorabil în cercurile competente italieneşti. Se menţionează că dl Bossy se bucură de simpatii numeroase la Budapesta încă de pe timpul când a funcţionat acolo ca diplomat. Dl Bossy este cel mai indicat în ducerea la bun sfârşit a tratativelor de la Budapesta, dat fiind că domnia sa, pe baza cunoştinţelor sale exacte, va ţine seamă şi de punctul de vedere al Italiei." În *Giornale d'Italia* se afirmă că: „L'arrivo del ministro Bossy a Budapesta e suoi colloqui con i reppresentanti del suo Governo sono considerati come un segno di imminente apertura di negoziati con l'Ungaria... Il Ministro Bossy, che è stato lungamente a Budapest prima di essere transferito a Roma, è un profondo conoscitore dei problemi romeni-ungheresi ed è anche considerato a Budapest como un abile e sereno diplomatico romeno. Egli, dopo avere fissato i preliminari degli conversazioni romeno-ungheresi, farà anche parte della delegazione ufficiale romena che tratterà a fondo il problema delle relazioni fra i due Paesi vicini."[1] Cu o viziune mai exactă a situaţiei reale, *Corriere della Serra* preciza: „Il Governo rumeno, agendo con estrema circospezione, a dato al Sig. Bossy poteri assai limitati... La visita avrebbe dunque un valore più che

---

totuşi, că va fi vorba de convorbiri care vor avea drept ţintă stabilirea datei şi locului viitoarelor negocieri.

[1] Sosirea ambasadorului Bossy la Budapesta, împreună cu reprezentanţii guvernului său, pentru întîlnirile ce vor avea loc aici, este considerată ca un semn de deschidere iminentă a negocierilor cu Ungaria... Ambasadorul Bossy, care a stat mult timp la Budapesta înainte de a fi transferat la Roma, e un profund cunoscător al problemelor româno-ungureşti şi e considerat la Budapesta drept un abil şi calm diplomat român. După nişte preliminarii la întrevederile româno-ungare, el va face parte şi din delegaţia oficială care va trata în profunzime problema relaţiilor dintre cele două ţări vecine.

[2] Guvernul român, acţionînd cu extremă circumspecţie, a dat domnului Bossy puteri destul de limitate... vizita nu ar avea, deci, decît o

altro simbolico come un sigillo apposto alla buona volontà di ambedue le parti di addivenire a una amichevole soluzione."[2] Remo Cenci, corespondentul ziarului roman *Il Messaggero* raporta din Bucureşti: „La selta di Bossy non è state fatta a caso o per simpatia personale. Essa vuole dimostrate una certa buona volontà da parte romena. Raoul Bossy, che attualmente è ministro di Romania presso il Quirinale, e difatti in grado di conoscera perfettamente anche il pensiero dell 'Italia nella facconda ungaro-romena perche ha partecipato direttamente alle recenti conversazioni che Gigurtu e Manoilescu abbero col Duce e col conte Ciano. Inoltre egli erà stato, prima di essere trasferito a Roma, proprio a Budapest e in quella capitala si erà create pure nel difficile momento di allora una atmosfera di viva simpatio. Inoltra egli è un profondo conoscitore dei rapporti ungaro-romeni ed ha quindi tutte le possibilità di portare a termine con successo la nouva alta missione che il suo governo gli affida."[1] În acelaşi fel se exprimau şi ziarele *Popolo di Roma, Tribuna, Il Tevera, Lavoro Fascista, Il Picolo,* ca şi organul Vaticanului *Osservatore Romano.*

Nu este de mirare că, după atâta vâlvă în presa internaţională ca şi în ziarele ungureşti, gara din Budapesta era înţesată de public la sosirea mea, fapt pentru care mi-am exprimat neplăcuta surprindere faţă de şeful protocolului, contele Iuliu Teleki, venit să mă salute în numele guvernului.

---

valoare simbolică, un sigiliu pentru bunăvoinţa ambelor părţi de a ajunge la o soluţie amicală.

[1] Sosirea lui Bossy nu e întîmplătoare sau datorată unor simpatii personale. Vrea să demonstreze o anumită bunăvoinţă din partea română. Raoul Bossy, care este actualmente ambasador al României pe lângă Quirinal, este în măsură să cunoască perfect şi gîndurile Italiei faţă de relaţia ungaro-română pentru că a participat direct la recentele convorbiri pe care Gigurtu şi Manoilescu le-au avut cu „Ducele" şi cu contele Ciano. Între altele, el a fost, înainte de a fi transferat la Roma, chiar la Budapesta şi a creat în capitala Ungariei, în acele momente dificile de atunci, o atmosferă de vie simpatie. De asemenea, este un profund cunoscător al relaţiilor ungaro-române şi caută toate posibilităţile de a duce la bun sfîrşit, cu succes, această nouă şi înaltă misiune pe care i-a încredinţat-o guvernul.

Trec întâi la palatul regal spre a mă înscrie în registrul Regentului Horthy ca „ancien ministre de Roumanie à Budapest"[1], şi apoi la palatul Sándor, sediul preşedinţiei consiliului, unde sunt îndată introdus în sală unde mă aşteaptă primul ministru, Teleki (sortit unui sfârşit atât de tragic), şi ministrul de externe, Csáky. După frazele protocolare de rigoare, expun obiectul misiunii mele oficiale „qui ne correspond pas au grand nombre de journalistes et de photographes m'entourant à ma descente du train."[2] Este vorba doar, precizez eu, de o primă luare de contact între guvernele noastre în vederea examinării unei posibilităţi de ameliorare a relaţiilor noastre. Adaug că, în urma cutremurului care zdruncină din temelii aşezământul vechii Europe, guvernul meu este sincer dornic să contribuie la reclădirea paşnică a Sud-Estului european şi doreşte, în acest scop, aplanarea diferendelor ce există cu vecinii ţării. Interesat în prim rând la stabilirea unor relaţii de prietenie trainică şi temeinică între naţiunile noastre, guvernul român este dispus să examineze cu guvernul ungar, dacă acesta este însufleţit de aceleaşi sentimente, toate chestiunile pendinte dintre cele două ţări, obiectivul final fiind statornicirea unei colaborări leale între România şi Ungaria. Nu suntem oare singurele popoare neslave, pierdute într'o masă crescândă de slavism? Aceleaşi primejdii ne ameninţă pe unii mai devreme, pe alţii mai târziu. Dacă guvernul din Budapesta vede situaţia în acelaşi mod ca noi, îmi conchid eu argumentarea, sunt autorizat să'l invit să'şi trimită delegaţii într'o localitate din vechiul Regat — pe care o vom indica ulterior — spre a se întreţine cu delegaţii noştri asupra tuturor problemelor care despart cele două state. Am propus ca aceste tratative să fie iniţiate cât mai neîntârziat. Teleki ia primul cuvântul spre a răspunde scurtei mele expuneri. El se declară de acord cu vederile guvernului român, ale cărui sentimente privitoare la o colaborare viitoare între ţările

[1] fost ambasador al României la Budapesta

[2] care nu justifică numărul mare de ziarişti şi fotografi ce m-au înconjurat la coborîrea din tren

noastre le împărtăşeşte în totul. Apoi Csáky propune să'mi remită un „aide-mémoire" conţinând sugestiile guvernului ungar în legătură cu procedura de urmat pentru ducerea tratativelor. Mi-am exprimat regretul de a nu putea primi un asemenea document, mandatul meu fiind limitat la sondarea guvernului ungar spre a afla dacă doreşte să procedeze îndată la tratative pentru luarea în cercetare a tuturor chestiunilor pendinte între noi. Modalităţile de procedură, precizez eu, vor urma, după părerea mea, să facă obiectul discuţiilor celor două legaţii în prima şedinţă în care se vor întruni. Csáky îmi arată, în replica sa, că procedura propusă în memoriul său ar da şi aspectul colorat al întregilor tratative. Răspund că este un motiv mai mult ca eu să nu pot primi un document cu un astfel de conţinut. Ministrul de externe ungar mă roagă atunci să îndeplinesc oficiul de simplu transmiţător, predând memoriul în chestiune ministrului afacerilor străine al României, Mihail Manoilescu. Am refuzat şi această modalitate, arătând că nu am căderea să fac o asemenea transmisiune, atâta timp cât România are un ministru la Budapesta, iar Ungaria un ministru la Bucureşti, în a căror competenţă se află comunicările între cele două guverne. Csáky a stăruit, în fine, să'i fac serviciul de a fi „la boîte aux lettres"[1] şi să înmânez lui Manoilescu un plic, eventual chiar sigilat, conţinând memorandul, de care astfel nici n'aş lua cunoştinţă. Am respins şi această formulă, arătând că era mult mai nimerit ca Bárdossy, ministrul Ungariei la Bucureşti, să îndeplinească acest oficiu. Csáky nu mai insistă şi îmi comunică doar că va trimite pe şeful său de cabinet, Ujpeteri, la Bucureşti spre a remite memoriul lui Bárdossy, care, la rândul său, va urma să'l predea lui Manoilescu.*

[1] cutia de scrisori

* Textul memoriului înmînat de Bárdossy lui Manoilescu nu privea atât procedura de urmat pentru tratative, cît ataca fondul problemei într'o formă arogantă şi inacceptabilă, promiţînd, în schimbul unor concesii teritoriale de formulat ulterior, „amiciţia Ungariei, de care nimeni nu ar fi avut a se plînge!" Dovadă, părăsirea de către Ungaria a prietenelor ei, Austria şi Polonia!!

Atunci, preşedintele de consiliu ungar adaugă că ar avea două sugestii de făcut, pe care eu le-aş putea transmite la Bucureşti fără a depăşi limitele mandatului meu. În primul rând, în loc de o localitate din vechiul Regat ar prefera să se aleagă un oraş de la frontiera româno-ungară, soluţie ce ar fi mai lesnicioasă pentru comunicările delegaţiei maghiare cu guvernul ei. În al doilea rând, ar dori ca tratativele să înceapă în ziua de sâmbătă 10 august. Răspund că, în ceea ce priveşte primul punct, pot asigura pe Teleki că toate înlesnirile vor fi făcute spre a facilita comunicaţiile delegaţiei maghiare cu Budapesta, deşi sediul tratativelor ar fi fixat în vechiul Regat şi că, pe de altă parte, data de 10 august mi se pare prea apropiată pentru a permite chiar pregătirea tehnică a întrunirii. Totuşi, am făgăduit că voi supune guvernului meu, spre examinare, sugestiile lui Teleki.

În încheiere, am declarat că, întrucât guvernul ungar îmi declară că este dispus să intre în tratative cu guvernul român, consider misiunea mea oficioasă terminată. *Pester Lloyd* sublinia, la 11 august, că această misiune avusese un caracter pur informativ, şi că, în realitate „nach Ansicht ungarischer politischer Kreise der Besuch des Gesandten Bossy keinen Fortschritt bedeutet hatte."[1]

Întoarcerea mea la Bucureşti a avut loc în condiţii cam neplăcute. Urma să zbor cu un avion bimotor Douglas, pilotat de vărul meu, Constantin Cantacuzino, cunoscut mai ales sub porecla de „Bâzu". Până la Arad, unde facem escală, totul merge bine. După Arad însă, uleiul începe să curgă dintr'unul din motoare. După câtăva vreme, radio-telegrafistul anunţă că, supus la o sforţare prea mare, şi cel de al doilea motor „se defectează" şi pierde uleiul. Trebuie recurs la o aterizare forţată, pe care trebuie recunoscut, că „Bâzu" o realizează la perfecţie, fără zdruncinături. Suntem într'un câmp din preajma satului Topolovăţ, între Lugoj şi Timişoara. Jandarmii previn de accident postul de Răcaş şi mi se pune la

[1] după părerea cercurilor politice ungare vizita ministrului plenipotenţiar Bossy nu însemna un progres important.

dispoziţie de prefect un automobil care mă transportă la Timişoara, de unde îmi continui drumul la Bucureşti cu trenul.

Sosesc deci în dimineaţa de 9 august la Bucureşti, salutat în gară de şefii de Cabinet ai ministrului, care mă conduc direct la minister, unde sunt îndată primit de Manoilescu şi îi raportez rezultatul misiunii mele. Îl găsesc pe ministrul de externe adânc amărât de atitudinea ostilă a lui Hitler care atât în cursul întrevederii de la Salzburg, cât şi prin intermediul ministrului său, Fabritius, a stăruit pentru concesiuni teritoriale substanţiale în favoarea Ungariei şi a Bulgariei. Plec cu Manoilescu la Gigurtu, căruia îi repet raportul meu, apoi suntem primiţi, toţi trei împreună, de Rege. Pentru a treia oară, refer în faţa lui Carol rezultatul misiunii mele la Budapesta. Dacă ungurii menţin tonul adoptat în memoriul lor, Carol consideră că este vorba de „une fin de non-recevoir."[1] Vorbind de pretenţiile bulgăreşti, el nu admite să putem ceda Balcicul şi judeţul Caliacra, care sunt importante puncte strategice. Carol pare vizibil abătut şi îşi dă seama că faimoasa lui frază „nici o brazdă de pământ" este goală de conţinut şi că poziţia sa ţanţoşă din trecut se năruie. Dă impresia unui om decăzut, total sfârşit. Presimţeam că se pusese capăt domniei lui. De atunci nu l-am mai întâlnit niciodată.

Manoilescu îmi mulţumeşte călduros pentru modul în care am îndeplinit misiunea ce'mi fusese încredinţată. Pare deznădăjduit că soarta i-a hărăzit tocmai lui sarcina de a discuta graniţele ţării cu adversarii de ieri. Îl doare că soarta Balcicului — la care ţine mult şi pe care ar fi voit să'l prefacă într'un fel de Hock van Holland, adică un punct de plecare a liniilor maritime şi aeronautice spre Orient — este acum primejduită. A trimis un memoriu la Berlin şi la Roma pentru a încerca să salveze Silistra şi Balcic. Mă roagă să plec îndată la Roma spre a pleda cauza noastră. Găsesc scris în jurnalul meu personal: „Părăsesc ţara cu inima frântă, căci încrederea în cârmuirea actuală a dispărut, iar prestigiul Coroanei scade

[1] un refuz

văzând cu ochii. Este tragic de constatat cum ceasurile grele prin care trecem nu ne găsesc uniţi în simţiri. Multe greşeli vechi se plătesc acum pe spinarea bietei ţări. Îmi vine în minte celebra apostrofă a lui P.P.Carp: «păcat de ţara aceasta, care au făcut-o boierii şi o agiuns azi pe mâna ţiganilor!»

Poate cam tare expresia de «ţigani», dar este drept că nu mai avem icoanele mari din trecut. Poate că din rândurile urmaşilor noştri vor răsări români mari cum i-a avut neamul nostru la răspântii şi în vremuri de restrişte."

*

Întors în Roma la 14 august, sunt primit în aceeaşi zi de Ciano. Îi adresez un apel călduros ca să ne sprijine în chestiunea Cadrilaterului şi să ne ajute să salvăm Silistra şi Balcicul. Dar interlocutorul meu nu vrea să se angajeze formal, căci „Ducele" şi Führerul au decis să nu intervină în negocierile noastre directe cu vecinii. Totuşi, adaugă că va căuta un prilej spre a sfătui moderaţie la Sofia, căci îi crede pe bulgari „oameni de înţeles". Ciano se lansează, pe de altă parte, într'un atac violent contra Greciei, aliată activă a Angliei. Îl întreb dacă s'ar putea ajunge până la complicaţii serioase. Nu le exclude dacă Grecia nu se îndepărtează de Anglia şi nu cedează Albaniei Ciamuria. Nori întunecaţi par deci să se adune deasupra relaţiilor dintre Roma şi Atena. Colegul grec, Jean Politis, se aşteaptă la un atac armat al Italiei contra ţării sale în relativ scurtă vreme.

Între timp încep tratative directe româno-ungare la Turnu-Severin. Ungurii, care dau dovadă că au pierdut orice urmă de bun simţ, propun o linie demarcaţională pornind de pe Mureş la sud de Arad, trecând la nord de Blaj şi Sighişoara pentru a coborî la est de Braşov, care ar reveni Ungariei. Cu alte cuvinte, cer două treimi din Ardeal cu patru milioane de locuitori, dintre care peste 2 200 000 de români. Trec la Palazzo Chigi spre a'i exprima lui Ciano toată indignarea noastră faţă de această atitudine a delegaţiei maghiare. Iată textul telegramei ce adresam guvernului nostru după această întrevedere:

„Am arătat fără înconjur lui Ciano surprinderea şi indignarea noastră faţă de cererile ungureşti, care nu pot constitui

nici măcar o bază pentru conversaţii serioase. Surprinderea este datorată mai ales faptului că el însuşi, Ciano, mi-a spus de atâtea ori că pretenţiile maghiare sunt cât se poate de moderate şi că Teleki este ungurul cel mai înţelegător pe care l-am întâlnit. Indignarea noastră este firească dat fiind că ungurii, care de douăzeci de ani se plâng că au peste un milion de conaţionali ai lor sub suzeranitatea statului nostru, preconizează acum o formulă care ar trece peste două milioane de români sub stăpânire maghiară. L-am întrebat dacă guvernul din Budapesta nu îşi închipuie cumva că ar fi susţinut chiar dincolo de marginile rezonabile, spre a'şi îngădui o asemenea atitudine arogantă.

Ciano s'a ferit a face vreo apreciere asupra propunerii ungare, care, ajunsă indirect de la Budapesta, ar fi putut părea ca o dezaprobare a guvernului italian. Dar din surâsurile sale ironice când expuneam soluţia înfăţişată de delegaţia ungară, am avut impresia limpede că o găsea şi el exorbitantă şi neserioasă. Tot ce mi-a spus au fost următoarele: «Tulburarea voastră este explicabilă, dar trebuie să vă păstraţi tot calmul şi sângele rece. Propunerea ungară nu are caracter ultimativ, ci este doar o primă formulă, pe care se poate discuta. Noi nu putem interveni direct căci, cum v'am mai spus, «Ducele» şi Führerul vor să rămână în afara acestor tratative, dar voi vedea ce gândesc germanii. Spun drept că nu am avut vreun contact direct cu ungurii în zilele din urmă.»

Am făcut observaţia că, dacă linia demarcaţională prezentată de delegaţia ungară nu este decât o tactică, cum rămâne cu declaraţia din primul memoriu ce ne-a remis ministrul Ungariei că guvernul din Budapesta nu doreşte să adopte metoda «tocmelilor». Am revenit apoi asupra temeiniciei şi echităţii principiului că modificări teritoriale nu se pot concepe decât în funcţie de schimb de populaţii.

Ciano avea aerul să aprobe punctul nostru de vedere. Am vrut însă să am un răspuns mai precis şi l-am întrebat direct dacă nu socoteşte acest principiu just şi logic. A ezitat puţin, ca spre a'şi cântări cuvintele, şi apoi a spus: «desigur că este logic, dar noi nu putem interveni». Am replicat că, fără a inter-

veni, s'ar putea recomanda moderaţia şi bunul simţ. Ciano mi-a răspuns că nu se poate angaja deocamdată, dar că urmăreşte chestiunea şi că se va consulta cu Berlinul.

La plecare, m-a invitat să vin să'l văd ori de câte ori voi găsi util."

Relaţiile italo-iugoslave păreau a se răci, pe de altă parte. Colegul meu, Cristici, se arăta îngrijorat de prezenţa a vreo două milioane de soldaţi italieni la frontierele din ţara sa şi Italia şi Albania. El nu excludea ca, într'un viitor mai mult sau mai puţin apropiat, să se pună pe tapet chestiuni teritoriale privind Iugoslavia. Ar spori necontenit aluziile la un pretins iredentism albanez în regiunea Kossovo. Iugoslavia n'ar putea însă consimţi la această cesiune şi ar prefera să lupte, după cum ar lupta dacă i s'ar cere Macedonia pentru formarea unei Bulgarii mari în Balcani. S'ar putea eventual concepe mici rectificări de frontieră în folosul Ungariei şi al Bulgariei, îmi destăinuie Cristici, ca, de pildă, o restabilire a graniţelor din 1914. Dar s'ar părea că guvernul din Sofia ar fi foarte exigent, având chiar aspiraţii asupra Salonicului, în credinţa că Grecia va pierde acest port şi că Germania n'ar accepta să fie anexat de Italia.

Arbitrajul de la Viena şi mişelia nazisto-fascistă

Secretarul de legaţie, Metta, mă trezeşte la 27 august la ora 4 dimineaţă, spre a-mi comunica textul unei telegrame de la minister, pe care tocmai a descifrat-o. Guvernul nostru îşi exprimă îngrijorarea faţă de chemarea subită a lui Fabritius, la Salzburg, şi a lui Ghigi, la Roma, temându-se că ar putea fi vorba de un arbitraj italo-german, între România şi Ungaria, cu privire la problema Transilvaniei, pe care noi nu l-am putea accepta fără a ne expune teza în prealabil. Mi se cere să aduc acest punct de vedere la cunoştinţa guvernului italian. Ciano se fereşte să mă primească personal, invocând scuza că trebuie să plece îndată la Viena şi mă roagă să'l văd în schimb pe Anfuso, căruia îi fac comunicarea ce mi-a fost prescrisă.

Anfuso îmi răspunde doar atâta că şeful său se va întâlni cu Ribbentrop la Viena „spre a examina problema româno-ungară" şi că nu s'ar proiecta deocamdată un arbitraj. Îi observ că dacă s'ar ajunge la aşa-zise „recomandări amicale", ca acelea din 31 iulie ale lui Hitler în privinţa Cadrilaterului, tot arbitraj camuflat ar fi, ceea ce guvernul meu nu poate admite. Potrivit instrucţiunilor ce primisem, i-am cerut, aşadar, să împărtăşească lui Ciano cerinţa stăruitoare a guvernului român ca, înainte de emiterea chiar numai a unei recomandări, reprezentantul României să poată fi ascultat spre a putea apăra drepturile ţării. De abia întors la legaţie, primesc telefonic de la Anfuso rezultatul demersului meu: Manoilescu va fi invitat la Viena spre a i se da prilejul de a mai expune încă o dată şi în amănunt punctul de vedere al României. Era o făgăduială tot atât de mincinoasă ca cele precedente, căci după cum se va vedea mai jos, ministrul de externe al României nici nu a fost consultat sau măcar ascultat. A doua zi, 28 august, Manoilescu îmi telegrafiază să vin şi eu la Viena unde urmează să fie prezent şi Ghigi, ministrul Italiei la Bucureşti.

La 29 august sosesc în Viena, unde mai sunt adunaţi şi alţi colegi ai mei: Alexandru Romalo, ministru la Berlin, Gheorghe Cruţescu, ministru la Budapesta, Nicolae Em. Lahovari, ministru la Bratislava, Mihail E. Pencovici, consul general la Viena, Dinu Hiott, Blaga, Baltă, Poloni, din centrala ministerului. Delegaţia română este compusă din Manoilescu şi Valer Pop, însoţiţi de Cornăţeanu, fost ministru, Sabin Manuilă, şeful Serviciului Statistic şi Etnografic al statului, generalul Dragalina, maiorul Tilichi. De partea germană sunt de faţă la Viena: Ribbentrop, Mackensen, Fabritius, Baldur von Schirach (ca guvernator al Vienei). Ca italieni, găsim pe Ciano, Ghigi, Talamo (ministru la Budapesta).

După dejunul pe care noi, românii, îl luăm împreună la „Grand Hotel", Fabritius vine să-l ia pe Manoilescu ca să-l conducă la „Hotel Imperial", unde este găzduit Ribbentrop. După un ceas şi jumătate de convorbire cu ministrul de externe al Reichului, Manoilescu se întoarce complet abătut, cu faţa lividă şi descompusă. Ne spune că a fost primit împreună de

Ribbentrop şi Ciano, care i-au pus în vedere că nu sunt prevăzute negocieri, ci că — contrar declaraţiilor solemne date anterior — va avea loc un arbitraj între România şi Ungaria, pe care guvernul român trebuie să hotărască dacă îl primeşte sau nu până la ora 10 seara din aceeaşi zi, de unde nu România va fi atacată simultan de unguri şi de ruşi, „iar statul român va dispărea de pe hartă"! Ambii miniştri ai Axei au adăugat că acest arbitraj germano-italian cu privire la Transilvania va căuta să formuleze o sinteză a principiului etnic şi a situaţiei geografice şi că teritoriul pe care România va trebui să-l cedeze va fi o medie între 24 şi 69 mii de km². Manoilescu ne arată că a protestat cât a putut, reamintind că, la Salzburg, i se declarase lui şi lui Gigurtu, că baza eventualelor cesiuni teritoriale ale României urma să fie stabilită pe principiul schimbului de populaţii, iar nu pe „o sinteză între principiul etnic şi cel geografic". Ribbentrop ar fi replicat că cele două guverne ale Axei s'au convins că un schimb de populaţii ar fi cu neputinţă în Transilvania şi că, de altfel, „dacă saşii se învoiesc să rămână sub o stăpânire străină, o pot face şi alte neamuri"! Toate insistenţele lui Manoilescu par să fi fost zadarnice, Ciano spunându-i chiar că „un refuz al României ar trece-o automat printre duşmanii Axei". Ribbentrop şi Ciano s'ar fi purtat, în tot timpul conversaţiei, într'un mod rece şi tăios ajungând până la ostilitate deschisă, repetând întruna că, „dacă românii refuză arbitrajul, ţara lor va fi desfiinţată". Ei au invocat, pe de altă parte, pentru a justifica oarecum intransigenţa lor, că Gafencu, ministrul nostru la Moscova, ar fi destăinuit colegului său iugoslav că politica actuală a României nu este decât aparentă şi că, de îndată ce Anglia „va prendre la dessus"[1], România, ca şi Iugoslavia, vor ajuta Rusia contra Germaniei. Au adăugat că numirea lui Gafencu la Moscova a fost o mare greşeală, dar că ar fi una şi mai mare de a-l rechema în împrejurările actuale. Spre a mai atenua cruzimea hotărârii lor, Ribbentrop şi Ciano l-au încredinţat pe Manoilescu că din momentul în

[1] va prelua cîrma

care România va accepta arbitrajul, o garanţie solemnă a integrităţii şi inviolabilităţii teritoriului ei *erga omnes*[1] îi va fi dată din partea Germaniei şi a Italiei, Ribbentrop a precizat apoi: „Şi nu este vorba de o garanţie model englez, ci de una efectivă: v'am trimite în ajutor escadre de aviaţie şi armată."

Uluit şi năucit, nenorocitul de Manoilescu, căruia soarta îi rezervă un rol atât de tragic, redactează o dare de seamă a acelei dramatice întrevederi, care se cifrează şi se transmite telefonic guvernului la Bucureşti. Este ora 7 şi la 10 trebuie transmis răspunsul!

La rândul său, Valer Pop cere să fie primit de miniştrii Axei şi ne spune că a stăruit şi el pentru aplicarea principiului schimbului de populaţii, dar tot fără rezultat, bineînţeles, făgăduindu-i-se şi lui o garanţie germano-italiană dacă România primeşte arbitrajul. În caz contrar i s'a repetat şi lui că vom fi atacaţi îndată de unguri şi aproape cu siguranţă de ruşi, Germania şi Italia dezinteresându-se de soarta statului român care va dispărea cu totul. „Veţi fi pierdut astfel", ar fi încheiat Ribbentrop, „nu numai ultimul petic de pământ din Transilvania, dar însăşi fiinţa statului vostru."

Întâlnind pe Ghigi, îi spun fără înconjur că am fost înşelaţi de două ori: întâi când ni s'a afirmat de Axă că baza concesiunilor noastre teritoriale ar fi schimbul de populaţii şi a doua oară când ni s'a declarat personal că delegaţia română este poftită la Viena nu pentru un arbitraj, ci pentru o examinare a situaţiei. Guvernele Axei fac României o situaţie mai oribilă încă decât Uniunea Sovietică: aceasta din urmă a fixat guvernului din Bucureşti un termen de 24 ore pentru a se pronunţa asupra ultimatumului, pe când Berlinul şi Roma cer un răspuns în timp de trei ore ultimatumului lor. Adaug că se rezervă nefericitului Manoilescu rolul lui Hacha în Cehoslovacia. Ghigi pare foarte jenat şi încurcat şi caută să nege evidenţa. Îmi reaminteşte că puterile Axei au declarat întotdeauna că vor să distrugă complexul tratatelor de pace încheiate în 1919. „Al

[1] faţă de toată lumea

tuturor dispoziţiilor conţinute în acele tratate", întreb eu, „inclusiv Trieste şi Fiume?" „Nu", răspunde Ghigi, „căci noi, italienii, am trecut la timp de partea germanilor." „Va să zică", replic eu, „nu se face «pace giusta»[1], ci «vendetta»[2]!" Cât despre Mackensen, nu izbutesc să pun mâna pe el. Nu vrea desigur să dea ochii cu mine după declaraţiile ce mi-a făcut că nu se va ajunge la arbitraj şi că eventualele concesii ce am face nu vor avea de ţinut seama de fantasmagoriile lui Csáky, un *minus habens*.[3]

La ora 9 seara vine o comunicare de la Bucureşti arătând imposibilitatea de a se da un răspuns în termenul indicat, dat fiind că pentru o hotărâre de asemenea importanţă este necesară consultarea nu numai a Consiliului de Miniştri, dar şi a unui Consiliu de Coroană, care nu s'ar putea întruni decât mâine dimineaţă. Se acordă însă un răgaz numai până la ora 12 noaptea. Apoi, răgazul este prelungit până la ora 3 noaptea. Cruzimea „arbitrilor" sinistri ce vor decide — sau care, mai bine zis au şi decis — soarta noastră depăşeşte orice margini în noaptea aceasta tragică. Doar la ora 3 şi 40 de minute soseşte răspunsul definitiv de la Bucureşti: Consiliul de Coroană primeşte arbitrajul cu 19 voturi contra 11. Este o dramă zguduitoare impusă unei ţări care nu este învinsă, nici măcar în stare de război cu nimeni.

30 august 1940. Ziua cea mai neagră — până atunci — a istoriei Românilor. Manoilescu şi Valer Pop sunt conduşi de Fabritius la Castelul Belvedere, unde, la ora 4, li se comunică textul sentinţei arbitrale. Aflăm că, auzind'o, Manoilescu a leşinat şi că a trebuit chemat un medic spre a'i face o injecţie (întocmai ca în cazul lui Hacha). Harta cu noua delimitare nu ne este comunicată, ci, conţinută într'un plic sigilat, va fi dusă Regelui de către Romalo, care pleacă la Bucureşti cu avionul. Totuşi, stărui pe lângă Fabritius ca să-mi precizeze care este linia care va spinteca trupul ţării mele. Încolţit, îmi destăinuie:

---

[1] pace dreaptă

[2] răzbunare

[3] inteligenţă subnormală, handicapat mintal

„Sie verlieren das Szeklerland. Leider verlieren Sie auch Cluj. Es bleibt Ihnen aber die Garantie der zwei Grossmächte, die soll man nicht unterschätzen."[1]

În sfârşit, se află public tristul adevăr, comunicat reprezentanţilor presei de către protagoniştii dramei. Rămânem cu toţii înmărmuriţi de durere. Ni se spune că, de faţă cu delegaţii noştri şi ai ungurilor, Ribbentrop ar fi declarat: „Vreau ca, în faţa dlui Csáky, să afirm solemn că problema naţiunii române ce va trece acum la Ungaria este o problemă care priveşte direct Germania şi Italia." Ungurul s'ar fi înclinat, spunând: „Iau act şi garantez că nu se va ivi nici o plângere." Omorurile şi violenţele de orice fel, nu numai tolerate, dar chiar organizate de autorităţile maghiare împotriva populaţiilor româneşti trecute sub vremelnica stăpânire ungurească, au dat o crudă şi nemiloasă dezminţire angajamentului luat de Csáky în numele guvernului din Budapesta.

Întors la hotel, cu faţa albă ca varul şi cu ochii înlăcrimaţi, Manoilescu povesteşte desfăşurarea dramei. Sosit în faţa lui Ribbentrop şi a lui Csáky, i s'a spus că nu mai este nevoie să pledeze cauza patriei sale, situaţia fiind bine cunoscută de arbitri.

După ce Ribbentrop se scoală spre a citi sentinţa, de faţă fiind Ciano, Manoilescu, Valer Pop, Teleki şi Csáky, ministrul de externe român cere cuvântul. I se răspunde că va putea vorbi după ce se va fi terminat citirea sentinţei arbitrale. Venindu-i rău lui Manoilescu, Ribbentrop întrerupe citirea şi cere să se dea un pahar cu apă ministrului român. Se arată harta, Manoilescu se clatină, gata să se prăbuşească. Îşi revine apoi în fire şi cere iar cuvântul. I se arată că trebuie semnat mai întâi protocolul de acceptare şi că apoi numai se vor putea face declaraţii. Năucit, bietul Manoilescu semnează, dar este din nou înşelat de cei doi arbitri care, contrar făgăduielii date, arată acum că, faptul fiind împlinit, declaraţiile părţilor în cauză

[1] Pierdeţi Ţara Secuilor. Din păcate, pierdeţi şi Clujul. Dar vă rămîne garanţia celor două mari puteri că nu trebuie să mai fiţi niciodată subapreciaţi.

devin inutile!!! În momentul acela, Manoilescu leşină şi este dus pe braţe într'o odaie alăturată şi întins pe o canapea, unde i se face o injecţie spre a'l reanima.

În modul acesta, mişeleşte, prin fraudă şi surprindere, ca de tâlhari în miez de codru, a fost vremelnic ucisă România Mare, mai întâi de Stalin, apoi de Hitler şi Mussolini prin uneltele lor, Ribbentrop şi Ciano. Dar dreapta aşezare a Istoriei a adus o primă vindecare a rănilor suferite de România şi Ardealul întreg s'a întors la matca patriei-mame, în aşteptarea zilei când şi celelalte ţinuturi rupte din trupul ţării îşi vor găsi locul fixat de Istorie.

Cât despre Germania hitleristă şi Italia fascistă, ele au avut soarta pe care o pregăteau României: Germania, frântă în două, şi'a pierdut pe veci teritoriile ei răsăritene, după cum Italia a pierdut nu numai ţările a căror independenţă o răpise — ca Albania şi Etiopia, dar încă toate posesiunile ei africane, şi chiar Fiume. Cât despre cei doi căliă care, cu atâta cinism şi în mod atât de neomenos au executat ordinele primite pentru sugrumarea României, soarta le-a dat osânda pe care o meritau: amândoi au fost condamnaţi la moarte la sfârşitul războiului. Ciano a fost împuşcat de un detaşament militar la Verona, iar Ribbentrop a fost spânzurat ca un criminal la Nüremberg.

*

Evenimentelor tragice care au îmbucătăţit ţara noastră nu putea să nu le urmeze şi adânci prefaceri interne. La 5 septembrie se instaurează un regim politic nou în România. Carol a fost silit să renunţe la un mare număr din prerogativele sale în favoarea noului prim-ministru, generalul Ion Antonescu, care devine de fapt dictatorul ţării, însărcinat oficial să „cârmuiască statul român", pe când Regele va domni fără să mai guverneze. Se caută eliminarea „camarilei regale", prima victimă fiind Urdăreanu, îndepărtat din slujba sa la Palat. Toată noaptea care a urmat, s'au desfăşurat manifestaţii în Bucureşti, cerând abdicarea lui Carol. Toate partidele politice — inclusiv, fireşte, Garda de Fier — pun aceasta ca o condiţie pentru eventuala lor intrare în guvern. Generalul Antonescu a cerut atunci

Regelui să abdice. I'a adresat, la 6 septembrie, o scrisoare în acest sens, atrăgându'i atenţia asupra gravităţii răspunderii ce ar lua asupra sa dacă n'ar pleca imediat. În sfârşit, în zorii zilei, s'a hotărât să renunţe la tron în favoarea fiului său care, pentru a doua oară în scurta lui existenţă, a fost proclamat: Mihai I, Rege al României. După care, generalul Antonescu a îndreptat un călduros apel către mama tânărului suveran, principesa Elena, „ale cărei suferinţe iau acum sfârşit", de a se întoarce cât mai curând în România, spre a rămâne alături de fiul ei. Presa italiană salută în unanimitate noul regim de la noi.

Întrucât guvernul Gigurtu mai girează temporar diferitele departamente, Manoilescu, aflat încă în fruntea Ministerului Afacerilor Străine mă cheamă la telefon în dimineaţa zilei de 8 septembrie, spre a mă informa că trenul îndreptat spre Elveţia, în care călătoreşte fostul Rege Carol, trece astăzi prin Italia, dar că toate formalităţile fiind îndeplinite de la Bucureşti, nu am a mă ocupa de această chestiune. Adaugă că guvernul elveţian acordă dreptul de azil lui Carol numai timp de o lună. Guvernul francez a fost întrebat dacă ar îngădui stabilirea în Franţa a suveranului detronat, dar nu a transmis nici un răspuns până acum. Guvernul spaniol nu admite decât tranzitul. Singur guvernul portughez ar autoriza stabilirea definitivă a lui Carol pe teritoriul său pentru că bunica sa fusese regină a Portugaliei, dar chiar aceasta sub condiţia formală că regescul exilat să declare că nu va activa politiceşte. Manoilescu mă roagă totodată să însoţesc pe noua Regină-Mamă Elena atunci când se va întoarce în ţară (deocamdată ea este în Dresda, la „Weisser Hirsch", dar urmează să sosească în Florenţa zilele acestea).

Din Lugano, îmi telefonează Urdăreanu, la 10 septembrie, spre a mă ruga, din partea lui Carol, să intervin pe lângă autorităţile italiene ca să i se dea voie să tranziteze din nou prin teritoriul italian, singura cale — din pricina ruperii unui pod pe teritoriul francez aproape de frontiera elveţiană — ce'i rămâne deschisă pentru a ajunge — via Modena — în Franţa, şi de acolo în Portugalia. Fac demersul cerut, care este soluţionat favorabil, şi transmit rezultatul la Lugano. Carol îmi

mulţumeşte şi'mi cere „veşti din ţară". Ce veşti să'i dau? Că i-a fost vagonul ciuruit de gloanţe la trecerea prin Timişoara? Aceasta o ştie mai bine ca mine! Şi, de fapt, nici eu nu am primit ştiri precise din Bucureşti, în afară de zvonul ce circulă după care ar fi avut loc o adevărată hecatombă de generali şi de şefi de misiuni „outsiders" (adică neaparţinând cadrelor ministerului), ca şi înlocuirea primului preşedinte şi a procurorului general ai Curţii de Casaţie.

După depunerea, de către întregul personal al legaţiei, a legiuitului jurământ faţă de Mihai I, trec la Ciano (11 septembrie), ca să'l pun la curent cu desfăşurările de la noi. Trebuie să fac un efort psihologic ca să dau cu ochii de unul din cei doi călăi sinistri şi cinici care au sfărâmat trupul ţării mele. Dar datoria e datorie! Ministrul de externe al Italiei mă asigură de interesul cu care guvernul său urmăreşte actuala consolidare a statului român sub conducerea generalului Antonescu — despre a cărui personalitate nici el, nici eu pe atunci, nu ştim prea mult. „Deşi mai redusă ca întindere", îmi spune Ciano, „România este astăzi mai compactă în adâncime. Singura problemă ce ne despărţea până acum era angajamentul pe care'l luasem faţă de unguri. De aceea spuneam eu întotdeauna că drumul de la Bucureşti la Roma trece prin Budapesta. Acum că ne-am plătit datoria faţă de unguri şi că le-am obţinut ceea ce le făgăduisem, nimic, nici direct, nici indirect, nu mai stă în calea apropierii dintre noi." Răspund că rana ce ne-a fost adusă este prea crudă şi prea recentă ca să mă simt în stare să mai comentez asupra celor petrecute, mai ales că amărăciunea ce resimt, ca şi toţi compatrioţii mei, oricât de profundă ar fi, nu poate să mai modifice astăzi ceea ce s'a făcut ieri. Singura observaţie ce'mi îngădui să fac este că arbitrajul de la Viena, departe de a fi consolidat pacea în Sud-Est, va stârni dimpotrivă, după părerea mea, uri neîmpăcate şi tulburări ce se vor ţine lanţ. Într'un raport pe care'l înaintam ministerului, la 10 septembrie, scriam între altele: „Toate guvernele, mai ales cele mai apropiate de noi — ca cele din Berlin şi Roma — erau perfect informate asupra situaţiei din Transilvania, atât prin reprezentanţii lor la faţa locului, cât şi prin bărbaţii de stat

şi diplomaţii care vorbeau în numele României. Erau destul de lămuritoare, pe de altă parte, admirabilele monografii ale Academiei Române asupra fiecăruia din noile noastre ţinuturi, remarcabila *Revue de Transylvanie*, pe acelaşi nivel cu revistele străine cele mai de seamă, colecţiile de cărţi geografice, lucrările de înaltă ţinută ştiinţifică ale lui Silviu Dragomir şi Sabin Manuilă, toate din belşug răspândite în cercurile cele mai diferite. Deosebirea dintre propaganda noastră şi aceea a adversarilor era că, pe când noi am rămas pe terenul strict ştiinţific şi concret, cum este firesc din partea unui popor care are dreptatea şi adevărul de partea sa, ungurii s'au îndeletnicit cu o reclamă mai mult zgomotoasă şi aş spune aproape „comercială" (restaurante pitoreşti „Hungaria", muzica de culoare locală, păpuşi în costume naţionale etc.) care, dacă nu dovedea întru nimic că Transilvania ar fi fost locuită în majoritate de maghiari, avea însă darul de a atrage atenţia necunoscătorilor asupra Ungariei. De altminteri, la Viena, nu s'a susţinut că am fi pierdut o atât de întinsă parte a Ardealului pentru că ar fi fost etniceşte maghiară, ci s'a afirmat că sentinţa de la castelul Belvedere a fost dată «pe baza unor urgente şi importante motive politice». În rezumat, nu am fost loviţi pentru că s'ar fi ignorat situaţia etnică a Transilvaniei, ci pentru că împrejurările politice ar fi impus să nu se ţină seama de ea. Luând act de această explicaţie — pe care periodicul oficios italian *Relazione internationale*, a confirmat-o în numărul său din 7 septembrie — ne putem îngădui, în taina sufletului nostru, nădejdea că vor veni şi vremuri când, fie din cauza împrejurărilor internaţionale, fie prin atitudinea noastră, «motivele politice urgente» invocate nu vor mai exista şi se va putea reveni la vechiul principiu al naţionalităţilor care, în ciuda afirmaţiilor recente, nu a adus numai nenorociri Europei."

Era foarte greu de precizat, pe vremea aceea, cauza pentru care Hitler, care declarase în atâtea rânduri că se va abţine de la orice intervenţie în aplanarea diferendului româno-maghiar relativ la Transilvania, s'a decis deodată să ia calea opusă şi să impună un pretins arbitraj care, în realitate, dă satisfacţie pretenţiilor ungureşti în dauna României. Privitor la substratul

acestei schimbări de atitudine prezentam guvernului, printr'un raport din 19 septembrie, ipoteza cea mai acreditată în cercurile diplomatice. Dau câteva pasaje din acest raport: „Ultimatumul sovietic privitor la Basarabia şi la Bucovia meridională, precum şi acceptarea exigenţelor Moscovei au fost pentru guvernul ungar prilejul căutat spre a dezlănţui o acţiune mai energică. Cunoscând interesul Germaniei de a evita o conflagraţie în sud-estul Europei, guvernul din Budapesta a jucat pe faţă cartea rusească, arătând că opinia publică maghiară îi forţează mâna spre a'l sili să atace România, concomitent cu o nouă înaintare a Armatei Roşii în ţara noastră şi cu un atac din partea Bulgariei. Faţă cu această ameninţare de lărgire a conflictului în direcţia Balcanilor, guvernele Axei şi-au modificat atitudinea de până atunci, hotărând să dea o satisfacţie parţială Ungariei încă înainte de pacea generală... Se pare că se profila într'adevăr, în acele clipe, o nouă ameninţare rusească împotriva teritoriului nostru (primele obiective fiind Galaţii şi Dobrogea în vederea unui contact direct cu Bulgaria), la care ungurii ar fi declarat categoric că s'ar ralia pornind un atac contra României. Incidentele simultane ce s'au produs în ajunul întâlnirii de la Viena pe frontierele noastre dinspre Răsărit şi Apus puteau fi interpretate ca semnul stabilirii unei coeziuni între Soviete şi Ungaria. În unele cercuri se credea chiar că un acord secret ar fi fost încheiat între Moscova şi Budapesta, cu ocazia prezenţei în capitala sovietică a unei delegaţii pseudoeconomice ungare. Chiar dacă nu s'a ajuns atât de departe, pare probabil că ungurii, informaţi de intenţiile agresive ale Moscovei asupra României, s'au folosit de conjunctură spre a exercita un şantaj la Berlin ameninţând cu o ofensivă împotriva noastră, care ar fi dus fatal la o conflagraţie mai întinsă şi la distrugerea zonei noastre petrolifere.

Germania nu avea decât două alternative: sau să impună tăcere Ungariei cu forţa, efectuând eventual o ocupare militară, sau să'i acorde o satisfacţie destul de substanţială pentru a o linişti şi chiar a o câştiga în cazul unui conflict cu Rusia. Din aceste două alternative, prima era nerealizabilă din cauza strânselor legături italo-maghiare. Nu rămânea deci decât a doua

alternativă, aceea a unei parţiale satisfaceri a revendicărilor Ungariei, care s'o împiedice să se mişte... Cum se întâmplă adesea cu şantajuri, şantajul unguresc a reuşit...

În ceea ce priveşte fixarea liniei demarcaţionale în Transilvania, fostul secretar de legaţie italian la Bucureşti, marchizul della Rosa, membru al comisiei însărcinate de Ciano cu formularea unei soluţii concrete în chestiunea delimitării unei frontiere între România şi Ungaria, mi-a destăinuit că linia la care se opriseră şi pe care o pregătiseră pentru a fi propusă de Ciano guvernului german, lăsa de partea noastră Secuimea şi Clujul. Della Rosa conchide că trebuie să se fi ivit, la Obersalzberg şi la Viena, un motiv nou şi puternic pentru a se modifica linia într'un mod atât de dăunător României."

Ciano era să'mi confirme indirect spusele lui della Rosa, atunci când mi-a spus, în ajunul plecării mele de la Roma: „Il y a eu deux formules en présence pour la délimitation de votre frontière: l'une proposée par l'Allemagne, l'autre par l'Italie. Tout ce que je puis vous dire c'est que la moins défavorable pour vous était celle de l'Italie."[1] Am putut afla, în urmă, că formula germană fusese impusă de Statul Major al Reichului, din motive strategice. Se ştia Ungaria mai legată de Axă, în urma arbitrajului ce o favorizase, decât România, unde era firesc să dăinuiască resentimente. Apropiind Ungaria de Carpaţi se asigura oricând armatei germane posibilitatea de a ajunge la crestele acelor munţi.

Întoarcerea în ţară a Reginei-Mame Elena

Potrivit instrucţiunilor guvernului, plec la Florenţa, la 12 septembrie, spre a invita pe mama noului Rege a se întoarce în ţară, ca „Regină-Mamă" cu titlul de „Majestate" şi a o însoţi până la frontiera italo-iugoslavă. Transcriu întocmai

[1] Au existat două formule pentru delimitarea frontierei dumneavoastră: una propusă de Germania, alta de Italia. Tot ceea ce pot să vă spun este că cea mai puţin defavorabilă pentru dumneavoastră era cea propusă de Italia.

şi fără a modifica sau traduce pe româneşte conversaţia noastră — notele luate în jurnalul meu personal:

„Pe la ora 10 şi jumătate, sosesc în fermecătoarea Villa Sparta de la San Domenico di Fiesole şi sunt imediat primit de Regina-Mamă Elena, tot frumoasă şi încântătoare, deşi au trecut zece ani de când n'am mai văzut'o. Îi spun: «May it please Your Majesty to accept my respectful and heartiest wishes for the reign of King Michael, and may I express, Ma'am, the joy and happiness with which all Romanians greet the return in their country of the Queen they have so long been deprived of.»[1] La auzul cuvântului: «Your Majesty», se strâmbă puţin («elle fait la moue»): «Must you really call me like that?»[2] Răspund că titlul ei oficial este «Her Majesty the Queen Mother of Romania».[3]

Regina Elena: «But to be a Queen, you have to be married to a King, and I cannot marry my son. You know very well that when Carol became a King, we were divorced.»[4]

Eu: «The Romanians would be so happy, Ma'am, if you allowed to call you their Queen. They miss a Queen so badly. We all want to look up at you.»[5]

Elena: «But can't you look up at me if I don't wear that tittle?»[6]

Eu: «Il think your authority and influence, Ma'am, would be greater to the masses if you wore the titlle of Queen-Mother.»[7]

---

[1] Binevoieşte Maiestatea Sa să accepte cele mai respectuoase şi călduroase urări pentru domnia Regelui Mihai. Îngăduiţi-mi să exprim, Doamnă, bucuria cu care toţi românii întîmpină întoarcerea în ţara lor a Reginei de care au fost atîta timp lipsiţi.

[2] Chiar trebuie să mă numeşti aşa?

[3] Maiestatea Sa, Regina-Mamă a României

[4] Dar ca să fii Regină trebuie să fii căsătorită cu un Rege şi eu nu mă pot căsători cu fiul meu. Ştii foarte bine că, atunci cînd Carol a devenit Rege, eram divorţaţi.

[5] Românii ar fi foarte fericiţi, Doamnă, dacă le-aţi permite să vă numească Regina lor. Le lipseşte atît de mult o regină! Toţi vă dorim în ţară.

[6] Dar nu m-aţi putea primi la fel de bine dacă nu aş avea acel titlu?

[7] Cred că autoritatea şi influenţa dumneavoastră, Doamnă, ar fi mai mari în rîndul maselor dacă aţi purta titlul de Regină-Mamă.

Elena: «Do you really think so? Well then call me as you want! I am so sorry you took all that trouble to come from Rome just only to see me.»[1]

Regina-Mamă, după ce îmi cere veşti despre familia mea, începe să vorbească de evenimentele de la noi cu o vădită sforţare de a se arăta obiectivă. Îmi spune că, după părerea ei, s'a făcut rău să se îndepărteze pe Carol tocmai în momente atât de grele, căci «he was clever and had experience, and I think he did his best».[2] Este îngrozită la gândul răspunderilor ce vor apăsa pe umerii fiului ei: «He is just a child, you know, and he knows nothing. Not even foreign languages. He can't speak English properly, he speaks 'à la vai, madam', as I call it, and his father never let him speak privately to anybody, not even to his ministers. He told me he had even to bribe servants in order to get a newspaper, so they prevented him to get any knowledge of what was getting on.»[3] Arăt că tocmai ea este chemată să'i desăvârşească educaţia. Îmi răspunde: «But it is too late now. When Micky was a child and needed me badly, they drove me out. Now they call me back, when I can be of no use whatever. He is 19 now. How can I make him do 'dictées' with a French teacher: 'J'ai, tu as, il a', and so on? As for the political part, I will be no good, as I don't want to meddle in politics.»[4]

Eu: «You were very needed, Ma'am, when your son was a child, but I am afraid your presence is just as necessary now

---

[1] Aşa crezi? Atunci numeşte-mă cum vrei! Îmi pare rău că ai venit de la Roma numai ca să mă vezi.

[2] era inteligent şi avea experienţă şi cred că s'a descurcat bine

[3] Este doar un copil şi nu ştie nimic. Nici măcar limbi străine. Nu vorbeşte bine engleza, vorbeşte „à la vai, madam", cum spun eu, şi tatăl lui nu l-a lăsat niciodată să vorbească în particular cu cineva, nici măcar cu miniştrii lui. Mi-a spus chiar că a trebuit să mituiască servitorii ca să facă rost de ziare, într-atît îl împiedicau să afle ce se întîmplă.

[4] Dar acum e prea târziu. Cînd Micky era copil şi avea mult nevoie de mine, m-au îndepărtat. Acum mă cheamă înapoi, cînd tot nu mai sînt de folos. Are 19 ani. Pot să-l pun să facă dictări cu un profesor francez? Conjugări? „eu am, tu ai" şi aşa mai departe? În ceea ce priveşte aspectul politic, nu sînt bună, nu vreau să mă amestec în politică.

to help the young King, who is quite alone, with not a single member of his family near him«.[1]

Elena: «And then, how will I get on with my sister'in-law, Elisabeth, who is in Romania. You know she slapped me once, the last time we met.»[2] (Schiţez un gest de incredulitate.) «Yes, she did. She told me I had wanted to drive the family away during the Regency and had tried to suppress her mother's influence. And then she added: 'now, get this from me' and gave me such a hard blow in the face that I nearly fell down.»[3] Nu'ţi vine să crezi: «What manners!»[4]. Îmi exprim părerea că fosta Regină Elisabeta a Greciei va încerca să se apropie de ea, acum că a devenit, «the first lady in the country»[5], şi că de altfel, chiar ciuntită, România este destul de întinsă spre a se putea evita întâlniri prea frecvente. Dar cu sentimentul ei înnăscut de demnitate, Regina-Mamă îmi spune că n'ar vrea să dea poporului spectacolul unor disensiuni familiale. Mă roagă apoi să'i fac o expunere a situaţiei interne şi externe a ţării. Pare emoţionată reauzind povestirea tragediei prin care a trecut România. Ea vrea să ducă o viaţă cât mai modestă şi simplă. Ar dori să se facă economii peste tot, mai ales la Curte. Faţă cu fastul domniei precedente, foarte abil vrea să ia «le contrepied» şi îmi mărturiseşte că ar vrea o Curte cât mai redusă: un mareşal, poate două doamne de onoare, aghiotanţii primeniţi la trei luni, spre a nu căpăta influenţă, şi din personalul trecut ar rămâne eventual numi bătrânul Mocsonyi. Nimic care să îngăduie formarea unei noi clici sau camarile. Adaugă: «At

---

[1] A fost nevoie de dumneavoastră, Doamnă, cînd fiul dumneavoastră era copil, dar mi-e teamă că prezenţa dumneavoastră e la fel de necesară şi acum, pentru a-l ajuta pe tînărul Rege care este singur, neavînd nici un membru al familiei pe lîngă el.

[2] Şi cum o să mă descurc cu cumnata mea, Elisabeta, care e în România? Ştii că m-a pălmuit o dată, ultima dată cînd ne-am întîlnit?

[3] Da, aşa a făcut. Mi-a spus că am urmărit să izgonesc familia în timpul Regenţei şi am încercat să suprim influenţa mamei sale. Şi a adăugat: „şi acum, poftim de la mine" şi mi-a dat o palmă atît de grea peste obraz încît aproape am căzut.

[4] Ce maniere!

[5] Prima Doamnă a ţării

my father's in Ahthens, we used to lead a very quiet and modest life. Our 'train de maison' was much below that of, let us say, a simple duke in England!»[1] Uitându-se apoi, aproape cu jale, la casa ei atât de frumoasă, îmi spune: „I do hope Antonescu won't force me to give up this place and will let me come here sometimes. Anyhow, I will leave it to my son, and he may always want a rest up here. You see, these years have been dreadful for me, but still I can say I spent happy and quiet days here.»[2] Caut s'o liniştesc asupra acestui punct: «I don't think any of us want to make our Queen a prisoner!»[3] Găseşte că fac prea mult «fuss»[4] despre întoarcerea ei. Îi explic că vrem să simtă «how sorry we feel for all that has happened.»[5] Dar, foarte «grande dame»[6], răspunde: «But the Romanians did no wrong to me. Not even Carol, he was quite decent to me (?) It is only the horrid Lupescu, who was jealous and tried to suppress me, even in the heart of my child. How could the Romanians stand her? Why did no Romanian tell Carol: we want to keep you as king, but throw that woman out! Yon know she taught the child that, once he is married, he can still keep a lady-friend, because it is always done. She

---

[1] În Atena, la tatăl meu, duceam o viaţă foarte modestă şi liniştită. Cheltuielile casei noastre erau mult sub cele, să spunem, ale unui simplu duce din Anglia.

[2] Sper ca Antonescu să nu mă forţeze să renunţ la acest loc şi să mă lase să vin aici uneori. Oricum, las asta în seama fiului meu şi lui îi place întotdeauna să vină să se odihnească aici. Vezi, anii aceştia au fost îngrozitori pentru mine, totuşi pot să spun că am petrecut zile fericite şi liniştite aici.

[3] Nu cred că cineva dintre noi ar avea să facă din Regina noastră un prizonier!

[4] multe poveşti

[5] cât de rău ne pare de tot ceea ce s-a întîmplat

[6] mare doamnă

[7] Dar românii nu mi-au greşit cu nimic. Nici măcar Carol, s-a purtat decent cu mine. Doar îngrozitoarea aceea de Lupeasca, geloasă şi încercînd să mă suprime, pînă şi în inima copilului meu. Cum au putut românii s-o suporte? De ce nici un român nu i-a spus lui Carol: te vrem rege, dar înlătur-o pe femeia aceea! Ştiţi că l-a învăţat pe copil că, atunci cînd va fi mare, va putea avea o doamnă-prietenă, chiar dacă este căsătorit,

used to tell him: 'If ever you want anything from your father, ask it through me, as I make him do whatever I want to'. She used always to come in his room, and when he was ill in bed, she sat on his bed. The child hated her. He never saw his father alone, and when he said anything, Carol used to tell him: 'Shut up'. Carol does not love his son. When my mother-in-law, whom I really was devotet to, told me once: 'Carol has many defects, but one quality: he loves his son', I answered that Carol had lots of qualities, excepting one: he did not love his son.»[7] Mai vorbim multă vreme, şi'mi arată toată casa şi terasele. Vine şi Nelly Catargi, din nou doamnă de onoare, şi tustrei laolaltă stăm de vorbă ca trei prieteni vechi.

După amiază, fac o plimbare cu automobilul, împreună cu Nelly prin Florenţa. Ea se teme de influenţa medicului german Warnekros asupra lui «Sitta», cum i se spune Reginei în intimitate. El i-a băgat în cap că suferă de nervi şi că nu trebuie să ia asupra ei rolul unei suverane, spre a nu se istovi şi, cum dânsa este puţin hipocondră, ia orice îi spune acel doctor «ca buche de Evanghelie». Ar face impresie rea la noi dacă ea s'ar da la o parte de la îndatoririle ce'i incumbă. Sunt de acord cu Nelly.

A doua zi, 13 septembrie, regina Elena pleacă spre ţară, însoţită de mine până la frontiera iugoslavă. Până la Veneţia, călătoreşte cu noi sora ei, Irina, Ducesă de Spoleto. La Veneţia se urcă în vagon fostul Prinţ Nicolae, care coboară la Trieste. Invit pe Regină şi pe Nelly să prânzească cu mine în vagonul restaurant între Trieste şi Postumia. Conversaţie foarte deschisă şi intimă. Regina ne spune că Prinţul Nicolae pare a fi om de înţeles şi s'ar mulţumi să i se recunoască acum căsătoria morganatică şi să fie autorizat a se instala din nou în ţară.

---

căci aşa se obişnuieşte. Îi spunea: „Dacă vrei vreodată ceva de la tatăl tău, cere-i-o prin mine, pentru că pot să-l determin să facă orice vreau eu." Obişnuia să vină în camera lui, cînd era bolnav la pat şi se aşeza pe patul lui. Copilului nu-i plăcea deloc. Niciodată nu-l vedea pe tatăl lui între patru ochi şi cînd spunea ceva, Carol zicea: „Taci". Carol nu-şi iubeşte fiul. Cînd soacra mea, la care ţineam mult, mi-a spus: „Carol are multe defecte, dar are o calitate: îşi iubeşte fiul" i-am răspuns că are multe calităţi, în afară de una: nu-şi iubeşte fiul.

Pentru primul an, s'ar învoi chiar să se întoarcă fără soţia lui. Regina ne vorbeşte de micile «flirturi» inocente ale fiului ei şi de tulburarea lui când trebuia să asiste la certuri violente între tatăl său şi «duduia» (cum i se spunea Lupeaschii). Crede că ar fi bine ca Mihai să nu întârzie prea mult cu căsătoria. Ea ar fi de părere să se însoare cu o fată de casă mare boierească de la noi, de pildă o Cantacuzino. Dacă ar fi însă să ia o străină, ar fi de ales între vara lui Alexandra a Greciei* («but she is not clever enough for somebody in that position»[1]) şi Anastasia de Nesklemburg-Schverin (care pare să fie îndrăgostită de dânsul de când l-a cunoscut la nunta diadocului Paul, şi'i ţine fotografia pe masa ei de lucru).

Sosim, în sfârşit, în Postumia, unde se prezintă Cădere, ministrul nostru la Belgrad, care mă va înlocui până la graniţa română. La plecare, Regina îmi spune: «Thanks so much for your kindness and I hope to see you soon."[2] Nelly îmi şopteşte în treacăt: «elle m'a dit qu'elle vous trouvait très sympathique».[3] Răspund: «Eh bien, c'est réciproque, s'il m'est permis de m'exprimer si peu protocolairement!'[4]

Ca să rezum impresiile mele, am găsit-o pe Regina Elena foarte «cocoană mare», ceea ce, din păcate, nu se poate spune de toate principesele din case domnitoare, căci s'a exprimat cu atâta demnitate şi generozitate despre suferinţele şi umilinţele ei trecute. Mi s'a părut însă foarte sceptică şi «désenchantée»[5]. Este sigură că fostul ei soţ («mon ex», cum spune) va încerca să reia a doua oară tronul fiului său şi că totul se va repeta de la început. Amărâtă şi speriată apoi de a părăsi existenţa ei tihnită pe visătoarele coline florentine pentru a se arunca în viesparul politic de la Bucureşti."

---

* Fiica defunctului Rege Alexandru al Greciei şi al Aspasiei Mano, căsătorită ulterior cu Regele Petru al II-lea al Iugoslaviei.

[1] dar nu e destul de inteligentă pentru un asemenea rol

[2] Mulţumesc mult pentru amabilitate şi sper să te revăd curînd.

[3] Mi-a spus că te găseşte foarte simpatic.

[4] Ei bine, e ceva reciproc, dacă-mi este permis să mă exprim atît de puţin protocolar.

[5] deziluzionată

Între timp, începuseră atrocităţile ungare în ţinuturile româneşti din Ardeal, dobândite prin sentinţa Ribbentrop-Ciano. Toată populaţia de gen bărbătesc din satul Ip, de pildă, fusese ucisă şi se publicaseră fotografii arătând mormanul cadavrelor. În tot cuprinsul acelei nenorocite regiuni se înregistrau cele mai monstruoase cruzimi. Cum la 14 septembrie se proclamase România „stat legionar" deci bine văzut de Axă, m'am crezut dator să telegrafiez noului ministru de externe al guvernului legionar prezidat de Antonescu, Mihail R. Sturdza (Lucă) următoarele, la 20 septembrie:

„Supun aprecierii guvernului dacă nu este cazul, faţă cu veştile ce parvin despre persecuţiile la care este supusă populaţia română rămasă în teritoriul cedat Ungariei, să reamintesc lui Ciano declaraţia pe care a făcut-o, împreună cu Ribbentrop, după arbitrajul de la Viena, delegaţilor noştri în prezenţa delegaţilor maghiari că orice atingere a libertăţilor şi drepturilor naţionalităţii române din Ungaria priveşte direct Italia şi Germania. Un atare demers, efectuat în momentul de faţă, ar prezenta şi avantajul că cei doi miniştri de externe ai Axei se află întruniţi în Roma."

La 26 septembrie Sturdza îmi răspundea: „Am remis astăzi miniştrilor Germaniei şi Italiei o scrisoare, după sfatul Excelenţei Voastre, prin care protestam formal şi energic contra exceselor ungureşti din Transilvania, semnalând în special cazurile de la Trăsnea şi Ip, unde, după informaţiile ce le avem, populaţia masculină a fost aproape în întregime măcelărită."

Se confirmă într'adevăr îngrozitoarele măceluri ale românilor din partea Ardealului cedată Ungariei. Nu numai populaţia, dar şi poliţia şi armata exterminează sistematic elementul românesc. Sunt semne de oroare şi sălbăticie asiatică. Preoţi, funcţionari, foşti deputaţi sunt schingiuiţi sau ucişi. În sfârşit, deşi cu neexplicabilă întârziere, primesc autorizaţia ministerului de a protesta şi eu la Palazzo Chigi, cu toate că instrucţiunile lui Sturdza se mărginesc la fraza „de acord, dar în mod cu totul amical" (?); sunt ferm hotărât să'mi arăt întreaga

indignare față de aceste nelegiuiri, tolerate de Guvernul Axei, în ciuda garanțiilor solemne ce ne fuseseră date cu privire la populația română pe care o trecuseră Ungariei. Trec să'l văd pe Ciano, dar nu'l pot găsi, căci este prins cu vizita la Roma a lui Ribbentrop. Mă duc atunci să'mi prezint protestul pe lângă directorul politic, Buti. Îi expun grozăviile pe care le au de suferit frații noștri rămași dincolo de hotarul ce ni s'a fixat prin arbitrajul de la Viena. Reamintesc declarația miniștrilor de externe ai Axei că atingerea libertăților și drepturilor românilor de pe teritoriul ungar este o chestiune privind direct Italia și Germania și cer să transmită lui Ciano apelul nostru de a se ține de angajamentul luat. Buti a început prin a'mi face strania și neomenoasa observație că este bine ca, în primele zile, ungurii „să'și verse focul", și că apoi lucrurile se vor liniști. Cum însă îi arăt că această „vărsare a focului unguresc" echivalează cu sistematica prigonire și, dacă e posibil, suprimare a elementului românesc și îi dau noi amănunte, directorul politic de la Palazzo Chigi pare în sfârșit impresionat și îmi făgăduiește că va pune la curent pe șeful său cu convorbirea noastră.

În sfârșit, terminându-se vizita lui Ribbentrop, sunt primit de Ciano la 24 septembrie. Îi relatez și lui atrocitățile comise de populația, poliția și armata ungară contra românilor din partea Transilvaniei cedată Ungariei și îi remit un rezumat al celor expuse în această privință de emisiunile noastre de radio și de ziarele noastre. Am relevat adânca tulburare sufletească provocată la noi de un atât de neomenos tratament aplicat sistematic fraților noștri intrați acum în hotarele Ungariei și al căror număr întrece un milion trei sute de mii. Ministrul afacerilor străine al Italiei îmi declară că împărtășește cu totul sentimentele noastre și că, potrivit cererii ce'i transmisesem prin Anfuso, a discutat chestiunea împreună cu Ribbentrop, în timpul șederii acestuia la Roma. Deși ministrul afacerilor străine al Germaniei a arătat că nu fusese încă sesizat de noi, a fost totuși de acord ca de la Roma și de la Berlin să pornească avertismentul cel mai categoric la Budapesta. Cât privește Italia, Ciano m'a asigurat că a vorbit în modul cel mai

aspru lui Villani, ministrul Ungariei (care tocmai ieşea de la dânsul când intram eu), declarându'i că puterile Axei erau direct şi personal responsabile de bunul tratament ce urmează să fie rezervat naţionalităţii române din Ungaria şi că nu vor tolera cu nici un chip persecuţiile. Ministrul Ungariei trebuie să fi recunoscut implicit nelegiuirile săvârşite întrucât le-a atribuit elementelor extremiste. Ciano îmi spune că i-a răspuns că guvernul Teleki este destul de tare, mai ales după succesele purtate, spre a fi în stare să stăpânească situaţia. I-ar fi adăugat chiar textual: „Teleki are destulă armată şi poliţie în Transilvania ca să aresteze imediat şi să arunce în închisoare pe aceşti extremişti căci, în orice caz, Italia şi Germania au luat asupra lor traiul liniştit al românilor din Ungaria şi se vor ţine de cuvânt." Pe de altă parte, Ciano a telegrafiat ministrului Italiei la Budapesta să vorbească foarte hotărât guvernului ungar în această chestiune şi a autorizat pe ministrul Italiei la Bucureşti să trimită la nevoie delegaţi la faţa locului pentru a constata oficial cele comise. Ciano a subliniat însă necesitatea să intervenim în acest sens şi la Berlin. Am atras atenţia convorbitorului meu şi asupra masărilor de trupe maghiare în teritoriul ocupat. El sfătuieşte să nu dăm prea mare importanţă faptului, deoarece „ungurii nu pot mişca dat fiind că garanţia teritorială dată României de Italia şi Germania se referă la toate hotarele româneşti astfel cum au fost trasate de aceste două mari puteri".

Am întrebat de asemenea pe Ciano dacă, în convorbirile sale cu Ribbentrop, a fost vorba şi de noi, sau de regiunea geografică ce ne interesează mai de aproape şi, mai ales, dacă s'a examinat din nou problema rusă, având în vedere obiecţiile Moscovei cu privire la reglementarea regimului Dunării. Fără a'mi da un răspuns precis, Ciano mi-a spus că relaţiile Axei cu Uniunea Sovietică sunt „foarte vagi", dar că noi nu avem de ce avea grijă deoarece „Axa consideră că România face parte acum definitiv din zona ei de interese şi că orice atingere ce i s'ar aduce ar fi o atingere adusă Axei".

Nu trec patru zile şi mă duc iar să semnalez la Palazzo Chigi noile atrocităţi maghiare în Ardeal. În lipsa lui Ciano, plecat

în Germania, văd pe Anfuso şi'l pun în cunoştinţă de ultimele ştiri. Ungurii spânzură, spintecă şi răstignesc în toate satele. La Trăsnea şi Ip au ucis toată partea bărbătească. La Târgu-Mureş au împuşcat 18 membri ai Gărzii de Fier. La Tirimia, în judeţul Bihor, au spânzurat în faţa bisericii pe preot, dascăl, notar şi fiul notarului. Atrag atenţia lui Anfuso că, în ciuda demersurilor guvernelor Axei, guvernul din Budapesta rămâne impasibil faţă de această prigoană sălbatică, dacă nu o încurajează chiar, pe sub mână, pentru a extermina pătura conducătoare şi a teroriza restul populaţiei. Anfuso îmi răspunde că guvernul fascist cunoaşte situaţia şi că ministrul Italiei la Bucureşti este în contact, în această problemă, cu guvernanţii noştri. Cum, după întrevederea cu mine, Anfuso se ducea la Mussolini, mă asigură că'i va prezenta memoriul ce i-am predat şi că va raporta fidel cele ce i-am spus.

Vorbind cu Buti despre aceste tragice întâmplări datorate unei sentinţe arbitrare care nu soluţionează problema minoritară maghiară, şi, în schimb, deschide problema mult mai vastă şi gravă a minorităţii române din Ungaria, directorul politic, neputând critica opera şefului său, a preferat să critice pe guvernanţii maghiari. Mi-a arătat că, pe când Teleki se bucură de stimă la Roma, Csáky a lăsat, în schimb, o impresie lamentabilă din cauza şovinismului său lipsit de măsură şi de inteligenţă care n'are de scop decât crearea unei situaţii personale în politica internă. De asemenea, există o adâncă nemulţumire faţă de îndărătnicia cu care pătura conducătoare maghiară se împotriveşte reformelor sociale, în primul rând exproprierii latifundiilor.

La 8 octombrie, înmânez lui Ciano următorul memorandum (citez principalele pasaje):

„Le Gouvernement Royal de Roumanie a proposé au Gouvernement hongrois d'établir des commissions mixtes roumano-hongroises en vue de procéder à des enquêtes au sujet des innombrables massacres et actes d'atrocité commis contre

[1] Guvernul Regal al României a propus Guvernului ungar să se stabilească comisii mixte româno-ungare pentru a se face anchete pe tema numeroaselor masacre şi acte de atrocitate comise împotriva populaţiei

la population roumaine de Transylvanie et d'établir une surveillance pour empêcher tous crimes ou abus dans cette région. Le Gouvernement Royal italien a été mis au courant par les soins de la Légation de Roumanie à Rome, de cette proposition.

Le Gouvernement Royal de Roumanie vient d'être informé que le Gouvernement hongrois a repoussé catégoriquement la proposition en question...

Un nouveau massacre de la population roumaine a eu lieu dans la commune de Mureşeni, après les massacres de Trăsnea et d'Ip, où non seulement les hommes, mais aussi les femmes et les enfants ont été tués. Ce cas n'est pas isolé. De nombreuses informations parviennent à Bucarest sur d'autres nouveaux massacres de Roumains par les Hongrois.

En outre, le 5 octobre, 283 intellectuels roumains, dont Mgr. Popovici, Evêque d'Oradea, ont été chassés de leurs demeures après un préavis de seulement trois heures, entassés dans des wagons de marchandises, plombés, et envoyés à la frontière roumaine de Curtici...

Le 6 octobre, trois autres vagons, remplis de Roumains chassés de Transylvanie, sont également arrivés en Roumanie.

A Cluj, 300 familles d'intellectuels roumains ont été chassées

---

românești din Transilvania și să se organizeze o supraveghere pentru împiedicarea oricăror crime și abuzuri în această regiune. Guvernul Regal italian a fost pus la curent, prin grija Legației României la Roma, cu această propunere.

Guvernul Regal din România a fost informat că Guvernul ungar a respins categoric propunerea în cauză.

Un nou masacru al populației românești a avut loc în comuna Mureșeni, după masacrele de la Trăsnea și Ip, unde nu numai bărbații, dar și femeile și copiii au fost uciși. Acest caz nu e izolat. La București parvin numeroase informații asupra unor noi masacrări ale românilor de către unguri.

Mai mult, la 5 octombrie, 283 de intelectuali români, printre care preotul Popovici, episcop de Oradea, au fost alungați din localitățile lor după un preaviz de numai trei ore, înghesuiți în vagoane de marfă și trimiși la frontiera românească de la Curtici...

La 6 octombrie, alte trei vagoane, pline cu români alungați din Transilvania, au sosit în România.

La Cluj, 300 de familii de intelectuali români au fost alungate

de leurs maisons, après un préavis de seulement trois heures, et dirigées vers la frontière roumaine.

17 wagons, chargés d'environ 700 intellectuels roumains, se trouvent en ce moment à Löközhase, d'où ils doivent aussi être dirigés vers la frontière roumaine. Les personnes enfermées dans ces vagons se trouvent dans un état pitoyable.

Ces méthodes d'expulsion en masse, dignes d'un autre siècle et en contradiction absolue avec les engagements solennels que la Hongrie avait pris à Vienne, ne sauraient être tolérées davantage par le Gouvernement roumain, qui prie instamment le Gouvernement italien d'intervenir afin d'obtenir du Gouvernement hongrois que ces Roumains soient ramenés chez eux et mis en liberté.

Le régime de terreur continue. Les attrocités perpétuées par les Hongrois en Transylvanie dépassent tout ce qu'on pouvait craindre. Des centaines de paysans, des villages entiers, y compris les femmes et les enfants, ont été froidement massacrés. L'action d'extermination de la population roumaine se poursuit selon un programme systématique comportant la destruction intégrale des éléments dirigeants de cette population, afin de pouvoir plus librement annihiler la masse paysanne.

---

din casele lor, după un preaviz de numai trei ore, şi îndreptate către graniţa românească.

17 vagoane încărcate cu 700 de intelectuali români se află acum la Löközhase, de unde vor fi îndreptate către frontiera românească. Persoanele închise în aceste vagoane se află într-o stare mizerabilă.

Aceste metode de expulzare în masă, demne de un alt secol şi în totală contradicţie cu angajamentele solemne pe care şi le-a luat Ungaria la Viena, nu mai pot fi tolerate de Guvernul român care roagă insistent Guvernul italian să intervină pentru a obţine de la Guvernul ungar ca aceşti români să fie trimişi acasă şi repuşi în libertate.

Regimul de teroare continuă. Atrocităţile comise de unguri în Transilvania depăşesc orice ne-am fi putut teme înainte că se va întîmpla. Sute de ţărani, sate întregi, inclusiv femei şi copii, au fost masacraţi cu sînge rece. Acţiunea de exterminare a populaţiei româneşti continuă după un program sistematic ce cuprinde distrugerea integrală a elementelor conducătoare ale acestei populaţii, pentru a putea fi apoi anihilată mai uşor masa ţăranilor.

Le Gouvernement roumain est informé d'une manière certaine et ne laissant aucun doute que le Gouvernement de Budapest est fermement décidé à continuer à mettre en application ce programme dans un rythme accéléré: persécutions, expulsion en masse, exécutions. C'est l'image fidèle du sort qui attend un milion et demi de Roumains détachés par la sentence de Vienne de leur patrie...

Jusqu'à présent, à l'arbitraire, aux expulsion, aux massacres en masse, à la terreur déchaînés par les Hongrois en Transylvanie, la Roumanie n'a répondu que par de graves mais calmes protestations. Les minorités hongroises de Roumanie, comme ont pu le constater les autorités diplomatiques et consulaires étrangères, n'ont eu à se plaindre de rien...

Le gouvernement roumain prie instamment le Gouvernement italien de bien vouloir intervenir à Budapest, afin que sa proposition d'établissement des comissions mixtes soit acceptée."[1]

Predând acest memoriu lui Ciano, fac apel la dânsul, în numele guvernului român pentru ca să caute să pună capăt stării tragice a românilor din Ungaria, prin încetarea masacrelor, expulzărilor şi prigoanelor de tot felul, eliberarea celor închişi şi să obţină instituirea unor comisii mixte de anchetă. Îl rog, de asemenea, în mod stăruitor să pună la curent şi pe Mussolini cu această gravă problemă, reamintindu-i declaraţia făcută la Viena în faţa delegaţilor români şi unguri, că „pro-

---

Guvernul român este informat în mod sigur şi fără nici o îndoială că Guvernul de la Budapesta este ferm hotărît să continue punerea în aplicare a acestui program într-un ritm accelerat: persecuţii, expulzări în masă, execuţii. Este imaginea soartei care aşteaptă un milion şi jumătate de români, rupţi, prin sentinţa de la Viena, de patria lor...

Pînă în prezent România n-a răspuns arbitrarului, expulzării, masacrelor în masă, teroarei dezlănţuite de unguri în Transilvania decît prin grave, dar calme proteste. Minorităţile ungureşti din România, aşa cum au putut constata autorităţile diplomatice şi consulare străine, nu au avut a se plînge de nimic...

Guvernul român roagă insistent Guvernul italian să binevoiască să intervină la Budapesta pentru ca propunerea sa de stabilire a unor comisii mixte să fie acceptată.

blema naţiunii române din Ungaria priveşte direct Italia şi Germania". Ciano părea impresionat de cele ce'i arătam. Îmi declară textual: „Fără îndoială, Guvernul ungar poartă răspunderi în această privinţă. Intervin permanent pentru a potoli pe unguri şi încă şi azi dimineaţă am vorbit în acest sens cu Bárczy, subsecretarul de stat al Ungariei, aflat în Roma. Dar este de neapărată nevoie să puneţi la curent şi Guvernul german, căci Ribbentrop pare a ignora situaţia din Transilvania ocupată, cum îmi este descrisă mie. Am avut multe prilejuri de a întâlni pe Ribbentrop în ultima vreme şi, de câte ori am încercat să'i vorbesc de situaţia românilor din Ungaria, l-am găsit neinformat sau numai parţial informat asupra chestiunii. Am impresia că, pe când ai venit de mai multe ori să'mi atragi atenţia asupra acestor fapte, nimeni din partea României nu vorbeşte în acelaşi sens cu Ribbentrop. Or, dat fiind completa solidaritate a „Axei" eu nu pot face nimic decât împreună cu Guvernul german. Totuşi, mă voi pune chiar azi în legătură cu Ribbentrop, spre a vedea ce măsuri putem lua în comun."

Am arătat, a doua zi, şi lui Mackensen întinderea nelegiuirilor ungureşti în Ardeal. Mi-a răspuns că: „Îndată după victoria finală asupra Angliei" (!!), Führerul va stabili o pace trainică în Europa, şi Germania va asigura „poliţia" în bazinul dunărean, împiedicând excesele.

Încă o dată, la 17 octombrie, am cerut lui Ciano să urgenteze rezolvarea favorabilă a cererii noastre de a institui o comisie de anchetă italo-germană în Transilvania ocupată, la care să fie admis şi un observator român. Ar fi utilă şi crearea de comisii militare permanente italo-germane de control pe judeţe. Ciano mă asigură că aceste propuneri vor fi examinate în spiritul noii legături ce se încheagă acum între ţările noastre.

Sunt satisfăcut că eforturile mele par să fie preţuite de guvernul meu. Într'o circulară cifrată a ministerului nostru (nr. 6431 din 13 octombrie), citesc fraza: „Domnul Ministru Bossy a organizat, după arbitrajul de la Viena, un serviciu excelent de informaţii zilnice pentru personalităţile italiene, expunând toate ororile ungureşti."

*

În acelaşi timp se iveau incidente noi cu Rusia, care voia să ne oprească de a naviga pe braţul Chilia.

Cer lui Anfuso (28 septembrie) să înfăţişeze lui Mussolini stadiul actual al tratativelor noastre cu Moscova, relativ la delimitarea frontierei între ţările noastre. Anfuso găseşte chestiunea foarte gravă, dată fiind tendinţa străvezie a Sovietelor de a ne tăia orice legătură cu marea, şi mă asigură că va pune la curent pe „Duce". Îi înmânez şi lui Buti un memoriu în aceeaşi privinţă, destinat lui Ciano. Directorul politic îmi arată că Italia nu va admite, în orice caz, să renunţe la rolul ei la gurile Dunării şi destăinuieşte, în aceeaşi ordine de idei, că deşi pactul tripartit semnat la Berlin nu are vreo tendinţă anti-rusă, conţine totuşi o luare de poziţie şi faţă de eventualitatea unei noi accentuări a imperialismului Moscovei sau Internaţionalei a treia.

Vorbind cu Mackensen de planul rusesc pentru acapararea gurilor Dunării (8 octombrie), colegul meu german mă asigură că, „după terminarea războiului cu Anglia" (!), Uniunea Sovietică va trebui să accepte la Dunăre regimul fixat de Germania: ruşii nu vor face ce vor pe Dunăre, ci ce vor fi lăsaţi să facă!

Din informaţiile ce'mi parvin şi pe care le transmit Ministerului, rezultă că Germania organizează un sistem întreg de apărare militară de-a lungul tuturor frontierelor europene ale Rusiei. S'ar părea că trupele germane care trec prin Finlanda spre Norvegia ar înainta foarte încet şi că prezenţa forţelor Reichului pe teritoriul finlandez tinde să capete un caracter permanent, spre a fi gata de orice eventualitate. Cercurile ucrainene din Roma pretind că detaşamente germane s'ar afla şi în Rusia subcarpatică pe frontiera cu Uniunea Sovietică, şi că ofiţeri germani ar fi fost văzuţi pe străzile din Uzhorod.

Se întrezăresc astfel, în mod din ce în ce mai limpede, intenţiile lui Hitler, de a proceda la o acţiune militară decisivă contra Uniunii Sovietice, la momentul ce i se va părea nimerit.

Sfârşitul misiunii la Roma. Ministrul legionar al afacerilor străine, Mihail R. Sturdza, mă înştiinţează că, dat fiind că România s'a proclamat „stat legionar" spre a se alătura şi mai

mult de puterile Axei, este logic ca posturile de miniştri ai României la Berlin şi la Roma să fie încredinţate unor membri ai Gărzii de Fier. În consecinţă, Costi Grecianu va fi numit la Berlin, iar Vojen la Roma. Mie mi se va da o altă destinaţie: Vichy sau Berna. Interesant este că vestea apăruse în ziarele italiene înainte de a'mi fi comunicată mie! În urma stăruinţelor lui Dinu Hiott, sprijinit de Manoilescu, de a se duce el la Vichy, mi se oferă Berna, ceea ce, de fapt, îmi convine şi mai bine, atât din punctul de vedere politic (căci regimul Pétain, acuzat de a colabora cu inamicul, ar fi dat un colorit neplăcut misiunii mele), cât şi din punctul de vedere personal (copiii îmi erau la şcoli în Elveţia şi soţia mea şi cu mine avem legături strânse cu acea frumoasă ţară încă de pe vremea copilăriei). De altfel, telegrama lui Lucă Sturdza, din 27 septembrie, prin care îmi anunţă transferarea este redactată în termeni foarte calzi şi afectuoşi şi îi răspund pe acelaşi ton.

Încep aşadar vizitele de plecare. Mai întâi la Ciano care îmi exprimă călduros regretul lui pentru plecarea mea, pe care o aflase prin Ghigi, faţă de care se pare că Sturdza mă lăudase foarte mult, ca fiind „unul din cei mai capabili diplomaţi, căruia i se va încredinţa curând o misiune importantă". Apoi, trec pe la toţi membrii guvernului şi pe la toţi colegii, care au gentileţea de a mă pofti la mese date în onoarea soţiei mele şi a mea. Prietenii Roffredo şi Margaret Caetani di Bassiano ne oferă un dejun în minunata lor „Nirfa", după care luăm ceaiul în străvechiul palat de la Palestrina al soţilor Enrico Barberini. Între timp, soseşte, aproape pe neaşteptate, Manoilescu, care vrea să'i vadă pe Mussolini şi Ciano. Mă acoperă de flori: „Eşti singurul ministru pe care'l avem, nu dau întreg ministerul pe dta. Îţi citeam rapoartele ca Evanghelia" şi aşa mai departe.* Mergem împreună la Ciano, unde Manoilescu descrie şi el atrocităţile maghiare. Ciano ne anunţă instituirea comisiei de anchetă italo-germană, din care vor face parte Roggieri şi

* Dacă este să'l cred pe prea amabilul Manoilescu, Puccio de la *Tribuna* i'ar fi spus că ziariştii italieni sunt „nemângâiaţi" de plecarea mea, căci, până la mine predecesorii mei ignorau pe gazetari şi că sunt, de fapt, „adevăratul întemeietor al Legaţiei României la Roma" (!!).

Altenburg. La un moment dat, Manoilescu face aluzii la rolul său tragic de la Viena. Ciano îi aminteşte de Cavour, care a trebuit să semneze cedarea Nizzei şi Savoiei. „Ce qui n'a pas empêché", încheie el, „que, 70 ans plus tard, un autre Italien est entré à Nice!!"[1] Crede el oare serios că Italia va anexa Nizza??

Soseşte şi succesorul meu, Vojen, fin, simpatic, bine crescut. Îi urez tot succesul în noua lui misiune pentru care îmi mărturiseşte că se simte prea puţin pregătit. Este îndată primit de Ciano care se pare că s'a dedat la o aspră critică a lui Petrescu-Comnen, lăudându-mă în schimb pe mine, care aş fi fost „singurul ministru al României de care s'a simţit mai apropiat". Foarte gentil din partea lui Ciano şi încă mai gentil din partea lui Vojen de a'mi repeta aceste aprecieri.

Înainte de audienţa de plecare la Regele Victor-Emmanuel, Anfuso îmi aduce însemnele marelui cordon al ordinului „Corona d'Italia", pe care suveranul a binevoit să mi'l confere. Suveranul mă primeşte în ziua de 22 octombrie. Simplu, plin de umor şi de farmec personal, ca întotdeauna. Îmi vorbeşte de amintirile lui din Elveţia (pentru că sunt transferat la Berna) de război („dont personne ne peut prévoir la fin"[2]) şi despre rezerva pe care Italia este silită s'o păstreze în ceea ce priveşte activitatea ei navală („nous n'avons que cinq croiseurs, on ne peut pas les risquer"[3]). Atinge şi chestiuni mai gingaşe: „Si le roi Carol ne s'est rendu coupable que de la centième partie seulement de ce dont on l'accuse dans vos journaux, il est certain qu'il devait sauter. Il a eu, en outre, de vouloir être son propre premier ministre. Or, on ne peut pas être à la fois roi et premier ministre. Quand on est le premier magistrat d'un

---

[1] Ceea ce n-a împiedicat ca, 70 de ani mai tîrziu, un alt italian să intre în Nisa.

[2] căruia nimeni nu-i poate prevedea sfîrşitul

[3] nu avem decît cinci crucişătoare, nu mai putem să riscăm cu ele

[4] Chiar dacă Regele Carol nu este vinovat decît de a suta parte din acuzaţiile care i se aduc în ziarele dumneavoastră, este sigur că trebuia să abdice. A mai vrut, pe deasupra, să-şi fie propriul prim-ministru. Or, nu poţi să fii, în acelaşi timp, rege şi prim-ministru. Cînd eşti primul

pays, on ne doit pas prendre sur soi tout ce qui se fait, car il y a forcément des fautes commises et comme on n'a pas le moyen d'être partout à la fois et de tout surveiller, il vaut mieux éviter de les endosser."[4] Îmi vorbeşte apoi şi de tânărul Rege Mihai, care fiind lăsat odată de mama sa, când era copil, cu familia regală italiană, a plâns când a trebuit să părăsească Italia. „C'est le cas de son représentant, aujourd'hui, Sire!"[1], spun eu. Râde şi mă bate pe umăr. Îi mulţumesc pentru bunăvoinţa ce mi-a arătat în timpul misiunii mele. „Mais je n'ai eu l'occasion de rien faire pour vous"[2], îmi răspunde el. Îi reamintesc că mi-a conferit marea cruce a Ordinului Coroana Italiei. „C'est vrai"[3], spune Regele, strângându-mi prelung mâna, de plecare, şi făcând urări pentru viitorul meu. Am păstrat o trainică şi frumoasă amintire a acestui suveran, pe care nu era să'l mai întâlnesc şi a cărui viaţă şi domnie au luat sfârşit într'un mod atât de trist.

A doua zi, pornesc pe drumul de întoarcere în ţară înainte de a'mi lua în primire noul post de la Berna. Ne mai oprim pe drum, cu familia, în locurile ce ne erau cele mai dragi: Assisi, Gubbis, Perugia, Arezzo, Florenţa, Veneţia. La 28 octombrie, sosesc în Bucureşti.

---

magistrat într-o ţară nu trebuie să iei asupra ta tot ceea ce se face, căci există obligatoriu şi greşeli şi, cum nu ai posibilitatea să fii peste tot în acelaşi timp şi să supraveghezi totul, este mai bine să eviţi să-ţi asumi totul.

[2] Aşa i se întîmplă şi reprezentantului său, astăzi, Sire!

[3] Dar n-am avut ocazia să fac nimic pentru dumneavoastră

[4] E adevărat

INDICE*
— Nume de persoane —

ALBRECHT, arhiduce — vol. I/284; vol. II/238.
ALEXANDRI, VASILE — I/22.
ALEXANDRU I, regele Serbiei — I/44, 131, 193, 195, 198, 223, 225, 244.
ALEXANDRU I, împărat (ţar) al Rusiei — I/256.
ALEXANDRU al II-lea, împărat (ţar) al Rusiei — I/85, 222.
ALEXANDRU al III-lea, împărat (ţar) al Rusiei — I/56.
ALEXANDRU DE HOCHBERG — I/160.
ALFIERI, DINO — II/179, 234.
ALFONS al XIII-lea, rege al Spaniei — I/132; II/238, 239, 240.
ALIMĂNEŞTIANU, DUMITRU — I/92.
ALTIERI — I/55.
ABDUL-HAMID al II-lea, sultan otoman — I/56.
AGUERRO Y BETHANCOURT, ARISTIDE — I/188.
AMINOFT, LÉONIE — I/250.
ANA, arhiducesă — I/280; II/109.
ANDREI, principe — I/77.
ANDRICI — II/66, 67, 132.
ANFUSO — II/247, 250, 297, 299, 304, 306.
ANGELESCU, CONSTANTIN dr. — I/139, 234.
ANTON DE HABSBURG-TOSCANA — I/14, 183, 186, 187, 221, 224.
ANTONESCU, EFTIMIE — I/81.
ANTONESCU, MIHAI — I/17, 18.
ANTONESCU, ION — I/17, 18, 230; II/284, 285, 286, 293, 296.
ANTONESCU, VICTOR — I/262, 263, 269, 270, 276, 312, 313, 319, 320, 321, 322, 326, 327, 335; II/21.
APPONYI, ALBERT — I/189, 190.
APOR, GABOR — I/271, 272, 334; II/48, 60, 64, 65, 66, 76, 80, 85, 88.
ARAS, RÜSTÜ — I/279, 314; II/148.
ARGETOIANU, CONSTANTIN — I/130, 159, 179, 180, 182, 196, 215; II/167, 233, 234, 248, 256.

* Indicele de faţă la întocmirea căruia a colaborat Liliana Saraev-Bărbulescu — cuprinde nume de persoane existente în ambele volume ale *Amintirilor din viaţa diplomatică (1918–1940)*.

ARION, CONSTANTIN C. — I/38.
ARION, MIHAIL A. — I/173, 174.
ARSACHE, APOSTOL — I/55, 121.
ASSAN, GEORGICĂ — I/92.
ASSMUS, ERIC — I/238, 245.
ATHANASESCU, IOAN — I/166.
AURITI — I/203.
AVERESCU, ALEXANDRU — I/8, 10, 11, 36, 40, 42, 47, 49, 50, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 124, 129, 135, 136, 140, 141, 142, 148, 156, 157, 159, 208, 241.
AVRAM, IANCU — I/151.

BABINGER — I/262.
BADOGLIO, PIETRO — I/11, 121.
BAKÁCH-BESSENYEY — II/14, 15, 66, 67, 83, 86, 98, 103, 153.
BALDUR, SCHIRACH — II/279.
BALOCH, ELEMÉR — I/296, 305.
BANFFY, NICOLAE — I/290, 313, 318; II/ 11, 27, 28, 87, 91, 100, 111, 112, 113, 115, 118, 153.
BAAR-BAARENFELS — II/8, 13.
BARBERINI, ENRICO — II/305.
BÁRDOSSY, LADISLAU — I/268, 291, 315, 320, 321, 322, 326, 327, 334, 335; II/12, 24, 29, 46, 48, 59, 78, 79, 82, 83, 85, 123, 124, 125, 128, 168, 273.
BARET, I. — I/5.
BARRÈRE, CAMILLE — I/61, 62, 63, 84, 85.
BARTHÉLENY — II/14, 71.
BARTHOU, LOUIS — I/84, 85, 244, 245.
BARTON — I/189
BAUER, OTTO — I/151.
BĂDULESCU, VICTOR — II/108.
BĂLCESCU, NICOLAE — I/26; II/200.
BĂLEANU, ECATERINA — I/10.
BĂLEANU, NICOLAE — I/10.
BEATTY, DAVID — I/102, 103, 104, 105, 224.
BEATTY, Lady — I/102, 104, 105.
BECK, JOSEF — I/236, 259; II/ 92, 93, 99, 101, 102, 104, 105, 133, 172.
BEKZADYAN, ALEX. — I/278.
BENEDICT al XV-lea, papă — I/80.
BENEŞ, EDUARD — I/151, 182, 183, 193, 194, 259, 260; II/72, 76, 78, 82.
BENOIST, CHARLES — I/35.
BERCHTOLD, LEOPOLD — I/232.
BERENSON, BERNARD — II/247.
BERINDEI, ANTON — I/137.
BERINDEI, DIMITRIE — I/137.
BERTHELOT, HENRI-MATHIAS — I/40.
BETHLEN, contesă — I/145.
BETHLEN, GEORGE — I/290; II/100.
BETHLEN, ŞTEFAN — I/282, 283, 285, 288, 289, 300, 301, 302, 303, 307, 308; II/7, 28, 30, 34, 43, 96, 97, 100, 101, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117.
BIANCA, arhiducesă — I/184, 203.
BIBESCU, ECATERINA — I/11.
BIBESCU GHEORGHE — I/11.
BIBESCU, GEORGE — I/60.
BIBESCU, MARTHA — II/238.
BISMARCK, OTTO von — I/249.

BLAGA, LUCIAN — I/318.
BLANC, IRINA — I/93.
BLUM, LÉON — I/176; II/71.
BOAS DE JOUVENEL, CLAIRE — I/191, 259.
BOBRIKOV — I/237.
BOERESCU, MIHAI — I/262.
BOILĂ, ZAHARIA — I/225.
BONCOUR, PAUL — I/176, 259.
BONNET, GEORGES — II/70, 160.
BORN, ELSA — I/250.
BORN, ERNST — I/250.
BORNĂSCU, COSTEL — I/92, 158.
BORĂNESCU, MIHAI — I/6.
BORĂNESCU, OLYMPIA — I/5, 6, 289.
BORĂNESCU, ŞTEFAN — I/6, 91.
BORDEAUX, HENRY — II/210.
BORIS al III-lea, rege al Bulgariei — I/184.
BORNIER, HENRI — I/6.
BOSSY, GEORGE-HENRI — I/11.
BOSSY, ILINCA-RUXANDRA — I/11, 31, 183; II/5.
BOSSY, IORDAKI — I/5, 107.
BOSSY, MADELEINE — I/194, 257.
BOSSY, MICHAIL-ANDREI — I/11.
BOSSY, NECULAI — I/33.
BOSSY, RAOUL — I/5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 188, 258, 269; II/5, 9, 123, 126, 152, 159, 164, 167, 213, 268, 269, 270, 271, 274, 303.
BOSSY, ROBERT — I/7, 133, 245.
BOSSY, SANDA — I/10, 11.
BOSSY, SENTA (fostă CANTACUZINO) — I/10, 11, 31; II/5.
BOSSY, VASILE — I/5, 6.
BOSSI-FEDRIGOTTI, LEOPOLDINA — I/232.
BÖTTICHER — I/249.
BOURGEOIS, EMILE — I/34.
BRĂTESCU-VOINEŞTI, AL. — I/130.
BRĂTIANU, CONSTANTIN (BÉBÉ) — I/94, 104, 139, 156, 163, 164, 234, 261, 263.
BRĂTIANU, DINU I. C. — I/226, 230, 234, 235, 261.
BRĂTIANU, ELIZA — I/83, 92, 93, 114, 139, 140, 142, 144, 145, 173, 234, 235.
BRĂTIANU, GHEORGHE I. — I/140, 167, 178, 261, 262.
BRĂTIANU, ION I. C. — I/8, 9, 10, 12, 13, 22, 32, 40, 43, 44, 45, 50, 72, 81, 82, 83, 84, 85, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 104, 105, 106, 107, 108, 113, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 124, 125, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 156, 159, 167, 172, 173, 175, 188, 209, 222, 262, 320; II/79, 82.
BRĂTIANU, LIA — I/92.
BRĂTIANU, SABINA — I/92.
BRĂTIANU, VINTILĂ I. C. — I/82, 83, 92, 140, 141, 142, 147, 148, 149, 156, 163, 164, 179.
BREDICEANU, CAIUS — I/15, 106, 187, 199, 200, 210, 213, 214, 218, 219, 260, 264.
BREDICEANU, CORIOLAN — I/106, 199.

BREDICEANU, TIBERIU — I/106, 199.
BRIAND, ARISTIDE — I/56, 84, 177, 190, 229, 259.
BUMMERSKIRCH, MARIANNE — I/203.
BUTI — II/180, 181, 248, 297, 299, 304.
BUZDUGAN, DIMITRIE — II/170.
BUZDUGAN, GHEORGHE — I/12, 13, 113, 123, 131, 134, 136, 138, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 162.
BÜLLOW, BERNHARD — I.43, 236.
BÜSING — I/240, 242.

CĂDERE, VICTOR — I/213, 214, 216; II/295.
CAETANI DI BASSIANO, MARGARET — II/305.
CAETANI, ROFREDO — II/247, 305.
CĂLINESCU, ARMAND — II/28, 118, 130, 131, 133, 143, 145, 161, 162, 167.
CÂMPINEANU, ION — I/137.
CĂPITĂNEANU — I/270.
CANINI — I/26.
CANTACUZINO, ALEXANDRINA — I/190, 191.
CANTACUZINO, ALEXANDRU — II/162.
CANTACUZINO, CONSTANTIN — I/92; II/274.
CANTACUZINO, GHEORGHE GRIGORE — I/10, 232.
CANTACUZINO, GRIGORE — I/10.
CANTACUZINO, IOAN dr. — I/180.
CANTACUZINO, NICOLAE — I/10, 241.
CANTEMIR, DIMITRIE — I/50.
CARBONNEL, ERIC — I/232.
CAROL I, rege al României — I/60, 61, 68, 86, 95, 97, 109, 126, 130, 138, 152, 189, 198, 204, 205, 208, 222, 225, 261; II/87, 184.
CAROL al II-lea, rege al României — 10, 12, 13, 14, 16, 51, 53, 77, 83, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 126, 130, 136, 138, 141, 142, 146, 147, 154, 157, 160, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 178, 179, 180, 183, 184, 189, 195, 196, 197, 198, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 215, 216, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 231, 234, 236, 261, 269, 279, 289; II/30, 31, 87, 95, 98, 108, 109, 137, 154, 167, 168, 249, 275, 284, 285, 290, 291, 293, 294, 306.
CAROL QUINTUL, rege al Spaniei — II/136.
CARP, ION P. — I/37, 38.
CARP, PETRE P. — I/22, 38; II/276.
CARTOJAN, NICOLAE — I/262.
CASTELLANE, BONICHON — I/35.
CATARGIU, BARBU — I/55, 121, 271, 289.
CATARGIU, LASCĂR — I/6, 12, 91, 109, 127.
CATARGIU, LĂSCĂRUŞ L. — I/46.

CAVOUR, BENSO — I/26; II/306.
CAVRIANI — I/57.
CECIL, ROBERT — I/188.
CEDERCREUTZ, AXEL — I/250, 266.
CESIANU, DINO — I/207.
CHAMBERLAIN, NEVILLE — II/70, 71, 72, 76, 77, 78, 95, 106, 128, 134, 135, 144, 147, 149, 150.
CHARLES, NOEL — II/222, 243.
CHARMASSE, CHRISTIAN — II/27, 65, 143.
CHARWAT — I/240, 243.
CHRISSOVELONI, ION — I/211.
CHRISSOVELONI, NIKY — II/166.
CHURCHILL, WINSTON — II/261.
CHWALKOWSKY — II/91, 119.
CIANO, EDDA — II/211.
CIANO, GALEAZZO — I/17, 63, 67, 263, 285, 296, 298, 311, 312; II/8, 9, 10, 11, 45, 92, 103, 105, 106, 107, 113, 132, 135, 139, 146, 149, 166, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 179, 181, 183, 187, 192, 197, 198, 203, 204, 208, 209, 210, 211, 213, 214, 215, 218, 219, 220, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 235, 236, 237, 241, 242, 243, 244, 247, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 259, 260, 261, 263, 265, 266, 267, 268, 271, 276, 277, 278, 279, 280, 286, 289, 296, 297, 298, 302, 303, 304, 305, 306.
CICERIN, GHEORGHI V. — I/46, 84, 85, 87.
CIOLAK-ANTICI — I/192, 193.
CISAR, arhiepiscop — II/39.
CIUNTU, EDMOND — I/258, 264.
CLAIN, IOAN MICU — I/29.
CLAUZEL, contesă — I/203, 259.
CLEMENCEAU, GEORGE — I/44.
CLODIUS, CARL — II/196, 220.
COANDĂ, CONSTANTIN — I/8, 40.
CODREANU-ZELEA, CORNELIU — II/28, 100, 107, 112.
COLONNA, ASCANIO — I/68.
COLONNA, PROSPERO — I/67.
COLRAT — I/84, 87.
CONDEESCU, NICOLAE — I/165, 166.
CONDURACHI, ION — I/262.
CONDYLIS — I/76.
CONSTANTIN, rege al Greciei — I/51, 76, 88.
CONSTANTIN-CONSTANTINOVICI, mare duce — I/252, 256, 257.
CONSTANTINESCU, ALEXANDRU — I/81.
CONSTANTINESCU, ATTA — I/81, 84, 97, 104.
CONSTANTINESCU, NICOLAE — I/226.
CONTARINI — I/57.
COPPÉE, FRANÇOIS — I/6.
COSTIESCU, MATILA — I/99.
COSTIN, MIRON — I/5.
COUDENHOVE, MARIETTA — I/232.
COUDENHOVE-KALERGI, RICHARD M. — I/192, 232.
CRĂINICEANU, GRIGORE GR. — I/119.
CREANGĂ, ION — I/106.
CREȚESCU, RADU — II/143.

CREŢIANU, ALEXANDRU — I/19, 172, 173, 174; II/109, 130, 133, 134, 143, 159, 169.
CREŢULESCU, ALEXANDRINA — I/52.
CREŢULESCU, ANA — I/55.
CREŢULESCU, LUXANDRA — I/10.
CREŢULESCU, NICOLAE — I/22, 55.
CRISTEA, MIRON patriarh — I/12, 113, 123, 132, 133, 138, 167, 168, 169, 170; II/12, 28, 29, 118.
CRISTICI BOCHKO —II/181, 278.
CROZIER, PHILIPPE — I/259.
CRUŢESCU, CONST. — I/37.
CRUŢESCU, GHEORGHE — II/158, 167, 269, 279.
CRUŢESCU, RADU — I/7, 36; II/107, 109, 143, 144, 145, 162.
CSÁKY, STEFAN — I/270; II/29, 41, 73, 74, 76, 91, 95, 101, 104, 105, 106, 110, 111, 113, 114, 117, 121, 123, 124, 125, 126, 128, 130, 131, 133, 135, 137, 139, 140, 143, 144, 145, 146, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 159, 161, 162, 165, 171, 192, 198, 199, 210, 211, 212, 213, 215, 226, 259, 268, 272, 273, 282, 283, 284, 299.
CUZA, ALEXANDRU IOAN, domnitor al Principatelor Unite şi al statului naţional român — I/21, 22, 23, 25, 127, 261.
CUZA, MARIA — I/94.
CYRIL, ducesă — I/221, 224.

DALADIER, EDOUARD — II/77, 135, 206, 233.
DANTE, ALIGHIERI — I/86.
DARÁNYI KÁLMÁN — I/275, 276, 282, 283, 284, 285, 290, 299, 302, 307, 310, 313, 315, 317, 334, 336; II/8, 20, 32, 33, 34, 35, 91, 92.
DAVIDESCU, GHEORGHE — I/258; II/230, 231, 250, 255.
DAVILA, CAROL AL. — I/116.
DĂRESCI, NICOLAE — II/237.
DELBOS, YVON — I/ 279.
DIAMANDI, CONSTANTIN — I/81, 83, 85, 157, 174, 176, 177, 230, 231.
DJUVARA, RADU — II/68.
DOBROGEANU-GHEREA, CONSTANTIN — I/103.
DOCAN, NICOLAE — I/7, 37, 38, 40, 41, 42.
DOLLFUSS, ENGELBERT — I/201, 202, 209, 214, 232; II/18.
DÖRNBRG — II/92.
DRAGA, regină a Serbiei — I/195.
DRAGALINA, CORNEL — II/279.
DRAGO, MARCELLINO — I/63.
DEAGO, MARIA CHRISTINA — I/66, 67.
DRAGO, URBANO — I/67.
DRAGOMIR, SILVIU — II/47, 287.
DUCA, ION G. — I/84, 97, 104, 115, 117, 129, 136, 137, 139, 142, 144, 147, 209, 226, 229, 230, 234, 236.
DUCICI — II/180.
DUMITRESCU-BRĂILA C. — I/153.
DUMITRESCU, PUIU — I/220, 221, 230, 231.
DUMITRESCU, TOMIŢĂ — I/81.
DUMITRESCU-TOHANI — I/197.

ECATERINA a II-a CEA MARE, împărăteasă a Rusiei — I/20, 256.
ECKHARDT, TIBOR — I/282, 291, 305, 306, 310; II/14, 18, 26, 43, 100, 114, 115, 116, 147.
EDEN, ANTHONY — I/259.
EDINBURGH, duce — I/77, 222.
EDNAM, EARL — I/103.
EDUARD al VIII-lea, rege al Angliei — I/103.
EHRENROOTH, ALEXANDRU — I/250, 265.
ELENA, principesă a Greciei, apoi regină a României — I/8, 51, 53, 76, 77, 110, 112, 113, 130, 154, 218, 219, 222, 224, 225, 226; II/285, 290, 291, 294, 296.
ELENA, regină a Italiei — I/58, 59, 60; II/189.
ELISABETA, regină a României — I/51, 130, 155, 189, 205, 222, 232.
ELISABETA I PETROVNA, împărăteasă a Rusiei — I/256.
ENESCU, GEORGE — I/29.
ERDMANNSDORF — II/91, 92, 94, 97, 100, 102, 121, 122, 147, 156, 165.
ERKIN, BEHIŞ — I/278.
ERZHERZOG, KARL — I/202.
EST ÜNAYDIN, RUSEM — II/150.
ETTER, ALEXANDRU — I/249.
ETTER, NICOLAE — I/249.
ETTER, PAUL — I/249.
ETTER, VANIA — I/249.
EUGENIU DE SAVOIA — I/199, 202.
FABRICIUS, WILHELM — II/145, 154, 204, 275, 278, 282.
FACTA — I/84.
FERDINAND I, rege al României — I/9, 10, 11, 12, 23, 40, 53, 68, 72, 75, 96, 97, 102, 105, 106, 107, 109, 111, 112, 114, 115, 116, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 133, 142, 146, 159, 175, 261.
FESTETICS, ALEXANDRU — I/305, 306.
FESTETICS, DOMINIC — II/11, 41.
FILALITI, GHEORGHE — I/47, 48, 49, 50, 173, 192.
FILIP DE FLANDRA — I/21.
FILIP DE STESSA — I/59.
FILIPESCU, ANASTASIA — I/109.
FILOTTI, EUGEN — I/258.
FILIPESCU, GRIGORE N. — I/116, 163, 197.
FILIPESCU, NICOLAE — I/42, 55, 109.
FIŞA — II/92, 122, 124.
FLEVA, NICOLAE — I/57.
FLORESCU, ALEXANDRU G. — I/99.
FLORESCU, ECATERINA — I/10, 11.
FLORESCU, IOAN EM. — I/11, 270.
FLORESCU, MANOLACHE — I/11.
FLORESCU, MARGA — II/39.
FORŢU, GRIGORE — I/221.
FOTICI — I/194, 195.
FRANASSOVICI, RICHARD — I/230, 234, 235; II/96.
FRANCKEN, FRANS — I/24, 256.

FRANÇOIS-PONCET, ANDRÉ — II/175, 176, 177, 178, 179, 183, 195, 197, 198, 207, 210, 219, 221, 224, 235, 236, 242, 243.
FRANGULEA — I/194.
FRANGULIS, GENEVIÈVE — I/260.
FRANZ FERDINAND, arhiduce — I/199, 225; II/111.
FRANZ JOSEPH, împărat al Austriei şi rege al Ungariei — I/56, 201, 205, 275, 279; II/22, 37.
FRANZ JOSEPH, arhiduce — I/198, 203, 204.
FREDERIC al II-lea CEL MARE, rege al Prusiei — I/20.
FREDERIC, arhiduce — I/284.
FRENCKELL, ERICH — I/250.
FRIEDRICH DE HOHENZOLLERN — I/131.
FUAD I AHMAD, rege al Egiptului — I/161.
FUGGER, NORA — I/203.
FÜRSTENBERG, KARL-EMIL — I/225; II/71.
FÜRSTENBERG, MARIA — I/225.

GAFENCU, GRIGORE — I/19, 29, 153, 211, 212, 213, 214, 216; II/92, 100, 105, 108, 109, 111, 112, 122, 123, 124, 125, 130, 131, 133, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 148, 156, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 198, 199, 211, 242, 264, 268, 280.
GALANTHA, NAGY — I/271.
GARIBALDI, GIUSEPPE — I/26.
GAROFLID, CONSTANTIN — I/116.
GASCOIGNE — II/57, 58, 62, 65, 135.
GAVRILESCU — I/79.
GAWRONSKI, IAN — I/225, 232.
GAYDA, VIRGINIO — II/173, 182, 192, 218, 219, 233.
GÂRBEA, ZOE — I/81.
GEORGE al II-lea, rege englez — I/51, 76, 155, 278.
GEORGE al V-lea, rege englez — I/102, 221.
GERLISZY, ELSA — I/270.
GERMANI, NICOLAE D. — I/37, 38.
GHERGHEL, MARIA — I/5.
GHICA, ALEXANDRA, — I/133.
GHICA, DIMITRIE I. — I/14, 32, 42, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 198, 215; II/169.
GHICA, ECATERINA — I/65, 270.
GHICA, ELISABETA — II/39, 169.
GHICA, EMIL — I/10, 65, 199.
GHICA, GEORGETTA — I/10.
GHICA, GRIGORE V. — I/65, 261.
GHICA, IOANA — I/83.
GHICA, ION — I/10, 26, 137, 138.
GHICA, MARGARETA — I/42, 43.
GHICA, VLADIMIR — I/187.
GHICA-BRIGADIER, ALEXANDRU V. — I/83.
GIACOMO BARONE RUSSO — I/57, 58.
GIGURTU, ION — II/154, 162, 250, 257, 263, 265, 266, 267, 271, 275, 280.
GOGA, OCTAVIAN — I/93, 116; II/7, 9, 10, 28, 31, 318.
GOLDIŞ, VASILE — I/116.

GÖMBÖS, GYULLA — I/281, 282, 283, 285, 286; II/33.
GÖRING, HERMANN — I/268, 286, 298, 299, 317, 320, 336; II/19, 23, 28, 69, 109, 109, 115, 141, 144, 154, 162.
GRAHAM, SYBIL — I/76.
GRECIANU, COSTIN — I/17; II/305.
GREGORIAN, ALEXANDRU — II/244.
GRIGORCEA, GHEORGHE — I/187, 287; II/143.
GRIPENBERG, BERTIL — I/250.
GRIPENBERG, GEORGE — I/250.
GRIPENBERG, PEGGY — I/250.
GUERLET, PIERRE — I/278; II/118, 146, 157, 165.
GUNARIS — I/77, 84, 88.
GURĂNESCU, ALEXANDRU — I/223.
GURELKIN — II/249, 250.
GUSTAV al III-lea, rege al Suediei — I/266.

HÁCHA, EMIL — II/119, 155.
HACKZELL, ANDREI — I/237, 238, 239, 240, 243, 245.
HAKKARAINEN, RAFAEL — I/237, 238.
HALIFAX, EDUARD — I/337; II/14, 95, 96, 133, 134, 141, 143, 147.
HISINGER-JÜGERSKJÖLD — I/250.
HELFANT — II/215, 216, 219, 229, 230, 231, 232.
HENDERSON, ARTHUR — I/215; II/114, 115, 146, 147, 148.
HENLEIN, KANRAD — II/30, 70.
HERRIOT, EDOUARD — I/176, 212, 214, 259.
HESS, RUDOLF — I/317.
HIOTT, CONSTANTIN — I/111, 112, 121, 124, 155, 157, 163, 165, 167, 169.
HIOTT, DINU — I/172, 173; II/159, 279, 305.
HITLER, ADOLF — I/17, 18, 64, 202, 210, 228, 268, 275, 285, 292, 298, 300, 302, 306, 308, 314, 315, 336, 337; II/12, 13, 14, 15, 18, 19, 22, 23, 24, 28, 34, 38, 43, 45, 68, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 84, 91, 99, 105, 107, 108, 109, 113, 114, 115, 118, 119, 123, 133, 135, 137, 140, 143, 144, 146, 148, 149, 150, 153, 154, 157, 158, 162, 164, 172, 176, 177, 179, 182, 183, 200, 204, 206, 216, 219, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 229, 230, 233, 235, 236, 240, 241, 247, 249, 250, 253, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 275, 279, 284, 287, 304.
HOARE, REGINALD — II/31.
HODZA, MILAN — I/151, 152, 304; II/71.
HOHENLOHE-SCHILLINGSFÜRST, ALEXANDRU — I/225.
HOHENLOHE-SCHILLINGSFÜRST, ERWIN — I/225.
HORSTMANN, FREDDY — I/38.
HORSTMANN, LALLY — I/39, 266.
HORTHY, MICLÓS — I/272, 273, 279, 284, 298, 299, 334; II/7, 11, 12, 15, 16, 31, 34, 36, 39, 44, 66, 71, 105, 106, 114, 115, 117, 118, 123, 140, 148, 149, 163, 164, 198.

HRYOS, ALEXANDRU — I/232.
HUBRECHT, YAN — II/243.
HUNYADY, FRANCISC — II/27.

ISLAVIEVICI, CONSTANTIN — I/207, 208.
ILEANA, principesă — I/14, 160, 183, 184, 185, 186, 203, 205, 206, 208, 220, 221, 222, 226, 232, 279.
IMRÉDY, BÉLA — II/26, 33, 34, 39, 40, 42, 44, 45, 68, 88, 91, 98, 103, 104, 105, 114, 115.
INCULEŢ, ION — I/234.
IONESCU, BESSY — I/42.
IONESCU, TAKE — I/8, 32, 42, 43, 44, 45, 49, 50, 55, 143, 151, 153, 179; II/71.
IORGA, MIRCEA — I/78.
IORGA, NICOLAE — I/14, 35, 46, 69, 96, 109, 113, 140, 141, 142, 148, 158, 161, 179, 183, 196, 256, 268.
IOSIF al II-lea de Austria — I/20.
IOSIF-FRANCISC, arhiduce — II/39, 41.
IOSIKA, IOSIF — II/98.
IUNIAN, GRIGORE — I/153.

JEFTICI, BOSKO — I/229.
JÖNSSON, ANDERS — I/255.

KÁNYA, KÁLMÁN — I/270, 278, 285, 286, 287, 288, 290, 292, 293, 294, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 308, 310, 313, 314, 315, 316, 334, 335, 336, 337; II/8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 32, 33, 36, 40, 41, 43, 44, 47, 48, 55, 59, 60, 62, 64, 66, 67, 68, 71, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 88, 90, 95, 98, 102, 104, 105, 115, 118, 138, 183.

KARAHAN — I/47, 48, 49, 50.
KÁROLYI, DAISY — II/136.
KÁROLYI, IULIU — II/34.
KAUFMANN, OSCAR — I/228.
KAUNITZ, WENSEL — I/200.
KEITEL, WILHELM — II/40, 41.
KIRIACESCU, OSCAR — I/81.
KIRILEANU, GHEORGHE — I/106.
KINDERLEN-WÄCHTER — I/43.
KINSKY, ULRICH — I/227.
KIVI, ALEKSIS — I/24, 244.
KIVIMÄKI, TOIVO MICHAEL — I/239, 246.
KLAPKA, GYÖRGY — I/26.
KNOX, GEOFFREY — I/291, 292; II/75, 90, 91, 93, 114, 122, 123, 132, 135, 136, 137.
KOBR, MILOŞ — I/278, 287, 302; II/27, 71, 87, 88, 94, 122, 124.
KORNGOLD, JULIUS — I/202.
KOSSUTH, LÁJOS — I/26.
KOTTULINSKY, JAROSLAW — I/225.
KOZMA, NICOLAE — I/284, 286, 299.
KRAUSS, CLEMENS — I/203.
KROFTA, KAMIL — I/263, 321, 327; II/30, 49, 65, 66, 67, 76, 85
KRUPENSKI, ANATOL — I/69.
KRUPENSKI, ELENA — I/5.
KRUPENSKI, IORGU — I/69.
KRUPENSKI, VASILE — I/69.
KRUPENSKI-MĂLINESCU, RĂDUCANU — I/5.
KUN, BÉLA — I/284.
KALLAY, NICOLAE — I/276, 277.

KÜNZL-JIZERSKI — I/259.

LAHOVARI, ALEXANDRU EM. — I/9, 36, 45, 55, 56, 57, 58, 65, 66, 67, 69, 70, 75, 76, 78, 79, 117, 118, 119, 120; II/169.
LAHOVARI, ALEXANDRU N. — I/56.
LAHOVARI, GEORGE — I/55.
LAHOVARI, MAGDALENA — II/170.
LAHOVARI, NICOLAE EM. — I/261; II/279.
LALOUETTE, ROGER — I/203, 232.
LAMBRINO, IOANA (ZIZI) — I/109, 110, 197.
LANČKORONSKA, CHARLES — I/203.
LANZA DI MITRO — II/200.
LAPE DATU, ALEXANDRU — I/22.
LAVAL, PIERRE — I/259.
LAVRENTIEV, ANATOLI — II/249.
LĂPUŞNEANU, BARBU — I/6.
LÉGER, ALEXIS — I/214.
LEININGEN, KARL — I/224.
LENIN, VLADIMIR ILICI — I/69, 85, 86.
LEONIDA, PAUL — I/271.
LEOPOLD al II-lea, rege al Belgiei — I/333; II/141, 240, 341.
LEOPOLD, arhiduce I/126, 203.
LIECHTENSTEIN, MARITZA — I/232.
LIPSKI — II/69, 121.
LISSAKOWSKI, ALEXANDRU — I/80.
LITVINOV, MAXIM — I/47, 48, 212, 213, 214, 216, 227, 228, 235, 242, 243, 245, 259, 295; II/70.
LLOYD, GEORGE — I/44, 84, 85, 87.
LÖNNROT, ELIAS — I/245.
LORRAIN, CLAUDE — I/55.
LORRAINE, PIERCY — II/175, 219, 221, 222, 235, 242, 243.
LOUIS-FERDINAND — I/105.
LUCACIU, VASILE — I/292.
LUDOVIC al II-lea, rege al Bavariei — I/233.
LUDOVIC-FILIP, rege al Franţei — I/280.
LUPESCU, ELENA — I/110, 112, 113, 161, 197, 216, 231, 234; II/293.
LUPU, NICOLAE — I/179.
LUYNES — I/176.

MACKENSEN, STANSGEORG — I/39, 64, 65, 268, 278, 287, 299; II/17, 182, 183, 195, 196, 204, 206, 207, 222, 223, 224, 225, 237, 238, 248, 249, 253, 254, 255, 282, 303, 304.
MACKENSEN, WINNIFRED — I/64.
MADGEARU, VIRGIL — I/153, 157.
MAIORESCU, TITU — I/170.
MANIU, IULIU — I/13, 14, 95, 96, 113, 115, 116, 134, 136, 140, 141, 142, 145, 146, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 179, 209, 211, 217, 218, 219, 220, 221, 226; II/153, 269.
MANNERHEIM, CARL-GUSTAV — I/25, 240, 246, 248, 265, 266.

MANOILESCU, MIHAIL — I/12, 13, 136, 137, 178, 179, 182, 263; II/257, 263, 265, 266, 267, 268, 271, 273, 275, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 305.
MANUILĂ, SABIN — II/279, 287.
MARCU, ALEXANDRU — I/262.
MARGARETA, regină — I/60, 61.
MARGARETA de HOHENZOLLERN — II/41, 99, 109.
MARGHILOMAN, ALEXANDRU — I/6, 37, 83, 92, 159.
MARIA, regină a României — I/40, 47, 53, 68, 69, 72, 96, 97, 101, 102, 105, 113, 125, 128, 134, 135, 139, 149, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 163, 165, 166, 175, 196, 197, 204, 205, 207, 208, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 234, 249, 279; II/183.
MARIA-THERESA — I/105; II/37.
MARINI-CLARELLI — II/183, 189.
MARINESCU, GAVRILĂ — I/22, 198, 220, 230, 231; II/162.
MARINKOVICI, VOJISLAV — I/182, 183, 192, 193, 195.
MARCOVIČ, CINČAR — II/135, 137, 139, 142, 153.
MÁRTON, BÉLA — I/232, 283.
MASARYK, THOMAS — I/44, 45, 259.
MAZZINI, GIUSEPPE — I/26.
MAUGRAS, GASTON — I/277, 288, 298, 304; II/ 10, 73, 75, 87, 97, 98, 103.
MAVROCORDAT, EDGAR — I/3[illegible].
MAVROCORDAT, GEORGEL — I/173.
MAVROCORDAT, VLADIMIR — I/78.
MAVRODI, ELENA — I/97.
MĂRĂCINE, ŞTEFAN — I/6.
MĂRGĂRITESCU, ELENA — I/6.
MĂTĂSARU, ION — I/271.
MEISSNER, CONSTANTIN — II/109.
MENSDORFF-POULLY-DIETRICHSTEIN, ALBERT — I/215, 222.
MESKO, ZOLTÁN — I/305.
METAXAS, PETRE — I/76, 78; II/181.
METTERNICH, KLEMENS — I/200, 201.
METTERNICH, PAULINE — I/281.
MICESCU, ISTRATE — II/7, 8, 9.
MIHAI I, rege al României — I/7, 8, 12, 13, 53, 110, 113, 129, 130, 155, 162, 165, 166, 168, 169, 175, 198, 207, 217, 218, 219, 225, 261, 279; II/100, 179, 285, 286, 290, 295, 307.
MIHAI VITEAZUL — I/9, 24, 53, 129, 256.
MIHALACHE, ION — I/116, 141, 153, 157, 168, 220, 261.
MIKLAS — I/201, 233.
MIKES, ARMIN — I/289, 290.
MIKKOLA — I/247.
MILENA, regină — I/59.
MIRONESCU, GHEORGHE — I/153, 168, 169, 172, 173, 174, 175, 178, 211.
MIRTO, EDUARD — I/153, 230.
MISSIR, PETRACHE — I/41.
MIŞU, NICOLAE — I/97.
MITILINEU, I. M. — I/10, 116, 117, 118.

MOCSONYI, ANTON — I/97, 98.
MOCSONYI, GENNY — I/300.
MOISIL, CONSTANTIN — I/262.
MOLOTOV, VIACESLAV — II/147, 227, 229, 230, 231, 232, 250, 255.
MONTBAS, HUGUES — I/203, 232, 260.
MONTGOMERY, JOHN — I/278, 290.
MOSCICKI, IGNACY — II/77, 160.
MUSSOLINI, BENITO — I/11, 16, 17, 73, 74, 75, 76, 119, 120, 121, 275, 276, 285, 287, 300, 308, 309; II/23, 34, 44, 46, 70, 72, 75, 77, 84, 91, 95, 106, 134, 135, 137, 139, 142, 149, 153, 160, 166, 172, 174, 177, 179, 180, 183, 190, 191, 192, 193, 194, 201, 203, 209, 211, 212, 217, 218, 219, 220, 221, 224, 225, 226, 227, 229, 233, 234, 235, 236, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 248, 250, 252, 261, 267, 268, 284, 299, 302, 304, 305.
MUTI, ETTORE — II/179, 217, 219.

NANU, CONSTANTIN G. — I/37, 41.
NANU, FREDERIC, C. — I/7, 36.
NAPOLEON I, împărat al Franţei — I/21, 75, 202.
NAPOLEON al III-lea, împărat al Franţei — I/21, 26; II/101.
NENIŢESCU, ION — I/105.
NEURATH, CONSTANTIN — I/64, 65, 268, 286, 314, 337.
NICOLAE I PAVLOVICI, împărat al Rusiei — I/21.
NICOLAE al II-lea, împărat al Rusiei — I/68, 240, 249, 256, 257.
NICOLAE, principe al României — I/12, 13, 51, 123, 125, 131, 132, 136, 138, 149, 155, 156, 157, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 197, 198, 224; II/167, 189, 190.

ORLOWSKI, LEON — I/278, 304; II/7, 11, 69, 70, 73, 74, 75, 77, 85, 86, 88, 89, 90, 93, 94, 107, 121, 122, 124, 135, 148, 150, 157, 161.
OSTROWISKI, MIHAIL — II/253.
OTTO, arhiduce — I/192, 193, 194, 284.

PALLADY, THEODOR — II/237.
PAMLÉN, JOHANN — I/250.
PANAITESCU, P. P. — I/262.
PASICI, NICOLA — I/44, 45, 151.
PAPEN, FRANZ — I/299.
PAUL al V-lea, papă — I/68.
PAUL I PETROVICI — I/256, 257, 276.
PAUL, principe — II/95, 96, 135, 136, 144.
PAVOLINI — II/267.
PĂCLEANU, MIHAIL M. — I/36.
PÂRVAN, VASILE — I/69, 70.
PEEL, ROBERT — I/89.
PENCOVICI, MIHAIL — II/279.
PETRESCU, GEORGE — II/243.
PETRESCU-COMNEN, NICOLAE — I/267, 268; II/29, 65, 67, 78, 79, 80, 82, 85, 95, 96, 100, 105, 263, 264, 306.

PETRU CEL MARE, împărat (țar) al Rusiei — I/255.
PETRU I KARAGHEORGHVICI, rege al Serbiei — I/59.
PETRU ŞCHIOPUL, domn al Moldovei — I/226.
PETSCHE, MAURICE — I/34.
PHEREKYDE, MIHAIL — I/98.
PILLAT, NICOLAE — I/92.
PIPINELIS, PANAYOTIS — I/278; II/8, 76, 97, 107, 118, 132, 134, 135, 142, 148, 155, 156, 165.
PIUS al X-LEA, papă — I/80.
PIUS al XI-lea, papă — I/81, 184.
PLESSIA, IONEL — I/36, 81.
PLEŞOIANU, ŞTEFAN — I/81.
PLINIU CEL BĂTRÎN — I/267.
POINCARÉ, RAYMOND — I/55, 84, 176.
POLIGNAC, PIERRE — I/35.
POLITIS, JEAN — II/276.
POINIATOWSKI, STANISLAS — I/101.
POP, VALER — II/279, 281, 282, 283.
POPESCU, STELIAN — I/129, 268.
POPOVICI, MIHAI — I/13, 153, 160, 161.
POTÎRCĂ, VIRGIL — I/261.
POTEMKIN, GRIGORI ALEXANDROVICI — I/20.
POTOCKI, ALFRED, — I/100.
POTOCKI, JOSEPH — I/101.
POTOCKI, HENRY — I/101.
POTOCKI, ROMAN — I/101.
POTULICKI, MICHEL — I/99.
POZDNIAKOV — I/244.
PREZAN, CONSTANTIN — I/157, 166, 198, 224.
PREZIOSI, GABRIELE — I/58, 224, 232.
PROCOPÉ, HJALMAR — I/254, 265.
PROCOPÉ, MARY — I/254.
PRIZIERZDIECKI, RENAUD — I/101.
PSYCHAS, P. G. — I/39.
PUAUX, GABRIEL — I/203, 232, 233; II/16.

RADICI, ŞTEFAN — I/152.
RAMSAY, CONSTANTIN — I/250.
RAMSAY, HENRY — I/250.
RASPUTIN, GRIGORI E. — I/68, 257.
RAŞCI, SVETOSAR — I/278; II/93, 95, 98, 107, 118, 132, 137, 142, 153, 156, 157, 161, 163.
RATHENAU, WALTER — I/84, 86.
RĂDULESCU, ANDREI — I/22.
RĂDULESCU, SAVEL — I/15, 225, 258.
RĂDULESCU-POGONEANU, VICTOR — II/149.
RÂMNICEANU, MANOLESCU CORNELIU — I/113, 220.
REMÉNYI-SCHNELLER — II/41, 135.
RENAULT, LOUIS — I/34.
RENNER, KARL — I/151.
REYNAUD, PAUL — II/242.
RIBBENTROP, JOACHIM — I/17; II/69, 91, 92, 95, 105, 108, 109, 121, 141, 143, 144, 146, 147, 154, 155, 158, 221, 224, 259, 264, 279, 280, 281, 283, 284, 296, 297, 298, 303.
ROBERT DE FLERS — I/130.

ROCHEFOUCAULD, EDMÉE — I/189, 259.
ROMANESCU, MARCEL — I/99.
ROSENBERG, ALFRED — I/285, 299, 300; II/97, 262.
ROOSEVELT, FRANKLIN — II/77, 135, 137, 151, 225, 236, 238, 243.
ROSETTI, RADU — II/107.
ROSETTI-RĂDUCANU, RADU — I/93.
ROSETTI-TESCANI, RUXANDRA — I/5.
ROUX, FRANÇOIS-CHARLES — I/63.
RUDOLF al II-lea, împărat german — I/24.
RUMMERSKIRCH, KARL — I/232.
RUSSO, BARONE — I/76.

SADELER, AEGIDUS — I/24.
SAIN-AULAIRE — I/144.
SALAZAR, ANTÓNIO — II/34, 42.
SALINGRE, GÖSTA — I/236, 237, 266.
SALVATI, LEOPOLD — I/184.
SAND, GEORGES — I/54.
SAPIEHA, EUSTACHE — I/45, 46.
SARACIOGLU, SÜCRÜ — II/218.
SAUERWEIN, JULES — II/123.
SĂRĂŢEANU, CONSTANTIN — I/13, 158, 159, 160, 164, 166, 167, 168, 170, 171.
SĂVEANU, NICUŞOR N. — I/148, 197.
SCHAUMANS, EDUARD, — I/237.
SCHEFFER, CHRISTIAN — I/34.
SCHMIDT, GUIDO — I/310; II/8, 9.
SCHUSCHNIGG — I/202, 309, 310; II/8, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 18, 23, 45, 119.
SEIPEL, ISGNAZ — I/201, 209.
SIBICEANU, CONSTANTIN — I/6, 289.
SIEGRIED, ANDRÉ — I/242.
SIGRAY, ANTON — II/18.
SION, CONSTANTIN — I/5.
SKRZYNSKI, ALEXANDRU — I/45, 46.
SLĂVESCU, VICTOR — I/81; II/169.
SOBIESKI, IOAN — I/100, 101.
SOLA, UGO — I/319, 334.
SPERLING, ROWLAND — I/240.
STALIN, IOSIF VISARIONOVICI — I/17; II/146, 147, 159, 182, 223, 224, 247, 248, 284.
STAMBOLIISKI, ALEKSANDĂR — I/84, 88.
STĂNESCU, MIHAI — I/271.
STÂNGACIU — I/230, 231.
STÂRCEA, ION — I/97, 166, 167.
STEIN, BORIS — I/235, 241, 242, 244, 245, 259.
STERIADE, J. A. — II/237.
STERE, CONSTANTIN — I/133, 156, 157.
STOIADINOVICI, MILAN — I/263, 297, 314, 321, 327; II/46, 65, 66, 67, 78, 80, 81, 82, 83, 86, 93, 95, 98, 103, 115, 134.
STOIANOVICI, CONSTANTIN — II/30, 40.
STOICA, VASILE — I/269.
STOLOJAN, RADU A. — I/92.
STRANCO, CAROL — I/203.

STURDZA, DIMITRIE A. — I/137.
STURDZA, GRIGORE M. — I/38, 104.
STURDZA, IONIŢĂ — I/33.
STURDZA, MIHAIL R. — I/41, 42; II/296, 304, 305.
STURDZA, ZOE — I/82.
SUTHERLAND, EILEEN — I/103, 104, 105.
SVINHUFVUD — I/237, 238, 247, 264, 265.
SZALANY, FERENC — I/305.
SZÁSZ, PÁL — II/91, 111.
SZÁSZ, PAUL — II/97, 98.
SZÉCHENYI, CAROL — II/100, 117.
SZÉCHENYI, GEORGE — II/20, 41.
SZÉCHENYI, LÁSZLÓ — I/281.
SZEMBEK, IAN — I/264.
SZENT-KERESZTY, MARIA — I/270, 271.

ŞAGUNA, ANDREI — I/335.
ŞEICARU, PAMFIL — II/169.
ŞENDREA, ANASTASIA — I/5, 107.
ŞTEFAN CEL MARE — I/5, 46; II/37.
ŞTEFĂNESCU, NAE — I/81.
ŞTIRBEI, BARBU — I/12, 113, 114, 116, 121, 122, 124, 131, 150, 156, 157, 163, 172, 228, 230.
ŞTIRBEI, NADEJDA — I/93.

TAMARO, ATTILIO — I/240.
TĂTĂRĂSCU, GHEORGHE — I/16, 226, 230, 234, 245, 261, 262; II/12, 28, 248.
TELEKI, IULIU — II/27, 41, 88, 147, 271, 272, 274, 283, 298, 299.
TELEKI, LADISLAU — I/26.
TELEKI, PAUL — II/117, 164.
TEVFIK RUŞDI BEY — I/229, 235.
TILEA, VIOREL V. — II/100, 108, 122, 131, 133, 141, 147.
TITTONI, TOMMASO — I/23, 58, 70, 71.
TITULESCU, NICOLAE — I/14, 15, 16, 29, 50, 130, 142, 143, 147, 149, 153, 178, 179, 183, 188, 189, 190, 193, 195, 196, 200, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 234, 235, 236, 239, 240, 241, 243, 245, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 269, 320; II/264, 265.
TOMELLINI, LUIGI — I/81, 89.
TRUELLE, JACQUES — I/34.
TZIGARA-SAMURCAŞ, ALEXANDRU — I/247.

UICĂ, NICOLAE — I/230, 231.
UMBERTO I — I/60, 61.
UMBERTO al II-lea — I/59; II/189, 233.

VAIDA VOIEVOD, ALEXANDRU — I/8, 13, 40, 46, 47, 96, 115, 116, 152, 153, 160, 161, 168, 206, 211, 217, 219, 230; II/108, 111, 112, 113, 153.
VASILIU, AUREL — I/173.
VAUX, MOISSON — I/240, 242, 243.
VĂCĂRESCU, ELENA — I/109, 127, 189, 194, 259.

VĂCĂRESCU, IRINA — I/10.
VĂLIMĂRESCU, GHEORGHE — I/258.
VENIZELOS, ELEFTERIOS — I/77.
VERTESSYI, ALEXANDRU — I/271.
VICTOR EMMANUEL al II-lea, rege al Sardiniei — I/21, 26, 55.
VICTOR-EMMANUEL al III-lea, rege al Italiei — I/58, 59, 60, 74, 311; II/180, 184, 185, 186, 187, 188, 198, 229, 238, 306.
VICTORIA, regină — I/222.
VINCI — I/271, 288; II/75, 76, 80, 94, 102, 145, 146, 149, 156, 163, 165.
VIŞOIANU, CONSTANTIN — I/264.
VLAD ŢEPEŞ, domn al Ţării Româneşti — I/226.
VLADIMIR ALEXANDROVICI, mare duce — I/256.
VOJEN, VICTOR — I/17.
VÖRNLE — II/119, 120 121, 122, 125, 126, 161, 165.
VUKICEVICI, ALEXANDRU — I/278, 286, 287, 296, 297, 312; II/39, 40, 73, 86.

WALTER, BRUNO — I/203.
WELS, SUMNER — II/221, 224, 225.
WILHELM al II-lea, rege al Prusiei — I/51, 52, 53, 204, 249; II/239.
WILHELM HOHENZOLLERN — I/126.
WILLHELMINA, regină — I/51; II/240, 241.
WITOS — I/98, 99, 152.
WITTING, ROLF — I/239
WOJCIECHOWSKI, STANISLAV — I/98.

YUSSUPOV, FELIX — I/68, 69.

ZALESKI, AUGUST — I/68.
ZAMFIRESCU, DUILIU — I/7, 8, 32, 37, 40, 41, 228; II/166, 167, 169, 170.
ZĂNESCU, PAUL — II/166.
ZWIEDENEK — I/198.

CUPRINS

Notă asupra ediţiei 5

Budapesta (1936–1939) 7

2. 1938 7

Conferinţa de la Sinaia a Micii Înţelegeri (4–5 mai) 29

Întrevederea cu Regentul Horthy 35

Congresul Euharistic 37

Ultima Conferinţă a Micii Înţelegeri 65

3. 1939 108

Tratativele cu contele Ştefan Bethlen 111

Capitolul al X-lea

Roma (1939–1940) 166

1. 1939 166

2. 1940 209

Misiune oficioasă la Budapesta 267

Arbitrajul de la Viena şi mişelia nazisto-fascistă 278

Întoarcerea în ţară a Reginei-Mame Elena 289

Atrocităţile ungurilor în Transilvania 296

Indice 309

Apărut 1993
Culegere şi paginare HUMANITAS

Tiparul executat la
S. C. ROMCART S. A.

RAOUL BOSSY

Amintiri din viaţa diplomatică

memorii/jurnale

„30 august, ziua cea mai neagră – până atunci – a Istoriei Românilor. Manoilescu şi Valer Pop sunt conduşi de ministrul plenipotenţiar german Fabritius la Castelul Belvedere, unde, la ora 4, li se comunică textul sentinţei arbitrale...

În modul acesta, mişeleşte, prin fraudă şi surprindere, ca de tâlhari în miez de codru, a fost vremelnic ucisă România Mare, mai întâi de Stalin, iar apoi de Hitler şi Mussolini, prin uneltele lor, Ribbentrop şi Ciano. Dar dreapta aşezare a Istoriei a adus o primă vindecare a rănilor suferite de România şi Ardealul întreg s'a întors la matca patriei-mame, în aşteptarea zilei când şi celelalte ţinuturi rupte din trupul ţării îşi vor regăsi locul fixat de Istorie."

RAOUL BOSSY

LEI 1950

ISBN 973-28-0378-9
ISBN 973-28-0429-7